memorii | jurnale

ROMÂNIA
ȚARĂ DE HOTAR
ÎNTRE CREȘTINI ȘI TURCI

CU AVENTURI DIN CĂLĂTORIA PRIN
EUROPA RĂSĂRITEANĂ ȘI ASIA APUSEANĂ

1854

DE

JAMES O. NOYES
CHIRURG ÎN ARMATA OTOMANĂ

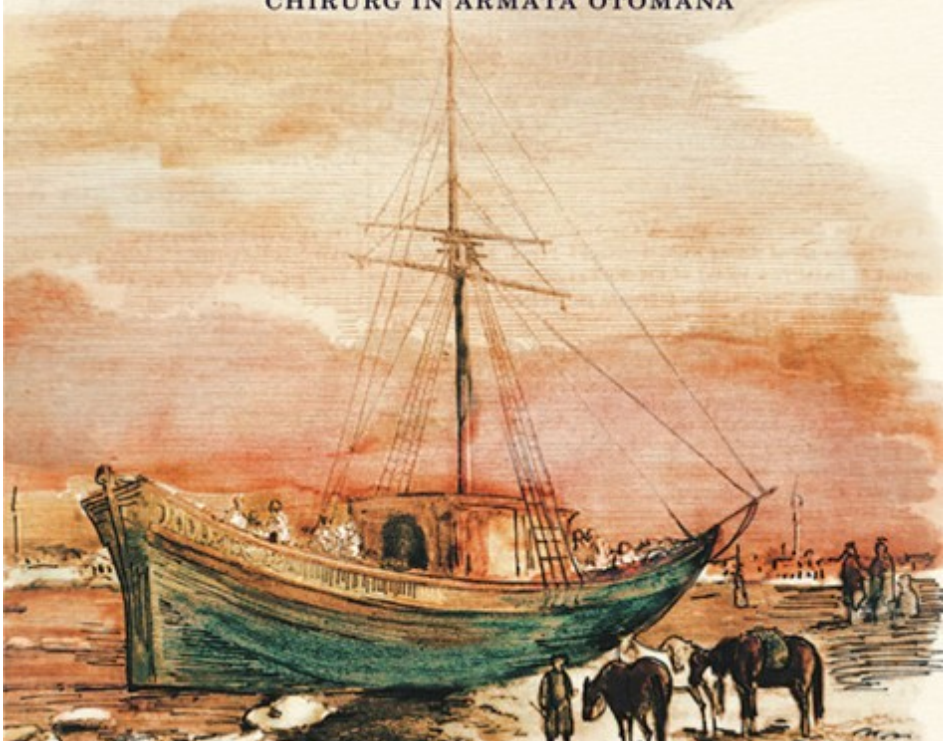

JAMES O. NOYES

CHIRURG ÎN ARMATA OTOMANĂ

ROMANIA, ŢARĂ DE HOTAR ÎNTRE CREŞTINI ŞI TURCI

CU AVENTURI DIN CĂLĂTORIA PRIN EUROPA RĂSĂRITEANĂ ŞI ASIA APUSEANĂ

Traducere din engleză şi note de EUGEN POPA

EDITURA HUMANITAS
2016

James O. Noyes

Roumania
The Border Land of the Christian and the Turk,

fComprising Adventures of Travel in Eastern Europe and Western Asia

By James O. Noyes, M.D., surgeon in the Ottoman army
New York: Rudd & Carleton, M.DCCC.LVIII

Copyright © Humanitas, 2016, pentru prezenta versiune românească (ediţia tipărită)
Copyright © Humanitas, 2016 (ediţia digitală)

ISBN: 978-973-50-5271-3 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

James Oscar Noyes (n. Niles, NY, 1829, d. New Orleans, 1872) se naşte într-o familie coborâtoare din primul val de colonişti şi în care vocaţia de pastor reformat este o tradiţie; unul dintre strămoşii săi se numără printre întemeietorii Universităţii Yale. Absolvă medicina la Harvard în anul 1853, apoi vizitează Europa, continuându-şi studiile la Viena. Spirit însetat de cunoaştere şi de aventură, porneşte în 1854 în călătorie spre teatrul Războiului Crimeii, evenimentul de prim-plan al epocii. Asemenea multor aventurieri occidentali, se alătură forţelor otomane la Bucureşti, la recomandarea lui Stephen Bartlett Lakeman (Mazar paşa), şi este înrolat în corpul medical al armatei lui Omer paşa. Călătoria sa prin Orient îl poartă prin marea tabără aliată de la Varna, apoi la Constantinopol, prin Anatolia până în Egipt. Este corespondent din Turcia, Palestina şi Egipt pentru mai multe publicaţii, printre care *New York Tribune* şi *Detroit Free Press*. La întoarcerea în Statele Unite devine proprietarul şi editorul-şef al prestigioasei reviste culturale newyorkeze *Knickerbocker*. La începutul Războiului de Secesiune este corespondent de front pentru Associated Press, apoi se angajează în afacerile cu furnituri militare. După război se stabileşte la New Orleans, unde îndeplineşte diverse funcţii administrative importante; devine membru al Academiei de Arte şi Ştiinţe din New Orleans. În afară de volumul de faţă şi de publicistica culturală, lasă un volum intitulat *The Gipsies: Their Origin, History, and Manner of Life* (1858).

NOTA EDITURII

Războiul Crimeii (1853–1856), de la a cărui încheiere se împlinesc 160 de ani, este nu doar evenimentul istoric cel mai important din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ci şi evenimentul care creează premisele şi condiţiile pentru existenţa României moderne. Este, de asemenea, primul eveniment care interesează opinia publică din toate ţările Europei, datorită unui cumul de evoluţii sociale şi tehnologice. Există acum o clasă burgheză semnificativă, interesată de actualitatea politică, precum şi o presă de mare tiraj, care poate folosi pentru prima oară corespondenţele transmise rapid, prin telegraf sau prin serviciile poştale. Calea ferată şi maşina cu aburi fac posibilă călătoria rapidă şi relativ ieftină pe uscat sau pe apă, iar reproducerea tipografică a litografiei detaliate şi mai ales fotografia îi aduc parizianului, londonezului sau chiar bucureşteanului abonat la gazeta austriacă lumea întreagă în faţa ochilor. Războiul Crimeii marchează profund conştiinţa contemporanilor şi a generaţiilor următoare. Este o conflagraţie continentală în toate sensurile, despre care s-a vorbit apoi ca despre ultimul conflict în care au mai funcţionat legile galanteriei războinice, dar şi ca despre o prefigurare a Primului Război Mondial – prin amploare şi întindere, prin numărul trupelor şi, mai ales, prin cel al victimelor, prin noile tactici militare şi noile tehnologii folosite. Acum iau naştere războiul modern de poziţii şi medicina militară modernă, iar vaporul şi calea ferată încep să participe la efortul logistic; tot acum apare fotoreporterul de război – iar meritul pionieratului îi revine lui Carol Popp de Szathmári.

Războiul Crimeii trebuia să asigure stabilitatea Europei, rezolvând „chestiunea orientală”: supravieţuirea unui Imperiu Otoman tot mai slăbit era esenţială pentru stăvilirea expansiunii agresive a Rusiei, care ameninţa interesele puterilor occidentale. În discursul european

acest conflict se punea în termenii luptei dintre civilizaţie şi barbarie.

În vara anului 1853, armatele ţarului trec Prutul şi ocupă Principatele, declanşând astfel ostilităţile. Urmează o serie de confruntări între otomani şi ruşi în jurul fortificaţiilor dunărene, cunoscută drept „Campania Dunării”; forţele ruse sunt respinse, apoi, la intervenţia Austriei, care ameninţă să se alăture aliaţilor (Imperiul Otoman, Franţa, Regatul Unit şi Regatul Sardiniei şi Piemontului), se retrag din Principate, în vara anului 1854, luând cu ele tot ce găsesc şi lăsând în urmă un teritoriu devastat. Teatrul de operaţiuni se mută la Marea Baltică, unde o flotă aliată atacă fortificaţiile portuare ale Rusiei, şi mai ales la Marea Neagră, pe apă şi pe uscat. Câteva mari bătălii desfăşurate în Crimeea, în care ruşii sunt înfrânţi de forţele expediţionare aliate, duc la asediul Sevastopolului, care durează aproape un an şi este susţinut logistic din marile tabere militare de la Varna şi de la Constantinopol. Căderea oraşului, la 9 septembrie 1855, înseamnă pentru Rusia înfrângerea definitivă şi pune capăt războiului. Aliaţii distrug flota rusă şi baza ei de la Marea Neagră.

Consecinţa directă a Tratatului de la Paris din 1856, care stabileşte condiţiile păcii, şi a aranjamentelor politico-diplomatice ulterioare între cancelariile europene este ieşirea Principatelor Române de sub protectoratul rusesc – primul pas spre împlinirea aspiraţiilor generaţiei de la 1848 – şi abolirea Regulamentelor organice, în vederea unei reorganizări politice şi sociale care să permită existenţa unor state româneşti viabile, sub suzeranitate otomană, dar cu o autonomie garantată de marile puteri: un tampon în calea ambiţiilor Rusiei. Comisarii europeni vin să ia act de starea de spirit a muntenilor şi moldovenilor, iar petiţiile populaţiei sunt formulate în divanurile ad-hoc. La dezbaterile şi ezitările din capitalele

europene cu privire la diverse soluţii de compromis românii vin cu o rezolvare neaşteptată: uniunea personală prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza ca principe domnitor. În câteva luni, principele îşi impune în funcţii colegii de generaţie, pentru a aşeza în instituţii moderne cele două provincii încremenite de secole la marginea Europei şi la marginea Imperiului Otoman. În mai puţin de trei ani, Principatele Unite devin România şi obţin recunoaşterea „deplinei uniri” şi în cancelariile apusene, şi la Constantinopol.

În această perioadă, mărturiile, descrierile şi analizele din Apus despre Ţările Române devin dintr-odată foarte numeroase. Se poate vorbi despre o avalanşă de ştiri şi relatări din periodice, volume monografice şi cărţi de călătorie. Explicaţia se găseşte într-un concurs de împrejurări istorice.

Este, pe de o parte, efectul propagandei desfăşurate în Occident de studenţimea şi emigraţia moldovalahă, care intră în cercurile intelectuale şi politice şi în saloanele din marile capitale, mai ales de la Paris. Sunt atraşi de partea cauzei naţionale a românilor literaţi, istorici, publicişti şi oameni politici.

Este, apoi, numărul mare al occidentalilor care trec prin părţile noastre, spre teatrele de bătălie sau spre Constantinopol. După călătoria obligatorie în Italia din primele decenii ale epocii romantice, elitele europene din era victoriană descoperă fascinaţia Orientului – şi trebuie spus că în percepţia lor Orientul începe la est de Viena. Este un tărâm al insolitului şi al aventurii, unde călătorul caută şi vestigiile Greciei antice, pe care o cunoaşte în amănunt din anii de şcoală, şi pitorescul, opulenţa, misterele din *O mie şi una de nopţi*. Imperiul Otoman deschide acum larg porţile Orientului pentru europeni, încercând să ardă etapele pentru a recupera secolele de

întârziere tehnologică şi mai ales socială. Pe lângă călători, nenumăraţi europeni, dar şi americani, îşi găsesc aici un rost – ca ofiţeri (până la gradul de general), medici, profesori, ingineri de orice fel. Este epoca în care elitele otomane, în frunte cu paşalele şi cu sultanul, vorbesc în saloane limba franceză, traduc din clasicii literaturii europene şi îşi construiesc teatre – private – pentru care aduc artişti italieni, îndepărtându-se tot mai mult de oamenii de rând, care trăiesc într-o realitate socială de tip medieval, reglată strict de relaţiile tradiţionale şi de preceptele religioase.

De Războiul Crimeii se leagă strâns, de altfel, fenomenul turismului de război. Scriitori, artişti, aventurieri solitari sau grupuri numeroase de curioşi pornesc în călătorie pentru a vedea scenele unor bătălii recente sau chiar pentru a asista la lupte. Un exemplu în acest sens la noi este Vasile Alecsandri, martor la asediul Sevastopolului.

Cel mai important însă este că Dunărea de Jos, cu fortificaţiile sale, Bucureştii, Iaşii, Principatele şi moldovalahii sunt realităţi care apar dintr-odată în paginile ziarelor europene – şi americane – atunci când se transmit ştirile de la război sau când se dezbate „chestiunea orientală”; iar aceste realităţi sunt complet necunoscute publicului. Or călătorii se grăbesc să-şi publice relatările şi observaţiile tocmai fiindcă ştiu că răspund unei curiozităţi a momentului şi sunt siguri că-şi vor găsi auditoriul.

James Oscar Noyes este primul american care publică un volum despre spaţiul românesc. După absolvirea medicinei la Harvard, petrece un an în Europa pentru a-şi desăvârşi educaţia – şi pe cea medicală, şi pe cea socială. Anul 1854 îl prinde la Viena, de unde porneşte spre marele eveniment al vremii, hotărât să viziteze „acel misterios Orient”. Urmează drumul clasic pe Dunăre, cu vaporul până la Ruse, de unde trece la Giurgiu. La Bucureşti îl

cunoaşte pe ofiţerul britanic care, sub numele de război Mazar paşa, fusese numit guvernator al oraşului. Acesta îi obţine imediat o poziţie de medic în armata otomană (o poziţie mai degrabă formală, se pare). De aici înainte, îmbrăcat în uniformă şi cu hârtie de liberă trecere la mână, tânărul american îşi continuă călătoria pe urmele războiului – şi descrie de fiecare dată câmpurile de bătălie, distrugerile, fortificaţiile, oamenii care se duc sau se întorc de la lupte – până la tabăra de la Varna, de unde se îmbarcă spre Constantinopol. Relatarea din volumul de faţă se opreşte în acest punct. Curiozitatea îl va purta însă pe autor mai departe, prin Anatolia şi Ţara Sfântă până în Egipt, iar din oraşele de pe drum va transmite corespondenţe pentru presa britanică şi americană. În 1856 se va fi întors în Statele Unite.

Noyes dă la tipar memorialul din Orient în 1857, conform menţiunii de pe versoul paginii de titlu. Volumul *Roumania: The Border Land of the Christian and the Turk, Comprising Adventures of Travel in Eastern Europe and Western Asia* – „by James O. Noyes, M.D., surgeon in the Ottoman army" –, conţinând 520 de pagini de text şi 26 de planşe, apare la editura Rudd & Carleton din New York, cu anul 1858. Din ansamblu, strict despre spaţiul românesc sunt 182 de pagini, cu anticipări şi reluări şi în restul volumului. Este spaţiul căruia i se dedică cele mai multe pagini, mai multe chiar decât Constantinopolului – însă este vorba doar de o treime din volum. De ce a ales autorul acest titlu pentru carte, iar nu un titlu mai general, în care accentul să cadă pe Orient sau pe Turcia Europeană, cum i se spunea în epocă întregii părţi europene a imperiului, cuprinzând şi Ţările Române? Cel mai probabil pentru că *România* este în momentul publicării un titlu mai atractiv, întrucât presa ţine publicul la curent cu demersurile diplomatice legate de statutul

Principatelor şi cu alegerile pentru divanurile ad-hoc, anulate şi reluate în urma unor abuzuri, trădări, operaţiuni secrete şi răsturnări de situaţie la faţa locului, dar mai ales în urma jocurilor de putere dintre Anglia, Franţa, Austria, Înalta Poartă şi Rusia. Această alegere a titlului este grăitoare în ceea ce priveşte interesul Occidentului faţă de spaţiul românesc la acel moment.

Volumul este o mărturie preţioasă din mai multe puncte de vedere. În primul rând are pentru noi o valoare documentară nemijlocită. James Noyes vede locuri şi cunoaşte oameni, face observaţii şi povesteşte întâmplări pe care le-a trăit. Dar cel puţin la fel de interesant şi de semnificativ este astăzi modul în care pune în scenă spaţiul românesc. Experienţa sa directă este fundalul pe care călătorul american îl populează cu descrieri antropologice – obiceiuri, tradiţii, moravuri, credinţe – şi cu evocări istorice şi culturale pe care le-a citit în volume recent apărute, în engleză, franceză sau germană. Un taraf de lăutari ţigani de la un han unde poposeşte îi dă prilejul să insereze în text *Mioriţa*, care tocmai apăruse la Paris în traducerea lui Jules Michelet – dar pe care el o pune în gura unui tovarăş de drum. Un alai de nuntă întâlnit, poate, pe acelaşi drum este o ocazie de a prelua descrierile etnografice ale lui Ion Voinescu II dintr-un volum apărut tot la Paris în 1855. Parte din surse le menţionează, în treacăt, începând chiar din prefaţă, unde enumeră cei câţiva autori cu care porneşte la drum[1].

[1] M. [Jean-Marie] Chopin, *L'Univers pittoresque: Histoire et description de tous les peuples; de leurs religions, mœurs, coutumes et industries: Provinces Danubiennes et Roumaines: Bosnie, Servie, Herzegovine, Bulgarie, Slavonie, Illyie, Croatie, Dalmatie, Montenegro, Albanie*; M. [Abdolonyme] Ubicini, *Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, 1856; J. Boldenyi (ed.), *La Hongrie, ancienne et moderne: Histoire, arts, littérature, monuments*, Paris, 1851; J[ean]-

Despre celelalte dă uneori doar câte un indiciu vag sau pur şi simplu le topeşte în propriul text. Este un obicei curent în epocă, insuficient investigat, din păcate, de istoriografia noastră.

O asemenea cercetare critică a scrierilor călătorilor străini ar releva nu doar circulaţia informaţiilor pe care ni le dau aceştia ori inerentele distorsiuni, ci şi nucleele de interes sau aşteptările pe care le au atunci când ne vizitează – şi, mai important încă, orizontul de aşteptare al cititorilor din epocă. Documentarea lui Noyes este impresionantă. A citit cam tot ce se putea citi la vremea sa despre Principate şi despre Transilvania, invocă relatările lui Lamartine şi antologiile de folclor ale lui Vuk Karagici atunci când vorbeşte despre Serbia (pe primul îl aminteşte, pe cel de-al doilea nu), i-a studiat pe clasicii orientalişti şi culegerile de legende islamice. Notele traducătorului din prezenta ediţie încearcă să elucideze unele dintre izvoarele autorului şi, de asemenea, precizează, acolo unde a fost identificată, sursa numeroaselor citate sau parafrazări din text, nu doar pentru a aproxima valoarea documentară a unor informaţii, ci şi pentru a da cititorului de astăzi o imagine a cuprinderii culturale pe care o putea avea un tânăr de 25 de ani din secolul al XIX-lea.

Proaspătul absolvent de medicină este un om de solidă cultură clasică şi cu vaste cunoştinţe istorice. Istoria medievală sau modernă a Lumii Vechi, geografia, literatura modernă sau contemporană îi sunt de fiecare dată la îndemână. Întreprinde excursuri frecvente în Antichitatea greco-romană, unde se simte ca acasă – excursuri care nu plictisesc, ci informează şi cultivă. Face

---

A[lexandre] Vaillant, *La Romanie, ou Histoire, langue, littérature, orographie, statistiques du peuple de la langue d'or, Ardialians, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, Paris, 1844.

comparaţii şi stabileşte legături convingătoare între tezaurul clasic şi observaţiile din prezent, nu pentru a epata sau pentru a face paradă de erudiţie, ci pentru că acesta este în mod intim teritoriul său cultural de referinţă: „Pentru prima oară în viaţă m-am simţit cu adevărat pe teren antic, şi gândurile îmi erau uşoare şi pluteau precum roua tremurândă a valului pontic. E adevărat, văzusem locul în care acostaseră triremele romane pe malurile Britaniei şi traversasem provincii punctate cu tabere şi oraşe romane, dar valurile înspumate ale Euxinului fuseseră înfrânte de prova corăbiei Argo, în timp ce expediţia lui Cezar şi perioada cuceririi romane au fost ca ieri în comparaţie cu fabuloasele vremuri ale argonauţilor [...]. Navigând de-a lungul anticei coaste a Moesiei, m-am simţit pătruns pentru prima dată de legătura cu Antichitatea şi de miturile ei.”

Din toate acestea, James Oscar Noyes reuşeşte să ţeasă o scriitură densă şi variată, în care reportajul literar se împleteşte fericit cu evocarea istorică şi culturală, fără a fi vreun moment didactic şi fără a cădea în naivităţi. Unele dintre paginile sale (descrierile pontice, de pildă) îşi pot găsi oricând locul într-o antologie a memorialului de călătorie romantic. Remarcabile, de asemenea, sunt intuiţiile sale istorice şi politice. Cadrul său ideologic de referinţă este democratismul american de sorginte protestantă – de aici vin şi atitudinea sa antimonarhică, anticlericală, antiaristocratică, şi aprecierile faţă de manifestările culturale şi religioase pe care le întâlneşte. Este însufleţit de credinţa în progres, caracteristică pentru secolul său. Privirea sa este empatică, nuanţată, tolerantă, lipsită de multe dintre prejudecăţile la care ne-am putea aştepta – şi pe care le întâlnim la alţi călători străini ai epocii.

Prin amploarea documentării şi prin diversitatea surselor, prin valoarea observaţiilor directe – din mijlocul evenimentelor şi al locurilor unde se scrie istoria epocii –, prin descrierea spaţiului valah în contextul geografic, politic şi cultural mai larg din care acesta face parte, se poate spune că volumul de faţă este o sinteză asupra spaţiului românesc din perspectivă occidentală, într-un moment de importanţă crucială pentru istoria noastră: momentul în care România începe să existe pe harta lumii.

La noi, memoriile de călătorie ale lui J.O. Noyes au făcut de-a lungul timpului obiectul unor semnalări sporadice în articole de presă, precum şi al unor subcapitole din două lucrări de specialitate: Paul Cernovodeanu şi Ion Stanciu (*Imaginea Lumii Noi în Ţările Române şi primele lor relaţii cu Statele Unite ale Americii până la 1859*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977, pp. 147–154) rezumă capitolele referitoare la România, fără a investiga sursele lui Noyes şi părând a considera informaţiile şi textele etnografice sau povestirile istorice pe care le redă acesta drept relatări directe de călătorie. Dumitru Vitcu (*Relaţiile româno-americane timpurii: Convergenţe–divergenţe*, Albatros, Bucureşti, 2000, pp. 55–65) rezumă şi el segmentul românesc al volumului, amintind în treacăt despre sursele de documentare ale autorului, dar fără a cerceta acest aspect. Foarte interesantă este însă aici menţionarea recenziei din periodicul *The Northern American Review* din Boston, numărul din aprilie 1858, care reproşează autorului lipsa unei discuţii despre problema de actualitate a momentului, şi anume unirea Principatelor – starea de spirit a românilor, situaţia din Moldova etc. –, ceea ce arată limpede nivelul de informare al opiniei publice americane şi orizontul de interes pe care vine cartea lui Noyes.

Fragmente mai ample din cartea lui J.O. Noyes au fost traduse de Adrian-Silvan Ionescu în Daniela Buşă (coord.), *Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea*, vol. VI (1852–1856), Editura Academiei Române, Bucureşti, 2010, pp. 200–232, cu o foarte bună prezentare biografică şi critică şi cu indicaţii utile despre receptarea volumului la noi.

Informaţii biografice despre James Oscar Noyes se găsesc în James Grant Wilson, John Fiske (eds.), *Appleton's Cyclopaedia of American Biography*, vol. IV, D. Appleton and Company, New York, 1888, p. 543, reluate în LaVerne W. Noyes, *Descendants of Reverend William Noyes, Born, England, 1568...*, editura autorului, Chicago, 1900, pp. 21–22.

Traducerea de faţă este fidelă şi păstrează registrul lexical din original (neologisme, arhaisme, termeni neutri). În general s-a păstrat scrierea cu majuscule acolo unde pare a indica o opţiune a autorului. Cuvintele şi expresiile în limbile română, sârbă, bulgară, turcă etc. tipărite cu cursive apar ca atare în original, de cele mai multe ori în grafii aproximative; în traducere s-a adoptat forma corectă cea mai apropiată de original. În acelaşi mod s-a procedat în privinţa numelor proprii de persoane sau locuri. Pentru cuvintele turceşti s-a adoptat grafia contemporană acolo unde grafia autorului era prea îndepărtată de transliterarea curentă în epocă (limba turcă fiind scrisă cu caractere arabe până în anii 1920). Traducătorul îi mulţumeşte doamnei Anca Popescu pentru identificarea unor cuvinte turceşti şi pentru lămurirea unor noţiuni de civilizaţie islamică.

Cele câteva note ale autorului au fost marcate, ca în original, cu asterisc. Notele traducătorului aduc precizările istorice strict necesare, elucidează sumar anumite contexte acolo unde este cazul, îndreaptă unele

inadvertenţe de informaţie din text şi încearcă să identifice sursele. Traducătorul le mulţumeşte doamnei Viorica Nişcov şi domnului Ion Taloş pentru unele lămuriri folcloristice. Editura şi traducătorul au decis să elimine unele digresiuni şi anecdote care nu mai sunt relevante pentru cititorul de astăzi; ele au fost marcate prin indicarea între paranteze drepte a paginilor la care se găsesc în ediţia originală şi au fost rezumate în notă.

Cele 26 de ilustraţii din ediţia originală sunt, în mare parte, reproduceri – din paginile unor publicaţii – ale unor gravuri realizate în anii 1840 de Charles Doussault şi Michel Bouquet, destul de bine cunoscute astăzi publicului de la noi. Editura a ales să ilustreze această traducere cu litografii apărute în cea mai mare parte în presa vremii, în special în *Illustrated London News* – care dedică adevărate dosare evenimentelor de la Dunăre, Constantinopolului şi Crimeii –, în anii 1853–1855, litografii care în mod cert i-au fost cunoscute autorului. Merită precizat că presa occidentală din timpul Războiului Crimeii reia unele dintre lucrările din deceniul anterior ale lui Doussault şi Bouquet, pentru a ilustra portul românesc şi peisaje sau monumente din Principate. Unele dintre acestea au fost incluse şi în paginile de faţă. Printre ilustraţii figurează şi o gravură de Thomas Allom, pe care autorul a cunoscut-o dintr-un volum pe care l-a avut sub ochi. Legendele imaginilor sunt succinte, fără explicaţii suplimentare, în stilul celor din presa vremii. În ansamblu, materialul iconografic din prezenta ediţie urmăreşte să dea cititorului de azi o imagine a locurilor şi evenimentelor pe care le descrie James Noyes aşa cum au fost văzute – sau imaginate – de cititorul epocii sale.

R.G.

ACEST VOLUM
ESTE DEDICAT CU RESPECT LUI
WESLEY SMEAD, ESQ.,
DIN CINCINNATI, OHIO
DE CĂTRE
PRIETENUL ŞI TOVARĂŞUL SĂU DE CĂLĂTORIE
PRIN ORIENT.

PREFAŢĂ

ÎN CEL DE-AL DOILEA AN AL ULTIMULUI RĂZBOI RUSO–TURC, autorul a întreprins o călătorie, al cărei rezultat este acest volum. Scopul său a fost de a da o imagine adevărată a vieţii cotidiene a oamenilor printre care a călătorit, şi în special a poeticelor naţii ale Dunării de jos, ale căror nume sunt puţin cunoscute cititorilor americani. Tot ce ţine de oameni ne priveşte pe toţi, iar a cunoaşte credinţele şi sentimentele semenilor noştri, a afla cu ce fel de cântece, tradiţii şi petreceri se delectează ei ne interesează mai mult decât detaliile seci despre conducători sau decât impresiile fugare ale călătorului aflat în trecere.

În pregătirea lucrării, autorul a obţinut multe informaţii istorice din *L'Univers*, de M. Chopin şi M.A. Ubicini, din *La Hongrie Historique*, editată de Le Brun, precum şi din admirabilele volume ale lui Robert şi Vaillant.[2]

J.O.N.
New York, 7 septembrie 1857

CAPITOLUL I

---

[2] V. *supra*, p. 13 n. 1.

UNGARIA

Am stat printre ei, dar nu am fost de-al lor.[3]

ADESEA, ÎN TIMPUL UNEI ŞEDERI MAI ÎNDELUNGATE LA VEINA, am urcat pe muntele impozant de lângă oraş, ca să iau cina în încăperea care l-a inspirat atât de mult pe Mozart şi ca să mă bucur de o privelişte fără egal. În depărtare, la picioarele mele, se rostogoleau apele învolburate ale „părintelui râurilor Europei”. În faţa mea se aflau oraşe apărate de ziduri şi câmpuri de bătălie şi insulele înverzite de pe Dunărea cea largă, purtând lucrările oamenilor. Către apus tronau Alpii austrieci, cu coroanele lor de gheaţă împodobite cu aur şi opal. Cu câtă linişte curgeau râurile de lumină spre porţile apusului! Acolo, privind pe întinderea purpurie de la răsărit de Agram, Essling şi Sorano, am hotărât să vizitez acel misterios Orient, ale cărui portaluri lucitoare păreau că se deschid la picioarele mele.

Au trecut lunile şi a venit vremea să schimb bisturiul cu bastonul de călătorie. Era cea mai frumoasă dimineaţă ce a zâmbit vreodată peste câmpia Dunării când ne-am îmbarcat pe un vaporaş care urma să ne poarte până la *Franz Josef*, ancorat mai jos pe fluviu. Vechii romani au avut grijă să ridice Vindobona, sâmburele Vienei de azi, pe un braţ al Dunării, ca s-o apere de inundaţii atunci când zăpada Alpilor se topeşte brusc.

Nimeni nu-şi uită locul unde şi-a trăit anii tinereţii, şi, cum eram gata să încep o călătorie în îndepărtatul Orient, n-am putut să nu arunc cu nostalgie o privire înapoi. Cu

[3] George Gordon Byron, *Pelerinajul lui Childe Harold*, 1818.

excepţia locului unde m-am născut, n-am părăsit nici un alt oraş cu atâta regret cum părăseam atunci Viena. Îmi făcusem mulţi prieteni, a căror amintire o păstrez, printre străini care vorbeau o altă limbă şi aveau idei sociale şi politice diferite de ale mele. La despărţire, mi-au dat o caldă îmbrăţişare germană. Chiar şi şeful poliţiei, pe marginea persecuţiilor imaginare ale căruia călătorii americani au irosit vrafuri întregi de hârtie, mi-a strâns amabil mâna şi mi-a urat călătorie plăcută şi întoarcere cu bine în patrie.

Turla impunătoare a Catedralei Sfântul Ştefan s-a pierdut treptat în depărtare. Curând, am trecut de insula Lobau, unde a fost blocată timp de trei luni armata lui Napoleon, înainte de strălucita victorie de la Wagram, în care i-a pus pe fugă pe austriecii de sub comanda arhiducelui Carol. La Simmering, un orăşel de pe malul drept, abia zărindu-se dintre pădurile dese, şi-a ridicat Soliman Magnificul tabăra în timpul invaziei turceşti[4]; iar la Schwachat l-a întâlnit Leopold al Austriei pe Jan Sobieski, care abia respinsese oştile lui Mustafa cel Negru[5]. [3][6]

În timp ce trecem pe lângă câmpia largă, tivită de-a lungul Dunării cu păduri întunecoase şi mlaştini, peisajul devine tot mai interesant. Iată vii şi lanuri de grâne unduitoare; văile ce se deschid între dealuri lasă, când şi când, să se vadă peisaje minunate cu câmpuri şi sate; iată

---

[4] Primul asediu otoman al Vienei (1529).

[5] Kara Mustafa paşa (1634/1635–1683), mare vizir şi capudan-paşa; comandant al armatei otomane în timpul celui de-al doilea asediu al Vienei (1683). Învins în atacul regelui Jan Sobieski, este ulterior executat prin strangulare.

[6] Episodul întâlnirii dintre Ian Sobieski şi împăratul Leopold I. În dreptul oraşului austriac Petronell.

castele ce stau să se năruie şi romantice ruine care îşi dezvăluie farmecul istoric.

O stâncă imensă, ridicată din sânul marelui râu, e încoronată de ruinele unui vechi castel. Este cetatea Theben[7], situată într-un punct unde râul este gâtuit între două lanţuri muntoase care veghează nobila Dunăre în timp ce pătrunde maiestuos în Ungaria, aşa cum Porţile de Fier, dintre Carpaţi şi Balcani, păzesc ieşirea sa din marile câmpii ale Europei centrale.

În 1809, francezii, sub Napoleon, au intrat în posesia cetăţii Theben, lăsând în urma lor o grămadă singuratică de ruine. [4][8]

Am ajuns curând la Pressburg[9], cândva capitala Ungariei, unde erau încoronaţi regii şi unde, o dată la trei ani, se întrunea Dieta ca să discute problemele naţionale. Un pod de vase uneşte malurile râului.

Înainte de revoluţie[10], cei mai promiţători tineri aspiranţi ai regatului erau obişnuiţi să meargă la Pressburg ca să urmărească sesiunile Dietei, iar prin contactul cu magnaţii şi deputaţii obţineau o anumită educaţie politică, ce contribuia enorm la urbanitatea şi eleganţa manierelor, atât de caracteristice vechilor nobili unguri. Procedura Dietei, în timpul şedinţelor, era foarte asemănătoare cu procedura din cele două Camere de la noi, dar dragostea de muzică şi dans a maghiarului e atât de puternică, încât, în timpul lungilor vacanţe parlamentare, dirijorul era obişnuit să-l înlocuiască pe palatin, iar muzica de dans lua

---

[7] Numele german al cetăţii Devín, situată în cartierul omonim al Bratislavei.

[8] Legendă romantică legată de cetate.

[9] Numele german al Bratislavei.

[10] Revoluţia maghiară din 1848–1849.

locul înfocatei alocuţiuni a deputaţilor. Palatul regal, unde Maria Terezia i-a întâlnit pe magnaţii unguri care urmau s-o salveze de duşmani[11], e azi doar un morman de ruine. Regii Ungariei erau cândva încoronaţi în acest edificiu, iar după ceremonie urcau călare pe un deal din vecinătate, unde, făcând semnul crucii în cele patru direcţii cardinale, jurau să apere regatul de toţi duşmanii. Magnifice momente, aceste încoronări, când magnaţii ţării veneau ca să ia parte la ospeţele regale, înveşmântaţi în splendidul lor costum naţional, a cărui ştearsă imitaţie este uniforma de husar! În Pressburg sunt mai puţini locuitori decât în urmă cu şase ani. Deşi se află în Ungaria, oraşul e prea aproape de Viena, prea germanizat şi înstrăinat de afecţiunea maghiarilor ca să devină un oraş de mare importanţă pe mulţi ani de acum înainte. Oraşul e lipsit de viaţă şi activitate.

După Pressburg, Dunărea, despărţindu-se în mai multe braţe, traversează o câmpie imensă, ce se întinde până la Gran[12]. La cincizeci de mile în aval de Pressburg se află Komorn[13], cu o fortăreaţă necucerită încă de vreun inamic. La data vizitei mele, încă nu erau reparate avariile suferite în 1849. Görgey[14] i-a învins pe austrieci la Komorn, după care, oraşul fiind eliberat, a marşăluit înapoi spre

---

[11] „*Vitam et sanguinem pro* rege *nostro Maria Theresia*” jură nobilii maghiari în 1741, la încoronarea împărătesei Maria Terezia ca *rege* al Ungariei, coroană care-i aduce 20.000 de soldaţi în războiul austriac de succesiune (1740–1748).

[12] Numele german al oraşului Esztergom, din Ungaria.

[13] Numele german al oraşului, azi împărţit de Dunăre între Slovacia (Komárno) şi Ungaria (Komárom).

[14] Generalul Artúr Görgey, comandant în armata ungară în timpul revoluţiei din 1848–1849.

Budapesta, ca să-i dea inamicului o lovitură zdravănă, înainte de trădarea sa de la Világos[15].

Gran este reşedinţa arhiepiscopului Ungariei, al cărui venit anual era cândva mai mare de 200.000 de dolari. Am rămas doar pentru scurt timp acolo, îndeajuns însă ca să aflu destule despre instituţiile catolice ale Ungariei. Catedrala e un edificiu modern, impunător, dar de departe mai puţin interesant decât marile biserici gotice construite în Evul Mediu. Una dintre cele mai frumoase, azi ruinată, se află la Zsámbék.

Îmi place să petrec ore întregi în aceste vechi biserici catolice, superbe prin comorile lor picturale şi statuare. La Viena, deliciul suprem era să petrec orele de căldură caniculară în vreun colţ retras al Catedralei Sfântul Ştefan, cu *Faust* sau *Alamontade*[16] în mână. Erau acolo picturi în pastel, adevărate frumuseţi ieşite din mâini rafinate ce se străduiseră să închipuiască idealul; îngerii de marmură păreau că sunt gata să-şi ia zborul, iar Madonele erau atât de minunate, încât cred că tăcutul credincios îşi uită adesea de rugăciune în faţa acestor altare.

Deşi iubesc simplitatea credinţei protestante, nu invidiez sensibilitatea celui care poate intra într-una din aceste vechi catedrale fără ca sentimentele să-i fie subjugate sau ca inima să-i fie mişcată. Lungile coridoare şi arcadele cu multe coloane, vitraliile, ornate cu scene şi personaje din Scriptură, ale căror umbre blânde sunt revărsate spre apusul soarelui pe pardoseală, crucifixurile şi imaginile sfinţilor, fumul de tămâie, muzica duioasă şi răspunsurile în surdină ale miilor de credincioşi pot să-l

---

[15] Şiria, judeţul Arad, unde, în 1849, generalul Görgey s-a predat forţelor de intervenţie ruse.

[16] *Alamontade* (1802), roman de Heinrich Zschokke.

facă pe scepticul cel rece să râdă, dar eu le consider solemne şi de neuitat.

În credinţa Bisericii Catolice e inculcat un anume grad de egalitate, căruia, după părerea mea, această instituţie îi datorează mult din influenţa şi din permanenţa ei. În catedrală, ţăranul îngenunchează alături de prinţ, iar vânzătoarea de mere şopteşte *pater noster* la acelaşi altar cu frumoasa înveşmântată în catifele. Ofiţerul cu mănuşi albe îşi pierde aerul trufaş atunci când sabia îi zăngăne pe pardoseala unui loc sfânt, iar mândria patriciană se preface în umilinţă atunci când îi trece pragul. Acesta e unul dintre motivele pentru care reuşeşte Biserica Catolică să menţină controlul asupra milioanelor de credincioşi. Mai mult, Roma întruchipează ideea Bisericii Universale. Ea vorbeşte de o legătură intimă cu acea vastă frăţie spirituală ce a existat oricând şi pretutindeni. Ea a păstrat vie amintirea a tot ce a fost bun şi măreţ de-a lungul timpului, a păstrat cu evlavie străvechiul cavalerism al credinţei şi prezintă fiilor săi credincioşi, printr-o literatură de legende şi rugăciuni, imagini mişcătoare şi beatificate ale celor mai sfinte virtuţi, împletite cu faptele cele mai eroice.[17]

Un alt motiv, un motiv uşor de înţeles la austrieci, ar fi bogăţia locurilor sfinte şi vechimea lor. Locuitorii ţărilor catolice ale Europei nu au avut caracterul migrator propriu rasei anglo-saxone. Strămoşii miilor de oameni care participă la slujbă în Catedrala Sfântul Ştefan au practicat credinţa aici de secole. Au îngenuncheat de-atâtea ori în faţa acelor altare aurite şi au ridicat atâtea rugăciuni imaginilor pline de viaţă, care au devenit astfel de două ori sacre pentru ei.

---

[17] Channing (n. a.) [Este vorba, probabil, de clericul unitarian, scriitorul şi filozoful William Henry Channing (1810–1884) (n.tr.).].

Datorită legăturilor ei cu Antichitatea şi înclinaţiei către pompă şi spectacol, Biserica Romei e venerată deopotrivă de cei inteligenţi şi de cei needucaţi, atât de erou, cât şi de sărmana orfană;

„Căci *De Profundis* blagoslovi al tatălui mormânt,
Crucea cu idol muribunda-i mamă i-o dăduse”.[18]

În Austria am văzut adesea oameni mergând aproape de-a dreptul de la biserică la operă sau la teatru. La urma urmei, este firesc, căci catedrala şi teatrul sunt, în realitate, prea puţin diferite. Măreaţa arhitectură gotică, altarele aurite, excesul de imagini şi picturi, mişcările solemnelor procesiuni, îmbrăcămintea şi gesturile preoţilor, toate amintesc de scenele şi personajele mereu schimbătoare ce aparţin rampei. [9][19]

Aceasta e imaginea pe care o prezintă Biserica Romei, dar există un fapt important din istoria ei care nu trebuie lăsat deoparte şi care ia naştere din însăşi natura instituţiei. Atât timp cât Biserica Catolică acţionează asupra indivizilor, ea câştigă putere şi influenţă, dar în sânul ei coace o ambiţie de neostoit, o invincibilă dorinţă de putere care n-are s-o mai lase să se bucure în linişte de realizările actuale, aşa cum nu poate sta liniştită victima condamnată la tortură în timp ce carnea îi e arsă cu fierul înroşit. Astfel, făcând pact cu tirania, Biserica este obligată să lupte pentru putere şi să recurgă la violenţa deschisă, şi atunci – vai! – vraja se rupe, iar structura ridicată în ani de muncă răbdătoare se prăbuşeşte într-o clipită. Nu există în Europa element revoluţionar mai puternic decât ambiţia iezuiţilor, iar dorinţa şi trufia puterii îi grăbesc căderea mai mult chiar decât protestantismul. Biserica Romei nu mai

[18] Oliver Wendell Holmes Sr., *Urania: A Rhymed Lesson*, 1846.

[19] Despre obiectele votive lăsate de credincioşi în bisericile catolice.

poate dicta prinţilor şi regilor – îşi mai poate doar ţine capul deasupra valurilor, agăţându-se cu ultimele puteri de baionetele puterii lumeşti.

Clerul catolic din Ungaria are o putere imensă, care este folosită mai degrabă pentru a persecuta sectele protestante decât pentru a ameliora starea poporului. Nefericită este persoana a cărei cauză nu poate fi pledată în faţa guvernului de un preot! Suntem în secolul al nouăsprezecelea, şi în Ungaria sunt două milioane de protestanţi! [10–12][20]

Ţinutul din aval de Gran e de un pitoresc extrem. Braţele Dunării se reunesc, iar dealurile acoperite cu viţă-de-vie se ridică spre munţi de porfir, încoronaţi ici şi colo de nobile ruine.

Vişegrad, faimos încă din vremea romanilor, cândva atât de măreţ, încât un legat papal îl numea „un paradis pe pământ”, e astăzi aproape pustiu. Castelul de pe malul râului e într-o stare de conservare acceptabilă, dar cel care încununa muntele din spate este doar o ruină. Despre acesta din urmă se zice că ar fi avut trei sute cincizeci de încăperi; cele două castele ar fi fost legate printr-un pasaj subteran. Carol Robert, dupa căsătoria cu prinţesa polonă Elisabeta, în 1317, a ales fortăreaţa Vişegrad ca reşedinţă regală, aceasta ajungând curând una dintre cele mai splendide curţi ale Europei.[21] [12–15][22]

Lângă Vişegrad se află un vechi cimitir pentru care am simţit un interes bizar. Îmi plac şi oraşele pulsând de viaţă, dar şi aceste tăcute oraşe ale morţilor, şi n-o să uit prea

[20] Despre pelerinajele catolice.

[21] Căsătoria regelui Carol I (Carol Robert de Anjou) cu fiica aliatului său Vladislav I cel Scurt al Poloniei are loc în anul 1320; Carol I mută reşedinţa regală de la Timişoara la Vişegrad în 1323.

[22] Cetatea Vişegrad, evocări istorice.

curând ceasurile pe care le-am petrecut în cimitirele catolice. Germanii le numesc *Gottesäcker*, ogoare ale Domnului[23], şi cât de minunat exprimă acest nume ideea de înviere, ca şi cum Dumnezeu ar culege fructele izbăvirii! Am găsit astfel de cimitire peste tot în Germania, înconjurate de ziduri înalte. În alte vremuri, mai furtunoase, oamenii obişnuiau să se adune la cimitir cu familie şi cu bunuri, în căutarea protecţiei. În anumite părţi ale Ungariei şi la hotarul dintre creştini şi barbari, aceste cimitire înconjurate de ziduri sunt încă folosite pentru a-i apăra – pe vii şi pe morţi deopotrivă – împotriva violenţei. Înăuntru, datorită vechimii, fiecare palmă de pământ a fost folosită şi, fără îndoială, răsfolosită de multe ori. Totul e aşezat cât se poate de regulat, iar morţii se odihnesc în şiruri la fel de perfecte ca rândurile unor escadroane vii. Monumentele funerare sunt curate şi realizate cu gust, însă puţine sunt la fel de costisitoare şi impunătoare precum cele din Greenwood şi Mount Auburn[24]. Când scriu epitafuri pentru cei plecaţi, germanii şi ungurii dau dovadă de mult mai mult gust şi de mai puţină vanitate decât noi. Ei nu descoperă deodată calităţile unei persoane după ce aceasta a murit şi nu-i pun la căpătâi un epitaf care i-ar flata vanitatea dacă ar mai trăi. Cuvintele sau propoziţiile simple, cum ar fi „Adormit”, „Nu te vom uita”, „Se va ridica”, spun trista poveste mai eficient, iar în memoria trecătorului rămâne o impresie mai plăcută decât după cel mai elaborat vers sau elogiu forţat. [16–20][25]

---

[23] *Gottesacker* (ogorul Domnului, germ.), termen (învechit) pentru cimitir, dar şi un loc de îngropăciune aflat în câmp, spre deosebire de *Kirchhof*, cimitirul din curtea bisericii.

[24] Cimitire din Brooklyn, respectiv Massachusetts.

[25] Obiceiuri legate de morţi. Morga din Viena. Cimitirul săracilor. Pomenirile. La mormântul lui Beethoven.

Mai jos de Vişegrad, Dunărea rivalizează ca frumuseţe cu râul Hudson şi cu Rinul. Către seară, am zărit semeaţa fortăreaţă a Budei, iar Pesta, pe partea opusă a fluviului, răsări ca un sfinx dintre valuri. Trecând pe sub masivul pod suspendat, lung de peste o mie de picioare, am acostat în câteva momente la cheiul aglomerat.

Maghiarul, ca şi americanul, are o pasiune înnăscută pentru hotelurile spaţioase, pentru vapoarele uriaşe şi pentru căile ferate lungi; de fapt, pentru întreprinderile măreţe în general. Pesta avea ceva atât de neeuropean, am văzut atâtea gravuri ale lui Washington în vitrinele magazinelor, încât m-aş fi crezut la New York dacă n-ar fi fost mozaicul de naţionalităţi de pe stradă. Mă nimerisem în timpul unui târg trimestrial. Slovaci cu înfăţişare sălbatică, unguri purtând pălării cu boruri largi, în nici o privinţă diferiţi de tovarăşii lui Arpad, şi valahi pletoşi cu cojoace de oaie purtate cu lâna pe faţă, cu toţii erau într-un contrast ciudat cu maghiarii împodobiţi în splendidul lor costum naţional. Părea că se alăturaseră două evuri, iar grosolănia barbariei peticea veşmântul de mătase al civilizaţiei.

Muzeul este una dintre cele mai frumoase construcţii din Pesta şi îşi datorează originea iniţiativei contelui Széchényi[26]. Fiul său a proiectat cel mai frumos pod din Europa, a sfărâmat lanţurile iobagilor unguri si a străpuns Porţile de Fier ale Dunării. Vai, un astfel de om să aibă o asemenea soartă! Decepţia şi durerea cauzate de pierderea libertăţii Ungariei i-au devastat mintea,

[26] Ferenc Széchényi (1754–1820), politician maghiar, fondatorul Bibliotecii Naţionale şi al Muzeului Naţional al Ungariei. Fiul său, István Széchényi (1791–1860), politician reformator, iniţiază, printre altele, construcţia „Podului cu Lanţuri” din Budapesta, pod care îi poartă numele.

devenind maniac furios; aşa se face că acum e internat în Boemia.

Am vizitat multe dintre marile galerii de artă ale Europei şi le-am studiat picturile şi tablourile, dar am încercat, trebuie să mărturisesc, un sentiment de durere, pe lângă plăcerea pe care ne-o dau operele de artă vestite. Mă întreb, oare cum au ajuns aceste opere aici? Cum se face că un anume suveran – căci aceste mari colecţii aparţin regilor şi prinţilor – a fost în stare să plătească atâtea mii de dolari pentru o pictură veche sau pentru o statuie? Răspunsul este simplu: ele sunt exponenţii nedreptăţii şi opresiunii; regii le expun şi se bucură de ele, dar poporul a trebuit să le plătească – oare cu câtă suferinţă, cu câte lacrimi? Cu cât am stat mai mult în Europa, cu atât mai mândru m-am simţit de ţara mea natală şi de instituţiile ei. Acolo se găsesc mai multe opere de artă, oameni mai profunzi în anumite ramuri ale ştiinţei şi exemple de mai mare bogăţie individuală; dar gloria republicii noastre stă în faptul că fiecare om e suveran, că sărăcia e redusă, că educaţia e răspândită şi chiar în clasele de jos se găseşte o mare bogăţie de inteligenţă şi virtute. Arta, oricum, nu se găseşte numai în focarul despotismului european; ea se va putea dezvolta şi în condiţii mai fericite. Sub blânda privire a Libertăţii se vor înălţa idealuri mai nobile şi se vor înfăptui concepţii mai măreţe. Dacă nu, fie ca arta care împodobeşte palatele regilor să piară pentru totdeauna!

Aceste gânduri mi-au fost stârnite de o vizită la galeria de pictură a muzeului din Pesta. Tablourile, în special cu subiecte legate de cele mai importante evenimente din istoria Ungariei, nu erau foarte numeroase, dar, ca şi producţiile noastre, erau strict naţionale, de concepţie originală, executate cu îndrăzneală. Ca şi noi, ungurii au fost prea ocupaţi cu desăvârşirea sistemului lor politic ca să poată dedica prea mult timp artei. Înainte să-şi piardă

libertatea, la ei era ca la vechii atenieni: cel care nu se angaja în viaţa politică era privit ca o persoană inofensivă, dar cu totul inutilă.

Atunci când a fost fondată Academia Naţională, cu scopul cultivării resurselor limbii maghiare, contele Teleki[27] i-a donat biblioteca sa de peste optzeci de mii de volume, iar contele Széchényi venitul său pe un an, în sumă de 30.000 de dolari. În timpul construcţiei teatrului maghiar, un zilier sărac a cerut privilegiul de a contribui cu cincisprezece zile de muncă, căci nu putea oferi nimic din portofel. Aşa era entuziasmul naţional din care a reieşit insurecţia din 1848! Acum se fac eforturi reînnoite pentru dezvoltarea literaturii ungare. Au o nobilă galaxie de poeţi şi istorici.[28]

Nu pot admira îndeajuns forţa, flexibilitatea şi frumuseţea limbii maghiare. Blândă, bogată, viguroasă, concisă, plină de proverbe şi neobişnuite figuri de spirit, limba lor este, ca toate idiomurile orientale, plăcută auzului şi adânc poetică. Nenorocirile naţiei par să-i fi întristat şi limba. Maghiarul e mândru de pământul cucerit de strămoşi. Nimeni nu poate să se laude cu o istorie mai nobilă, dar, cu o simplitate patriarhală în purtări, el preferă să descrie frumuseţile naturii şi bucuriile vieţii pastorale. Atunci când descrie scene cumplite şi sângeroase, el trage cu blândeţe un văl de tandră simpatie peste imaginea cea tristă. Cu inflexiunile sale blânde şi accentele melodioase,

[27] József Teleki (1790–1855), primul preşedinte al Academiei din Budapesta; guvernator al Transilvaniei (1842–1848).

[28] Se cuvine amintit că voiajul autorului are loc la câţiva ani după înăbuşirea în sânge a mişcărilor revoluţionare de la 1848, şi mai ales a insurecţiei ungare din 1848–1849; starea de spirit a maghiarilor este profund ostilă Habsburgilor şi virulent antigermană. Acesta este contextul care determină atitudinea şi comentariile din paginile de faţă.

limba maghiarilor e la fel de potrivită pentru a descrie zguduirea armatelor, furia torentului de munte şi cele mai frumoase creaţii ale gândirii orientale. Sonoră şi energică, fără a fi aspră sau barbară, se adaptează cu aceeaşi uşurinţă atât poeziei şi elocvenţei tribunului, cât şi ştiinţelor şi artei. Nu are dialecte şi e mereu aceeaşi, fie că e vorbită de nobili, ţărani sau ciobani, fie că exprimă suferinţele unei inimi înamorate, că murmură dulcile accente ale idilei, că pluteşte prin înălţimile filozofiei sau că redă, cu bahică furie, tumultul războiului. Trebuie să auzi o doamnă vorbind limba maghiară ca să-ţi faci o idee despre dulceaţa şi fascinaţia acestei limbi. Când, dimpotrivă, un orator îşi zdrobeşte adversarii într-o adunare furtunoasă sau când o căpetenie îşi cheamă războinicii la bătălie, e greu de conceput ceva mai convingător şi maiestuos. „Trebuie să te rogi în ungureşte ca să fii auzit în rai”, aşa sună o zicătoare a lor.

Leagănul rasei maghiare s-a aflat în marginea imperiului chinez. Limba maghiară aminteşte de cea finlandeză şi arată o şi mai apropiată înrudire cu limba turcă, dovedind astfel identitatea originilor. E ciudat cum popoare înrudite, călătorind din Asia Centrală, acea prolifică mamă a naţiunilor, uneori războindu-se între ele şi alteori neştiind unele de altele, au păstrat în limbă dovezile frăţiei! Mai durabile decât piramidele sau orice colosseum, chiar şi decât cele mai nobile gânduri imortalizate de literatură, sunt vorbele rostite de aceste vechi naţii barbare.

Ungurii iubesc cu pasiune muzica şi cântul. În după-amiezele însorite, cavalerii maghiari se îndreaptă spre pădurile umbroase de pe malul Dunării, unde intră în conversaţie cu mândrele dame sau se avântă cu ele în labirintul dansului. Adierea serii se strecoară blând în susul râului. Un taraf de ţigani muzicanţi suie pe scenă. Sunt grosolani la înfăţişare, având toate caracteristicile fizice

ale rasei lor sălbatice. Însă maghiarii îi consideră pe aceşti întunecoşi copii ai Asiei drept păstrătorii muzicii lor. Ei pot cânta un *csárdás*, faimoasa arie naţională a Ungariei, în toată gama de expresie, când trist şi energic, când sălbatic şi grandios, precum mişcările unei piese de teatru. Se cântă bucată după bucată, iar intonaţiile lor, schimbătoare şi pătimaşe, precipită pulsul maghiarului şi îi toarnă foc în piept. Marşul de luptă al lui Rákoczy, care e *Marseieza* Ungariei, e cântat la urmă, cu o căldură şi o originalitate ce trezesc o furtună de emoţie tumultuoasă. O mie de aplauze răsună în aer, o mie de voci acompaniază sălbaticul unison al instrumentelor, iar ţanţoşii maghiari se leagănă în valurile cântecului ca nişte stejari bătrâni care se leagănă în furtună.

Cel mai mult le admir, după mamele şi fiicele Americii, pe femeile maghiare. Ele sunt, de altfel, admiratoare pasionate ale instituţiilor americane. „Îl admirăm pe Washington al dumneavoastră ca pe un semizeu”, mi-a spus una din ele într-o zi. „Voi, americanii, trebuie să-i ridicaţi un monument până la cer. Apoi trebuie să vă spuneţi rugăciunile la picioarele lui, şi mi-ar plăcea să mă rog şi eu acolo pentru ţara mea însângerată.” I-am răspuns că aş fi prea fericit s-o însoţesc într-o astfel de expediţie. „Nu”, mi-a răspuns, „noi, femeile Ungariei, am hotărât să nu ne părăsim niciodată ţara. Am bocit la căderea ei, îi împărtăşim umilinţa şi vom rămâne aici, pline de speranţă şi încrezătoare că va veni şi ziua în care ne vom bucura de triumful ei”.

Ca patriotism, femeile Ungariei nu rămân în urma bărbaţilor. Poate că, de asemenea, nu este un exces de idolatrie faptul că jumătate din progeniturile lor de sex masculin se numesc Lajos Kossuth. Deşi nenorocos în luptă şi trăind în exil, marele conducător ungur este cel dintâi în inima poporului său. Austriecii susţin că, pentru

că s-a născut lângă mormântul lui Attila, cenuşa Biciului lui Dumnezeu curge prin vinele lui Kossuth, care a urmărit să îşi elibereze ţara. Vremurile se schimbă. Acela care a fost cândva „Biciul lui Dumnezeu” poate deveni mai târziu biciul tiranilor.

Crimele nu îmbătrânesc niciodată, nu sunt niciodată uitate de o naţie; iar puterile despotice ale Europei trebuie să plătească cu râuri de sânge pentru crima tiraniei.

„De-ar fi şuvoaiele ce-şi şerpuiesc
Spre mare-ntortocheatele şiroaie
Să spele-aceste pete odioase împreună,
Şuvoaiele ar curge contopite-n van.”[29]

Cei care au crescut pe lângă tronurile despoţilor Europei vorbesc pompos despre absolutism şi sabie ca despre un panaceu al relelor sociale şi politice; dar apatia largilor mase ale Europei nu e nicidecum uşor de explicat. Observaţi vastele instituţii militare de pe Continent; priviţi milioanele de oameni încolonaţi, în asprele uniforme; uitaţi-vă la puzderia de infanterişti şi la râurile de cavalerie! Cum slujesc toate acestea cauza libertăţii? Supuse de vraja puterii regale, nu doar milioanele de ostaşi ai Europei stau încremeniţi, ci şi bogăţia ei, comerţul şi învăţătura, cu toatele, sclave ale despotismului.

Francezul vede libertatea ca pe o amantă capricioasă; germanul, „ameţit de filozofia profundă a berii”, o priveşte ca pe o străbunică pe care n-a cunoscut-o niciodată; însă ungurul, ca şi americanul, iubeşte libertatea aşa cum îşi iubeşte nevasta.

În timp ce Anglia se străduia să albească marea cu pânze de corăbii şi să îmbrace lumea în postav, în timp ce toate maşinaţiunile din culisele politicii Franţei, oricât de

[29] Eschil, *Choeforele*.

nesigure ar fi fost, aveau ca ţel suprem gloria şi mărirea puterii regale, în timp ce suveranii Austriei şi Prusiei se luptau pentru coroana Germaniei pierdută în talazurile revoluţiei, ungurii îşi desăvârşeau în linişte instituţiile libere.

Despre *Bund*[30] – acea penibilă organizaţie a statelor germane – cancelarul suedez Oxenstierna spunea, cu mult timp în urmă, că era „un talmeş-balmeş care nu exista decât din mila Cerului”, iar felul în care ruşii apreciază servilismul teutonic e prezentat cel mai potrivit prin proverbul lor: „Cerul l-a pedepsit destul lăsându-l să se nască german.” Dacă Habsburgii ar fi fost loiali misiunii lor, ar fi avut vreun strop de sens acea axiomă politică: „*S’il n’y avait pas une Autriche, il faudrait la créer*.”[31] În loc să producă o naţiune puternică, onorabilă, crescută din voinţa unui mare popor, curtea Austriei a preferat o naţiune care se concentrează şi radiază din trupul lui Franz Josef, un tiran detestat căruia i se supun douăzeci de naţii.

„Cartagina trebuie distrusă.” Cartagina a fost distrusă, dar din cenuşa ei s-a ridicat un spirit răzbunător care, stârnind neînţelegerea între Sulla şi Marius, a provocat căderea Romei. La fel s-ar putea să se întâmple cu Austria. Panslavismul, spiritul nefast care o ameninţă, a crescut în Ungaria, deşi e originar din Boemia. Principiile panslavismului – adică fuziunea tuturor triburilor slave – au fost prezentate pentru prima oară temeinic într-o carte intitulată *Istoria limbii şi literaturii slave*, publicată în 1826 de Schafarik[32], de fel din Ungaria de Sus.

---

[30] Confederaţia Germană (1815–1866).

[31] „Dacă n-ar fi existat o Austrie, ar fi trebuit creată” (fr.).

[32] Pavel Josef Schafarik (1795–1861), filolog slovac.

Această nouă idee de a reuni într-o singură organizaţie *membra disjecta*[33] ale unei mari familii a fost reluată cu pasiune un an mai târziu de ungurul Kollár[34] – tot de origine slavă –, care, cu zelul unui adevărat agitator, o transformă în poezie arzătoare. Entuziasmul lui Kollar l-a purtat, au considerat unii, pe tărâmul extravaganţei, dacă nu al delirului, iar cea mai bună dovadă a generozităţii ungurilor este faptul că li s-a permis acestor primi adepţi ai panslavismului să-şi dezvolte în tihnă principii care aveau să ducă la însăşi răsturnarea Ungariei. Kollár, sfidându-i în egală măsură pe maghiari, pe germani şi pe musulmani, s-a încumetat chiar să declare în poemul său eroic *Slávy dcéra* că obiceiurile, straiele şi cântecele poporului său vor domina într-o zi pe malurile Elbei şi ale Senei. Aceasta poate fi o zbuciumare de frenezie poetică, dar împlinirea ei n-ar mai părea atât de fantezistă dacă ne-am aminti că hoardele de călăreţi cazaci şi-au adăpat deja caii pe malurile acestor nobile râuri.

Maghiarii, ca şi liberalii din alte părţi ale Europei, nu uită cum şi-a înrobit Rusia mulţimile cele răbdătoare, cum, în cei patruzeci de ani de pace care au precedat războiul din Orient[35], toate forţele conservatoare ale Europei au fost angajate în construcţia acestui colos nordic, şi cum au ajutat de fapt Anglia şi Franţa această putere în sarcina absurdă de a înrobi lumea europeană. Deşi angajaţi pe un drum care promitea atât de mult pentru ei înşişi şi pentru Europa, deşi acum zac zdrobiţi la pământ, ei nu şi-au pierdut speranţa: îşi amintesc că „nu flotele şi armatele,

---

[33] Fragmente (răspândite) ale unui întreg (lat.).

[34] Ján Kollár (1793–1852), pastor, scriitor, arheolog şi politician slovac, părinte al panslavismului; autor al ciclului de poeme *Fiica Slaviei*.

[35] Referire la Războiul Crimeii (1853–1856).

nu bogăţia şi marile posesiuni alcătuie puterea unui stat, ci prudenţa lui”.

O putere răzbunătoare se ridică totuşi, încet, în Europa continentală – mă refer la Opinia Publică în favoarea libertăţii. Prestigiul regal, tradiţiile absolutismului şi respectul pentru dinastii încep deja să pălească în faţa ei. Tirania nu şi-a spus încă ultimul cuvânt, dar va veni şi ziua când oamenii care gândesc ca Brutus vor acţiona ca Brutus.

Am fost, din fericire, scutit de o mare neplăcere pe care o încearcă cei care călătoresc prin Ungaria. Şeful Poliţiei din Viena îmi dăduse cu amabilitate permisiunea de a călători oriunde în dominioanele austriece, iar paşaportul meu purta semnătura însărcinatului cu afaceri american. Doar că, la sosirea mea la Pesta, poliţia, necunoscând limba engleză, mi-a atribuit mie titlul sus-menţionat. Greşeala a fost în întregime a lor şi, pe parcursul şederii mele în Ungaria, nu am căutat să-i lămuresc. Afacerea Koszta[36] era pe atunci încă proaspătă în memoria austriecilor. Titlul meu acţiona ca o vrajă. Nu mi s-a pus în cale nici un obstacol, iar oficialii austrieci, în general atât de băţoşi şi intransigenţi, erau gata să-mi îndeplinească orice dorinţă.

Pesta are cu 20.000 de locuitori mai puţin decât în 1848. Chiar şi un om venit din colţul cel mai îndepărtat al pământului, fără să cunoască istoria maghiarilor din ultimii opt ani, ar fi ghicit totul în privirile şi purtarea acestei nobile rase.

Buda, numită astfel după un frate al lui Attila, ocupă o poziţie impunătoare pe partea opusă a râului. Turcii au ocupat fortăreaţa pe când stăpâneau Ungaria şi au

[36] Afacerea Martin Koszta, episod diplomatic între Statele Unite şi Austria (1853), privind drepturile cetăţenilor americani proaspăt naturalizaţi aflaţi pe teritoriile altor state.

construit mai multe clădiri care au dăinuit la adăpostul zidurilor. Imensele beciuri, excavate în roca solidă, au servit ca loc de refugiu în timpul bombardamentelor din 1849. Atunci când Görgey a asediat oraşul, aflat în mâinile austriecilor, soţia lui l-a convins să îndrepte focul tunurilor mai ales spre castel, pentru ca acesta, în caz că ar fi fost cucerit, să nu fie cumva ocupat de madame Kossuth, pe care şi-o considera rivală.

Aflat la Buda, am vizitat Alt-Ofen[37], în Antichitate Aquincum, aflat la trei sau patru mile în amonte. Deşi astăzi e doar un jalnic cătun evreiesc, aici se afla cândva o populaţie romană de o sută de mii de suflete. În vecinătate se pot vedea rămăşiţele unui apeduct, împodobit cu picturi religioase în vremuri mai recente. Se mai zăresc şi alte ruine, dar mi-a fost cu neputinţă să descopăr vreo urmă a amfiteatrului antic, despre care se spune că era destul de mare ca să primească 8.000 de spectatori. Băile romane din vecinătatea satului sunt foarte frecventate. În apropiere este o moschee turcească, spre care se îndreaptă uneori pelerini venind din îndepărtata Meccă.

După un scurt sejur la Buda-Pesta, m-am îmbarcat într-o dimineaţă plăcută la bordul vaporului de Semlin[38]. În timp ce navigam în josul măreţului fluviu, am simţit că nu mai eram în Europa: îmi părea că ating pământul Asiei. Această iluzie era întărită de straie şi de purtarea orientală a oamenilor. Maghiarul urăşte munţii. Preferând viaţa pastorală tumultului oraşelor, el are o pasiune de beduin pentru aerul liber şi pentru orizontul câmpiilor pe care-şi hrăneşte turmele. Un copil al Orientului, nedespărţit de

[37] Alt-Ofen, numele german al oraşului Óbuda, unit ulterior cu Buda şi Pesta pentru a forma Budapesta (1873).

[38] Numele german al oraşului Zemun, unit astăzi cu Belgradul.

calul său. Poartă haine lungi şi largi şi are o pasiune orientală de a-şi arăta straiul şi calul înzorzonat.

Oraşele de pe cursul Dunării şi din interiorul ţării sunt, cele mai multe, nişte sate imense al căror aspect arată că aparţineau cândva unui popor nomad. Casele joase de lemn, mici, spoite cu alb, aşezate la distanţă de câteva picioare una de alta, arată din depărtare ca nişte lungi şiruri de corturi. Oraşele au fost cândva locuri de tabără, în care coliba a luat locul cortului, iar biserica se ridică acolo unde se afla cândva cortul căpeteniei. Acolo se adună ţăranii la căderea nopţii ca să se odihnească, aşa cum se odihneau strămoşii lor în vremurile trecute, în timpul migraţiilor şi bătăliilor.

Ungaria cuprinde două câmpii imense, înconjurate de bulevarde de munţi semeţi. Părţi din aceste câmpii, rivalizând ca fertilitate cu preriile Vestului, sunt punctate cu sate şi lanuri de grâu ca nişte oceane. Ici şi colo vezi pampasuri întinse, bogate în iarbă luxuriantă şi pe care apare uneori câte un călăreţ singuratic. De-a lungul Dunării sunt imense întinderi mlăştinoase, inundate primăvara şi păscute în timpul lunilor de vară de turme de vite cenuşii. Doar cei îndrăzneţi se aventurează în această întindere a tristeţii, a singurătăţii şi a miasmelor fatale.

Ceva mai în urmă, mai ales între Dunăre şi Tisa, este o vastă câmpie ce formează un adevărat deşert. Este un colţ de Africă în Europa. De-a lungul multor leghe plicticoase, orizontul nu e întrerupt nici măcar de vreun copac sau de vreo aşezare omenească. Arbuştii şi smocurile de iarbă groasă, sârmoasă, prind rădăcini oriunde pot găsi umezeală care să le susţină. Deasupra se află un cer efervescent şi alămiu, dedesubt – solul uscat şi arid. Ziua, soarele atârnă peste pârloaga neospitalieră ca un meteorit arzător; noaptea, răsuflări îngheţate se ridică dinspre mlaştini, otrăvind aerul şi amăgindu-l pe călătorul

singuratic cu pâlpâitoarele lor *ignes fatui*[39]. Vânturile care mătură *puszta*, numele dat de unguri acestor câmpii, saturează aerul încins şi înroşesc orizontul cu nori de nisip. Cei câţiva ciobani şi călători care colindă prin această neospitalieră regiune sunt chinuiţi de iluzoriile apariţii ale mirajului, care, spre deosebire de oglindirile unor oraşe şi lacuri îmbrăţişate de pădure, îmbucurătoare ochiului în deşerturile Africii, au înfăţişarea unor mări – când sălbatice şi întunecate, când liniştite şi visătoare – sau a unor prerii înflorite cu colibe ciobăneşti şi paşnice ţarcuri de oi.

De la Dunăre spre Transilvania se întind rămăşiţele unui zid cu şanţ de apărare, care, aşa cum era obiceiul la romani, marca hotarul imperiului în această direcţie. Atât ungurii, cât şi austriecii au folosit aceste lucrări antice ca tranşee în 1849. Dar ciobanii maghiari analfabeţi, ignoranţi atât în privinţa romanilor, cât şi a înfăptuirilor acestora, fac legătura, printr-o minunată legendă, între originea acestor vechi lucrări de apărare şi iluzia mirajului. [34–36][40]

Imensa câmpie dintre Dunăre şi Tisa este clasica ţară a maghiarilor. Plină de suvenirele vechilor migraţii şi ale războaielor recente, aceasta poartă numele de Iazygia[41], după numele unui trib migrator care s-ar fi stabilit acolo înainte de cucerirea romană. Urmaşii iazygilor păstrează, ca pe o relicvă preţioasă, cornul de băut[42] din fildeş al lui Lehel, care ar fi fost fiul unuia dintre războinicii lui Arpad. Atunci când un oaspete e întâmpinat în capitala lor sau

---

[39] Lumini fantomatice care pot fi zărite noaptea deasupra mlaştinilor sau turbăriilor.

[40] Legenda maghiară a prinţului Csörsz şi a prinţesei Délibáb.

[41] Magh. *Jászság*.

[42] Aşa-numitul corn al lui Lehel este un corn de suflat.

când i se oferă cuiva dreptul de cetăţenie, cornul lui Lehel e umplut cu vin şi trebuie golit dintr-o sorbire.

În această regiune şi-a ţinut Attila curtea, aici s-au aşezat însoţitorii lui Arpad şi tot aici hoinăresc ciobani şi păstori prea puţin diferiţi de strămoşii lor nomazi. Maghiarii, după ce au părăsit Asia prin porţile Uralilor şi ale Altaiului, şi-au început măreţul marş peste câmpiile Rusiei şi au ajuns în Europa centrală prin pasurile Carpaţilor, aducând cu ei germenii viitoarelor instituţii. În timpul migraţiei lor către apus, s-au adunat de mai multe ori ca să îi aleagă pe cei care urmau să îi conducă spre cuceriri, să împartă povara războiului sau prada victoriei.

Înfăţişarea oastei stârnea groază, chiar şi în acele vremuri barbare. Călare, mereu călare, această cavalerie sălbatică a Asiei mărşăluia înaintea unei mulţimi amestecate de femei şi copii. Urmau cirezi imense de vite şi căruţe rudimentare, dintre care unele erau deja pline cu pradă, în timp ce altele aşteptau fructele viitoarelor victorii. Naţiile îngrozite ale Europei au recunoscut în străinii neîndurători cetele lui Gog şi Magog, vestite de Apocalipsă, a căror apariţie urma să preceadă îndeaproape distrugerea lumii. Admiţând în cadrul credinţei lor dualismul persanilor, eternul conflict dintre bine şi rău, maghiarii venerau elementele, în special focul, care era personificat de soare. Zeului suprem – *Magyarok Istene*, zeul maghiarilor – nu îi aduceau niciodată sacrificii umane, însă jertfeau cai albi ca laptele pe altarele lui. Ei adresau imnuri Pământului, din care vin recoltele şi florile, fierul folositor şi strălucitorul diamant. Câţi duşmani ucidea în luptă viteazul maghiar, tot atâtea slugi ar fi urmat să aibă pe lumea cealaltă.

Prima zi de călătorie în aval de Pesta a fost obositoare şi monotonă. Din când în când, ne opream să luăm pasageri din câte un sat singuratic, lângă care erau ancorate câteva

mori zgomotoase, propulsate de forţa apei. Orizontul, în cea mai mare parte a drumului, era mărginit doar de marea câmpie a Ungariei centrale. Herghelii de cai şi cirezi de vite cu coarne lungi stăteau în apa mică de la mal, bucurându-se, moleşite, de umbra copacilor. Stoluri de păsări sălbatice, speriate de apropierea noastră, se ridicau şovăitor de la suprafaţa râului şi zburau către alte adăposturi. Versurile lui Campbell mi-au venit în minte:

„Ţărm necunoscut, nearat, necălcat,
Pe unde rar se-abate pădurarul,
Pe unde rar şi-agită vâsla şi pescarul.”[43]

Spre seară am trecut de Mohács, unde, în 1526, a pierit Ludovic II al Ungariei în războiul cu Soliman, în acea zi fatală a maghiarilor, care le-a dat ţara pe mâna turcilor, iar apoi a austriecilor. Europa creştină a răzbunat totuşi fapta după un secol şi jumătate, pe acelaşi sângeros câmp de bătălie, prin splendidele victorii ale ducelui de Lorena[44], realizare urmată, la scurt timp, de alungarea musulmanilor din Ungaria.

Am petrecut noaptea la gura Dravei, râu care se varsă în Dunăre venind din Croaţia şi Slavonia. Chiar lângă noi, pe mal, era o tabără de edecari, cu siluete musculoase reliefate de lucirile focului în jurul căruia îşi împărţeau masa de seară. Ca adăpost întinseseră un cort rudimentar, iar cailor le dăduseră drumul pe câmpul din apropiere. Dură şi periculoasă e viaţa edecarilor. Uriaşele barje, în care se transportă produsele Ungariei de jos la Pesta şi Viena, sunt trase la edec de cai, uneori treizeci la număr,

[43] Thomas Campbell, *Lines on Leaving a Scene in Bavaria*.

[44] Carol V Leopold, duce de Lorena (1643–1690), general în armata Imperiului Romano-German şi guvernator al Tirolului; învingător al armatelor otomane la Viena (1683), Buda (1686) şi Mohács (1687).

fiecare fiind încălecat de un călăreţ cu experienţă; întreaga cavalcadă este condusă de un ghid. Ei sunt adesea obligaţi să înoate de la un mal la altul sau să facă ocoluri largi ca să evite nisipurile înşelătoare şi mlaştinile. Când îi vezi şezând sub cerul liniştit şi povestind despre vicisitudinile zilei de muncă în jurul focurilor de tabără, te duci cu gândul la traiul în corturi, în deşert.

A doua zi, devreme, am trecut de fortăreaţa Peterwardein[45], celebră datorită uneia dintre victoriile prinţului Eugen[46]; apoi pe lângă Karlowitz, unde, prin pacea de la 1699, turcii şi-au abandonat cuceririle din Ungaria şi Slavonia. Tot la Karlowitz se află sediul mitropolitului Bisericii Greceşti[47] din Austria.

După ce primeşte apele Tisei – un nobil râu care curge dinspre nord –, Dunărea face două mari coturi înainte de confluenţa cu râul Sava, la Belgrad. Pe măsură ce ne apropiem de Serbia, priveliştea devine cu adevărat magnifică. Dunărea curge cu măreţie între câmpiile cele mai bogate ale Europei, de o parte, şi dealurile încoronate cu podgorii ale Sloveniei, de cealaltă parte. Banatul Timişoarei este grânarul Europei Centrale.

Către seară, în depărtare se înălţă muntele Avala, cu oraşul Belgrad la poale. Poziţia impunătoare a fortăreţei şi minaretele albe ale moscheilor turceşti, cu o regiune minunată ca fundal, alcătuiau una dintre cele mai frumoase imagini pe care le-am privit vreodată. În timp ce vaporul se năpustea într-o curbă strânsă, întregul Semlin

[45] Numele german al cetăţii Petrovaradin din Novi Sad (Serbia).

[46] Eugeniu de Savoia-Carignano (1663–1736), general strălucit al Imperiului Romano-German.

[47] La fel ca în majoritatea textelor occidentale din epocă, „grec” desemnează în acest context cultul ortodox. Am reprodus şi mai departe în traducere peste tot terminologia autorului.

îmi apăru deodată în faţă şi în câteva minute debarcam în ultimul oraş austriac de pe malul drept al Dunării.

Am întrebat de cel mai bun hotel şi am fost îndreptat către „Leul de Aur”. Casele, bisericile şi bordeiele de lut acoperite cu paie păreau că au căzut din cer şi s-au afundat adânc în pământ. Străzile erau lipsite de trotuare. Din când în când, câte un smârc părea să alcătuiască o barieră de netrecut, în timp ce – pentru că strada era mai adâncită în mijloc – la jumătatea distanţei dintre casele acestor îngrozitoare fundături pietruite se formaseră bălţi de mizerie.

Un servitor m-a condus pe o alee întunecoasă, pavată cu cărămizi, spre camera mea. Zidurile erau împodobite cu picturi murdare ale Fecioarei şi ale unor sfinţi greceşti; şi, ca-n bătaie de joc, deasupra intrării în amărâtul meu sălaş stătea scris: „Bun venit, oaspeţii mei.”

În timpul scurtei mele şederi la Semlin, am urcat pe Muntele Ţiganului[48], unde se pot vedea ruinele unui vechi castel în care, în 1456, a murit Ioan Hunyad, ostenit de lungile războaie cu turcii. Aceste dealuri, câmpurile de peste Dunăre, munţii şi văile de dincolo de Sava, cultivate cu grâne sau viţă-de-vie şi arătând atât de minunat în depărtare, au fost de-atâtea ori scăldate în sânge creştin şi musulman. Cimitirul de pe coasta muntelui era lăsat în seama porcilor şi a câinilor. Mi-am continuat plimbarea prin suburbii. Străzile largi, casele văruite – cu partea de la drum servind ca locuinţă a familiei şi cu partea cealaltă pentru vite –, copacii verzi şi şurile de fân, grupurile de ţărani în costum naţional, fetele care aduceau apă de la Dunăre în vase lucitoare, toate acestea au fost un prilej de desfătare şi încântare.

CAPITOLUL II

[48] Dealul Gardoş, astăzi cartier al Belgradului.

VIAŢA ÎN SERBIA

... Zăbovind
Peste zidurile albe ale cetăţii Belgrad,
Privind la întâmplări ciudate şi minuni.[49]

LA BELGRAD, CAPITALA SERBIEI, M-AM SIMŢIT PENTRU prima dată în Răsărit. Nu-i nevoie decât să treci Dunărea din Semlinul unguresc ca să vezi mulţimi de musulmani bărboşi, cu turbane, ca să auzi strigătul muezinului în concert cu clopotele vesperale şi să observi cu adevărat cel mai ciudat amestec de obiceiuri orientale şi occidentale.

În timpul şederii mele la Belgrad, am vizitat vechea fortăreaţă turcească, obiectul atâtor conflicte între musulmani şi creştini. Aceasta domină oraşul cu poziţia sa, dar cei două sute de soldaţi sunt prizonieri între zidurile ei ce stau să
se năruie, în loc să fie, ca în alte vremuri, stăpânii sârbilor. Sperasem să fumez prieteneşte pipă cu bătrânul Izzet paşa[50], dar acesta era prea bolnav ca să primească vizite. Serbia recunoaşte formal suveranitatea Porţii, dar e, practic, independentă. Doar câţiva turci sunt toleraţi în principat.

---

[49] *Sihăstria*, poezie populară sârbească, în J.S.C. de Radius, *Characteristic features of Russian and Slavic poetry, with specimens*, Londra, 1854.

[50] Izzet Ahmet paşa (1798–1876), guvernator într-o serie de provincii otomane; guvernator al Belgradului în anii 1854–1855.

Nespus de interesantă a fost prima mea plimbare prin cartierul turcesc al Belgradului. Colibele prăpădite păreau gata să se năruie. Prăvălioarele şi chioşcurile se deschideau toate către stradă. Gravii musulmani mă priveau ca pe un străin, iar cele câteva femei învăluite mă evitau, pe uliţele înguste, ca pe un ciumat.

În unicul hotel german din oraş, construit cu câţiva ani în urmă de principele Miloş[51], am avut buna şansă de a întâlni un vechi coleg de la Viena care era chirurg în armata sârbă. În timp ce-mi povestea despre cât de ieftin e totul în Serbia, i-am spus că eu mi-am plătit destul de scump cumpărăturile.

— A! a zis el, ai să-i înţelegi mai bine pe sârbi în câteva zile. La fel ca spartanii, ei consideră că este corect să jefuieşti pe oricine, în afară de orbi.

Ca să mă familiarizez mai bine cu oamenii, mi-a propus o excursie de câteva zile prin ţară. Am făcut rost de cai şi am pornit în aceeaşi după-amiază către Karanovaţ, unde mutase prinţul Alexandru[52] o parte din guvern, ca să evite amestecul oficios al puterilor străine, ca la Belgrad. În Serbia se călătoreşte de obicei călare, în întregul principat existând, de fapt, doar două drumuri de căruţă.

Drumul ducea peste dealuri înveşmântate în magnifice păduri. Era o senzaţie delicioasă de libertate, cum nu se poate mai plăcută după restricţiile pe care le suferă călătorul prin despotica Austrie. Oamenii îndrăzneau să se

[51] Miloş Obrenovici (1780–1860), principe domnitor al Serbiei (1815–1839; 1858–1860) şi fondator al dinastiei Obrenovici; a luptat alături de George Petrovici (Karageorge) în prima răscoală antiotomană (1804–1813), apoi a condus cea de-a doua revoltă (1815–1817), obţinând autonomia Serbiei ca principat vasal Porţii. A întreţinut legături strânse, politice şi de familie, cu Principatele Române.

[52] Alexandru Karageorgevici (1806–1885), fiul lui George Petrovici, principe al Serbiei (1842–1858).

privească în ochi, să gândească şi să se poarte ca nişte oameni liberi, până şi pâraiele care curgeau de pe munte păreau să murmure cântece de libertate.

La Karanovaţ am fost trataţi cu ospitalitate de o familie pe care însoţitorul meu se întâmpla să o cunoască. Slavii se disting pretutindeni prin ospitalitatea lor. Atunci când străinul ajunge într-un sat sârbesc, familiile îşi dispută între ele onoarea de a-l găzdui. Este primit ca un oaspete trimis de Providenţă. Venerabilul patriarh al gospodăriei pune ca oaspetele să fie aşezat lângă el. Stăpâna bordeiului se grăbeşte să-l slujească. Fiica cea mai mică se oferă uneori să-i spele picioarele oaspetelui. [44–45][53]

Probabil că instituţia cea mai remarcabilă a sârbilor este „Frăţia”, un obicei care provine din vremuri primitive. Afecţiunea lor reciprocă este atât de mare, încât, atunci când un tânăr şi-a pierdut un frate natural, el caută prin vecini un frate adoptiv şi îi acordă acestuia toate drepturile celui decedat. Cei doi îşi jură unul altuia credinţă şi sprijin în numele Domnului şi al Sf. Ioan pentru tot restul zilelor ce le-au rămas. Persoanele astfel unite se numesc „fraţi întru Domnul”. Uniunea îi priveşte strict pe cei doi care au format-o. Binecuvântarea Bisericii nu este esenţială pentru o alianţă de acest fel. În unele părţi ale Serbiei se obişnuieşte ca tineretul, chiar şi fetele, să intre în această relaţie în a doua zi de luni după Paşti, sărutându-se reciproc prin coroniţe de flori, pe care le schimbă după aceea între ei. Prima legătură este, însă, doar o iniţiere. După ce trece un an, ei trebuie să confirme alegerea sau să caute pe altcineva. O relaţie asemănătoare există adesea între sexe; un bărbat poate numi o femeie „mamă sau soră întru Domnul”. O fată poate alege un bătrân ca „tată” sau un alt tânăr ca „frate întru Domnul”. O astfel de

[53] Snoavă sârbească despre ospitalitate: un sărman îşi jertfeşte copilul pentru a-l oferi ca hrană Domnului, care luase înfăţişare de călător.

alianţă între sexe e obişnuită în cazuri de restrişte, iar persoanele al căror sprijin e astfel invocat acceptă apelativul şi sunt legate să-i apere şi să-i îngrijească pe nefericiţii care se lasă în mâinile lor. O încălcare a unui contract atât de solemn se presupune că aduce o pedeapsă grea în ceruri. Atât duşmanii, cât şi prietenii pot intra în acest fel unic de relaţie. Ea există adesea chiar între turci şi sârbi, în timpul celor mai sângeroase lupte dintre ei.

Adopţia unui orfan într-o familie este însoţită de o ceremonie emoţionantă. Părintele adoptiv îşi aşază mâna pe creştetul copilului în semn de protecţie, spunând în acelaşi timp: „Te adopt; căci inima mi te-a numit copilul meu. Casa asta e şi a ta; tot ce-i al meu e şi al tău şi moartea singură poate desface legătura.”

Frăţia de arme există şi la slavi, ca la vechii greci. Cei doi se întâlnesc la o biserică, câţiva prieteni fiindu-le martori. Îşi încrucişează armele pe pământ şi îşi jură credinţă pe viaţă şi pe moarte. Apoi fac schimb de arme. Fraţii de arme îşi împart bucuriile şi luptele, iar când unul dintre ei moare armele lui îi revin fratelui supravieţuitor.

Orgolioşii sârbi păstrează această instituţie cu mare grijă. Se povesteşte despre doi fraţi de arme, amândoi îndrăgostiţi de o frumoasă roabă turcoaică, ce ar fi preferat mai degrabă moartea femeii decât să încalce sacra relaţie dintre ei. Ca urmare a acestor legături de prietenie, un străin este în deplină siguranţă atunci când este însoţit de un om al locului, fiind primit oriunde ca un prieten al unui frate. Un muntenegrean care îşi omorâse oaspetele a fost ucis imediat de fratele său, pentru că-şi dezonorase familia şi ţara printr-o faptă atât de josnică. Aşa se face că în războaiele lor de graniţă turcii şi sârbii trec nu arareori prin teritoriul inamic, ba chiar fac vizite în taberele triburilor duşmane.

Găsesc că în Europa clasa de sus, în special nobilimea, este peste tot cam la fel, mai puţin în privinţa limbii şi a religiei. Pentru a vedea trăsăturile naţionale apăsate, tradiţiile şi obiceiurile vechi, de fapt tot ce-l poate interesa pe călătorul curios, trebuie să ne îndreptăm privirea către clasele umile. Aşa am şi făcut, de la început. La scurt timp de la debarcarea mea la Liverpool, pe când mă aflam la St. George's Hall şi admiram sculptura alegorică de pe timpanul porticului, am fost asaltat de câţiva lustragii ambulanţi. Îşi strigau marfa ca pe te miri ce, cu o pricepere şi cu o şiretenie care trebuie să fi fost împrumutate de la avocaţii cu robe şi pudraţi de la tribunalul din St. George's Hall. Observând că eram atunci picat din Lumea Nouă, unul din ei ar fi dorit să dea cizmelor mele, pentru un penny, „adevărata strălucire de iancheu", dar a fost repede supralicitat de un copilaş negricios, care, cu un aer mai artistic, „cu ochi lucindu-i vii pe chip"[54], voia să le aplice „tuşa de expoziţie".

Călătorul este surprins de căderea serii într-un *selo* – un sat sârbesc ascuns prin cotloanele Balcanilor. Ţăranii, bărbaţi şi femei, cântă cu veselie în timp ce-şi duc turmele la vale sau pe când se-ntorc în grupuri de pe micile lor ogoare. Iar când apune soarele,

„Coborând departe într-o nesfârşită splendoare"[55],

flăcăii şi fetele satului se întâlnesc pe sub copacii înalţi din pădure, unde joacă dansurile poporului lor, în care locul cuvintelor e luat de pantomimă, iar acţiunea şi sentimentul împletesc minunat prezentul poetic cu trecutul de legendă. În apropiere, bătrânii din *selo*, adunaţi pe iarbă în jurul bardului din sat, ca un grup din vremurile pastorale ale lui

[54] William Shakespeare, *Visul unei nopţi de vară*.

[55] William Wordsworth, *The Excursion*, 1814.

Agamemnon, îl ascultă cum recită despre faptele eroice ale strămoşilor, sau, ca pentru a le reaminti de primăvara vieţii, cum improvizează despre duioasele nelinişti ale inimilor feciorelnice.

Tinerii îşi aleg partenerele şi se formează un cerc din fete şi băieţi, aşezaţi alternativ. Când începe cântecul, acompaniat de sunetele monotone ale *guzlei*, începe şi dansul cercului. Fata cea mai frumoasă din sat,

„Albă-n obraji, dar şi îmbujorată,
De raza dimineţii luminată”[56],

îşi conduce tovarăşii în evoluţia labirintică a dansului. Dansatorii se mişcă încet la început, depărtându-se şi apropiindu-se în figuri graţioase, iar apoi se avântă în strânsori întortocheate, atât de iute, încât aproape că înşală văzul.

În grupurile din faţa noastră sunt doar ţărani analfabeţi, neştiutori de lumea de dincolo de pădurile lor natale, ai căror regi din vechime abia îşi mai păstrează numele în baladele naţionale şi ale căror unice arhive sunt tradiţiile şi cântecele care răsună printre munţii lor. Însă *kolo*, dansul pe care ei îl joacă, este *romaika* din Grecia, dansul dedalic al vechilor eleni – atât de vechi, încât putea fi văzut pe scutul lui Ahile şi a fost descris de Homer exact aşa cum este executat astăzi:

„Iară acolo feciori şi fecioare, cu daruri peţite,
Mândru jucau dimpreună, ţinându-se-olaltă de mână.
Ele aveau straie fine de in, iară ei o tunică
Bine-ncheiată-ntr-a ei cusături şi frumos lucitoare –
Ele în mâini cu frumoase cununi, ei cu mândre junghere,
Toate de aur şi prinse în teci şi curele-argintate.

[56] *Nunta Ajkunei*, poezie populară sârbească tradusă de John Bowring în *Servian Popular Poetry*, Londra, 1827.

Câte o dată ei roată jucau cu măiastre picioare,
Lesne de tot – ca olarul ce-nvârte la roată, în palme,
Stând s-o încerce în faţă, să vadă de-i fuge ca lumea –
Dar altă dată schimbau, şi în şiruri jucau, între-olaltă.
Iară în juru-ncântatului joc sta mulţime – grămadă”[57]

Ieşi din Atena în seara de 1 aprilie, pe drumul Pireului, până când ajungi la Templul lui Tezeu, nu departe de urcuşul spre Acropole. Dealul lui Marte[58] se află în apropiere, iar întinderea, care urcă uşor şi pe care se află cel mai vechi templu al cultului eroilor, merge până la Pnyx. Deschiderea dintre acestea, Agora vechilor atenieni, este transformată acum într-un lan de grâu. Am vizitat adesea locul, atunci când tăcerea era desăvârşită şi nici o fiinţă omenească nu era prin preajmă, în afară de paznicul templului şi de un cioban albanez care-şi păştea oile pe Areopag.

Dar cu această ocazie o mulţime de atenieni se adună acolo cu mult înainte ca Partenonul şi Erechteionul, aşezate pe magnificul piedestal al Acropolei, să fie scăldate de razele aurii ale apusului de soare. Întreaga Atenă se întruneşte în acest loc legendar, aşa cum făceau cetăţenii ei cu secole înainte, ca să asculte discursurile marilor ei oratori.

Vezi în faţa ochilor un curios mozaic al tuturor triburilor şi naţionalităţilor Greciei, însă nici o ghirlandă şi nici o procesiune din Antichitate. Iată formele fine, trăsăturile clasice ale femeilor din Grecia, frumoase ca nişte cariatide, iată contururile splendide ale figurii elene, aşternute pe o ţinută cum numai grecii pot avea. Atenienii vârstnici se odihnesc pe scaunele de marmură aliniate pe partea sudică a Templului lui Tezeu – scaune despre care se

[57] Homer, *Iliada*, trad. Dan Sluşanschi, Humanitas, Bucureşti, 2012.

[58] Areopagul.

spune că ar fi fost cândva ocupate de judecătorii din Areopag. Bărbaţii tineri încing un joc ce este în acelaşi timp unic, naţional şi istoric. Întreabă-i de ce au venit acolo cu această ocazie, şi nu-ţi vor putea spune decât că se supun unui obicei străvechi. Nu ştiu decât că părinţii lor făceau la fel. Dar ceea ce vedeţi este, de fapt, anticul dans pyrrhic, iar serbarea din jurul coloanelor Templului lui Tezeu ne arată cum reuşesc practicile unui popor să străbată secolele.

Să schimbăm decorul, să lăsăm Atena şi să mergem într-un oraş de dincolo de Dunăre: Bucureştii, pitoreasca şi exuberanta capitală a Valahiei. E seară, iar pe malurile Dâmboviţei sunt adunate grupuri vesele. Şi ele joacă, de data aceasta *hora românească*, pe muzica ţiganilor. Sunt acolo figuri feminine de-o răpitoare graţie şi frumuseţe, dar formele splendide şi ţinuta demnă ale partenerilor lor amintesc intens de latini. Şi ei vorbesc o limbă care-ar fi fost înţeleasă de mulţimea ce se-mbulzea

„Să-l vadă pe marele Pompei mergând pe străzile Romei”[59].

Haemul, bătrânul Danubiu şi o distanţă de multe sute de mile se află între frumoasa Italie şi antica provincie a Daciei. Şaptesprezece secole s-au scurs de când mareea cuceritoare a Romei a fost împinsă înapoi de valurile invaziei barbare, dar dansul simplu al acestor ţărani valahi ne aduce în faţa ochilor cea mai îndrăgită distracţie coreografică a Romei antice. Fetele şi băieţii se ţin de mână, formând un cerc mare, în mijlocul căruia se află ţiganii muzicanţi, în *limba românească* numiţi *lautari*. Unii dintre cei prinşi în cerc cântă în timpul dansului, iar cântecele ce se aud la aceste prilejuri, numite *hore*,

[59] Shakespeare, *Iuliu Cezar*.

precum cele ale latinilor, sunt de o forţă şi de-o frumuseţe unică. Cercul de dansatori se unduieşte de la dreapta la stânga şi de la stânga la dreapta, iar atunci când se rupe într-o înscenată învălmăşeală flăcăii le apucă de mijloc pe fetele îmbujorate şi le duc de-acolo pe când ele se zbat, cum au făcut cândva strămoşii lor romani cu sabinele.

Nu e ciudat că obiceiurile simple ale unui popor sunt făcute în aşa fel încât rezistă veacurilor? Lucrurile prea lucrate şi împinse cu mare pompă în faţă nu se păstrează totdeauna cel mai mult. Am descifrat în carierele Pentelikonului nume scrijelite de muncitori cu două mii de ani în urmă pe pereţii de marmură. Sclavul care a spart din carieră blocul brut ne-a lăsat moştenire măcar numele – mai mult, adesea, decât cel care l-a dăltuit într-o formă frumoasă, dăruind viaţă pietrei reci.

Cercetătorul istoriei nu poate dispreţui cântecul, dansul şi legenda, care păstrează, adesea, obiceiurile şi sentimentele timpurilor apuse. În ele surprindem, de obicei, cea mai fidelă oglindire a istoriei unui popor. Literatura baladelor şi legendelor, care nu se învaţă la şcoală şi nu este încununată de academii – cât de modest a străbătut ea veacurile ca să ajungă până la noi, delectând cu muzica sa, ca o pasăre cunoscută, gospodăria în care s-a oprit! Firele sale, tot aşa de bogate şi de variate ca ale pânzeturilor din bazarele Orientului, au fost adunate şi ţesute de mâini anonime, fie în cortul unui beduin, fie în cabana plină de fum a vikingului.

Nici un poet pizmaş nu îşi însuşeşte aceste frumoase creaţii care au izvorât din sufletul poporului aşa cum apa a ţâşnit din stâncă sub toiagul lui Moise. Fiind ale tuturor celor care le ascultă, ale celor care iubesc duioşia şi frumuseţea, ele vibrează în aer ca un cântec de pasăre. Pline de creaţii naive şi invenţii miraculoase, ele îl încântă pe sărman, îl fac să zâmbească pe bătrân, trezesc

sentimente de dragoste şi virtute şi întăresc patriotismul cu suvenire ale faptelor glorioase.

Sârbii sunt legaţi cu pasiune de cântec şi de dans. Istoria lor e păstrată în balade şi tradiţii, iar evenimentele simple ale vieţii sunt *improvizate*, aşa cum erau cândva la greci. I-am putea crede, de fapt, urmaşi ai acestora dacă n-ar exista dovezi ale originii slave în limba şi istoria lor.

Când călătoreşti printre triburile acestea de păstori ţi se arată grupuri care alcătuiesc tablouri din vremea şi din ţara lui Agamemnon. Prinţii lor îi conduc aşa cum o făceau prinţii lui Homer; eroii lor mănâncă la fel ca eroii lui Homer; căpeteniile lor se adună în jurul hospodarilor precum regii din *Iliada* în jurul „regelui oamenilor”; tineretul lor practică sporturile şi jocurile tineretului din Grecia antică.

Prin munţii din Serbia am văzut mulţi urmaşi vrednici ai bătrânului bard orb din Ios, iar acolo unde se află o femeie slavă, spune Shafarik, „acolo este şi cântecul. Casa şi curtea, muntele şi valea, păşunea şi pădurea, ea le umple pe toate cu glasul ei”. [55][60]

La sârbi, familia ca instituţie îşi păstrează caracterul primitiv, fiecare gospodărie fiind o adevărată comunitate. În sate, aşezate pitoresc pe malul vreunui pârâu sau ascunse, pentru mai multă siguranţă, pe povârnişurile munţilor, locuinţele joase şi primitive sunt depărtate unele de altele şi atât de întinse, încât nu arareori una singură formează o întreagă stradă. În jurul încăperii principale, care are în mijloc o vatră, sunt încăperile tinerilor căsătoriţi. Fierul este folosit rar în construcţia locuinţelor sârbeşti, hornurile şi ferestrele sunt rare, podeaua este de pământ bătut, iar pereţii de lut şi acoperişul din scoarţă de copac sunt negre de funingine. Tatăl este patriarhul

[60] Citat despre poezia sârbă din Therese von Jakob Robinson (Talvi), marcat ca atare.

familiei. La moartea lui, unul dintre fii, ales de fraţii lui, devine stăpânul casei. Toţi membrii familiei muncesc şi mănâncă împreună, împărţind bucuriile celorlalţi, fiind în stare să se descurce independent de restul lumii. Interesul individual este contopit în cel al familiei. Afecţiunea paternă şi filială sunt puternice: fratele este protectorul ales al surorii, el fiind bucuria şi mândria acesteia.

Căsătoria este aranjată de părinţii celor două familii. Ajunsă la noua sa locuinţă, mireasa îmbracă un copil, atinge pereţii cu o furcă de tors şi aşterne pe masă mâncare, vin şi apă. Gura îi este pecetluită cu o bucată de zahăr, care înseamnă că trebuie să rostească doar vorbe bune. Este numită „mireasă” timp de un an întreg. În prezenţa altora vorbeşte foarte rar cu soţul ei.

Fiecare familie are un sfânt protector, iar întregul an este o înşiruire de sărbători şi rituri sacre. Sârbii se roagă de trei ori pe zi; la masă, nimeni nu îndrăzneşte să accepte locul de onoare fără să fie în stare să-şi exprime mulţumirea în vorbe potrivite.

Sârbii, înzestraţi fiind cu o imaginaţie bogată, cred în existenţa unei multitudini de fiinţe supranaturale, ca vampirii hidoşi care devorează inimi de om sau frumoasele, dar maleficele *vile*[61], care-şi amestecă glasurile ademenitoare cu murmurul torenţilor, fluturându-şi aripile fermecate prin adâncul pădurii sau dansând noaptea pe malurile pâraielor de munte.

Corbii sunt consideraţi mesagerii ştirilor nefaste.

„În zbor veniră doi corbi negri-tăciune,
Din depărtare, de pe întinsul câmp al Mişarului;
De departe de la Şabaţ, dinspre înalta cetate albă;
Cu ciocuri însângerate până la ochi,

[61] Vile, rusalce.

Cu ghearele însângerate până la glezne.”[62]

CAPITOLUL III

PORŢILE DE FIER

Noi construim cu piatră – zis – eternă,
O vârstă viitoare va căuta ruina.[63]

AŞ FI RĂMAS CU PLĂCERE MAI MULTĂ VREME ÎN SERBIA, ca să admir magnificele sale peisaje montane şi să cercetez obiceiurile naive ale poporului său, dar câmpurile de bătălie şi piramidele Orientului mă chemau la ele. Deşi sunt foarte ospitalieri, mulţi dintre sârbii cu care am venit în contact, mai ales la Belgrad, mi-au privit curiozitatea cercetătoare cu un anumit grad de suspiciune.

Riguroasa carantină menţinută altădată între Austria şi Serbia nu s-a păstrat. Clădirea vămii din Belgrad mi-a amintit de descrierea unei instituţii similare din Constantinopol, descriere făcută de un prieten familiarizat cu Răsăritul.

„Podeaua edificiului guvernamental era de nevăzut. Avalanşe de mărfuri felurite ocupau fiecare colţişor, dar în cea mai sublimă dezordine. Lăzi mari şi grele le striveau

[62] Poem cules de Vuk Karagici şi publicat într-o culegere de folclor sârbesc (Viena, 1833), la care autorul are acces probabil prin J.S.C. de Radius, *Characteristic Features of Russian and Slavic Poetry, with Specimens*, ed. cit.

[63] W. Cowper, *The Task: A Poem in Six Books*, 1810.

pe altele mai mici şi mai şubrede, baloţi greoi storceau pachete fragile deja avariate, butoaiele chinuiau sacii, cuferele abuzau de lăzi, în fine, totul părea aşezat în aşa fel încât să producă pagube cât mai mari.”[64]

Ne-am îmbarcat pe vapor la Semlin într-o minunată seară de august, cu destinaţia Orşova, aflată cam la nouăzeci de mile în aval. După confluenţa cu Sava, Dunărea se lărgeşte considerabil, îmbrăţişând o serie de insule împădurite. Privirea mi-a rămas aţintită asupra Belgradului, acel vechi oraş al bătăliilor şi asediilor, până când minaretele şi meterezele sale au dispărut în ceaţa care se lăsa peste suprafaţa liniştită a fluviului. Pe malul sârbesc am văzut peisaje demne de pitoreasca Àrva[65] din nordul Ungariei.

Am petrecut noaptea într-o aşezare germană de pe malul austriac. Districte întregi din Ungaria de Jos şi Transilvania au fost populate cu emigranţi din statele germane, aduşi aici de maghiari; li s-a permis să-şi păstreze limba şi instituţiile, o circumstanţă care a fost exploatată cu abilitate de casa de Habsburg. Greşeala ungurilor a fost întotdeauna generozitatea, iar istoria lor – un perpetuu martiriu! Pe liniştitele câmpii înconjurate de munţi semeţi, „unde-au luptat cu vitejie cetele lui Arpad”, ungurii s-au mulţumit să-şi dezvolte instituţii libere, niciodată ambiţioşi să cucerească pământuri străine, neştiind de maxima lui Corneille „*C’est la mer qui donne l’empire*”.

În aval de Semlin, pe malul unguresc al fluviului, am observat, la mici intervale, staţiile de graniţă, păzite tot timpul şi semnalizate noaptea cu focuri mari. Această pază

---

[64] R.C. McCormick, Jr. (n. a.).

[65] Àrva, fost comitat al Ungariei, astăzi împărţit între Slovacia şi Polonia.

armată, întinsă de-a lungul întregii graniţe turceşti a Ungariei, este capabilă să furnizeze, în caz de urgenţă, două sute de mii de soldaţi. Teritoriul este sub administraţie militară. Fiecare bărbat este menit să devină soldat, iar pământul este cultivat de familii numeroase, aflate sub conducerea unui patriarh.

Grupuri de pasageri, înfăţişând o diversitate remarcabilă de costume şi limbi, s-au adunat pe punte ca să se bucure de seara minunată. Am făcut cunoştinţă cu un vesel tânăr valah, pe nume Aristias, care tocmai se întorcea de la Paris, unde studiase medicina, apoi cu un ofiţer francez care călătorea spre Răsărit şi cu Reşid efendi, secretar al lui Sami paşa[66] din Vidin. Un poet ungur scrie că nefericita sa ţară cuprinde oameni din toate rasele Europei; în sala cea mare a Universităţii din Viena am numărat adesea reprezentanţi a douăzeci şi cinci de naţii diferite.

În timp ce navigam în josul Dunării în dimineaţa următoare, peisajul a devenit minunat, iar mai apoi cu totul magnific. Dealurile bine împădurite de pe ambele maluri, precursori ai Carpaţilor şi Balcanilor, se transformau în munţi sălbatici, printre care Dunărea gâtuită dădea clocotind buzna în marea câmpie valahă, în drum spre îndepărtatul Euxin. În aval de ostrovul Moldova[67], din adâncul fluviului iese o stâncă neagră, stâncă pe care un turc gelos şi-a părăsit nevasta, pe care o bănuia, spunându-i „*Babakai! Babakai!*” (căieşte-te! căieşte-te!); stânca poartă, de atunci, acest nume. În apropiere se află peştera de la Golubaţ, acolo unde – se spune – Sf. Gheorghe ar fi ucis balaurul, din al cărui trup, aflat încă în putrefacţie, ies roiuri de muşte vătămătoare.

---

[66] Abdurrahman Sami paşa, guvernator al Vidinului (1852–1855).

[67] Moldova Veche.

Pe stâncile de deasupra sunt ruinele pitoreşti ale cetăţii Golubaţ, cu turnuri care ameninţă să se prăvălească în abisul de dedesubt.

Iar acum vaporul pătrunde în cele mai măreţe chei din Europa, dacă nu din întreaga lume. Aici, ţi se pare că munţii pletoşi îşi înclină capetele sure peste torentul înspumat, iar mai încolo – că îşi zâmbesc în lacuri înalt împrejmuite, din care nu se văd nici intrarea, nici ieşirea. Într-o parte, privirea e întâmpinată de domoale perspective şi de ascunzişuri idilice, într-alta – de simulacre de coame şi turnuri de catedrală. Cât de măreţ se sting ecourile între aceşti falnici munţi! Acum săgetăm crestele înspumate ale îngustelor cataracte, pentru a pluti apoi calm mai departe printre înălţimile care se retrag.

Acest peisaj se întinde pe o distanţă de şaptezeci de mile. Aproape de falnicul vârf al Şterbeţului, care se prăvăleşte în Dunăre printr-un perete de stâncă înalt de trei mii cinci sute de picioare[68], se află peştera Veterani, vestită din timpul războaielor cu turcii. Pe malul austriac[69] al fluviului se află un drum nou, construit cu mari cheltuieli de austrieci; pe celălalt mal, am observat că în multe locuri se păstrează rămăşiţe ale drumului construit de Traian. O placă dăltuită în piatră[70] poartă o inscripţie latinească în memoria acestei lucrări uimitoare. Azi, pescarii simpli îşi aprind aici focurile de tabără. La Orşova ne-am urcat pe o mică ambarcaţiune ca să trecem de Porţile de Fier, cele mai periculoase cataracte de pe

[68] Cca 1000 m; vârfurile din zonă nu depăşesc 600 m altitudine faţă de nivelul Mării Negre.

[69] Malul stâng, astăzi malul românesc.

[70] Tabula Traiana, placă memorială, singura care se mai păstrează din cele zece inscripţii puse de împăratul Traian în cinstea construcţiei drumului menţionat, astăzi acoperit de apele lacului de acumulare.

Dunărea de Jos, unde fluviul coboară treisprezece picioare în trei sferturi de milă. Imediat în aval de graniţa austriacă mi-a fost arătat locul unde a ascuns Kossuth coroana Ungariei în 1849[71].

Către apusul soarelui am ajuns la Turnu Severin, pe malul stâng al Dunării, aproape de satul sârbesc Fetti-Islam[72], de pe malul opus. Acolo am găsit vaporul austriac pe care urma să călătorim până la Rusciuk. Unii dintre însoţitorii mei au făcut o plimbare până în satul alcătuit din câteva colibe valahe amărâte, cocoţate pe dealul din apropiere. Rămas singur, am rătăcit în josul fluviului spre ruinele Podului lui Traian.

În câteva minute am ajuns la ruine. Aici, cuceritorul Daciei a executat un proiect gigantic, de care cu greu se apropie vreo întreprindere din vremurile moderne în această parte a lumii. Cel mai apropiat pod de piatră peste Dunăre se află la Regensburg, acolo unde fluviul are doar câţiva metri lăţime, dar Traian a încins nobilul fluviu la Turnu Severin, la aproape o mie de mile de gurile lui, cu cea mai lungă structură ridicată vreodată, şi anume, potrivit măsurătorilor lui Marsigli[73], de trei mii de picioare între maluri.

Podul lui Traian a fost construit în timpul celei de-a doua campanii la Dunărea inferioară, când, după mai multe înfrângeri ale legiunilor şi o recentă revoltă a dacilor, a reuşit să îi supună odată pentru totdeauna pe aceşti duşmani îndârjiţi ai Romei. Arhitectul a fost Apolodor din Damasc. Dio Cassius a lăsat o descriere a acestei structuri

[71] Coroana regală a Ungariei ar fi fost îngropată într-o pădure din apropierea Orşovei, unde ar fi stat până în 1853.

[72] Astăzi Kladovo.

[73] Contele Luigi Marsigli (1658–1730), autor al unui tratat despre Dunărea dintre Viena şi Giurgiu.

remarcabile, din care se mai păstrează fragmente ce au rezistat inundaţiilor şi gheţurilor timp de şaptesprezece secole. Enorma masă a podului era suportată de douăzeci de pile late de şaizeci de picioare şi înalte de o sută cincizeci de picioare. Unii autori susţin că suprastructura podului era din lemn. În acest loc, curentul este lent şi regulat. Capetele de pod erau numai bune pentru încartiruirea legiunilor. Turnurile masive construite aici foloseau la apărarea polului împotiva atacurilor barbare. Câteva pile retezate, precum şi culeele construite din zidărie solidă, pot fi încă observate de călătorul curios. În 1844 au fost descoperite arme şi ustensile rare în apropiere, ceea ce lămureşte unele aspecte despre viaţa dintr-o tabără romană. Podul lui Traian, ca şi drumul său, a fost construit în scopuri militare şi s-a păstrat doar atât timp cât Roma a rămas stăpână pe malul stâng al Dunării. Hadrian, succesorul lui Traian, a distrus acest splendid monument la abia câţiva ani după construcţie.

În apropiere erau ruinele împrăştiate ale Turnului lui Theodorus[74], înălţat de Iustinian, de mare importanţă în războaiele dintre romani şi barbari. Dar mai impozante sunt ruinele Turnului lui Severinus, aflate la o jumătate de milă de Podul lui Traian. Tot ce-a mai rămas, după distrugerile cauzate de vreme şi de barbari, este o porţiune înaltă şi instabilă din zidul străvechi, aflată pe o ridicătură artificială şi înconjurată parţial de o *fossa*, ale cărei extremităţi se unesc cu Dunărea. Pe movilă cresc copaci şi arbuşti, iar turnul este în parte ascuns privirii de frunzişul des. La baza sa se află un sarcofag mare din marmură. M-am căţărat pe ruină cât am putut de sus, chiar în timp ce soarele îşi arunca ultimele sclipiri de aur pe crestele împădurite ale Carpaţilor. Cât de glorioasă îi era despărţirea, împodobind cu muchii de safir norii

[74] În fapt Turnul Teodorei, numit astfel în cinstea împărătesei.

întunecaţi care pluteau atât de liniştit către vest şi scăldând vârfurile munţilor în mări de lumină delicată!

Licărirea stelelor m-a aflat aşezat pe Turnul lui Severinus, reflectând la întinderea acelei puteri antice, la locurile de tabără şi la oraşele pe care le-am urmărit de-a lungul Rinului şi Ronului, Nilului şi Iordanului. Roma a împrumutat ceva din propria măreţie celor mai îndepărtate provincii cucerite de armatele sale. Trebuie să fi fost un lucru glorios să construieşti, în acele vremuri barbare, un imperiu ale cărui legi şi sisteme sunt încă vii pentru conducătorii omenirii şi ale cărui lucrări publice, uimitoare chiar în stare de ruină, servesc, în eforturile noastre mult mai firave, ca modele de forţă şi frumuseţe! Chiar şi pentru naţiunile cucerite a fost o onoare să împartă gloria numelui de roman.

Ceţurile înserării se adunau în jurul meu, iar dinainte îmi treceau scene şi întâmplări din timpuri trecute. Am populat din nou valea bătrânei Dunări ca în zilele lui Traian. Am refăcut arcele prăbuşite care încingeau cândva fluviul şi am reconstruit, în imaginaţie, străvechile turnuri. Sunetul şuvoaielor care se repezeau să iasă prin Porţile de Fier amintea de tropotul îndepărtat al legiunilor, iar vocile serii nu erau diferite de hărmălaia din tabere şi sate. Dar când luna răsări peste dealurile valahe, umplând lumea cu o lumină sidefie, senina viziune dispăru, lăsând loc din nou ruinelor şi fragmentelor de ruine.

Pentru că Turnu Severin era prea sărăcăcios ca să aibă un han, m-am întors, ca să dorm la bordul vaporului. Acesta era construit după un model american şi mobilat în stil american, cu excepţia amplelor cabine. Pe vapor erau doar patru cabine de clasa întâi, şi acelea pe puntea principală. Cât de plăcut să vezi geniul şi spiritul întreprinzător al compatrioţilor mei recunoscute în aceste regiuni îndepărtate. „La americani nimic nu este imposibil”

– aceasta este astăzi o axiomă în răsăritul Europei. Luam masa la *table d'hôte* în stil franţuzesc sau *à la carte*, pe farfurii germane. Conversaţia se purta în franceză, germană, maghiară, iliră[75], turcă sau valahă. Cea din urmă seamănă mult ca sonoritate cu limba italiană, mai ales prin curgerea lină şi deschisă a vocalelor. Ungurii, a căror limbă e înrudită cu cea turcă, sunt vorbitori excelenţi de limbi străine. Aceasta datorită faptului că ei sunt obişnuiţi din copilărie să vorbească limba germană pe lângă limba maternă. Iscusinţa în învăţarea limbilor depinde mai puţin de memorie sau de vreun talent deosebit, cât de obişnuinţa de a exprima aceleaşi gânduri în diverse idiomuri. Ruşii instruiţi sunt, oricum, cei mai buni vorbitori de limbi din lume. Un nobil, care vorbeşte foarte rar limba rusă, poate conversa fluent în limbile cizelate ale Occidentului. Limba ruşilor, zice-se, conţine nu doar toate sunetele acestora, ci şi multe dintre cele proprii limbilor orientalilor.

Seara târziu, salonul vasului *Albrecht* a trecut printr-o uimitoare „schimbare la faţă", divanele, fotoliile, ba chiar şi mesele fiind transformate ca prin minune în paturi confortabile.

Era interesant să vezi turci cu turbane răsucite, germani cu scufii de noapte, austrieci în cămăşi albe de noapte şi maghiari, sârbi şi valahi, evrei şi de alte neamuri, culcaţi în linişte cu toţii, de parcă venise ziua de pe urmă în penumbra micului salon de pe *Albrecht*. Dar şi mai interesant era să asculţi cacofonia produsă de cincizeci de nasuri de toate mărimile, naţionalităţile, culorile şi varietăţile de tonalitate. Sforăitul pare să fie contagios; nu pot decât să asemăn salonul cu o vastă harpă eoliană sau cu o orchestră a morţilor, care interpretează muzică funerară la cele mai stridente instrumente de suflat. Mi-am

[75] Probabil albaneză.

închipuit că pot urmări în discordanţele lor monotone influenţa vinului, a dragostei şi-a durerii, a viziunilor de coşmar date de burţile umflate, a viselor minunate ce îşi împleteau firele de aur în păienjenişurile creierului. Degeaba mi-am acoperit capul şi mi-am astupat urechile. De-a lungul orelor de veghe, am părăsit de mai multe ori salonul fierbinte şi mirositor, ca să mă bucur pe punte de dulcea înrâurire a nopţii şi a stelelor. Aversiunea germanilor pentru aerul proaspăt e de neînţeles.

Am fost foarte interesat de un anume ins care dormea adânc în celălalt capăt al salonului şi pe care mi-am amintit că îl văzusem de la Viena. Era un negru, unul dintre aceia care consideră gătitul o artă liberală,

„O creatură cu miros grozav,
Nesimţire concentrată”[76].

Acesta, adus în copilărie din ţinutul Nilului de Sus, fusese vândut de un negustor de eunuci unui egiptean cu stare, după moartea căruia, printr-un capriciu al sorţii, fusese pus la vânzare în piaţa de sclavi din Constantinopol. Nubianul a devenit proprietatea unui paşă care era pe atunci comandant la graniţa sârbească. După o vreme, fură atacaţi de sârbi pe timp de noapte şi căzură prizonieri. Eunucul fu reţinut ca parte din pradă şi, făcând o impresie bună prinţului Miloş, deveni servitorul – mai târziu chiar medicul – acestuia. Cunoştinţele nubianului în domeniul descântecelor, farmecelor şi artelor secrete ale vindecătorilor turci îi erau de ajuns bătrânului prinţ Miloş, care nu ştia nici să scrie, nici să citească, căci în tinereţe fusese porcar. Aici, discipolului tuciuriu al lui Esculap i-a surâs de multe ori norocul, până la expulzarea din Serbia a prinţului, când s-a refugiat cu stăpânul său în Valahia.

[76] Aristofan, *Cavalerii*; în orig. citat în traducerea liberă a lui T. Mitchell, 1820.

CAPITOLUL IV

CU VAPORUL ÎN JOS PE ISTRU

Fii ai nonsensului,
Fumurilor şi vanităţii.

DIMINEAŢA URMĂTOARE M-A GĂSIT PE PUNTE FOARTE devreme, ca să văd soarele răsărind peste dealurile Valahiei. La dreapta mea erau Balcanii. Înălţându-se cu muchii ascuţite pe cerul Sudului, ei pornesc sinuos de la Porţile de Fier către îndepărtatul Euxin, un lanţ neîntrerupt de uriaşi cu creştete împădurite. La nord, cărunţii Carpaţi îi depăşesc în măreţie, dacă se poate spune aşa, pe rivalii lor din sud. Cele două lanţuri muntoase, înconjurând Bulgaria şi Valahia, formează un amfiteatru uriaş, acolo unde au apărut pentru prima dată pe scena Europei hoardele de barbari ca să deschidă spectacolul mereu schimbător al istoriei ei. Aici, în câmpiile Dunării de Jos, legiunile lui Cirus s-au topit ca zăpada sub săgeţile sciţilor, tot aici s-a luptat Alexandru cel Mare cu barbarii din nord, aici au pierit milioane de oameni în războaiele de demult dintre creştini şi turci; şi pe acest câmp a profeţit Napoleon că „se va hotărî destinul Europei”. După ce primeşte marile râuri din Ungaria, după ce încinge Alpii Tirolezi şi pe cei Norici, Dunărea se aşterne în aval de Porţile de Fier ca un uriaş ostenit şi se scurge spre Euxin, „un fluviu larg, liniştit, măreţ”.

Atmosfera dimineţii era de o blândeţe italiană. Norişori vaporoşi pluteau peste râul leneş în locuri umbrite de munţi, ca nişte stoluri de lebede cu pieptul alb sau, poate, ca nişte spirite temătoare care se ascund de lumină în întunecime. Cât de cochet pluteau pe apele mişcătoare, de parcă ceţurile iubeau picăturile cristaline din care le crease soarele! Câmpurile de grâne ce vălureau pe dealurile sârbeşti aveau deja o nuanţă aurie, semn că temperaturile erau ceva mai prietenoase decât pe pantele Carpaţilor. Pe malul sârbesc se arătau imagini de sate pe jumătate ascunse într-o mare de verdeaţă şi dealuri cu viţă-de-vie. Cât de minunat lua marele fluviu umbrele pădurilor şi ale munţilor la sânul său, oglindindu-le în imagini tremurătoare de auriu şi verde!

Vreo câţiva turci bărboşi, care-şi fumau ciubucele într-o tăcere pitagoreică, şi cu mine eram singurii de pe punte care se bucurau de peisajul variat, în timp ce vaporul plutea printre pilonii scufundaţi ai Podului lui Traian. Pe măsură ce avansam, munţii se retrăgeau din fluviu, iar malul valah arăta tot mai jos şi mai steril. Dunărea face un mare cot după Turnu Severin, aşa că, pentru o vreme, am navigat către vest. Am trecut pe lângă câteva sate prăpădite, după care am acostat la Rakoviţa[77], la vărsarea în Dunăre a râului Timoc; pe Timoc se află graniţa dintre Serbia şi Bulgaria.

După trei ore, Reşid efendi mi-a arătat o înşiruire de dealuri nisipoase pe malul valah al Dunării, punctate ici-colo de copaci şi petice de verdeaţă. Cei care au navigat în largul Capului Cod au putut observa corespondentul american al dezolantei regiuni din jurul localităţii Cetate, locul în care turcii, conduşi în luptă de Ahmed paşa[78], le-au dat ruşilor o lovitură teribilă în timpul campaniei

[77] Astăzi Kudelin, în Bulgaria.

Calafatului[79], când nici una din cele două tabere n-a vrut să se dea bătută. Satul prăpădit, al cărui nume a rămas astfel în istorie, se află la poalele dunelor de nisip, la distanţă de o milă şi jumătate de Dunăre, şi este alcătuit dintr-o duzină de magherniţe de pământ şi bordeie. Reşid efendi m-a asigurat că pe câmpul de bătălie s-ar afla încă hainele şi scheletele morţilor neîngropaţi din care s-au ospătat, săptămâni întregi, porcii şi vulturii. Ofiţerii au fost jefuiţi de ceasuri şi alte lucruri de valoare; peste tot ar fi fost presărate degetele tăiate cu brutalitate pentru inelele cu diamant, care au fost aşezate apoi pe alte degete fine, cu gândul la vremuri mai bune!

Abia trecuserăm de Cetate când, navigând către sud, am putut vedea minaretele şi fortificaţiile Vidinului. Dunărea face aici un cot brusc spre sud, formând un fel de semicerc, iar malul valah, nisipos şi înalt, ne ascunde pentru câteva minute priveliştea.

Lângă apă, sub mal, am observat zidurile înnegrite ale unei foste construcţii – cu câteva luni înainte se sacrificau acolo porci, pentru a fi exportaţi în Anglia – din care evlavioşii başbuzuci nu lăsaseră piatră pe piatră. Pasagerii s-au adunat pe punte ca să vadă ceea ce, în iarna trecută, fusese centrul de interes al întregului glob pământesc. Încă o clipă, şi renumitele fortificaţii ale Calafatului ne răsăreau în faţa ochilor. Mai întâi şi-au făcut apariţia lucrările din punctul cel mai înalt al terenului, apoi apăru la orizont o linie lungă, neagră, întinsă de la o colină la alta,

[78] Nazir Ahmed paşa (d. 1860), ofiţer al armatei otomane, mareşal al Jandarmeriei, guvernator al Rumeliei, apoi al Damascului (1857). A fost executat în urma masacrului creştinilor din Damasc (1860), comandându-şi propriul pluton de execuţie.

[79] Bătălia de la Cetate (jud. Dolj) are loc în deschiderea Războiului Crimeii şi constă în două confruntări, pe 31 dec. 1853 şi pe 6 ian. 1854.

ce îşi schimba din loc în loc direcţia. Linia fortificaţiilor, cu lungime de şase mii de paşi, cotea către nord-vest, ca să reîntâlnească apoi Dunărea. Nu pot să spun dacă m-a impresionat mai mult întinderea acestor lucrări vestite, încununând dealurile şi sfârşind în două puternice forturi, unul în amonte şi celălalt în aval de Vidin, sau pustietatea care stăpânea locurile. Cu trei luni înainte de vizita mea, Calafatul fusese ocupat de 50.000 de oameni, iar liniile sale de tranşee erau presărate cu sute de tunuri grele; acum, totul era pustiu ca deşertul Saharei. Din pricina singurătăţii, ar fi fost înfricoşător şi să te plimbi printre fortificaţiile părăsite. Nu se vedea nici un soldat, nici măcar un başbuzuc. Scheletele celor care muriseră în tabără sau căzuseră în frecventele ciocniri cu duşmanul erau presărate pe terenul neregulat, la fel ca la Cetate.[80]

Atunci când omul îşi pierde cele mai bune însuşiri ale firii sale şi se transformă într-un sălbatic, lighioanele par să se umanizeze, parcă pentru a-l face să se ruşineze de sminteala lui. Printre lucrările părăsite din Calafat, atât de pustiite, încât arareori îndrăznea cineva să se apropie, am văzut o mulţime de câini jigăriţi şi morţi de foame care îşi urmaseră stăpânii până acolo, poate tocmai din sălbăticia Asiei; nici foamea, nici singurătatea nu puteau să le facă pe credincioasele creaturi să-şi părăsească locul în care se aşezaseră, la rândul lor, să moară. Condiţiile de viaţă din tabără erau atât de mizerabile, încât cincisprezece mii de soldaţi turci au murit de boală sau de răni între zidurile Calafatului. Răbdătorii musulmani – şi cine mai are

[80] În iulie 1853, în deschiderea Războiului Crimeii, ruşii ocupă Principatele cu o armată de cca. 90.000 de oameni, sub comanda generalului Mihail Dmitrievici Gorceakov. La 28 oct., otomanii trec Dunărea de la Vidin, stabilind un cap de pod fortificat la Calafat. Asediul ruşilor asupra Calafatului durează din ianuarie 1854 până la 2 apr., când se retrag, după pierderi grele.

răbdarea lor? – s-au transformat în nebuni furioşi din cauza suferinţei. Un chirurg care opera acolo mi-a relatat scene de privaţiune care întrec de departe tot ce s-a povestit despre cei Zece Mii[81] în timpul retragerii din Asia.

Turcii sunt fatalişti în ceea ce priveşte suferinţa, rănile şi moartea, căci altfel cei cincizeci de mii de soldaţi din Calafat n-ar fi îndurat teribila campanie din 1853–1854.

Musulmanul nu se supune operaţiilor chirurgicale, în consecinţă s-a efectuat o singură amputare pe întreaga durată a asediului, când un tratament medical judicios ar fi putut salva mii de vieţi. Din trei sute de răniţi trimişi la Vidin după bătălia de la Cetate, abia cinci s-au mai întors la luptă.

Vidinul, acum capitală de paşalâc şi reşedinţa unui episcop grec, a fost un loc de o importanţă considerabilă pe vremea romanilor. Este un adevărat oraş turcesc, cu populaţie de 25.000 de suflete. Deşi pitoresc de la depărtare, măreţia sa, aşa cum se întâmplă în Orient, a dispărut pe măsură ce ne-am apropiat. Zidurile unei fortăreţe imense urmează linia malului pe o distanţă considerabilă. Santinelele erau puţine, dar lungile linii de artilerie turcească arătau că Sami paşa nu stătuse degeaba în timpul campaniei. Câteva vase turceşti, cu un aspect atât de greoi, încât numai joncile chinezilor mai pot rivaliza cu ele, stăteau înşirate de-a lungul malului. Lângă fortăreaţă erau ridicate corturile unei şatre de ţigani. Pe mal se adunase o mulţime de purtători de fes, alcătuită mai ales din arnăuţi cu înfăţişare fioroasă şi başbuzuci, unii dintre ei călare pe nişte cai amărâţi, alţii pe jos sau aşezaţi turceşte în noroi sau pe nisip. Corturile lor arătau mai mizerabil decât ale ţiganilor.

---

[81] Referire la mercenarii greci în slujba lui Cirus cel Tânăr, a căror retragere în urma Bătăliei de la Cunaxa (401 î.e.n.) este descrisă de Xenofon în *Anabasis*.

Dacă o duzină întreagă de vapoare şi-ar debarca pasagerii deodată pe unul din cheiurile din New York, confuzia stârnită nu ar fi mai mare decât ce s-a petrecut atunci când vasul *Albrecht* a oprit la Vidin. Turcii sunt de obicei tăcuţi, dar uneori pot să facă mai mult zgomot decât o duzină de necredincioşi. Cum s-a deschis bariera, o hoardă de barbari a dat buzna pe punte, cărând saci, lăzi şi tot acel calabalâc folosit de turci ca echipament de călătorie.

Cei câţiva soldaţi postaţi pe cheiul îngust de lemn pentru a menţine ordinea nu fac decât să amplifice confuzia. Mulţimea pestriţă strigă, trăncăneşte şi se ceartă într-o duzină de limbi diferite, iar oamenii autorităţii îşi mânuiesc viguros bastoanele pe spinările amărâţilor.

În acest timp, am tras o scurtă hoinăreală prin Vidin cu Reşid efendi. Am văzut moscheile, cimitirele cu coloane frânte şi chiparoşi, şirurile de cocioabe, uliţele noroioase, câinii şi moliciunea nepăsătoare ce caracterizează orice oraş turcesc. Am închinat prieteneşte *salaam* cu Reşid într-o *cahvé* mizerabilă, regretând că nu reuşisem să mă sustrag invitaţiei lui de a-l vizita pe Sami paşa.

Câţiva *bei* şi înalţi ofiţeri turci, cu servitori şi ciubuccii, sosiră la bord ca să se alăture trupelor aflate sub punte. Servitorii turci nu primesc de obicei de la stăpânii lor decât hrană şi îmbrăcăminte, astfel explicându-se numărul de slujitori pe care îi vezi în general pe lângă otomanii de vază. Zarva începu să se liniştească şi, cu o oră întârziere, *Albrecht* porni în călătorie.

Navigând pe bătrânul Istru, fiecare oră mă ducea mai aproape de porţile încinsului Orient. În aval de Vidin, lăţimea Dunării variază de la jumătate de milă la două mile; fluviul se scurge spre Euxin calm şi lenevos precum palidele râuri ale nordului. Largile coturi ale Amazonului n-ar putea fi mai monotone decât cursul şerpuit pe care l-am

urmat ore întregi. Popoare de cocori şi pelicani, stârnite din poziţiile lor groteşti de plescăitul vaporului, îşi luau zborul spre mlaştinile valahe, iar uneori câte un şoim rătăcit dinspre Carpaţi se rotea deasupra noastră, nederanjat de prezenţa omului.

Ici şi colo, ţărmul nordic e bordat cu smârcuri imense, unde locuiesc lupi, urşi şi miasme otrăvitoare. Dincolo de mlaştină se întinde câmpia joasă a Valahiei, un teren grozav de potrivit pentru manevrele armatelor; iar în depărtare ochiul poate surprinde uneori uşoare ondulaţii ale terenului, care se ridică spre Carpaţi. Vastele întinderi ale Daciei sunt legate de stepele Basarabiei şi sunt expuse vânturilor care bat de-a latul câmpiilor din sudul Rusiei.

Înălţându-se, în unele locuri, peste altitudinea de şase mii de picioare, Carpaţii formează un lanţ aproape neîntrerupt, mergând către est până în locul unde sunt traversaţi de Olt[82]. Acest râu, curgând din văile înalte ale Transilvaniei, se precipită prin pasul Turnu Roşu şi apoi, în drumul său către Dunăre, desparte Valahia Mică de cea Mare. La jumătatea distanţei dintre Olt şi Prut, Carpaţii se îndreaptă brusc spre nord şi formează graniţa dintre Moldova şi ţara secuilor. Valahia Mare şi Moldova sunt traversate de mai multe râuri, ca Argeşul şi Siretul. Muntele Ceahlău, sau Pion, din care izvorăşte Bistriţa, ajunge la altitudini peste limita stejarului şi pinului, într-o regiune cu zăpadă, gheaţă şi plante alpine.

Câţiva pinteni din lanţul muntos principal se extind în Valahia, printre ei aflându-se lacuri minunate, unite cu Dunărea prin râuri cristaline. Atunci când roiurile de huni şi goţi îşi aşezau taberele lor încropite de-a lungul Istrului, daco-romanii erau adesea obligaţi să se refugieze în desişurile Carpaţilor. Într-acolo îşi purtau cu ei limba şi instituţiile, pregătiţi să se întoarcă pe câmpiile fertile,

[82] În original Aluta.

locuri în care se întâlnesc adesea valurile civilizaţiei şi ale barbariei, aflate în conflict. Ciudate erau capriciile soartei ce mâna destinele acelor timpurii rase nomade! De mirare suişurile şi ocolişurile istoriei lor, ce i-a urcat şi apoi i-a afundat în ceaţa trecutului ca pe-o privelişte ce piere în zare.

Peisajul de pe malul bulgăresc este cu totul diferit. Vidinul este aşezat în câmpie, dar dealurile sterpe din spatele său se rotunjesc în curând, ca şi cum s-ar iubi cu Dunărea, formând o splendidă pavăză naturală pe o distanţă considerabilă până în josul Silistrei, unde fluviul coteşte brusc spre nord, iar malul dobrogean este la fel de jos şi mlăştinos ca malul valah. Acest mal abrupt, cu o lungime de trei sute de mile şi cu înălţimi de la treizeci la o sută cincizeci de picioare, are o bază calcaroasă. În unele locuri, Dunărea este flancată pe mile întregi de un perete vertical de calcar, iar în altele abruptul se retrage la o uşoară distanţă de mal, lăsând loc unor minunate ostroave în miniatură, cu iarbă înaltă, pe care am văzut din loc în loc păscând cirezi de bivoli domestici sau boi albi bulgăreşti.

Acţiunea apei, însoţită, probabil, şi de alte cauze, a erodat dealurile bulgăreşti până la forme curioase şi fantastice, care pe alocuri au înfăţişarea unor lucrări militare. Ziduri înalte de pământ se întind de-a lungul râului sau încununează înălţimile stâncoase în mod atât de regulat şi de egal, încât par artificiale; ici-colo apar cetăţi naturale, parapeţi şi turnuri care arată ca şi cum nişte uriaşi şi-ar fi făcut de lucru, îngrămădind imense fortăreţe întru apărarea bătrânului Danubiu. Pot înţelege acum efortul uriaş depus în mod repetat de turci pentru a apăra malul bulgăresc de ruşi, în loc să aleagă retragerea în spatele liniei Balcanilor.

Ţinuturile de pe malurile Rinului şi ale Dunării au fost dintotdeauna în aceeaşi măsură dăruite de soartă şi nefericite. Primul, izvorând din văile Alpilor şi curgând multe sute de mile spre mare prin cele mai nobile locuri ale Europei, e numit de germani „Părintele Râurilor”. Dar călătorul nu are cum să rătăcească prin cetăţile şi oraşele de pe malurile sale fără să observe cât de inferior este comitatul Rheingau părţilor centrale ale Franţei şi Germaniei – în toate privinţele, cu excepţia avantajelor naturale. Aceste ziduri dărâmate şi turnuri fărâmate au avut o existenţă furtunoasă. Istoria povesteşte scene de violenţă şi fapte de arme care s-au petrecut aici încă de pe vremea când triburile germanice ale ubilor şi sicambrilor trăiau pe maluri opuse ale fluviului, iar romanii aşezaseră tabere şi colonii printre naţiile barbare ale Germaniei. Poziţia provinciilor Rinului între puteri beligerante a neutralizat multe din avantajele naturale. În scurtele răgazuri de pace, prosperitatea lor a fost aproape de neatins. Nici o parte a Europei nu a fost atât de înfloritoare în timpul Ligii Hanseatice; nici o altă parte a Europei nu a suferit atât de mult şi atât de adesea în urma incursiunilor armatelor străine.

Din pricina molimilor care stăpânesc de-a lungul Dunării de Jos în anumite anotimpuri, dar mai ales din pricina calamităţilor aduse de războaie, măreţul fluviu a fost mai degrabă inamic decât prieten al naţiilor care locuiesc pe malurile lui. Numeroasele insule care, într-o ţară ca a noastră, ar fi devenit de multă vreme mari târguri comerciale sunt, fără excepţie, nelocuite; de asemenea, în locuri unde călătorul se aşteaptă să vadă oraşe înfloritoare, el nu găseşte decât tăcere şi singurătate. Febra, ciuma şi teama reciprocă a turcilor şi creştinilor au păstrat pustii, în cea mai mare parte, cele două maluri. Regiuni nesfârşite de pe Dunărea de Jos, cândva teatru

activ al vieţii şi industriei romane, sunt acum locuite de o mână de pescari sârbi şi ciobani valahi.

Din mulţimea de musulmani care s-au perindat pe vapor, am învăţat să-i deosebesc pe cei europenizaţi de asiaticii autentici. Cei din urmă, musulmanii de şcoală veche, păstrează magnificul turban alb înfăşurat în vechiul stil musulman, brâul lat care serveşte la purtarea armelor, piaştrilor sau a altor efecte personale şi acei fantastici pantaloni, atât de largi de la brâu în jos şi atât de strâmţi deasupra gleznei, parcă special gândiţi ca să îi confere purtătorului o înfăţişare inexprimabil de nătângă. Foarfecele croitorului arată cât de multă influenţă au căpătat ideile Apusului printre dreptcredincioşi. Turbanele s-au micşorat până la dimensiunea strâmtului fes, şalvarii se contractă în lărgime, brâul dispare, haina franţuzească ia locul caftanului greoi, iar cizmele de ghiaur înlocuiesc târşâitorii papuci galbeni, atât de uşor de lepădat atunci când musulmanul se ghemuieşte, încrucişându-şi picioarele încovoiate, sau când îşi freacă fruntea de covorul de rugăciune.[83] M-am bucurat de ocazia de a studia caracteristicile acestor orientali bărboşi care respectă litera şi spiritul Coranului. A fost o mare plăcere să le privesc fizionomiile nobile, atât de oneste, de demne, atât de indiferente la tot ce le trecea prin preajmă.

Cu picioarele încrucişate, aşezaţi pe mici rogojini întinse pe punte, fumau tăcuţi din lungile lor *ciubuce*, sau, adunaţi în grupuri fără să-şi părăsească postura naţională, conversau pe un ton serios şi scăzut, dar cu o gravitate necunoscută politicienilor apuseni, oricât de banal ar fi fost subiectul. Există ceva autentic în politeţea acestor orientali. Nu se calcă niciodată pe picioare şi nu întrerup

[83] În 1829, sultanul Mahmud II introduce reforma costumului, impunând, de pildă, funcţionarilor de stat o uniformă inspirată din costumul occidental şi portul fesului în locul turbanului.

niciodată conversaţia altora. Graba, zic ei, vine de la Satana, iar răbdarea e cheia raţiunii. Cât de diferită este purtarea musulmanilor europenizaţi! Aceştia leneveau în salon, mâncau la masa comună din farfurii care, potrivit Coranului, erau necurate şi beau cu atâta libertate din sucul purpuriu al strugurelui, ca şi cum Profetul n-ar fi interzis niciodată consumarea lui. „Vinul, tutunul, cafeaua şi opiul”, spun poeţii orientali, „sunt cele patru perne de pe sofaua plăcerii şi elementele de bază ale desfătării”, însă cei care interpretează legea cu stricteţe le numesc „preoţii Satanei şi cei patru stâlpi ai templului desfrâului”. Încă şi mai interesant mi s-a părut un cârd de femei turcoaice. S-au urcat la bord la Nicopole. Despre cine erau şi încotro se îndreptau n-am îndrăznit a cere lămuriri musulmanului care arăta atât de gelos, încât ar fi putut fi soţul întregii trupe. Au întins un covor într-un colţ nefrecventat al punţii şi, în timp ce unele aveau grijă de copii – împodobiţi şi ei cu fesuri turceşti, deşi prea tineri ca să rostească numele Profetului –, celelalte râdeau şi pălăvrăgeau între ele, încet, desigur, căci urechile ghiaurilor ascultau, totuşi destul de tare cât să arate că femeile sunt femei oriunde în lumea largă. Am fost nu puţin surprins să văd că unele din femeile mai vârstnice fumau cu acelaşi zel ca şi stăpânii lor; era interesant de observat cum reuşeau să-şi mânuiască ciubucele subţiri, cu muştiuc de chihlimbar, fără a-şi arăta feţele. În privinţa multora dintre ele, nu pierdeai nimic din cauza vălului musulman. Ochiul e fereastra sufletului, dar în nici un caz nu trădează frumuseţea sau diformitatea, aşa că mă mir că vălul turcesc nu a fost introdus şi în alte ţări în care persoanele doresc să pară mai atrăgătoare decât le-a hărăzit Natura. Dacă Zuleika cea cu ochii dulci doreşte să transforme o figură urâtă într-una atrăgătoare nu arată ea oare mai multă minte atunci când foloseşte spre acest

scop un preparat din mătase sau bumbac decât verişoara noastră Amanda, care îşi aplică uniform pe obraz un preparat din cretă? Una sau două dintre femeile turcilor erau cu adevărat frumoase, lucru pe care ele, fireşte, nici nu doreau să-l ascundă, căci curiozitatea şi vanitatea femeii nu pot fi ţinute-n frâu. Mi-am permis să cultiv cunoştinţa unui tânăr musulman în vârstă de abia câteva luni, spre marea oroare a doicii sale nubiene, ale cărei buze umflate aruncară asupra mea un potop de blesteme; dar mama copilului, o persoană de familie bună, după înfăţişare, a părut încântată să-mi dea voie să-l ciupesc de obraji şi să-l gâdil pe veselul puşti. De vrei să câştigi inima mamei, vorbeşte-i amabil copilului! Am observat că părinţii turci îşi tratează copiii cu o deosebită tandreţe. Mamele îşi alăptează, de obicei, vlăstarul; dacă, din oarece cauză, treaba cade în sarcina unei sclave, aceasta are dreptul la libertate. Poţi fi martorul multor lucruri stranii printre musulmani, dar n-am văzut nici o turcoaică plimbând o dihanie de câine în braţe, în timp ce îngeraşul său este lăsat unei doici care se târâie în urma stăpânei.

Turcii au o sumedenie de instituţii patriarhale, însă aceea a familiei cu greu se poate spune că se numără printre ele. Nu poate fi vorba să se adune în jurul vetrei, în jurul mesei ori în jurul altarului. Bărbatul mănâncă singur, fiind servit de nevestele lui, care se hrănesc din ce rămâne. Gospodăria este doar *o adunare* de persoane.

Naşterea unui prunc este, însă, un eveniment important într-o gospodărie turcească, mai ales dacă e vorba de un băiat. Uşile sunt atunci deschise larg, prietenii vin să îi felicite pe părinţii care nu-şi mai găsesc cuvintele de bucurie, iar veselia şi festivităţile nu au sfârşit. E o fată? Tatăl îşi lasă privirea în jos, mama este îndurerată, prietenii se ţin deoparte; toţi privesc faptul ca pe o lovitură dureroasă a Providenţei, şi cu cât se vorbeşte mai puţin

despre nefericita afacere, cu atât mai bine. Una dintre primele sarcini de îndeplinit la naşterea unui copil este să i se şoptească în urechea dreaptă „Există un singur Dumnezeu, iar Mahomed e profetul lui”. Tatăl îşi numeşte fiii, iar mama – fiicele. Legea musulmană interzice mamei să-şi înţarce copilul mai devreme de doi ani fără consimţământul tatălui; acceptul este, de regulă, oferit cu câteva luni mai devreme.

După circumcizie, tatăl îşi instruieşte fiul în ritualul spălării şi rugăciunii. Profetul spune că fiii trebuie să înveţe să se roage de la vârsta de şapte ani şi recomandă utilizarea băţului dacă nu au izbutit mulţumitor până la zece ani. Foarte puţini, însă, îşi fac rugăciunea înainte de vârsta maturităţii, iar atunci mă tem că rugile lor ajung rareori mai sus de propriile creştete.

Am pierdut ceva timp la Lom Palanka[84] şi mai apoi la Nicopole. Oraşele construite de slavi pe Dunărea de Jos, pe locul vechilor tabere romane, erau alcătuite iniţial din trei părţi distincte; *grad* se numea cetatea, care ocupa zona cea mai înaltă; *varoş*[85], sau oraşul de jos, cartierul negustorilor şi artizanilor, de obicei împrejmuit de un zid fortificat; în fine, *palanka*, sau suburbia, din afară de *varoş*, unde locuiau clasele sărace şi care era înconjurată de simple palisade. Acest plan a fost, însă, puternic modificat de turci, care au distrus fără să mai reconstruiască. Deşi Bulgaria este plină de evrei, armeni şi creştini de rit grec, oraşele dunărene au un caracter pur turcesc. Ele nu sunt influenţate de apropierea Ungariei şi de ideile francezilor şi englezilor, care câştigă în mod constant teren la Stambul.

---

[84] Astăzi localitatea Lom, în Bulgaria.

[85] În orig. cu grafia *barosch*; cuvântul sud-slav este un împrumut din maghiară (*város*, oraş).

Odată ce vezi numeroasele moschei, şirurile strâmbe de maghernițe, uliţele pietruite, nu le mai uiţi niciodată.

În apropierea oraşelor nu se practică agricultura, căci dealurile şi văile acestei regiuni cândva fertile sunt stăpânite de turme şi cirezi mânate de ciobani bulgari. Suprafeţe largi de teren sunt lăsate pentru antrenamentul călăreţilor turci. Nu-i de mirare că musulmanul, care zace într-o mizerie fără sfârşit, este cu mintea mereu la minunile Paradisului! „Paradisul se găseşte în umbra săbiilor”, ziceau vechii musulmani; urmaşii lor, însă, visează la această împlinire în sărăcie şi amărăciune.

Dintre oraşele din jos de Vidin, doar la Nicopole li s-a permis turcilor să-şi păstreze fortificaţiile după campania rusească din 1829. Nicopole e, de altfel, vestit pentru victoria obţinută în 1396 de Baiazid asupra lui Sigismund, regele Ungariei. Se spune că şaizeci de mii de turci, mai mulţi decât întreaga armată creştină, au căzut pe câmpul de luptă, ceea ce l-a înfuriat pe sultanul Baiazid în aşa măsură, încât a poruncit ca toţi prizonierii să fie trecuţi prin sabie. Zece mii de oameni au fost astfel masacraţi cu sânge-rece, macabra lucrare continuând de la răsărit până târziu după amiază, când unii dintre marii demnitari ai Porţii au căzut la picioarele sultanului, implorându-l să îngăduie ca prizonierii rămaşi să fie luaţi robi. Ruga lor a fost ascultată, câţiva dintre războinicii creştini care au supravieţuit încercării nebuneşti a regelui Sigismund fiind răscumpăraţi mai apoi pentru 200.000 de galbeni. Înainte de plecarea cavalerilor francezi eliberaţi spre ţara lor natală, Baiazid, care era un vânător împătimit, i-a invitat la o vânătoare straşnică, pentru care s-au folosit 7.000 de şoimi şi 6.000 de copoi. În loc să le ceară să nu mai ridice niciodată armele împotriva turcilor, sultanul a fost atât de generos, încât i-a cerut ducelui de Nevers să adune armate şi să abată asupra turcilor puterea Creştinătăţii.

Aproape de Nicopole se arată rămăşiţele unui pod peste Dunăre, ridicat de Constantin în timpul campaniei împotriva goţilor şi sarmaţilor, care rivaliza cu Podul lui Traian de la Turnu Severin. Se însera deja când am părăsit oraşul[86], aşa că am coborât până la gura Oltului, ceva mai la vale, loc în care căpitanul a hotărât să rămânem până dimineaţă. Aici, pe malurile Oltului se află localităţile Izlaz şi Turnul[87]. Ne-am adunat în grupuri pe punte ca să ne bucurăm de noaptea asiatică, molcomă şi înstelată. Ce linişte şi ce minunat era, în timp ce vaporul nostru plutea amarat! Pe Dunărea lată nu se vedea orizontul. Stelele luceau şi pe cer, şi în apă; fluviul nu amintea deloc de bătrâna Dunăre de la izvoare. Doi ofiţeri turci, italieni prin naştere, îşi aduseră chitarele pe punte. Au început cu nişte melodii turceşti comune, dar curând gândurile le-au zburat înapoi pe dealurile însorite ale patriei; aşa se face că, ore în şir, în dulcea ambianţă a nopţii, am ascultat cântecele triste ale fiilor Italiei.

În aval de Nicopole, peisajul continuă trist şi monoton. Ici-colo, pe malul valah, am remarcat posturile de carantină, care erau părăsite de la retragerea ruşilor.

La ora zece am ajuns la Şiştova, un oraş cu 200.000 de locuitori şi cu oarece importanţă comercială. Faleza înaltă pe care este construit este brăzdată de o ravenă adâncă. Dealurile din jurul oraşului sunt îmbrăcate, în parte, cu podgorii. Era cea mai animată privelişte de care avusesem

---

[86] Probabil localitatea Celei, astăzi cartier al oraşului Corabia.

[87] Astăzi, oraşul Turnu Măgurele.

până atunci parte în Turcia. Omer paşa[88] lăsase în oraş o garnizoană de 3.000 de oameni.

La Şiştova s-a urcat la bord o companie de başbuzuci care urma să se alăture armatei aflate la vale. Printre ei erau arnăuţi fioroşi din munţii Albaniei şi războinici cu turbane din Răsăritul îndepărtat: „Soarele, deşertul, întipărite pe trufaşele feţe întunecate”[89].

Marea ciudăţenie a luptei dintre ruşi şi turci, care dintr-un război al monarhilor a ajuns aproape un război al raselor, constă în varietatea forţelor implicate. S-a întins pe trei continente, angajând reprezentanţi ai mai multor naţii, limbi şi religii decât s-au adunat vreodată în vreun alt conflict. Bande de fanatici musulmani din triburile sălbatice ale Asiei Centrale – din regiuni atât de îndepărtate, încât un an de călătorie cu greu le va fi ajuns ca să atingă malurile Dunării – au venit încoace, luând Mecca în drumul lor[90], ca să întâlnească în luptă recruţii aproape morţi de foame din provinciile asiatice ale Rusiei, aparţinând, poate, aceleiaşi rase şi vorbind acelaşi dialect. În Orient, oamenii urmează credinţa regilor pentru care luptă, crezând în van că merg la război în numele lui Dumnezeu.

Altfel va fi în lupta libertăţii cu despotismul, care trebuie să înceapă în Răsărit, ca şi în Apus, aducând „Război c-o mie de lupte, ce zguduie sute de tronuri”[91].

---

[88] Omer paşa (Mihailo Latas, 1806–1871), general şi om de stat otoman de naţionalitate sârbă; în Războiul Crimeii s-a distins mai întâi în luptele de pe Dunăre, apoi s-a numărat printre învingătorii de la Sevastopol.

[89] Felicia Hemans, *Poetical Works: The Last Constantine*, 1836.

[90] În epocă, Mecca este disputată între puterea otomană şi triburile saudite rebele.

Pitoreştile costume ale başbuzucilor erau ponosite şi zdrenţuite. Servind ca voluntari, ei erau întreţinuţi prea puţin sau chiar deloc de guvern, fiind obligaţi să subziste din jafuri, care se dovedeau adesea a fi mai degrabă îndreptate asupra prietenilor decât asupra duşmanilor. Pentru mine, în orice caz, haina, armele, obiceiurile lor orientale erau de un mare interes, amintindu-mi de asprii războinici ai Asiei care-au adus cuceririle primilor sultani. Printre ei era un şeic de dincolo de Liban, a cărui barbă atinsese limita extremă a excesului capilar. Părea să se simtă ca acasă în salon, aşa că am aflat printr-un interpret multe lucruri curioase în privinţa poporului său.

Lângă noi stătea un negustor grec din Galaţi, un tânăr cu educaţie şi maniere desăvârşite, care-mi era deja foarte familiar. Nu pot să reproduc dispreţul cu care se uita la aceşti copii sălbatici ai Asiei, descendenţi ai războinicilor necioplţi care-i înrobiseră strămoşii cu patru secole în urmă. „*Ce sont des brigands, monsieur*”, zicea prietenul meu pe când ne plimbam pe punte. „*Ce sont des brigands! Des barbares!*”, şi iar îşi răsucea mustaţa elegantă, aruncând o privire plină de o silă de nedescris asupra inamicilor neamului său.

La orele două, un cot al fluviului ne-a deschis o perspectivă asupra oraşului Rusciuk şi, în scurt timp, vaporul era amarat sub zidurile unuia dintre forturile construite pe faleza înaltă. Fiindcă în josul Dunării bătea un vânt moderat, Said paşa a refuzat să deschidă podul de vase întins peste Dunăre cu câteva zile mai înainte pentru trecerea armatei lui Omer paşa. Am fost uluit de numărul tunurilor instalate pe înălţimile de deasupra. Turcii sărbătoreau Kurban Bayram în maniera Zilei Independenţei de la noi şi, în timp ce bubuiturile artileriei grele se rostogoleau peste dealurile bulgăreşti, m-am

[91] Alfred Tennyson, *Maud*, 1855.

închipuit martor la una din recentele canonade peste Dunăre. Pe partea opusă a fluviului este sătucul Slobozia, ocupat până cu câteva zile în urmă de ruşi. După-amiază, m-am amuzat privind o companie de başbuzuci care se întreceau pe plaja îngustă a Rusciukului. Căluţii pe care veniseră din îndepărtatele lor ţinuturi asiatice erau slabi şi murdari, dar iuţi de picior şi antrenaţi pentru atacurile rapide şi dezordonate după obiceiul turcmenilor. A fost un spectacol pe cinste să văd această trupă de călăreţi sălbatici, cu îmbrăcăminte pitorească fluturând în vânt, gonind ca fulgerul prin norii de nisip şi praf şi învârtindu-şi armele lucitoare prin aer.

Sunetul clopotelor de seară, plutind peste fluviul leneş dinspre Slobozia şi Giurgiu, mi-a mângâiat auzul, contrastând în mod straniu cu tânguirile muezinilor.

În ziua următoare, fără perspectiva plecării la Giurgiu, am hoinărit prin Rusciuk cu Aristias şi cu celălalt prieten grec. Exceptând Vidinul, Rusciuk este locul cel mai important de pe Dunărea de Jos, cu numeroase fabrici de mătase şi marochin; este, de asemenea, locul de întâlnire a caravanelor dinspre Sofia şi dinspre oraşele din Rumelia. Pentru că navigaţia dinspre Marea Neagră se întrerupe des, multe din stofele şi celelalte produse preţioase ale Răsăritului ajung în oraşele de pe Dunăre prin trecătorile Balcanilor, ca să se fie vândute la marile târguri trimestriale bulgăreşti sau ca să alimenteze pieţele din Valahia şi Ungaria. Se vorbeşte despre construcţia unei căi ferate care să unească Arhipelagul[92] cu Rusciukul, cu o ramificaţie spre Constantinopol. Proiectul a fost aprobat de Poartă, care este totdeauna generoasă cu promisiunile, ba chiar s-au acordat o sută de milioane de piaştri, dar va mai trece o vreme până ce pustiurile sălbatice ale Bulgariei vor fi speriate de nechezatul strident al armăsarului de fier.

[92] Denumire dată Mării Egee şi, mai târziu, insulelor din Marea Egee.

Europa răsăriteană, la urma urmei, trebuie să devină magistrala dintre Occident şi Orient, şi putem spera că naţiile ei amorţite vor fi puse în mişcare de contactul cu forţele civilizaţiei, aşa cum pasele hipnotizatorului îl deşteaptă pe subiectul nemişcat.

Le-am făcut o vizită paşei şi cadiului. Până atunci crezusem, ca mulţi alţii, că reformele din Turcia sunt ceva real. Firmanul care îi făcea pe creştini egalii musulmanilor în ochii legii şi care fusese promulgat recent la Constantinopol, cu obişnuitul adaos de surle şi trâmbiţe, era prea puţin respectat la Rusciuk.[93] Chiar dacă sultanul, care e un bărbat omenos, dar slab, concepe o metodă de a îmbunătăţi condiţia supuşilor săi creştini, viclenele şi bigotele ulemale[94] născocesc zece metode, prin interpretări elastice ale Coranului sau altminteri, de a-i ţine în starea de sclavie. În zadar se instituie validitatea mărturiei creştinilor, când turcii rămân judecători şi executori ai legii![95] Cum să descriu tribunalul cadiului din Rusciuk? Camera joasă şi umedă, găurile din podea şi din tavan, ignoranţa imbecilă a judecătorului şi aroganţa slujitorilor, oamenii care tremurau şi suspinau gândindu-se la necazurile care îi aşteptau din pricina judecăţii nedrepte

---

[93] În epocă, Abdul-Medjid I sultan (1839–1861) legiferează un vast program de reforme de inspiraţie occidentală (cunoscut sub numele de Tanzimat), continuând un proces de modernizare iniţiat de tatăl său, Mahmud II sultan (1808–1839). Reformele se lovesc însă de inerţia şi de opoziţia segmentelor conservatoare ale societăţii otomane.

[94] Ulemà/ulamà, membru al clerului musulman (care are şi atribuţii de legiuitor).

[95] Până la reformele Tanzimat, mărturia creştinilor nu era admisă în tribunale.

– vederea tuturor acestora mi-a produs o impresie dureroasă.

„Dumnezeu a creat mai întâi raţiunea”, spun musulmanii, însă rareori folosesc acest har divin în chestiunile practice ale vieţii. Persoana care câştigă o pricină plăteşte cheltuielile de judecată – aceasta este partea cea mai bună a tribunalului turcesc. Dacă un martor este atât de neprevăzător încât să răspundă „Nu ştiu” la vreo întrebare, oricât de absurdă, mărturia lui poate fi pe loc lăsată deoparte. Ca să se scape de mărturiile neplăcute, se pun adesea întrebări ingenioase, dar irelevante, spre exemplu „Cine i-a căsătorit pe Adam şi Eva?”, la care martorul răspunde de obicei „N-am fost la nuntă”. Altfel, cuvântul *bilmem* (nu ştiu) se află mereu pe buzele musulmanului. Sperjurul e uimitor de răspândit la turci. De multe ori se prezintă o fiţuică falsificată, la care se adaugă cei doi martori indispensabili pentru a-i dovedi validitatea. Adversarul nu dezminte dovada, în schimb prezintă o chitanţă falsă pentru suma în cauză, cu martori care jură că datoria s-a plătit. Dosarele şi pledoariile sunt necunoscute avocaţilor turci, iar când martorii sunt absenţi, mărturia o depune pârâtul.

De pe platoul neregulat pe care se află Rusciukul am coborât repede la poalele falezei, până la podul de vase. În vecinătate se afla o mare tabără turcească, din care erau mutate trupe pe malul celălalt, ca să se alăture armatei lui Omer paşa, la Bucureşti. Tabăra fremăta de activitate. Ca şi pe uliţele înguste ale Rusciukului, n-am putut să nu mă minunez de marea varietate de rase şi costume. Evrei, greci şi armeni se amestecau cu turci în straie lungi şi cu bulgari cu căciuli de oaie şi veşminte barbare. Ici, o companie de ridicoli nizami[96] preceda rânduri de egipteni,

[96] Trupe regulate din armata otomană, echipate şi instruite în stil occidental, conform cu „Noua Ordine” (*Nizam-i Cedid*), serie de

iar colo, escadroanele tuciurii ale beiului din Tunis veneau în urma cetelor de arnăuţi şi munteni din Asia. Privirea se oprea ba asupra unui şeic arab cu un grup alcătuit din războinici negricioşi şi dervişi, cu chipurile arzând de focul Asiei, ba asupra unei căpetenii circaziene, sălbatice şi neîmblânzite ca un şoim de pe stâncile sale natale. Ofiţerii francezi, englezi, unguri şi polonezi complicau şi ei acest tablou bizar al naţionalităţilor.

Malurile Dunării înfăţişau un straniu evantai de fiinţe şi obiceiuri de la răsărit şi de la apus, din nordul îngheţat şi din sudul dogoritor. Oacheşii fii ai deşertului s-au întâlnit aici cu cei din taiga, iar războinicii de pe Nil şi Niger, de pe malurile fluviilor Oxus şi Jaxartes[97] i-au întâlnit în focul bătăliei pe cazacii de pe Volga şi pe oamenii recrutaţi cu forţa pe Nistru şi Dvina. Când, oare când vor uita naţiile de arta îngrozitoare a războiului, când vor seca râurile de sânge ce pătează sânul dalb al pământului?

După o întârziere de două zile, am plecat de la Rusciuk spre Giurgevo, pe partea cealaltă a Dunării, cam trei mile în aval. Am coborât pe râu o vreme şi apoi ne-am întors pe lângă un canal îngust dintre malul valah şi insulele Mocanu şi Smârda. Pe aceste insule, acoperite aproape cu totul de papură şi arbuşti, am observat rămăşiţele fortificaţiilor părăsite de ruşi în iulie. Lângă ele au căzut în luptă Burke şi Arnold[98], în nebuneasca încercare a paşei de a-i disloca

---

reforme iniţiate de sultanul Selim III (1789–1807) într-o primă încercare de a ţine pasul cu Europa.

[97] Numele antice ale fluviilor Amu Daria, respectiv Sîr Daria, din Asia Centrală.

[98] Locotenentul James Burke, căpitanul Arnold, ofiţeri americani din armata lui Omer paşa care îşi pierd viaţa în bătălia de la Giurgiu (7 iul. 1854). Printre cei câţiva ofiţeri britanici şi americani de la Dunăre, în anul 1854 cel mai înalt în grad era lt.-generalul Cannon (cu numele

pe cazaci. Servitorul lui Burke, cel care mi-a şi povestit despre bătălie, a cărat trupul stăpânului său, străpuns de treizeci şi cinci de răni. Curajosul flăcău a primit mai apoi o decoraţie de la Omer paşa. Am debarcat lângă vechiul castel genovez din Giurgevo şi, după ce am luat micul dejun la cazinoul unui italian, l-am căutat pe comandantul oraşului. Acesta era un ofiţer ungur, care m-a tratat cu multă politeţe.

CAPITOLUL V

TRAIUL DACO-ROMANILOR DE RÂND

Acuma cred în troglodiţii din vechime
De care povesteau Strabon şi Herodot,
Căci pretutindeni pe aici, prin vizuini,
Văd oameni-iepure, cârtiţe umane.[99]

LA ORA 10 ERAM CU TOŢII PREGĂTIŢI S-O LUĂM SPRE Bucureşti, capitala Valahiei, la distanţă de cinci poşte sau patruzeci de mile de Giurgevo. Hangiul, care se târguise pentru transportul nostru, ne-a condus până la un vehicul greoi şi hodorogit, la care erau înhămaţi – sau mai degrabă legaţi cu nişte frânghii lungi – zece căluţi bulgăreşti. Un căpitan francez şi unul austriac, un colonel francez care tocmai sosise de la Varna, contele, Aristias şi cu mine am luat loc

Behram paşa). James Noyes tratează evenimentul ca pe un fapt bine cunoscut, întrucât în presa vremii este relatat pe larg.

[99] Edward Brown, *A Brief Account of Some Travels*, 1673.

în trăsura şubredă care trebuie să fi fost importată de la Viena în urmă cu un sfert de secol. Ni s-a spus că este infinit mai bună decât mijloacele de transport valahe făcute prin partea locului, însă eu mă îndoiam că vom putea ajunge la Bucureşti într-un astfel de vehicul. Trei valahi pletoşi, de culoarea indienilor Choctaw, cu pălării pleoştite şi cu *şube* de oaie pe umeri, au încălecat pe trei dintre cai, au răcnit cât îi ţinea vocea, şi am pornit la drum pe străzile largi din Giurgevo. Acestea sunt nepavate şi pornesc radial dintr-un spaţiu deschis în mijlocul căruia se află primăria, ce seamănă mai mult cu o biserică decât cu o clădire publică.

La marginea oraşului, ne-am apropiat repede de ceea ce mai întâi părea să fie cumpăna unei fântâni, dar care se dovedi apoi a fi un fel de barieră.

Surugiii, călăreţii noştri, au răcnit din nou şi ne-am oprit brusc. Dintr-o gaură săpată în pământ s-a ivit un om şi ne-a cerut paşapoartele.

Am rămas împietrit de uimire.

Privind în jur, am observat două-trei ridicături conice ca nişte uriaşe muşuroaie de furnici, care aveau câte o gaură largă într-o parte.

— Ce-i cu movilele astea? l-am întrebat pe Aristias.

— Sunt casele valahilor, a răspuns el. Ţăranii le numesc *colibe*. O să le vedeţi peste tot în Principatele Dunărene.

— *Eh bien!* Înţeleg: lemnul de foc e rar în aceste prerii valahe şi daco-romanii se îngroapă în sânul Gliei ca să se bucure de căldură!

— *Oui, Monsieur!*

Examinarea paşapoartelor părea c-are să fie complicată, dar a fost scurtată de îndată ce-am scăpat câţiva piaştri în mâna omului de la barieră. *Surugiii* şi-au învârtit lungile bice şi cavalcada a pornit la goană de-a latul câmpiei, de parc-am fi avut pe urme un escadron de cazaci. Pe

pământul negru şi gras creşteau buruieni înalte şi iarbă aspră de prerie. Pe parcursul primei poşte am trecut doar pe lângă un mic lan de porumb. Apoi mi-au arătat în depărtare o moşie a prinţului Miloş al Serbiei[100]. Caii o ţineau tot într-o goană şi, în scurt timp, *surugiii* au tras la o adunătură de colibe mizerabile numită Frăteşti, acolo unde ruşii opuseseră rezistenţă iarna trecută. Fură înhămaţi zece cai odihniţi, prinşi dintr-o herghelie ce păştea pe câmpul din apropiere. Pe măsură ce înaintam, peisajul era tot mai neregulat. Pe fâşii largi de teren creşteau lăstărişuri, dar ici şi colo am trecut pe lângă mici câmpuri de grâu şi porumb. Am remarcat câteva locuri în care se opriseră ruşii, unde rămăseseră cenuşa de la focurile de tabără şi adăposturi încropite din crengi. Când şi când, *surugiii* păreau să cam cadă pe gânduri, probabil din cauza farmecelor unor fecioare valahe brunete pe care le văzuserăm pe la popasuri. În momentele acestea, pasul cailor se mai domolea, dar imaginea bacşişului promis îi trezea pe rusticii noştri călăreţi, iar răcnetele şi gesturile lor sălbatice ne făceau să gonim din nou peste prerie. Am întâlnit un număr mare de *harabale* trase de bivoli, îndreptându-se spre Giurgevo. Se întorceau sub steag turcesc din tabăra lui Omer paşa, unde transportaseră bagajul paşei şi proviziile armatei. În faţa lor, *surugiii* profitară de ocazie ca să-şi arate, spre disconfortul nostru, iscusinţa într-ale călăriei. Căruţaşii bulgari îşi opreau *harabalele* şi priveau uimiţi la agerii noştri căluţi, ce rupeau pământul în copite ca să scape de loviturile de bici ale necruţătorilor valahi.

[100] Probabil „Palatul din Piatră” de la Hereşti, jud. Giurgiu, conac ridicat de cărturarul Udrişte Năsturel, mare logofăt, cumnat al lui Matei Basarab. Moşia devine, după 1831, proprietatea familiei Obrenovici, iar construcţia se păstrează până în zilele noastre.

Doar marile cruci greceşti ridicate de-a lungul drumului scăpaseră de distrugerea ruşilor. Unul dintre aceste monumente simple marca locul unde, cândva, Mihai Viteazul, un prinţ valah, obţinuse o mare victorie împotriva turcilor.

Ne-am oprit un ceas în satul Călugăreni, ca să luăm masa. Hanul era plin de valahi cu căciuli frigiene din blană de oaie şi de ţigani zdrenţăroşi. Am cerut să fim trataţi cu tot ce era mai bun în casă, dar masa mea a fost alcătuită dintr-o omletă tare şi o coajă de pâine neagră, însoţite de un lichid respingător care ar fi trecut drept oţet în orice altă parte a lumii, dar pe care l-am plătit drept vin valah.

Chiar în faţa hanului, un ţigan tăia iezi. După ce tăiase gâtul unui animal şi-l lăsase să sângereze destul, ţiganul îi lega strâns o sfoară în jurul gâtului, sub incizie. Apoi, perforând pielea unui membru anterior şi punând gura peste înţepătură, după ceva efort reuşi să sufle aer sub piele şi, spre surpriza mea, umflă iedul până la o dimensiune de două sau trei ori mai mare decât cea iniţială. După aceea legă o sfoară în jurul piciorului, reţinând aerul suflat înăuntru, şi începu să bată vârtos animalul cu un ciomag. N-am priceput scopul, dar măcelarul mi-a explicat că bătaia ar face carnea iedului mai moale şi mai delicată.

Câte ţări, atâtea obiceiuri!

În timp ce restul grupului lenevea prin apropierea hanului, Aristias şi cu mine am dat o raită prin sat. Trecând pe lângă modesta biserică, am privit o clipă înăuntru. Se ţinea un soi de proces cu juraţi, sub conducerea *popii*, preotul satului, asistat de alte trei persoane numite anual în acest scop.

Unii dintre ţărani ne-au invitat să intrăm în cabanele lor rudimentare. Mobilierul era redus, dar peste tot am observat o albie mare de lemn, folosită pur şi simplu ca

leagăn pentru copii, cadă în ziua de spălat, copaie de frământat în ziua de copt pâine şi uneori ca recipient pentru provizii.

Oamenii se delectau cu dansul şi muzica, fiind zi de sărbătoare în cinstea unuia dintre sfinţii greceşti. Aceşti oameni cu suflet curat sunt foarte blajini unul cu altul, căci, într-adevăr, cei umili sunt pretutindeni. În Moldo-Valahia există din timpuri imemoriale un obicei caritabil de a-i ajuta pe cei săraci, pe cei proaspăt căsătoriţi, pe preoţi sau orice familie care nu posedă vite ori cai. În zilele de sărbătoare, flăcăii şi fetele, bărbaţii, femeile, copiii se adună ca să muncească pentru cei care nu o pot face singuri. Această muncă se numeşte *clacă*. În acest fel, familia respectivă este asigurată, chiar dacă membrii ei nu sunt în stare să are ori să semene. În prea multe cazuri, însă, preoţii s-au folosit de *clacă* pentru a abuza de bunăvoinţa credincioşilor lor, iar acest obicei pios şi impresionant i-a ajutat pe boieri să-i prindă pe ţărani într-o crudă şi odioasă servitute.

Trupe de *lăutari* valahi hoinăresc de la un sat la altul, ca şi guzlarii din Serbia sau vechii menestreli din Europa apuseană, repetând tradiţiile naţionale pe care oamenii le îndrăgesc aşa de mult, acompaniindu-şi recitalurile cu melodii simple şi emoţionante – ba sălbatice precum cântecele de luptă ale haiducilor din munţi, ba duioase şi proaspete ca idilele ciobanilor valahi.

Daco-romanii, deşi sunt în cea mai mare parte un popor analfabet, arată o remarcabilă apreciere pentru natură şi frumuseţe, ca pentru a aşterne un văl peste amintirea nenorocirilor neamului, prin basme şi concepţii ideale care ne uimesc atunci când vin dintr-o sursă atât de umilă. Valahii numesc pământul „mamă”. O femeie frumoasă e ruptă din soare. Avalanşa e vocea Domnului, munţii vorbesc prin ecouri, iar Calea Lactee este Calea Robilor.

„Bine ca-n sânul mamei” e o comparaţie frecventă la ei, iar „tăcerea e ochiul dracului”.

„Când cânt”, spune Vidra, eroina unei *doine* valahe, „când îmi cânt dulcele cântec de femeie, apele se mişcă, brazii îşi înclină capetele, dealurile se cutremură şi-l trezesc din ascunzătoarea lui pe cumplitul duh al munţilor”.

„Mihu”, spune altă *doină* sau cântec popular, „Mihu cântă la fluierul său un cântec atât de pătimaş şi duios, încât munţii îi răspund, vulturii se opresc din zbor ca să-l asculte, pâraiele se opresc din curs, iar mândrele stele sclipesc şi mai tare”.[101]

Iată mica doină *Trandafirul şi soarele*:

„Lumina zilei se iveşte la răsărit. O tânără prinţesă coboară din grădina sa ca să se îmbăieze în apele argintii ale mării. Albeaţa mădularelor ei luceşte prin vălul uşor care le cuprinde şi se oglindeşte în valurile azurii ca Luceafărul pe cerul albastru. Prinţesa se lasă încet în apa cristalină. Soarele se opreşte în loc, ca s-o privească: se uită la ea cu iubire şi-şi uită menirea. O dată, de două ori, de trei ori apare noaptea ca să-şi întindă sceptrul peste lume. De trei ori găseşte soarele nemişcat în drumul său. Stăpânul Universului o transformă pe prinţesă într-un trandafir. De aceea îşi apleacă trandafirul capul şi roşeşte atunci când soarele priveşte la el.”

Într-un han murdar, unde nişte copii de ţigani îşi contorsionau membrele în „zornăiala zglobie a unei tamburine”, am stat câteva minute ca să ascultăm un ţăran cântând faimoasa baladă *Mioriţa*, al cărei conţinut l-am aflat de la Aristias.

„Pe o coastă de munte, loc minunat ca la porţile Raiului, coboară spre vale trei turme de oi, mânate de trei păstori

---

[101] *Vidra*, respectiv *Mihu copilul*, poezii populare culese de Vasile Alecsandri.

tineri: unul dintre ei este un locuitor al câmpiilor Moldovei, altul este ungur[ean][102], iar al treilea – un muntean din Vrancea.

Ungureanul şi vrânceanul se sfătuiesc, hotărând să-l ucidă pe însoţitorul lor la apusul soarelui, pentru motivul că acesta este cel mai bogat; pentru că el posedă un număr mai mare de oi mai cornute, cai mai bine învăţaţi şi câini mai zdraveni.

Timp de trei zile, o oiţă cu lâna albă şi mătăsoasă nu mai gustă din iarba de munte. Vocea ei tânguitoare nu conteneşte.

— Oiţă blândă, bucălată şi blândă, de ce, de trei zile, îţi aud necontenit vocea? Iarba muntelui nu-ţi e pe plac, sau vei fi fiind bolnavă? Spune-mi, draga mea.

— Vai, iubite păstor, mână-ţi turma la vale. Acolo, acolo e iarbă bună pentru noi şi adăpost pentru tine. Stăpâne, cheamă fără zăbavă pe cel mai viteaz şi mai puternic dintre câinii tăi, căci ungureanul şi munteanul s-au hotărât să te ucidă la apusul soarelui.

— Drăguţa turmei mele, dacă e să pier, spune ungureanului şi munteanului să mă îngroape în stâna de oi, ca să fiu mereu cu mieii mei cei dragi, sau prin preajmă, mereu s-aud glasul câinilor mei credincioşi.

Spune-le aşa, iar după ce voi fi în groapă aşază la căpătâiul meu un fluier de fag pentru tonuri de dragoste, un fluier de corn pentru sunetele armoniei, un fluier de soc pentru notele pasiunii; când vântul va sufla prin ele, vor da glas sunetelor dulci şi tânguitoare, iar oile mele se vor aduna la mormânt şi vor suspina după mine. Dar nu le vorbi de ucidere, spune-le doar că m-am însurat c-o frumoasă regină, mireasa lumii (moartea). Spune-le că atunci când ne-am unit o stea s-a stins, că soarele şi luna mi-au aşezat coroana pe creştet, că mi-au fost martori

[102] În orig. *Hungarian*.

brazii şi paltinii din pădure, preoţi – munţii înalţi, păsările, nenumăratele păsări – cântăreţi, iar făclii am avut stelele de pe cer.

Iar de va fi să dai vreodată de o sărmană mamă bătrână cu brâul de lână, trecând peste câmpuri şi prerii, întrebându-i pe toţi cu ochi înlăcrimaţi: «N-ai văzut un păstor tânăr şi frumos, cu statură înaltă şi mlădioasă? Faţa-i e albă ca spuma laptelui; pletele-i sunt ca pana corbului, iar ochii ca murele...», atunci, mioara mea, ai milă de durerea ei şi spune-i doar că m-am însurat cu o fiică de rege, într-o ţară minunată ca la porţile Raiului.

Dar vezi să spui că la nunta mea o stea s-a stins, că am avut martori brazii şi paltinii pădurilor, preoţi ne-au fost munţii înalţi, nenumărate păsări – lăutari, iar ca făclii – stelele nopţii.”[103]

Am întâlnit un grup de ţărani înarmaţi cu bâte şi iatagane ruginite, condus de un valah ce sufla vârtos într-un cimpoi. Mergeau la o logodnă, iar însoţitorul meu mi-a propus să-i urmăm. La daco-romani, peţitul, logodna şi nunta în sine sunt ceremonii dramatice foarte interesante, care se sfârşesc, ca la vechii romanii, cu un simulacru de răpire a miresei. Imediat după ce fata a primit cererea în căsătorie, tânărul trimite o serie de mesageri, aşa cum era grupul despre care am amintit.

Ajungând în faţa bordeiului părinţilor, muzicantul lăsă cimpoiul, adresându-le acestora, care stăteau în prag, următorul discurs sentenţios:

— Moşii noştri şi strămoşii părinţilor noştri, mergând la vânătoare şi vânând în pădure, au găsit pământul pe care-l locuim şi care ne desfată cu lapte şi miere. Barbu Mihai, tânăr cinstit, urmându-le exemplul, a fost la vânătoare prin

---

[103] Traducerea *Mioriţei* în limba franceză este publicată de Jules Michelet la Paris în 1854; autorul cunoaşte, cel mai probabil, această versiune.

munţi şi păduri şi a văzut o căprioară care a fugit sfioasă de el şi s-a ascuns. Dar noi, ceilalţi, i-am luat urmele şi am ajuns la casa asta. Daţi-ne pe mână ce căutăm sau arătaţi-ne unde stă ascunsă căprioara după care ne-am luat cu atâta greutate şi istov.

— N-a intrat la noi în casă, răspund părinţii fetei.

Muzicantul făcu atunci apel la întreaga-i elocvenţă, ornamentându-şi discursul cu metafore şi alegorii specifice Orientului.

Ceilalţi mesageri îi ţineau isonul.

Părinţii o aduc pe străbunica fetei la uşă, întrebând:

— Pe ea o căutaţi?

— Nu!

Atunci apare bunica.

— Poate că pe ea?

— Nu!

În uşă apare mama fetei.

Acelaşi răspuns.

— Atunci ea trebuie să fie! spun ei, aducând în prag o baborniţă urâtă şi zdrenţăroasă.

— Nu! Nu! Căprioara noastră are păr auriu şi ochi ca de erete; are dinţii ca şiragurile de mărgăritar, buzele ca nişte cireşe coapte, pieptul îi e plin, iar gâtul ei are albeaţa lebedei; degetele îi sunt mai delicate decât ceara, iar faţa-i e mai luminoasă decât soarele şi luna.

În fine, înainte să se recurgă la violenţă, părinţii o aduc afară pe fată, gătită atât de bogat pe cât îşi pot ei permite, în costum naţional. Cei doi se logodesc, iar fata se întoarce în camera ei, ca să o părăsească din nou abia în ziua nunţii.

În fericita zi, tânărul, dacă locuieşte în alt sat, trimite înaintea lui un număr de oameni pe cai, care-i anunţă sosirea. Aceşti mesageri sunt pândiţi pe drum de părinţii şi prietenii logodnicei şi duşi acasă ca prizonieri. Luaţi la

întrebări, ei răspund că sunt o solie venită ca să declare război şi că armata soseşte în urmă, ca să distrugă cetatea. Atunci părinţii pornesc cu prizonierii şi îi ies în cale logodnicului, care apare cu o suită mai mult sau mai puţin numeroasă. Cele două grupuri se îndreaptă spre sălaşul logodnicei şi, cu puţin înainte să ajungă, ei dau brusc pinteni cailor, iar câştigătorul cursei primeşte un văl brodat din mâinile fetei.

La valahii din Transilvania, mireasa umblă complet învăluită, atât în ziua nunţii, cât şi în cea precedentă. Cine îi dezvăluie faţa are dreptul la un sărut şi, dacă ea doreşte, e obligat să-i facă un dar.

După consumarea acestor ceremonii, toată lumea se îndreaptă spre biserica satului. Mirele şi mireasa stau pe un covor pe care au fost aruncaţi bani, ca să arate cât de puţin contează bogăţia în comparaţie cu fericirea domestică. În timp ce *popa* (preotul grecesc) aşază coroana nupţială pe creştetele celor doi, un ajutor împrăştie nuci şi alune în stânga şi în dreapta, arătând astfel că tinerii căsătoriţi au renunţat la distracţiile copilăriei pentru lucruri de o natură mai serioasă.

Întorşi acasă, se aşază cu toţii la masă, mirii în capul mesei, iar socrul şi martorii la dreapta şi la stânga lor. Apoi unul din fraţi sau, în absenţa lui, o rudă apropiată a mirelui se ridică şi ţine un discurs, în termenii următori:

„Frate! Ai ajuns la vârsta însurătorii şi a bucuriei. Tata îţi oferă un loc la masa lui şi te uneşte azi cu bucurie cu altă familie. Preţuieşte mereu amintirea celor care ţi-au dat viaţă şi păstrează de-a pururi dragostea de frate. Să ai mereu la inimă dorinţa părinţilor, căci aşa vei obţine binecuvântarea lor: respectă-ţi tatăl şi gândeşte-te mereu cât a suferit mama pentru tine; căci ei ţi-au dat viaţă. Fie ca Domnul să te binecuvânteze şi de-a pururi să te fericească.”

După ospăţul rustic, când tânărul este pe punctul de a se retrage cu mireasa lui, *vătăşelul*, o persoană care poartă un baston ornamentat cu flori şi panglici, se ridică şi cere iertare în numele miresei de la părinţii acesteia, cu următoarele vorbe:

„Dacă ne întrebăm, dragi părinţi, în ce constă adevărata fericire în viaţă, aflăm că ea stă în creşterea unei familii bune. Aceasta se supune firii şi Scripturilor. Nevasta trebuie să fie ca o viţă fertilă şi bogată, iar copiii să stea în jurul mesei ca măslinii tineri. Iată-vă fata ajunsă la fericita vârstă a căsniciei, pe cale să plece din casa voastră în altă casă pe care i-a ales-o Dumnezeu! Ea nu are destule suspine şi lacrimi cu care să vă ceară iertare; nu are destule cuvinte de mulţumire pentru grija voastră părintească."

După această cuvântare, perechea proaspăt căsătorită îşi ia rămas-bun, sărutând mâinile părinţilor miresei. Aceştia răspund, cu ochii scăldaţi în lacrimi:

„Tinere, încredinţându-ţi fata noastră ne supunem voinţei cereşti. Iubeşte-ţi nevasta. Iar tu, drag copil pe care l-am crescut în braţe, pe care l-am înconjurat cu dragostea noastră, l-am hrănit cu laptele duioşiei noastre şi l-am întărit cu sfaturile noastre, lăsând să fii smulsă de la noi, îndeplinim o slujbă plăcută, dar în acelaşi timp dureroasă. Ai binecuvântarea noastră; mergi în pace."

Tânăra mireasă se aruncă apoi în braţele tremurânde ale părinţilor.

În fine, soţul e pe cale să plece cu soţia lui, când fraţii acesteia se aşază în drum cu topoare sau pumnale în mâini şi nu îi lasă să treacă până ce mirele nu-şi răscumpără nevasta de la ei cu un cadou substanţial. După asta, ea se suie într-o căruţă care îi duce zestrea, cu soacra ei de o parte şi cu o cumnată de cealaltă. Soţul o

urmează călare, cu însoţitorii lui care strigă tare pe drum şi trag într-una cu puştile de bucurie.

Dar necazurile mirelui nu se termină aici. Nici n-a ajuns bine acasă, că părinţii miresei pun mâna pe fiica lor şi o închid într-o cameră. Prietenii tânărului o cer înapoi cu strigăte puternice şi, neprimind nici un răspuns, sparg uşa. Soţul fericit îşi smulge apoi nevasta din braţele părinţilor. Când ajunge la prag, în amintirea răpirii fecioarelor sabine, el o ridică în braţe şi o duce în camera nupţială. Aceasta e ceremonia de nuntă la valahi, aşa cum este descrisă de Voinescu[104]. Ţăranul daco-roman nu se căsătoreşte niciodată în afara neamului său. „Când îţi iei nevastă", zice el, „să-i ştii stirpea şi originea".

De ceremonia nunţii ţin şi alte obiceiuri locale neobişnuite, multe din care, însă, şi-au pierdut forţa aproape cu totul. În unele zone, nunta durează opt zile. În altele, groparii pot să închidă uşa bisericii în faţa nuntaşilor până când primesc un dar. Mirii schimbă inelul de trei ori. Pe creştetele lor e aşezată o coroană de fier, ca să le amintească de posibilele dificultăţi ale căsniciei. Ei toarnă vin în acelaşi pahar şi aruncă bucăţi de pâine peste umăr. În alte localităţi, unul dintre nuntaşi imită cântatul cocoşului, anunţând venirea zilei. Cantemir descrie un obicei care nu mai e la modă în Principate. Soţul gelos

---

[104] Ion Voinescu II (1812–1855), om politic şi publicist. Membru în comitetul de conducere al societăţii secrete „Frăţia" şi secretar al Asociaţiei Literare. Participant la Revoluţia din 1848 din Ţara Românească, membru al guvernului provizoriu. Printre altele, Voinescu II traduce în limba franceză o serie de texte originale sau culese de V. Alecsandri, cale pe care acestea ajung, probabil, la cunoştinţa autorului: *Les Doïnas: Poésies moldaves* de V. Alecsandri traduites par J.-E. Voïnesco, Paris, 1853; ediţie adăugită, Paris, 1855, în care apare şi un text amplu referitor la datinile de nuntă, semnat J. Voïnesco şi tradus ca atare mai sus.

folosea cândva, ca să verifice virginitatea miresei sale, aceleaşi mijloace care se folosesc acum la egipteni. Părinţii fetei le făceau o vizită la trei zile după nuntă. Dacă fata se dovedise a fi fost virtuoasă, dovada virginităţii era expusă la petrecerea care se încingea. Dacă soţul fusese dezamăgit, îşi aduna rudele şi se sfătuiau. Părinţii fetei, la sosire, erau înhămaţi la cea mai rea cotigă care era de găsit şi, batjocoriţi şi loviţi zdravăn, erau siliţi să-şi ia acasă nefericita fiică. Nimeni nu îndrăznea să se amestece. Soţul păstra zestrea şi primea despăgubiri pentru cheltuielile de nuntă.

În cătunul Padina, unde surugiii au oprit pentru un moment ca să tragă caii de urechi şi să-i adape, grupuri de ţărani cântau cu veselie în faţa hanului. Aristias m-a informat că se bucurau de retragerea ruşilor, iar cântecul favorit era *Cântecul Prutului*, cunoscut de orice daco-roman, de la Carpaţi la Euxin:

Prutule, râu blăstemat!
Face-te-ai adânc şi lat
Ca potopul tulburat!
Mal cu mal nu se zărească,
Glas cu glas nu se lovească,
Ochi cu ochi nu se agiungă
Pe-a ta pânză cât de lungă!
Locustele când or trece,
La ist mal să se înece!
Holerile când or trece,
Pe la mijloc să se-nece!
Duşmanii ţării de-or trece,
La cel mal să se înece!
Iar tu-n valurile tale
Să-i tot duci, să-i duci la vale
Pân’ la Dunărea cea mare,

Pân’ în Dunăre şi-n mare![105]

Pentru daco-romani, Prutul este un Cocytos[106] cu ape întunecate, despărţind România de tărâmul groazei. În timpul celor şase ocupaţii succesive ale Principatelor, ruşii au tăbărât de obicei asupra banilor publici, i-au silit pe oameni să le aprovizioneze armatele şi nu o dată i-au taxat din greu pentru aşa-numita „protecţie” a ţarului. Aceste invazii au fost în general urmate de foamete şi molime, iar ţăranii valahi susţin că ruşii au adus de fiecare dată ierni grele, inundaţii, roiuri de lăcuste, ciuma şi alte rele fără număr.

„Ce a rămas din cele 36.000 de vite rechiziţionate din Principate?”, îl întreba marele duce Mihail[107] pe generalul rus care se ocupa cu rechiziţiile, în timpul ocupaţiei din 1828.

„Nici măcar o friptură pentru Înălţimea Voastră!”, răspundea acesta.

S-au cerut încă treizeci şi şase de mii; au dispărut şi acestea la fel, pentru că se risipea şi se delapida cât să hrănească zece armate.

În teribila campanie din 1829, ţăranii valahi au fost luaţi cu forţa în slujba armatei ruse ca vite de povară. Se povesteşte despre cazacii care mânau cu biciul bărbaţi şi

---

[105] Poezie publicată de Vasile Alecsandri cu titlul *Prutul*, însoţită de nota: „Înainte de luarea Basarabiei de moscali, cântecul zicea: «Nistrule, râu blăstemat», fiindcă toate relele veneau de peste Nistru”. În orig. traducere literală în vers alb.

[106] Cocytos, râul plângerii în mitologia greacă, unul dintre cele şase râuri care separă Hadesul de tărâmul celor vii.

[107] Mihail Pavlovici (1798–1849), fiul cel mic al ţarului Pavel I şi al celei de-a doua soţii a acestuia, Sophie Dorothea de Württemberg.

femei împovăraţi cu provizii şi lemn pentru poduri ori înhămaţi la căruţe în loc de cai sau boi.

În fine, este informat generalul Jeltuhin[108] că nu mai sunt ţărani pentru muncă.

„Foarte bine; înhămaţi boierii!”, răspunde acesta.

Pretutindeni am văzut urmele unui război aprig. Am fost obligaţi să trecem râul prin vad, căci ruşii, în retragerea lor pripită, distruseseră podurile. Sate părăsite şi sălaşe arse până la pământ, grânele şi viile călcate în picioare, districte întregi nelocuite, cu excepţia haitelor de câini sălbăticiţi şi a stolurilor de păsări carnivore care se înfruptau încă din rămăşiţele cailor şi oamenilor, dezgropate din mormintele lor superficiale – iată o parte din binecuvântările lăsate de hoardele de cazaci ale ţarului într-un ţinut care, altminteri, s-ar fi bucurat de pace şi belşug.

Când oprimaţi de turci şi de ruşi, când lăsaţi pe mâna fanarioţilor sau încă şi mai tiranicei stăpâniri a hospodarilor pământeni, moldo-valahii au fost poporul cel mai rău guvernat din lume. Alexandru Lăpuşneanu a fost un Nero al Moldovei. În timpul domniei sale, în secolul al şaisprezecelea, nu s-au văzut şi auzit în principat decât sânge, lacrimi, disperare şi blesteme. Drumurile erau presărate cu trupurile părinţilor şi copiilor cu mâinile şi urechile tăiate, iar nefericiţii cărora li se scoseseră ochii rătăceau prin ţară. Într-un sfârşit, voievodul ajunge pe patul de moarte.[109]

---

[108] Piotr Jeltuhin, guvernator al Principatelor (februarie–octombrie 1829), predecesorul lui Pavel Kiselev.

[109] Pasajul de mai jos, ca şi pasajul următor, referitor la Pravila lui Vasile Lupu, este preluat din J[ean]-A[lexandre] Vaillant, *La Romanie, ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d’or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, resumés sous le nom de Romans*, Paris, 1844, 3 vol. (vol. I). Vaillant preia, la rândul său, în

„Iertare şi aveţi milă de fiul meu!” a zis el după ce îi chemase la căpătâi pe marii boieri, pe episcopi şi pe arhiepiscopul Teofan. „Dacă nu mor, jur să mă călugăresc şi să mă duc la Mânăstirea Slatina, ca să-i cer iertare Domnului pentru trecut. Popilor, când vedeţi că mi se apropie ceasul, tăiaţi-mi părul, puneţi-mi scufia neagră şi călugăriţi-mă!”

La câteva ceasuri i s-a dat ascultare. I-au tăiat pletele şi i-au tras pălăria de călugăr pe cap. La picioarele lui ardea o lumânare, la cap îi era aşezată o icoană, iar pe trup îi aşezaseră veşmintele monahale.

Dar el îşi reveni şi, deschizându-şi ochii rătăciţi, murmură cu cruzime:

— Ce înseamnă toate astea?

— Cum te simţi, frate Paisie? întrebă unul dintre călugării de faţă.

La aceste vorbe, Alexandru îşi ridică fruntea şi, lăsând-o să cadă la loc, strigă cu voce furioasă care părea că sfidează moartea:

— De mă voi îndrepta, pe mulţi am să popesc şi eu!

Mitropolitul îl imploră să se gândească la sfârşitul care era aproape.

— Ţine-ţi gura, impostorule! îl întrerupse voievodul, cu dinţii clănţănind de răsuflarea morţii.

Apoi, ochii îi căzură pe soţia sa şi continuă:

— Am s-o tai în patru bucăţi, cu tot cu fiul ei! Nu, nu sunt călugăr! Mor de sete! Apă, apă!

În acest moment, intră pe uşă Stroici şi Spancioc, doi nobili care scăpaseră de furia lui. Primul îi întinde prinţesei o cupă în care celălalt turnase nişte prafuri.

— Otravă! Otravă! strigă Ruxandra.

---

traducere aproape fidelă, din nuvela lui C. Negruzzi publicată în 1840. Lucrarea lui Vaillant reprezintă o sursă de bază pentru mulţi călători occidentali din sec. XIX.

— Otravă! răspund cei doi. Alege între soţ şi fiul tău.

Copleşită de această alternativă fatală, Ruxandra se întoarce rugătoare spre arhiepiscop.

— Domnul să te ierte, zice Teofan, iar prinţesa întinde muribundului, cu mâini tremurânde, cupa.

Acesta nu vrea să bea: dinţii-i sunt încleştaţi. Ruxandra e pe cale să arunce cupa, când Spancioc i-o smulge din mână.

Stroici îşi scoate pumnalul.

— Curaj, prinţesă! zic amândoi; apoi, în timp ce unul îi desface voievodului fălcile cu lama, celălalt toarnă otrava, strigând: Bea, bea! Şi mulţumeşte-le lui Stroici şi Spancioc!

Lăpuşneanu nu mai auzea nimic, dar, deschizându-şi ochii pentru ultima oară, îi recunoscu pe boieri. El moare, aşa cum s-ar cuveni, cu furie şi disperare, „după ce fusese toată viaţa” – spune de Thou[110] – „un motiv de groază pentru supuşii săi”.

Vasile Lupu a fost domn al Moldovei către mijlocul secolului al şaptesprezecelea. O parte din reglementările cuprinse în vestitul său cod sunt într-un contrast izbitor cu legile voievodului de a cărui moarte abia am pomenit:

1. Acela care va găsi o comoară cu ajutorul vrăjilor nu are drept să o atingă: îi aparţine toată voievodului.[111]

---

[110] Jacques-Auguste de Thou (1553–1617), învăţat şi diplomat francez; dă amănunte asupra ţărilor române în lucrarea *Historiae sui temporis*, publicată parţial în timpul vieţii şi integral în traducere franceză (*Histoire universelle*) în 1740. Referirea la de Thou este un indiciu limpede că Noyes preia din Vaillant, iar nu direct din Negruzzi.

[111] Extrase din *Cartea Românească de învăţătură* a lui Vasile Lupu, Iaşi, 1646. Întrucât autorul nu reproduce textul românesc, ci preia prin franceză, am tradus ca atare. Iată, spre exemplu, cum sună originalul acestei prevederi (Glava 6, alin. 14): „Cela ce va găsi comoară cu vrăji şi cu draci, nemică să nu i se dea, ce să ia tot domniia.”

2. Bărbatul care nu va chema un doctor atunci când nevasta îi este bolnavă sau care refuză să cumpere leacuri potrivite pentru ea pierde venitul adus de pământurile nevestei în cazul când aceasta moare.

3. Dacă un doctor afirmă că o rană e periculoasă atunci când nu e, i se va da crezare înaintea bărbierului sau vrăjitorului.

4. Dragostea, pentru că seamănă cu beţia sau nebunia, atenuează vina.

5. Cel care comite o faptă sub influenţa dragostei nu va fi pedepsit cu întreaga măsură a legii.

6. Cel care întâlneşte o femeie pe drum şi, împins de dragoste, o îmbrăţişează, nu va fi pedepsit.

7. Şi naşterea nobilă scade vinovăţia. Boierii nu vor fi spânzuraţi, traşi în ţeapă, nici condamnaţi la muncă silnică sau ocnă, dar pot fi decapitaţi sau alungaţi din ţară.

Am trecut Argeşul la Copăceni, apoi am trecut prin vad mai multe râuleţe care izvorăsc din Carpaţi. Terenul era tot mai fertil pe măsură ce avansam. Câmpia era presărată cu turme imense de oi, iar drumul prăfuit, aproape plin cu cirezi de vite sure, mânate de soldaţi turci şi arabi – holocaust zgomotos şi cornut pentru masa celor 50.000 de soldaţi otomani din tabăra de lângă Bucureşti.

Către apusul soarelui am văzut în depărtare corturile verzi ale arabilor, care, în număr de zece mii, îmbrăcaţi în uniforma uşoară, pe jumătate orientală a trupelor egiptene, fuseseră aduşi de pe malurile Nilului ca să lupte pentru marele padişah de-a lungul Dunării. Corturile pitoreşti erau aliniate în şiruri lungi pe câmp. Soldaţii tuciurii aveau o înfăţişare curajoasă şi războinică. Lanurile de grâne din apropierea taberei erau neatinse, făcând astfel un contrast remarcabil cu distrugerile cazacilor.

Soarele se lăsa deja în spatele Carpaţilor când am trecut prin umbra unei vechi mănăstiri greceşti aflate lângă

bariera Bucureştilor. Era unul dintre acele mohorâte castele bizantine răspândite prin Rumelia şi ţările Dunării de Jos în care învăţătura greacă s-a refugiat după distrugerea Imperiului de Răsărit şi unde operele marilor scriitori atici erau buchisite şi păstrate de călugări bătrâni şi evlavioşi, pe vremea când existenţa Atenei era încă necunoscută lumii apusene. Zilele când erau de folos s-au dus de mult însă, şi acum sunt sălaşe ale ignoranţei, indolenţei şi impietăţii. Trecând pe lângă sumbrele ruine năpădite de iederă, m-am gândit adeseori la straniile poveşti despre crime, dragoste şi credinţă adevărată pe care ni le-ar putea spune zidurile acestea tainice dac-ar avea glas.

În Principatele Dunărene sunt greu de găsit femei nemăritate peste o anumită vârstă, după cum am fost informat. Căsătoriile se fac pentru zestre. Fiii familiilor bogate sunt trimişi în lumea largă aproape fără un piastru, ca să li se dea fiicelor o avere frumoasă. Este nespus de scandalos ca o fată să rămână cu părinţii peste o anumită vârstă; iar dacă drumul spre mariaj nu se poate deschide în nici un fel, nefericita creatură, care, de altfel, şi-ar lua cu bucurie un soţ pământesc, este obligată să devină mireasa Domnului, fiind trimisă la mănăstire. În familiile cu mai multe fete de măritat, una dintre ele este condamnată la viaţa mănăstirească, chiar din copilărie, pentru că astfel îi este asigurată pe viaţă o existenţă confortabilă. Rar se întâmplă să se călugărească voluntar. Călugăriţele din mănăstirile greceşti nu duc deloc o existenţă retrasă. Ele schimbă vizite, fac călătorii şi, în fine, fac aproape tot ce doresc: trebuie să respecte doar orele de rugăciune, iar în zilele de post nu pot vorbi cu bărbaţii. Cum valahii sunt cei mai libertini oameni din lume, multe Magdalene iau, fără îndoială, calea acestor instituţii.

Paşapoartele ne-au fost luate la poarta cu cumpănă de fântână şi, după ce ne-au hurducăit aproape jumătate de oră pe drumuri din buşteni sau pavate cu pietre, surugiii ne-au lăsat la Hotel d'Europe. Mobila, bucătăria, limba, hainele, toate erau franţuzeşti. După ce traversasem Europa, parcă mă cazam din nou la Paris.

Pietron, servitorul meu, era un rus bătrân, a cărui inepuizabilă temă de conversaţie era Napoleon I. Cu toate că se născuse în Rusia, el luptase mulţi ani pentru *Le Grand Empereur*. Puţine erau locurile din Europa sau din Răsărit pe care nu le vizitase Pietron; nu voi uita prea curând poveştile lui despre marii generali şi marile evenimente ale ultimei generaţii, anecdotele lui picante şi aventurile personale.

CAPITOLUL VI

RACILE ALE ORAŞULUI ŞI RACILE ALE SATELOR

Dâmboviţă, apă dulce,
Cin' te bea nu se mai duce.[112]

C'était le temps où les femmes moldaves
Servaient d'exemple aux hommes les plus braves.[113]

---

[112] În română în original, în grafie latinizantă, preluat probabil ca atare dintr-o sursă din epocă.

[113] Dora d'Istria (Elena Kolţov Masalski, născută Ghika, 1828–1888), *La vie monastique dans l'Église orientale*, Paris–Genève, 1855. Paragrafele dinspre finalul capitolului anterior par inspirate tot de aici.

ÎN TIMP CE COBORAM PE DUNĂRE, UN ALT CĂLĂTOR MĂ INFORMASE că Bucureştii[114] erau un oraş cu distanţe imense, fălindu-se cu mai mult lux decât Parisul sau Londra. Nobilii rău-voitori care deţin sclavi nu permit organizarea unui recensământ corect, dar înmulţind numărul de case din Bucureşti cu un număr de cinci persoane obţinem o populaţie de o sută de mii de suflete[115]. Bucureştii au devenit capitala Valahiei în secolul al XVII-lea. Oraşul acoperă o suprafaţă aproape la fel de mare ca Parisul. Este aşezat pe Dâmboviţa, un mic râu care izvorăşte din Carpaţi şi se varsă în Argeş la mică distanţă de oraş. Potrivit unei zicale din popor, redată la începutul capitolului, cei care au băut din apa dulce a Dâmboviţei zăbovesc cu drag de-a lungul malurilor sale. Aşa s-ar putea explica apariţia frecventă a ruşilor la Bucureşti, dar eu, pentru că apa mâloasă şi puturoasă e însăşi „mama câinilor morţi”[116], am evitat-o pe cât mi-a fost posibil.

Singurele clădiri din Bucureşti care merită amintite sunt Hanul lui Manuc bei, Spitalul Brâncovenesc şi Spitalul Colţea, cu turnul său ciudat, construit în 1715 de soldaţii lui Carol XII, căzut astăzi în ruină. „Oraşul Păcii”, după cum sugerează numele de Bucureşti, e alcătuit din palate şi cocioabe. E mai degrabă o adunătură de sate mai mari. Ici vezi grădini minunate, cu alei şi flori aranjate cu mult gust, iar colo, smârcuri care se inundă în fiecare primăvară şi unde broaştele şi guşterii ţin necontenite concerte. Străzile prăpădite, pavate cu piatră sau cu buşteni dispuşi transversal, sunt înecate iarna în noroi adânc şi acoperite vara cu praf gros.

---

[114] În orig. Bukarest, grafie care mai apare şi în presa epocii.

[115] Recensământul efectuat în 1859–1860 atribuie Bucureştilor o populaţie de circa 120.000 de locuitori.

[116] Expresie prin care Thomas Carlyle desemnează Tamisa.

La Bucureşti, mersul pe jos este un lux, iar trăsura, dimpotrivă, o necesitate. Cine şi-o poate permite se deplasează călare; servitorul ia trăsura când are de îndeplinit un comision. Trăsura este, de fapt, un simbol al respectabilităţii, căci a merge pe jos la Bucureşti e ca şi cum ai merge desculţ în altă parte a lumii. Străzile sunt mereu pline de vehicule care gonesc cu duşmănie prin noroi sau colb. Mania pentru aceste atelaje este atât de puternică, încât vezi adesea un boier călătorind într-o caleaşcă stridentă adusă de la Viena, trasă de cele mai amărâte gloabe de sânge pur valah, cu vizitii ţigani în zdrenţe. Ici vezi nişte ţărani îmbrăcaţi în blăni de oaie ducându-şi teleaga cu lemne sau fân, dincolo trec magnifice echipaje cu cai superbi şi lachei înfiretaţi, în pitoreştile costume ungureşti sau albaneze. Ba ne apropiem de palatul unui boier, palat care se dovedeşte a fi, de fapt, o surpătură văruită care stă să se prăbuşească, ba traversăm locuri largi în care ţiganii pe jumătate goi îşi înalţă corturile ori locuiesc în cea mai cruntă mizerie pe sub nişte scânduri rezemate de vreun zid. N-am mai văzut niciodată luxul şi sărăcia, frumuseţea şi sluţenia alăturate într-un contrast atât de izbitor. E un adevărat carnaval al civilizaţiei, aşa cum se întâmplă atunci când libertatea şi sclavia vieţuiesc alături. Boierii sunt dornici să se bucure de libertate constituţională, dar casele lor sunt pline de sclavi. Intriga ia locul politicii; partidele înlocuiesc naţionalitatea. În Bucureşti răsună un concert neîncetat de serbări, distracţii, nechezat de cai, urlete de câini şi suspine de sclavi.[117] Aici poţi vedea cel mai ciudat amestec

[117] Vaillant (n. a.) [Jean-Alexandre Vaillant (1804–1886), filolog, istoric, activist politic, francmason şi profesor francez. Profesor şi îndrumător către cultura occidentală al unor nume cum ar fi Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Grigore Alexandrescu, C.A. Rosetti. Este printre primii care folosesc numele de România în sensul modern, nume pe care îl adoptă

de costume asiatice şi maniere europene. Mulţi dintre boierii bătrâni se îmbracă în bogatul costum turcesc, cu excepţia *calpacului* înalt, în formă de pară, care a luat locul graţiosului turban. Doamnele se gătesc după ultima modă de la Paris, iar servitorii lor poartă veşmintele largi şi culorile strălucitoare ale albanezilor.

Mulţi boieri au fizionomie specific grecească. Educaţia fanariotă îi face fuduli, bănuitori, risipitori la vorbă, trufaşi când sunt bogaţi şi slabi când se găsesc la nevoie. Sunt de o precocitate remarcabilă, fiind bărbaţi la cincisprezece ani şi politicieni la douăzeci. Deşi dornici de civilizaţie şi de a-şi dezvolta naţia, bucureştenii sunt lipsiţi de adevărata pasiune pentru principii, lipsiţi de patriotism, de recunoştinţa pentru serviciile aduse, dezbinaţi şi mult prea mândri de o nobleţe care, de cele mai multe ori, e lipsită de avere, talent sau atestare. Călătoresc mult în străinătate şi virtutea lor de căpătâi e ospitalitatea.

Femeile valahe din Bucureşti au tenul blând şi deschis şi trăsăturile delicate, specifice frumuseţii orientale. Spune Vaillant: „Ele sunt fiinţe dulci, spirituale, mai puţin pasionale decât spaniolele, mai puţin romantice decât nemţoaicele şi mai puţin băţoase ca englezoaicele”. Femeile daco-romane de condiţie consideră, că, la urma urmei, e bine să le fie credincioase soţilor, însă e cu totul nepotrivit să le fie necredincioase amanţilor. Mariajul e insultat din greu la Bucureşti, iar divorţurile sunt acordate adesea pentru cele mai banale motive. „Le-aţi văzut dansând mazurca?” îl întreba un boier valah pe călătorul francez St.-Marc Girardin[118]. „Da!” „Foarte bine! La noi, căsătoria seamănă puţin cu mazurca, căci doamnele noastre fac un tur cu un cavaler şi apoi se întorc cu altul.”

însuşi J.O. Noyes în titlul cărţii de faţă. Autor al unei ample lucrări în trei volume despre istoria şi geografia Principatelor, v. *supra*, p. 13 n. 1 şi p. 108 n. 1 (n. tr.)].

Multe dintre ele au cel puţin tot atâta minte cât soţii lor, fiind chiar mai capabile de lucruri mari decât aceştia.

La Bucureşti se găsesc şi multe familii de unguri şi de armeni.

„Ce te frapează cel mai tare la acest oraş”, scrie un călător rus[119], „este varietatea costumelor şi a fizionomiilor, un tip nou apărând la fiece pas din această mulţime. Oamenii de aici circulă prin oraş cu o iuţeală şi o preocupare la care nu te-ai aştepta din partea clasei de jos, care şi-a păstrat caracterul oriental. Meşteşugarii, cărăuşii şi muncitorii din Bucureşti nu par să se teamă de muncă; dar ceea ce însufleţeşte în mod aparte acest loc este numărul enorm de evrei stabiliţi aici; activi, insinuanţi, niciodată descurajaţi. Ei radiază viaţă şi mişcare, căci nu precupeţesc nici un efort în speranţa de a obţine până şi cea mai mică recompensă. De aceea, odată ce ai observat pălăria cu boruri largi şi straiul negricios ale unui evreu, poţi să te bazezi, dacă doreşti, pe serviciile unui slujitor ager, inteligent, neobosit, gata să suporte orice, chiar dispreţul sau furia.

Poţi să-i ceri liniştit orice acestui om: îţi va răspunde în germană, în italiană, poate chiar în vreo patru limbi; iar pentru câţiva piaştri, lăsând orice altă treabă deoparte, identitatea, ingeniozitatea, tăcerea, răbdarea, elocvenţa, virtuţile, viciile, sufletul şi trupul lui îţi aparţin. Iar dacă ai folosit vreodată pentru vreun mic serviciu serviciile unui israelit, să nu-ţi închipui că e un lucru uşor să mai scapi de el: e de acum înainte al tău, sau mai curând tu eşti al lui,

---

[118] Saint-Marc Girardin (1801–1873), om politic şi literat francez, autor al unor *Souvenirs de voyages et d’études*, Paris, 1852; câteva capitole sunt dedicate Principatelor Române, iar Noyes redă pe larg din această lucrare.

[119] Demidoff (n. a.).

nu te va părăsi niciodată. Te va urmări pe stradă, la douăzeci de paşi distanţă, şi de la douăzeci de paşi va ghici ce doreşti. El va lua loc pe pragul casei în care ai intrat, iar la ieşire vei întâlni privirea lui viclean-respectuoasă, cerând o poruncă. Doarme pe treptele casei tale, sub trăsura ta, devine servitorul alor tăi, îţi salută câinele pe străzi, nici o clipă nu lipseşte de lângă tine; cu toate că l-ai gonit cu brutalitate de douăzeci de ori, el insistă şi perseverează cu atenţiile sale.

După ce l-ai respins în acest fel, s-ar putea, la un moment dat, pentru vreun moft, să ai nevoie de un evreu. Abia ţi-ai exprimat dorinţa, că şi apare, ca ieşit din pământ, încovoindu-se cu obişnuita-i umilinţă, în atitudinea specifică evreilor, care nu e nici dreaptă, dar nici aplecată, cu aerul supus şi urechile atente. Acest moment este triumful evreului. L-a obţinut cu preţul a patruzeci şi opt de ore de pândă neîncetată, osteneală şi umilinţă. De-abia ţi-ai rostit gândul, că dorinţele îţi sunt îndeplinite – îndeplinite cu punctualitate, agerime şi respect; iar când, după tot acest chin şi sacrificiu de sine, sărmanul spiriduş bărbos şi zdrenţăros îşi pipăie preţioasa-i recompensă, moneda pentru care a stăruit, pe care a invocat-o, al cărei valet umil a fost vreme de două zile, pricepi din expresia lui plină de recunoştinţă că te încredinţează milostivei protecţii a lui Avraam şi Isaac şi că e gata să rabde din nou necazul şi osteneala, ba chiar pentru o recompensă mai mică.”[120]

Evreii din Principate numără mai mult de o sută de mii de suflete. În vremea distrugerii Ierusalimului de către Titus, mulţi dintre ei au fugit din Palestina şi s-au refugiat

[120] A.N. Demidov, *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Bourdin, Paris, 1854, pp. 103–105.

printre daci. Se presupune că Decebal le-ar fi dat localitatea Thalmun[121], nu departe de Turnu Roşu, ca sălaş.

De departe, cele mai dezgustătoare specimene din neamul lui Anubis pe care le-am întâlnit vreodată în viaţă le-am găsit în Valahia. Păstorii, însă, au câini excelenţi; „dar calităţile acestor animale”, remarcă acelaşi picant scriitor, „compensează cu greu inconvenientele pe care le provoacă înmulţirea necontrolată a rasei canine în oraşe. Fără a aminti suferinţa provocată auzului la lăsarea serii de urletele lugubre şi mârâiturile furioase ale haitelor de câini care invadează străzile absolut nederanjaţi, există realul pericol, dacă te găseşti singur şi lipsit de protecţia unui ciomag bun, de a deveni obiectul unei vânători, din care, chiar cu sprinteneala unui cerb, ţi-ar fi imposibil să scapi nevătămat. Cel mai bun plan, dacă eşti înarmat cu un ciomag, este ca, la primul semn de intenţii ostile, să-i aplici o lovitură zdravănă celui mai apropiat orator din ceată. Ceilalţi continuă să latre, dar nu se apropie suficient cât să muşte”.

Cu câţiva ani în urmă se spune că ar fi fost doar în Bucureşti mai mult de 30.000 de câini. Înfometaţi şi înfuriaţi de posturile prelungite, scheletele jigărite şi pline de răni, cu urechile sfâşiate şi cu spume la bot, tăbărau fără milă asupra cotarlei care fusese atât de norocoasă încât să fure un os, doborau trecătorii de pe stradă şi uneori se sfâşiau reciproc în fioroasele lor încăierări. În cele din urmă au fost chemaţi ţiganii ca să scape oraşul de aceste molime pe patru picioare. Stimulaţi de cele câteva parale oferite pentru cadavrul fiecărui câine prins fără botniţă, aceştia au pornit un război de exterminare împotriva nefericitelor patrupede, târându-şi triumfători victimele pe străzi.

---

[121] În secolul al XIX-lea circulă teorii cu privire la originea ebraică a numelor localităţilor Tălmaciu, Beclean şi Aiud.

Cea mai mare racilă a moldo-valahilor, în special a celor de la câmpie, sunt norii de lăcuste care îşi fac uneori apariţia din stepele de sud ale Rusiei. Lăcustele au făcut ravagii în anul 1825, dar în anii 1828–1829 au vizitat Principatele în număr atât de mare, încât au ascuns lumina soarelui ceasuri întregi, distrugând recoltele, iar în unele locuri nemailăsând nici o urmă de vegetaţie. Câteva ore au fost de ajuns ca să transforme o oază într-un deşert, căci fiecare lăcustă, spune un proverb rusesc, „muşcă precum calul, e lacomă ca lupul şi înghite mai uşor şi mai iute ca orice animal”. Locuitorii au crezut că venise Ziua de Apoi. Cei mai superstiţioşi n-au vrut să ajute la alungarea lăcustelor spre râuri, crezând că erau trimise de Cel de Sus şi, de aceea, nu trebuie tulburate. În alte locuri, cum îşi făceau lăcustele apariţia la orizont, oamenii, bărbaţi şi femei, cu mic, cu mare, dădeau fuga cu tălăngi, puşti, tigăi, tobe şi făceau aşa o hărmălaie, încât nu arareori reuşeau să gonească calamitatea înaripată.

Fumul s-a dovedit mai eficient. Atunci când lăcustele se arătau în aer, se aprindeau vâlvătăi imense din paie şi iarbă de prerie, care le făceau uneori pe lăcuste să-şi schimbe direcţia, dar alteori provocau chiar răul pe care trebuiau să-l evite. Lăcustele din spate, nevăzând fumul sau nefiind sensibile, le împingeau pe cele din faţă în flăcări. Grămada de victime stingea focul şi întreaga oaste se aşeza apoi pe pământ, începându-şi distrugerile.

S-a calculat că un astfel de nor de lăcuste, întinzându-se pe mai multe hectare şi gros cât să umbrească pământul ca un pavilion, conţinea cel puţin un miliard de insecte. Ele se abăteau din calea lor în toate direcţiile ca să devasteze grădinile din oraşe şi sate; erau atât de numeroase, încât puteau acoperi pământul cu un strat de câţiva inci grosime. Uneori se opreau doar pentru un moment, apoi îşi luau zborul, făcând loc altor miriade. Puteau fi auzite de la

mare distanţă, într-atât de puternic era zgomotul pe care îl făceau din aripi. Oamenii erau împietriţi de groază la apropierea lor. Lăcustele se izbeau de pământ cu forţa grindinei; trebuia să închizi uşile, geamurile, ba chiar şi coşurile, ca să nu intre în casă. În unele cazuri, locuitorii au reuşit să mâne roiurile către un lac sau în mare. Avangarda cădea în apă, formând mici insule, pe care se aşezau apoi mii de alte lăcuste, în mase mişcătoare, înalte de trei picioare. Dacă sufla vântul dinspre mal, mureau toate; altfel, uneori, reuşeau să se întoarcă, continuându-şi zborul după ce-şi uscau aripile.

Când e soare, lăcustele zboară în general la circa două sute de picioare deasupra pământului, dar pe vreme închisă, înnorată, zboară atât de jos, încât omul surprins de roi este obligat să le întoarcă spatele şi să stea nemişcat până când acesta trece. Lăcustele tinere se arată în primele zile de primăvară şi ating dimensiunea maximă, de aproape doi inci lungime, în trei sau patru săptămâni. Femelele depun în august între cincizeci şi şaizeci de ouă în pământ, după care adulţii mor, atât femelele, cât şi masculii.

Populaţia de ţigani a Principatelor numără circa trei sute de mii de suflete şi prezintă caracteristicile fizice şi mentale comune ale *boemilor* rătăcitori din Europa Centrală şi ale *gitanilor* din Spania.

Omniprezenţa rasei ţiganilor este unul dintre cele mai uimitoare fenomene etnografice. Ei îşi aşază corturile pe versanţii de sud ai Himalayei şi de-a lungul Indului şi Tigrului. I-am întâlnit sub palmierii umbroşi ai Nilului, prin munţii din Palestina şi Siria ori în umbra Acropolei la Atena. Îi poţi vedea pe străzile din Ierusalim şi Damasc; lângă una dintre porţile Constantinopolului se află o colonie considerabilă de ţigani; i-am găsit, de asemenea, împrăştiaţi în număr mare prin Europa de est, printre

dealurile Bulgariei şi de-a lungul râurilor aurifere ale Transilvaniei. Trăiesc printre triburile din Nubia, Abisinia şi Sudan, precum şi pe coasta berberă. Familii de ţigani au fost văzute în Siberia. Se amestecă cu turcmenii din Turkestanul independent, cu lazii din Caucaz şi cu tribul ilih din Persia. În afară de China, Siam şi Japonia, nu există colţ al Asiei în care să nu se găsească neamul roma. În Rusia sunt ceva mai puţin numeroşi decât în Ungaria, care, după Principatele Dunărene, e ţara preferată de ţigani. În Italia, în Boemia, în ţinuturile rurale ale Franţei ori ale Angliei şi mai cu seamă în provinciile sudice ale Spaniei, călătorului îi vine greu să nu intre în contact cu numeroşii reprezentanţi ai acestui neam aparte. În toate aceste ţări, din pârloagele „veselei Anglii” până pe îndepărtatele maluri ale Gangelui, avem de-a face cu o privelişte a aceleiaşi existenţe rustice şi-i putem întâlni pe tuciuriii copii ai unei rase împrăştiate pe pământ aşa cum frunzele căzute sunt împrăştiate de vântul toamnatic.

Faptul că ţiganii sunt atât de dispersaţi nu este, însă, atât de uimitor ca faptul că şi-au păstrat, într-un mod atât de pronunţat, caracteristicile distinctive. Atât în Occident, cât şi în Orient, fie că sunt expuşi vânturilor îngheţate ale nordului sau se prăjesc sub cerul însorit al sudului, ţiganii poartă aceleaşi veşminte, vorbesc aceeaşi limbă şi duc, în general, aceeaşi viaţă nomadă şi precară, în condiţiile în care reprezentanţii acestei rase, cunoscuţi acum sub felurite nume, au fost despărţiţi de secole, oceane şi continente.

Nici clima, nici timpul şi nici pilda nu şi-au exercitat asupra lor obişnuita influenţă. Nu devin mai negri sub soarele arzător al Africii sau mai albi printre fiii cu feţe palide ai nordului. Ţiganii de azi sunt aceiaşi ca pe vremea strămoşilor lor, ale căror cete nomade apăreau cu secole în urmă la graniţele Europei. Ţiganii nu învaţă nimic de la

cei printre care trăiesc şi îşi duc viaţa ca o mulţime asocială şi promiscuă, rătăcind printre locaşele stabile ale civilizaţiei. Nici unul dintre valurile de emigranţi care s-au abătut de-a lungul timpului asupra Europei nu seamănă cu cel al ţiganilor. Provinciile şi oraşele cucerite şi-au impus obiceiurile asupra cuceritorilor; ţiganii însă, venind ca simpli pelerini, n-au impus nimic şi n-au împrumutat nimic de la naţiile printre care s-au stabilit.

Mai răspândiţi prin lume şi decât rufoşii urmaşi ai lui Israel, ei sunt, etnografic – vagabonzi rătăcitori, politic – democraţi ai aerului liber şi ai aventurii, religios – conformişti ai credinţei acelora printre care se mişcă sau, uneori, locuiesc, păstrând însă o misterioasă credinţă proprie. Dându-se de obicei dreptcreştini sau musulmani, ei sunt lipsiţi de veneraţia creştină sau mahomedană; aparţinând lumii largi, nu au proprietăţi lumeşti; în fine, urmând un simulacru de tradiţie patriarhală, ei duc o viaţă de pribegie şi înfăţişează caracteristicile animalelor carnivore.

Deşi sunt atât de răspândiţi şi recunosc autoritatea temporală şi religioasă a celor din ţările în care locuiesc, unele persoane care i-au studiat pe ei şi organizarea lor cred că aceştia au o organizaţie politică secretă, dar extinsă – ba chiar că ar exista un rege al ţiganilor; dar unde trăieşte, unde este curtea acestui monarh ale cărui domenii sunt mai întinse decât cele guvernate spiritual de Roma, aceasta este, deocamdată, o chestiune deschisă.

În tot răsăritul Europei predomină impresia că ţiganii ar fi unul dintre triburile pierdute ale lui Israel; că sunt descendenţii israeliţilor care l-au ucis pe Mântuitorul nostru şi pentru această faptă au fost împrăştiaţi pe pământ şi condamnaţi să-l închipuiască pe Evreul Rătăcitor.

Ţiganii înşişi se declară a fi de origine egipteană, fiind, de fapt, numiţi egipteni în multe părţi ale Europei; de aici vine şi numele „*gipsy*”. Trăsăturile lor sunt inconfundabile. Sunt de statură obişnuită, robuşti, vânoşi şi, ca beduinii, manifestă o preferinţă pentru viaţa la cort, spaţiile libere şi cerul înstelat. Tenul de bronz al ţiganilor, părul negru, ochii arzători, dinţii de albeaţa fildeşului, pieptul prelung şi umerii proeminenţi sugerează originea etiopiană. Goliciunea lor, ascunsă de câteva cârpe fluturânde, pasul ţanţoş, aproape războinic, şi gesturile expresive care le caracterizează discuţiile le conferă o asemănare izbitoare cu rătăcitorii hotentoţi sau kafiri. Totuşi, ţiganii nu sunt de origine africană. Limba lor este un amestec de sanscrită cu terminaţii şi cuvinte împrumutate de la popoarele din jur. În Turcia, spre exemplu, folosesc rădăcini sanscrite cu terminaţii turceşti. Multele dovezi de viaţă patriarhală pe care le prezintă, fiecare ceată având şeful ei, limba lor orientală şi multe alte lucruri sugerează o existenţă orientală, origine orientală, instituţii orientale.

Deşi modul lor de viaţă, *sans feu et lieu*[122], nu este deloc potrivit pentru îngrijirea frumuseţii, am văzut adesea printre ei femei pe care însuşi Fidias le-ar fi ales ca modele pentru formele lor. El are o viziune a frumuseţii ţigăneşti, fără s-o fi zărit cu ochii, care se aseamănă cu frumoasele june din Cipru, unde se ridicau cândva cele o sută de altare din Pafos ce aduceau ofrande lui Venus; ori, în insulele Egeii sau în satele din Asia Mică, cu sfioasele fiice de sânge grecesc adunate în jurul vreunui izvor sau purtând bogăţia lui cristalină în vase graţioase, exact ca în zilele de demult.

În Ungaria de Jos am auzit un cântec ţigănesc, care – se zice – este foarte iubit de copiii rătăcitori ai neamului roma. Fiul unui nobil se îndrăgosteşte de o ţigancă

[122] Fără vatră ori sălaş (fr.).

frumoasă şi se însoară cu ea. Dar ea se ofilea în castelul domnului ei. Într-o zi, o şatră de ţigani se opreşte în apropiere, şi ea aude vorba neamului său. Iată cum redă Marmier[123] acest cântec:

„Bate vântul peste pârloagă,
Luna dansează pe valuri,
În umbra pădurii, ţiganul aprinde focul,
Hopa, hopa.

Liberă-i pasărea cerului,
Peştele în râu e liber,
Liberă-i ciuta din codru,
Dar mai liber e ţiganul, oriunde-ar umbla,
Hopa, hopa.

Fată frumoasă, cu mine dac-ai sta,
Blănuri de samur şi salbe
Din bani de aur ţi-aş da.

Armăsarul sălbatic nu lasă câmpia verde pentr-un căpăstru lucitor,
Şoimul nu dă stâncile muntelui pe o cuşcă poleită,
Ţiganul nu-şi vinde libertatea pe haine de samur şi salbe din ducaţi de aur.

Fată, cu mine să vii de-ai vrea,
Perle şi diamante ţi-aş da,
Un divan pupuriu ţi-aş dărui,
În palatul tău regal ai locui.

Perle sunt dinţii mei albi,
Ochii-mi negri-s diamante ce lucesc ca fulgerul,
Să şed pe verdele pământ îmi place mie

[123] Xavier Marmier (1808–1892), scriitor şi călător francez.

Şi lumea largă palat să-mi fie,
Hopa, hopa.

Liberă-i pasărea cerului,
Peştele în râu e liber,
Liberă-i ciuta din codru,
Dar mai liber e ţiganul, oriunde-ar umbla,
Hopa, hopa.”

Nobilul se întoarce acasă pentru a-şi găsi castelul părăsit. Mireasa ţigancă fugise, ca să se întoarcă la viaţa romantică a poporului său.

Cetele de ţigani au apărut pentru prima dată în Moldova în anul 1417[124], pentru ca, în scurt timp, această rasă să se împrăştie în toată Europa. În Principatele Dunărene, ei au fost transformaţi rapid în sclavi, dar nu ca prizonieri de război sau ca datornici ai boierilor bogaţi, ci prin dreptul celui mai puternic; iar puţinele eforturi de a le ameliora deplorabila situaţie au avut până acum prea puţin succes.

Cei 250.000 de robi ţigani care se găsesc azi în Moldova şi Valahia sunt împărţiţi în mod aproximativ egal între guvernele acestor principate şi persoanele private.[125] Robii domneşti sunt împărţiţi în patru clase. Unii dintre ei sunt folosiţi la spălarea zăcămintelor de aur din nisipul râurilor. Alţii muncesc ca fierari, fac linguri de lemn sau rătăcesc din sat în sat cu urşi învăţaţi să danseze; în fine, alţii plătesc încă un mic tribut, ducând o viaţă de vagabonzi.

Ţiganii particulari aparţin mănăstirilor sau indivizilor privaţi.

---

[124] Informaţia, inexactă, pare preluată de la Mihail Kogălniceanu, cel mai probabil prin intermediar.

[125] Robii domneşti şi mănăstireşti sunt eliberaţi în 1844 în Moldova şi în 1847 în Ţara Românească. Robii boiereşti sunt eliberaţi în 1855, respectiv 1856.

În 1844 a fost promulgată o lege care dezrobea ţiganii ce aparţineau guvernului şi mănăstirilor, lege care nu a intrat, însă, în vigoare.

Ţiganii robi ai particularilor au sălaşe stabile, situaţia lor fiind foarte apropiată de cea a sclavilor din ţara noastră. Ei sunt, în cea mai mare parte, muncitori la câmp şi servitori în casele familiilor boiereşti avute. Prin contactul permanent cu stăpânii lor, şi-au pierdut multe din caracteristicile seminţiei ţigăneşti. *Vătraşii* şi-au uitat complet limba şi obiceiurile specifice ale neamului lor nomad, astfel că este greu să-i mai deosebeşti de ţărănimea valahă. Unii dintre ei trăiesc în sate, se ocupă cu agricultura sau muncesc ca zidari, croitori şi cizmari; dar cei mai mulţi sunt servitori în palatele de la oraş ale boierilor. Influenţa acestei instituţii odioase, atât asupra stăpânului, cât şi asupra sclavului, este, în mare, aceeaşi în orice parte a lumii. Familiile sunt destrămate, se nesocoteşte virtutea, căsătoria e dezonorată, umanitatea – insultată şi abuzată, atât în Valahia şi Moldova, cât şi în celelalte ţări în care există sclavie. Bătaia cu bastonul la tălpi (care erau ridicate în aşa fel încât abia capul şi umerii amărâtului atingeau solul) era cândva pedeapsa obişnuită a sclavilor. Acum se folosesc biciul, zgarda cu ţepi şi carcera. La Bucureşti este ceva obişnuit să auzi de câte un boier care a ucis unul sau mai mulţi robi. În vinele celor mai bune familii boiereşti curge sânge ţigănesc. Bărbaţii mai viguroşi pot fi cumpăraţi cu mai puţin de o sută de dolari. Femeile, însă, sunt de obicei mult mai scumpe, în funcţie de vârsta şi farmecele lor naturale. Educaţiei robilor nu i se acordă nici o atenţie; atât de completă este autoritatea boierilor asupra acestor obiecte umane, încât reprezentanţilor guvernului nu li se permite nici măcar să-i numere la recensăminte. Această autoritate fără limite a proprietarului, absenţa totală a instrucţiei şi preţul redus al

articolului sunt, evident, îmbunătăţiri aduse sistemului, aşa cum există el la noi, în statele din Sud. Dar în Europa răsăriteană nu există copoi – nu există Legea sclavilor fugari.[126] Însăşi Austria, cu toate păcatele ei politice, desface lanţurile sclavului şi face din şerb om liber. Înainte de ocuparea Principatelor Dunărene, mii de ţigani sclavi se aflau sub protecţia consulatului Austriei la Bucureşti, care nu a încetat nici ulterior să-i apere pe nefericiţii robi de cruzimea şi rapacitatea stăpânilor boieri. În Moldova există acum o mişcare ce urmăreşte emanciparea robilor ţigani, dar, datorită situaţiei tulburi a Principatelor, nu este de aşteptat să se întâmple ceva bun în această privinţă.

CAPITOLUL VII

DACO-ROMANII

Tracilor, de-un prunc se naşte, vă căinaţi,
Iar la-ngropări beţi şi cântaţi.[127]

Sciţii mulgători de iepe ce trăiesc în căruţe.[128]

---

[126] În orig. *fugitive Slave Laws*; în Statele Unite este în vigoare în epocă legislaţia din 1850, care obligă autorităţile statale să prindă şi să returneze sclavii fugari, chiar şi în statele nordice; sclavii nu beneficiază de proces cu juraţi, nu pot depune mărturie, se supun jurisdicţiei statelor din care au fugit etc.

[127] Fragment dintr-o epigramă atribuită lui Archias din Mitilene.

[128] Hippemolgii, „mulgătorii de iepe”, termen general folosit de grecii antici pentru locuitorii (nomazi) ai Europei de nord şi ai Asiei. Potrivit lui Homer, triburile de mulgători de iepe trăiau împreună cu tracii şi moesii în Tracia; aici, un citat din Hesiod care atribuie sciţilor mulsul

PE HARTA LUMII, ORBIS TERRARUM, ANTICII CONSIDERAU nesfârşita regiune dintre Volga şi Dunăre ca pe o parte a Sciţiei, ale cărei triburi primitive au fost cunoscute abia după campania lui Darius Hystaspes. Dacii şi geţii, care erau de obicei numiţi sciţi şi care aveau legi, limbă şi obiceiuri comune, aparţineau marii familii a sarmaţilor, care locuiau în zona fluviilor Oxus şi Jaxartes. Antrenaţi în viaţa nomadă de dragostea pentru aventură şi urmaţi îndeaproape de alani[129], ei au migrat spre Europa în secolul al IV-lea înainte de Hristos, dând numele de Sarmaţia vastei regiuni pe care au ocupat-o. După stabilirea lor în Europa, civilizaţia sarmaţilor se pare că a făcut ceva progrese. Antichitatea ne spune despre obiceiurile lor simple, ataşamentul lor pentru viaţa pastorală şi ura faţă de dominaţia străină. Zamolxis, un discipol al lui Pitagora, a fost legiuitorul lor, iar după moarte a devenit zeul lor.

Alexandru, împingându-şi cuceririle spre nord, s-a izbit de hotărâta rezistenţă a regelui dac Sarmis. Dacii au fost însă, într-un final, supuşi de cuceritorul lumii, iar după moartea sa Dacia şi Tracia i-au revenit lui Lisimah. Pentru că dacii nu voiau să i se supună, Lisimah a pornit într-o campanie pentru a-şi impune autoritatea, el însuşi fiind atras într-o ambuscadă şi făcut prizonier; întreaga sa armată, fiind pe punctul de a se prăpădi de sete, a căzut în mâinile duşmanului. Se povesteşte că Lisimah a fost eliberat, luând-o, în semn de recunoştinţă, de soţie pe fiica regelui barbar. Mai probabil este, totuşi, să fi fost răscumpărat cu aur. [140–151][130]

---

iepelor.

[129] Alanii, popor nomad de origine sarmată; cunoscuţi şi ca alauni, iazigi, iaşi.

[130] Excurs istoric, bazat pe sursele din epocă, despre războaiele daco-romane şi despre colonizarea Daciei cu italici alungaţi din peninsulă de

[După cucerirea lui Traian,] însorita Italie părea să se fi mutat în regiunea Istrului. Sarmizegetusa s-a înălţat din ruine, primind numele de Ulpia Traiana. Codrii au dispărut, iar vastele prerii şi mlaştini ale Daciei au fost acoperite în curând de câmpuri cultivate şi de sate înfloritoare. Podgoriile colorau dealurile Daciei; vile somptuoase, modelate după cele din Italia, erau lăcaşe ale culturii şi opulenţei. Drumurile romane, din care nu a mai construit nici un alt popor şi ale căror rămăşiţe atestă măreţia lor trecută, brăzdau ţara, servind drept artere comerciale şi drept căi militare pentru legiuni. Oraşele, socotite demne de a primi prefecţi şi magistraţi de acasă, răsăreau ca prin minune de-a lungul Dunării de Jos. Zeii Oraşului Etern, răsturnând tronurile divinităţilor sarmate, se aşezară în splendide temple. Statui minunate, creaţii ale artei greceşti şi romane, luară locul simulacrelor lipsite de formă ale zeităţilor dacice, iar politeismul păgânului neştiutor de carte cedă în faţa panteismului cuceritorului mai civilizat. De fapt, nu era mare diferenţă între Phoran şi Jupiter, Mithra şi Marte, Belen şi Apollo. Oamenii de oriunde se aseamănă, iar oamenii îşi reprezintă zeii după propriul chip.

Romanii locuiau unde cucereau pământ, reproducând acolo Italia şi Roma. Aşa obţineau ei victoria, „purtând sabia într-o mână şi flacăra civilizaţiei în cealaltă”.

Căderea Daciei, însă, a marcat punctul culminant al dominaţiei şi măreţiei romane. Prin această provincie îndepărtată a trecut pentru prima oară refluxul care s-a îndreptat spre oraşul imperial. Acolo au început legiunile să cedeze şi să se retragă. Val după val, barbaria s-a revărsat dinspre nord, înghiţind din ce în ce mai mult pământ, până când însăşi Roma a fost înecată.

---

sărăcie. Se cuvine subliniat că autorul reflectă nivelul istoriografiei vremii.

Hadrian, gelos pe faima lui Traian şi invidios pe arhitectul care imortalizase triumful stăpânului său în marmură, a distrus podul peste Dunăre la doar optsprezece ani de la construcţie. Cu toate acestea, romanii au păstrat Dacia pentru încă mulţi ani. În timpul împăratului Antoninus Pius, spre exemplu, se spune că se stabiliseră acolo numeroşi reprezentanţi ai nu mai puţin de şaisprezece naţii. În anul 212, coloniştii din Dacia au fost recunoscuţi ca cetăţeni romani. În anul 257, goţii au invadat provincia; treisprezece ani mai târziu, împăratul Aurelian a retras cu totul legiunile de pe malul stâng al Dunării. Mii şi mii de colonişti s-au stabilit în Moesia, în timp ce alţii s-au refugiat în Carpaţi. Puterea triburilor sarmate a fost curmată de erupţia goţilor, a vandalilor şi a altor triburi germanice care fugeau din calea hunilor, care au fost urmaţi la rândul lor de gepizi şi lombarzi. Neamurile slave şi-au făcut apariţia la Dunărea de Jos în secolul al cincilea al erei noastre. În 812, bulgarii conduşi de Krum şi-au înfipt stindardele în faţa zidurilor Bizanţului.

La începutul secolului al nouălea, la vest de Urali şi de Volga şi-au făcut apariţia maghiarii. Ucraina a căzut în stăpânirea lor, iar slavii au fost obligaţi să facă loc celor două sute de mii de războinici din Asia, care formau avangarda oştirii cuceritoare. Arpad a devenit întemeietorul unei dinastii, iar la sfârşitul secolului al nouălea cetele de călăreţi maghiari îşi adăpau caii pe malurile Siretului şi ale Dunării. Foarte curând, ei erau stăpânii Daciei şi ai Panoniei. Transilvania a fost pusă sub guvernarea unui palatin şi silită să apere graniţa de răsărit a regatului, în timp ce aventuroşii maghiari erau ocupaţi cu extinderea cuceririlor către apus. [154–156][131]

A sosit apoi şi vremea daco-romanilor de a juca un rol mai pregnant în istoria Europei răsăritene. În 1290,

[131] Anecdote istorice despre barbarii din epoca migraţiilor.

Rudolph cel Negru sau *Radu Negru*, cum este numit în limba română, împreună cu o ceată de oameni de-ai săi, a coborât din Carpaţi către Dunăre, intrând în posesia Târgovişteiş şi a câmpiei învecinate. El şi-a ales apoi Argeşul ca reşedinţă şi a adoptat acvila romană şi crucea ca blazon al principatului. Radu[132] s-a intitulat, din mila lui Dumnezeu, principe al întregii Românii şi duce de Amlaş. A împărţit ţara între căpeteniile sale favorite şi a alcătuit un senat, format din douăsprezece persoane, care să-l ajute să guverneze. Principatul s-a extins apoi de la Carpaţi la Dunăre.

Un alt grup de daco-romani îşi găsise loc de refugiu la izvoarele Tisei. În anul 1359, cam la şaptezeci de ani după formarea Valahiei şi cu un an înainte ca Murad să facă din Adrianopol capitala europeană a Imperiului Otoman, Bogdan Dragoş, urmat de un grup numeros de compatrioţi de-ai săi, şi-a părăsit refugiul vremelnic pentru a traversa Carpaţii. Aceştia au coborât printre triburile tătare, formând un nou principat, care a luat mai întâi numele căpeteniei, fiind mai apoi cunoscut ca Moldova, după numele unui râu mai mare. Pentru că voievodul găsise o ţeastă de bour în apele Tisei, el l-a adoptat ca blazon al noului stat. Forma de guvernare a Moldovei era foarte apropiată de cea din Valahia. În ambele cazuri, nobilii, din care se trag boierii de azi, au devenit în curând stăpâni feudali. Iniţial, ţăranii erau proprietari de pământ, iar prizonierii de război deveneau sclavi. Ambele clase au fost, însă, după o generaţie sau două, reduse la acelaşi nivel.

Principatul lui Dragoş s-a întins în curând dincolo de graniţele sale actuale. Principii săi erau, precum cei ai Valahiei, aleşi.

Cele două principate au trecut, între secolul al XIII-lea şi al XVI-lea, prin perioada cea mai strălucitoare din istoria

[132] Aici, în orig., tot sub forma Rudolph.

lor. S-au pus bazele multor instituţii folositoare, iar ţările s-au îmbogăţit datorită comerţului şi industriei.

Boierii au alcătuit, cu timpul, o republică aristocratică, la fel ca Polonia republicană, singura deosebire fiind că, în Principate, ei nu deţineau dreptul de viaţă şi de moarte asupra ţăranilor. Fiind arareori credincioşi domnitorilor sau uniţi între ei, boierii erau angajaţi permanent în facţiuni care subminau puterea domniei, ba chiar îi ameninţau existenţa. Medierea conflictelor interne se făcea adesea prin terţi, iar turcii nu au pregetat să folosească această ocazie pentru a-şi extinde puterea la nord de Dunăre.[133]

În comparaţie cu statele europene, Moldova este aproape cât regatul Greciei şi are mai mulţi locuitori decât acesta, iar Valahia este considerabil mai mare decât Olanda şi Belgia laolaltă. Bucureştiul este situat la latitudinea capitalei statului Maine, iar Iaşii, capitala Moldovei, sunt mai la nord decât Québecul.

Poporul poate fi împărţit în două mari categorii: în primul rând contribuabilii, în al doilea, cei care sunt scutiţi de taxe. Boierii, în număr de circa două mii, fac parte din a doua categorie, împreună cu clerul, familiile privilegiate şi servitorii. Meşteşugarii, comercianţii şi ţăranii duc greaua povară a statului. Situaţia ţăranilor e foarte puţin diferită de cea a sclavilor.

Deşi sunt printre zonele cel mai puţin populate ale Europei, Principatele Dunărene au o populaţie de 4.000.000 de suflete, dintre care 2.500.000 aparţin Valahiei, iar restul, Moldovei. Românii, însă, sunt răspândiţi şi prin Transilvania, Basarabia şi Bucovina, numărând cu toţii 7.000.000 de oameni. Au păstrat în mod remarcabil aspectul fizic şi obiceiurile strămoşilor, coloniştii romani

---

[133] *Vide* [M.P.] Zallony, *Historical sketch of the Danubian Principalities under the Phanariots and in later times* (n. a.).

stabiliţi în Dacia şi care au asimilat semeaţa naţie cucerită de Traian.

Daco-romanii îşi numesc patria *Zara Roumanesca*, ţara romanilor, iar limba lor, *limba roumanesca*, limba romanilor. Traian este un Romulus al Daciei. Peste tot se aminteşte de el, atât în tradiţii, cât şi în superstiţiile poporului. Calea Lactee este „Calea lui Traian”, vârful muntelui este turnul lui de veghe. Fruntea înaltă, nasul acvilin, ochii negri, rotunzi, melancolici, tenul meridional, toate amintesc de vechii romani, deşi ţăranul e îmbrăcat în blănuri de oaie şi nu cunoaşte numele eroilor din care, probabil, se trage.

Întrebaţi-l pe ţăranul simplu cine este, şi vă va răspunde: „*Eo sum rouman*”. Zicătoarea „*La un rouman dece sassi*”, un român face cât zece saxoni, ne arată cum se privesc aceşti oameni ignoranţi în comparaţie cu vecinii lor.

Limba românească este cea mai veche fiică a limbii latine şi nu diferă esenţial de latina vulgară, *lingua rustica* de pe vremea lui Traian. Daco-romanii au adoptat multe vorbe slave şi turceşti, dar limba lor seamănă în aşa măsură cu italiana, încât am reuşit să mă fac înţeles printre ei. Unul dintre regimentele austriece staţionate la Bucureşti în timpul vizitei mele[134] era din Italia şi aceşti descendenţi comuni ai romanilor – deşi despărţiţi unii de alţii timp de mai mult de şaptesprezece secole – vorbeau între ei fără nici o dificultate şi, pe cât era permis, fraternizau. Dar ce schimbare! Strămoşii lor erau cuceritorii romani; italienii se pleacă unui tiran austriac, care poartă numele de Cezar fără să îi semene în virtuţi; iar daco-romanii sunt sclavii oricărui despot care ar dori să întindă asupra lor braţul de fier al puterii sale. Românii

[134] În 1854 trupele austriece ocupă Principatele, ca tampon între ruşi şi otomani.

visează la un panromânism, sau unirea întregii naţii româneşti, dar naţionalitatea, sufletul, virtuţile lor, toate au fost zdrobite.

„Neamul Ţărîi Moldovei de unde dărază,
Din Ţara Italiei tot omul să crează.
Fliah întăi apoi Traian au adus pre-aice
Pre strămoşii cestor ţări de neam cu ferice.
Răsădit-au ţărîlor hotarele toate,
Pre seamne ce stau în veaci a să vedea poate.
El cu viţa cestui neam ţara rumănească
Împlut-au Ardealul tot şi moldovenească.
Seamnele stau de să văd de dânsul făcute,
Turnul Severinului să custe-n vremii multe.”[135]

Cei mai civilizaţi dintre daco-romani se găsesc în Valahia şi Moldova. Încerc să îi descriu în continuare pe valahii din Transilvania şi Ungaria de jos ajutându-mă de formulările vivace ale unui autor german mai vechi[136].

Modul lor de viaţă este extrem de aspru şi sălbatic; sunt lipsiţi de religie, arte şi învăţătură. Din fragedă pruncie, copiii sunt spălaţi zilnic în apă caldă, apoi înfăşuraţi în pânză de in sau lână, indiferent de anotimp sau starea vremii. Din al cincilea până în al doisprezecelea ori al paisprezecelea an de viaţă sunt puşi să păzească turmele sau cirezile; între timp, fetele învaţă să spele, să facă pâine, să toarcă, să coasă şi să ţească. Băieţii şi fetele au veşminte la fel.

---

[135] „Compunerea” lui Miron Costin în Dosoftei, *Psăltire a Sântului Proroc David pre limbă rumânească*, Uniev, 1673, pe care însă J.O. Noyes o preia din Vaillant, *op. cit.*, în grafia de acolo.

[136] F.J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist: der Wallachey, Moldau und Bessarabiens*, vol. II, Viena, 1781.

Casele valahilor constau de obicei într-o singură cămăruţă, în care stau amestecaţi cu toţii, tineri şi bătrâni, bărbaţi şi femei; aici mai intră adesea şi porcii şi orătăniile, ca să se adăpostească. În faţa uşii e, de obicei, o băltoacă noroioasă, în care porcii şi copiii se dedau siestei. Casa este durată din crăci de copac, lipită pe dinăuntru cu lut şi învelită cu un acoperiş înalt de paie, ţinute laolaltă de alte crăci. Lumina pătrunde de obicei printr-o bucată de băşică.

Îmbrăcămintea lor este variată. Bărbaţii poartă nădragi albi de pânză aspră, croiţi larg, până la glezne. Vara, aceştia sunt de in, în loc de lână; pe deasupra trag o cămaşă aspră, cu mâneci largi, până sub şolduri, care atârnă peste brăcinare; de aceea, în semn de dispreţ, ungurii îi numesc pe valahi „oameni cu cămăşile pe-afară”. Peste mijloc se încing cu un brâu de piele, în care poartă cuţitul, cremenea, amnarul şi pipa. Îşi înfăşoară picioarele în cârpe, legând peste ele nişte sandale din piele netăbăcită, cu cureluşe de piele.

Moda este felurită, uneori diferind de la un sat la altul, fiind mai tiranică decât la Paris. La cumpărarea unui articol de îmbrăcat, ţăranca îi comunică vânzătorului numele satului din care provine, iar acesta scoate la iveală articolul la modă în localitatea respectivă.

Indiferent de vreme, bărbaţii nu îşi acoperă niciodată capetele în perioada de doliu. Oamenii simpli îşi lasă barba să le crească după vârsta de patruzeci de ani, când încep să fie numiţi *bunici*[137]; cu toate că valahul, însurându-se pe la cincisprezece ani, este în mod frecvent bunic pe la vârsta de treizeci.

Fetele umblă cu capul descoperit; podoabele lor constau în cercei de alamă, mărgele de sticlă colorată şi monede înşirate pe un şnur, legate pe cap sau la gât. Acestea zornăie, aşa că fata valahă care se îmbracă frumos „sună

[137] În orig. *grandfathers*.

bine oriunde se duce” şi de multe ori poate fi auzită înainte să apară. Îşi poartă întreaga zestre asupra ei. Ca să arate mai frumoase, femeile îşi înroşesc obrajii şi îşi înnegresc genele.

Femeile poartă cămaşă lungă, care coboară până aproape de glezne. De un brâuleţ îşi atârnă două şorţuri, unul în faţă şi unul în spate. Broderiile de pe aceste straie franjurate şi multicolore sunt de o mare importanţă în ornamentaţia portului. Femeile mai poartă iarna pe sub cămaşă un soi de izmene largi din pânză aspră de lână şi, ca şi bărbaţii, îşi pun pe ele şuba de oaie cu lâna pe dinăuntru. Partea din faţă a cămăşii este întotdeauna deschisă, servind drept recipient pentru varză, carne şi poate încă o duzină de alte articole, care formează laolaltă o uimitoare protuberanţă. Nimic nu e mai ridicol decât înfăţişarea unei femei valahe care se întoarce de la târg cu sânul doldora de cumpărături.

Nu vezi vreo femeie care să umble fără ceva de lucru în mână sau care să stea degeaba. Nevasta ţăranului merge la târg cu un coş plin aşezat pe cap şi un prunc în spinare în timp ce-şi învârte fusul de tors cu dexteritatea unei prinţese de-a lui Homer. Ea toarce, ţese şi croieşte îmbrăcămintea întregii familii, îl ajută pe leneşul de bărbat să secere recolta şi se canoneşte pe jos prin noroi în timp ce acesta e călare pe cal. Dacă îl întrebi pe ţăran de ce vrea nevastă, de obicei răspunde: „Ca să mă pieptene şi să mă spele”. Cu toate acestea, în privinţa curăţeniei românca din Transilvania este o gospodină rea. Iar munca ei nu produce niciodată atât cât te-ai fi aşteptat. Coloniştii germani au şi un proverb, „să munceşti cât o valahă şi să faci tot ca ea de puţin”.

Bărbaţii sunt indolenţi şi fricoşi, mai puţin când e vorba de contrabandă, jaf, furt de cai sau încolţitul unui urs. Trataţi atâta vreme cu brutalitate, ei au devenit temători şi

suspicioşi. O contesă bătrână din Transilvania îi mărturisea lui Paget[138] cu părere de rău că „vremurile bune s-au dus; ţăranii nu mai sunt respectuoşi ca odinioară”; buna contesă îşi amintea cum mergea la biserică păşind pe spinările ţăranilor care îngenuncheau în noroi, lăsând-o să calce pe ei ca să nu-şi murdărească încălţările. Vara trândăvesc la soare, iar iarna flămânzesc.

Valahii nu se prea îndeletnicesc cu munca câmpului, ci se ocupă în special cu creşterea şi prăsirea vitelor, ducându-şi turmele la iernat în Moldova şi Valahia cu cheltuieli neînsemnate şi mânându-le înapoi spre casă primăvara. Cucuruzul, sau porumbul, din care se prepară o fiertură groasă, numită mămăligă, amintind de *polenta* italienilor, e cultivat cu precădere la valahi.

Am motive bune să cred că ţăranii de sex bărbătesc din Valahia sunt cei mai leneşi oameni din lume. În schimbul terenului pe care îl cultivă, ţăranul trebuie să muncească douăzeci şi opt de zile pentru boierul proprietar al pământului şi să plătească statului o taxă moderată. Pe lângă asta, o lună de muncă pe an e de ajuns ca să-şi hrănească familia şi să-şi ducă traiul umil. Bărbatul pare să nu se ocupe decât de găsirea celui mai bun mod de a pierde timpul.

La începutul lui mai, când vine timpul de semănat, ei petrec o săptămână întreagă într-o desăvârşită lenevealã, făcând aproape un obiect de cult din asta, sub pretextul că recolta va fi astfel protejată de un eventual îngheţ. Bărbaţii codaşi îşi îndeamnă nevestele harnice, susţinând că o zână vizitează fiecare casă dimineaţa în Joia Mare şi le

---

[138] John Paget (1808–1892), medic, scriitor şi agronom englez; căsătorit cu baroana Polixena Wesselényi, se stabileşte în 1839 la Câmpia Turzii. Scrie *Hungary and Transylvania*: *With Remarks on Their Condition*, *Social*, *Political and Economical*, vol. I, Londra, 1839; vol. II, Philadelphia, 1850. Participă la revoluţia de la 1848 din Ungaria.

pedepseşte cu infertilitatea sau cu vreo altă boală îngrozitoare dacă nu găseşte totul în ordine. Ei le supun, de fapt, pe aceste fiinţe blânde şi răbdătoare la silniciile la care sunt ei înşişi supuşi de stăpânii boieri.

Mâncarea valahilor este la fel de simplă precum le este straiul. Coc turte în cenuşă, mănâncă lapte, brânză, untură, usturoi şi fasole. De la animale nu folosesc mult, datorită posturilor, care sunt respectate riguros, chiar dacă se încalcă toate celelalte porunci. Carnea, ouăle şi laptele sunt interzise în timpul postului, iar sărăcăcioasa lor mâncare e pregătită cu sare şi apă; fapt care duce la mare debilitate, uneori chiar la moarte.

La serbări, valahii beau tot vinul şi tăria care le pică în mână. Rachiul curge râuri, iar ţăranul intră adesea în datorii ca să-şi ospăteze prietenii cu o oaie friptă întreagă. Când are norocul să găsească sunet de fluier sau de vioară pe lângă cana mereu plină, valahul o ţine într-un dezmăţ până când e beat cu totul şi e cărat acasă lipsit de cunoştinţă. Un astfel de chef ţine cât un priveghi irlandez.

În unele părţi ale Transilvaniei, valahii au un obicei curios. Un grup de tineri leneşi se vând, după cum zic ei, necuratului, pentru o perioadă de trei, cinci sau şapte ani – (numărul de ani trebuie să fie impar, altfel diavolul nu face târgul) –, prinzându-se să joace în tot acest timp, mai puţin în somn; ca urmare, ei aşteaptă de la cumpărătorul lor infernal să îi aprovizioneze din plin cu hrană şi băutură şi să îi facă irezistibili în ochii frumuseţilor rurale. Astfel că, gătiţi în straie cât mai pestriţe, aceşti veseli vagabonzi pornesc din satul lor natal şi dansează la propriu prin toată ţara. Sunt primiţi cu braţele deschise peste tot; bărbaţii văzând un pretext ca să se mai veselească, femeile – probabil nerăbdătoare să-şi arate puterile, se adună cu toţii ca să-i hrănească şi să-i sărbătorească pe „dansatorii diavolului”, aşa că este lesne de înţeles de ce se leagă de

bunăvoie în această veselă robie. Când timpul de dănţuială s-a scurs, dansatorii se întorc la casele lor şi se transformă în ţărani liniştiţi pentru tot restul vieţii.[139]

Riturile şi obiceiurile religioase ale valahilor transilvăneni par a ţine mai degrabă de păgânism şi de iudaism decât de religia pe care o practică. Spre exemplu, femeile nu ucid nici un fel de animal. Nu se sfiesc să facă cele mai şocante jurăminte la cele mai neînsemnate ocazii şi evită cu grijă să intre în vreo biserică catolică; iar dacă totuşi se întâmplă aşa ceva, se spală bine după aceea, ca să se purifice. Să fie stropiţi într-o biserică catolică sau să participe la vreun fel de ceremonie în care se foloseşte apă sfinţită sunt lucrurile cele mai îngrozitoare pentru ei, pe motiv că apa este împrăştiată cu un instrument făcut din păr de porc. Aşa ceva îi spurcă, după părerea lor. Straiele contaminate printr-un astfel de accident nu mai pot fi îmbrăcate decât după ce au fost spălate. *Popii* lor (preoţii greci) împrăştie apa sfinţită cu ajutorul unei crenguţe sau al unui bucheţel de isop, aşa cum arată Psalmii. Hoţia şi adulterul sunt privite ca nişte greşeli minore. *Popii* lor nu pot acorda iertarea pentru omor, lăsând asta în seama Domnului; dar crimele, ca şi jafurile, sunt foarte frecvente. Valahii îi privesc pe preoţii lor cu un respect superstiţios şi acordă şi mai multă importanţă tainelor bisericii. Nu cu mulţi ani în urmă, s-a făcut o încercare de a *catoliciza* biserica greacă din Transilvania. Celor care s-au conformat li s-a permis să participe la guvernarea ţării. Mulţi preoţi au ales apostazia, din motive clare, iar unii şi-au adus şi turma cu ei. În alte cazuri, însă, oamenii au refuzat să-şi schimbe credinţa. În anumite sate, unde nu li s-a permis preoţilor greci să oficieze, nu s-a făcut slujbă creştinească timp de treizeci de ani. Oamenii

[139] Paget (n. a.) [*op. cit.*, vol. II (n. tr.)].

s-au născut, s-au însurat şi au murit nebotezaţi, fără binecuvântare şi spovedanie.

Atunci când valahii se angajează într-o prietenie veşnică *pe viaţă şi pe moarte*, ei pun o cruce în vasul sau cana din care mănâncă sau beau, jurându-şi fidelitate eternă. Ceremonia este respectată cu sfinţenie. Este, de obicei, un ritual practicat de tâlhari. Se recurge la această ceremonie şi atunci când este nevoie de un legământ foarte puternic; spre exemplu, dacă tâlharii eliberează o victimă care i-ar putea da în vileag, îl condamnă la tăcere printr-un jurământ pe cruce, pe sare şi pe pâine, pe care ei îl numesc *jurare pe cruce*, *pe pită, pe sare*.

Înmormântările lor sunt aparte. Trupul este adus cu tânguiri lugubre la groapă, în care este coborât îndată ce popa şi-a terminat ritualul. În acest moment, prietenii şi rudele decedatului înalţă ţipete groaznice; ei îi amintesc mortului de prieteni, părinţi, vite, casă şi restul gospodăriei, întrebându-l de ce i-a părăsit. Cum nu primesc nici un răspuns, groapa este umplută şi se aşază o cruce de lemn cu o piatră mare la căpătâiul decedatului, pentru ca acesta să nu se transforme în *vampir*, cadavru umblător care suge sânge. Se toarnă vin pe mormânt şi se arde tămâie în jurul lui, pentru a alunga vrăjitoarele şi spiritele malefice. Apoi se duc acasă, coc pâine de făină de grâu, pe care o mănâncă întru ispăşirea decedatului, şi beau pe săturate pentru propria lor linişte. Tânguirile solemne, libaţiunile cu vin şi fumigaţiile la mormânt continuă vreo câteva zile, ba chiar săptămâni. Înmormântarea unui bărbat logodit este şi mai solemnă. Pe mormântul lui se ridică un par[140] lung de câţiva

[140] Stâlpul sau bradul funerar, care simbolizează mirele sau mireasa decedatului. Ţepuşa la care se face referire este, în fapt, un ştiulete cioplit din lemn. La înmormântarea unui cioban se atârnă de stâlp şi un fuior de lână.

stânjeni, iar nefericita mireasă agaţă de el o ghirlandă, o ţepuşă şi o batistă albă. Valahii din Transilvania plantează câte un prun la capul şi la picioarele mormântului, iar din prune îşi fac rachiul: astfel „îşi caută literalmente consolarea la mormânt”, ne spune Paget.

Valahii sunt de o ignoranţă incomparabilă. Întreabă un bătrân ce vârstă are şi-ţi va răspunde: „de când s-a făcut pace”, sau când a murit principele, s-a ales mitropolitul, „a fătat scroafa” sau oaia sau de când s-a dus la câmp, s-a însurat şi aşa mai departe; apoi îi poţi calcula vârsta.

Orice fenomen sau efect cu cauze necunoscute este privit de ei ca un miracol. Se uită la o eclipsă de soare ca la o luptă între balaurul infernului şi soare. De aceea, în timpul unei eclipse se trage în toată ţara cu puşca pentru a izgoni balaurul, care, altminteri, ar putea să înghită soarele şi să azvârle lumea în bezna eternă. N-ai să vezi vreun valah cioplind o frigare din lemn de fag ca să frigă carnea. Iată motivul: fagul produce primăvara o sevă roşie, care, potrivit observaţiei profunde a valahului, reprezintă lacrimi de sânge; turcii sângeroşi i-ar fi prăjit pe creştini în frigări din lemn de fag.

Valahii sunt de-a dreptul îngroziţi de folosirea frânghiei ca pedeapsă capitală. Roata şi ţeapa sunt mult mai acceptabile; funia „astupă gâtul, obligând sufletul să iasă pe jos”. Pentru ei, spânzurătoarea este cea mai dezgustătoare pângărire; „delicateţea lor ciudată în această privinţă”, spune un vechi scriitor german, „este de-a dreptul materialism psihologic”.

Daco-romanii sunt remarcabil de superstiţioşi. Ei cred în zâne, monştri, groaznici şi pitoreşti totodată, vampiri, vrăjitorii, precum şi în puterea vătămătoare a deochiului. Valahul iese cu mare greutate din casă marţea sau vinerea după apusul soarelui, de teamă să nu fie răpit de vrăjitoare, care iau forma unor babe răzbunătoare,

complet inofensive în timpul zilei. Vai de daco-romanul care a uitat în vreuna din zile să pună deoparte mâncare şi băutură pentru vampirii hidoşi care sug noaptea sânge de om sau pentru spiritele malefice care sălăşluiesc printre ruine în locurile izolate şi care se află în neostoit război cu rasa umană. Nu există vecinătate mai înfricoşătoare.

Dacă nu poartă timp de trei săptămâni un talisman de hârtie muiată în ulei sfinţit şi împăturită într-un mod misterios, care se leagă pe frunte cu şapte fire de păr, ţăranul este în pericolul iminent de a fi înghiţit de un balaur[141] de dimensiuni atât de enorme, încât atinge cu o falcă cerul şi cu cealaltă pământul. Aceşti monştri fabuloşi se întâlnesc tot timpul cu eroii de baladă sau cu călătorii aventuroşi şi sunt tăiaţi de fiecare dată într-o mie de bucăţi, dar părţile ciopârţite sunt înzestrate cu atâta vitalitate, încât se lipesc imediat la loc dacă le atinge vreo rază de soare.

Gustă valahul strop de lapte în postul Paştelui sau uită să facă semnul crucii de la dreapta la stânga în prezenţa preotului său? Până la ispăşirea păcatului, el se află permanent în pericolul de a fi săltat de monştri înaripaţi de dimensiuni supranaturale ce trăiesc în păduri de nepătruns, unde îşi ţin ascunse atât comorile, cât şi prinţesele pe care le-au răpit.

Când e vorba despre dragoste,

„Săteanca
Cere spăimasul sprijin al oacheşei ţigănci”[142].

Noaptea, când numai stelele se mai ivesc ca să îi poată privi farmecele dezvăluite, ea se furişează, timidă şi îmbujorată, la pârâiaşul sau fântâna din apropiere,

[141] În orig. *dragon*.

[142] M.R. Mitford, *Poems*, *Written in a favorite bower*, 1810.

căutând să vadă în apă imaginea viitorului soţ. Cântecelele lor de dragoste, pline de tandreţe şi visuri trandafirii despre căsătorie, amintesc de o rugăciune de seară a ţărăncii germane:

„*Schemmel, ich tritt dich,*
St. Andreas, ich bitt dich,
Gieb mir in dem Traum ein
Welcher wird mein Mann sein”.[143]

Barza, rândunica, ba chiar şarpele îşi găsesc adăpost sub acoperişul primitor al daco-romanului. El se uită la micul şarpe de casă cu un respect apropiat de idolatrie, vede în el un zeu protector al gospodăriei, îl primeşte, îi permite să se încolăcească la căldura vetrei în timpul iernii şi îl hrăneşte pe acest oaspete sacru cu lapte, dimineaţa şi seara. Dl Michelet povesteşte cum, ajungând la coliba unui ţăran valah din Transilvania, a găsit-o pe femeia acestuia plângând. Tocmai îi murise băieţelul în vârstă de trei ani. „Observasem că nu mânca nimic dimineaţa”, i-a povestit ea călătorului, „după care dispărea câte o oră întreagă. Într-o zi, l-am urmărit în pădurice şi am văzut un şarpe imens care s-a târât şi a luat din mâna copilului bucata de pâine pe care o adusese. A doua zi, bărbatul meu a venit şi el. Îngrozit la vederea şarpelui sălbatic şi, probabil, veninos, l-a ucis cu toporul. Copilul a apărut şi el după câteva clipe, găsindu-şi prietenul mort. Disperat, a fugit acasă, plângând şi strigând *puiu*! N-am reuşit nicicum să-l consolăm, iar după cinci zile de plâns a murit, strigând *puiu*, *puiu*!”

Daco-romanul, precum strămoşii lui din Italia, crede că destinul omului este în mod misterios legat de o stea care, de sus, de pe cer, reflectă planurile şi accidentele vieţii

[143] „Scăunel, pe tine calc, / Sfinte Andrei, pe tine te rog, / Arată-mi în vis pe cel / Care bărbat îmi va fi” (germ.).

sale. De aceea, dacă îl loveşte vreo nenorocire, steaua lui se întunecă; când moare, steaua dispare în spaţiu. Când cerul e roşu, el îşi imaginează că e război acolo, sus, iar cometele anunţă catastrofe înfiorătoare pe pământ. Sărmanii zei şi zeiţe din Roma păgână par să îşi fi găsit adăpost la daco-romani atunci când au fost alungaţi din Italia, dar mai degrabă sub formă de personaje de teatru ambulant decât ca divinităţi ale Olimpului. Literatura în faşă a ţării le aduce elogii, iar fata ţăranului daco-roman nu îşi umple niciodată ulciorul în formă de vază fără să sufle asupra apei şi să verse ceva lichid pe pământ ca libaţie pentru nimfa fântânii. Am amintit deja de obiceiul de a pune o monedă în mâna sau în gura decedatului pentru Caron, luntraşul de pe Styx.

În opinia valahilor, pietrele preţioase sunt făcute din saliva şerpilor, iar ţăranul sărac, hrănit cu terci şi îmbrăcat în piei de oaie, visează să găsească vreun cuib de viperă sau cuibul vreunei păsări rele plin de bogăţii nemăsurate. Crede că dacă mănâncă inima unui prunc glonţul nu îl mai poate vătăma, iar acest prânz îngrozitor se şi pregăteşte nu araeori.

Într-o zi, m-am alăturat, într-un sat de lângă Bucureşti, unei curioase procesiuni de înmormântare, alcătuită din ţărani valahi. Năsălia din lemn brut era purtată de o jumătate de duzină de săteni. Chipul decedatului, un bărbat tânăr, era expus soarelui arzător, după obiceiul din răsărit, pentru a detecta orice semn de viaţă – obicei care vine din vremurile ciumei. Era o zi extrem de fierbinte, iar în jurul chipului palid al cadavrului se învârtea un roi de muşte negre şi oribile, care îşi vedeau de treaba lor în timp ce acesta era purtat. În faţa coşciugului mergea o persoană cu un coş de turte nedospite, care se mănâncă

în cinstea *manilor* mortului, precum şi un stâlpişor[144] împodobit cu împletituri ca acelea cu care se acoperă în ziua nunţii mireasa la ţară în Valahia. În urma năsăliei erau doi preoţi de ţară, părinţii şi prietenii mortului, purtând cu toţii făclii, apoi un număr de bocitoare, palide şi rătăcite, tocmite pentru această ocazie. Acestea, precum acele *praeficae* de la înmormântările romane din Antichitate, îşi smulgeau părul şi se tânguiau ca şi cum pacea mortului ar fi depins de eforturile lor.

Am urmat procesiunea, care s-a oprit de câteva ori până la biserica satului. Purtătorii sicriului îşi lăsau jos povara. Rudele apropiate şi bocitoarele se înghesuiau în jurul coşciugului, îi vorbeau cu tandreţe mortului, îl îmbrăţişau şi îi cereau iertare pentru micile neajunsuri pe care i le provocaseră în timpul vieţii, exprimându-şi în acelaşi timp durerea prin cântecele tânguitoare de laudă şi regret sau prin vaiete, rupându-şi hainele în mod înfricoşător. Aceste manifestări ciudate tulburau gândurile frumoase pe care noi suntem obişnuiţi să le asociem cu ultimul omagiu adus celui dispărut şi cu pacea mormântului.

Părăsind biserica, trupul a fost dus la o groapă nu prea adâncă din cimitir, care este numit „grădina morţilor”. După ce preoţii au spus ultima rugăciune, mortul şi cei vii au fost stropiţi cu apă sfinţită. Apoi s-a dat glas, pe un ton tânguitor, următoarelor versuri: „Veniţi, fraţilor să-i dăm ultima îmbrăţişare mortului, slăvindu-l pe Dumnezeu! Ce jale, ce durere! El rămâne în mormânt; va sălăşlui cu morţii. Acum suntem despărţiţi. Acum s-au dus răutatea, şi bucuriile deşarte ale vieţii s-au topit. Lutul s-a făcut negru; vasul e spart, lipsit de glas, mort. Într-adevăr, viaţa noastră e ca floarea, ca o boare, ca roua dimineţii. Veniţi deci să ne uităm bine în groapă. Unde e mândria

[144] În orig. *May-pole*, prăjină împodobită cu frunze şi ghirlande, legată, în general, de festivităţile solstiţiului de vară.

trupească, unde e tinereţea? Unde sunt ochii şi unde e frumuseţea cărnii? Toată mândria lui s-a risipit, s-a topit în mormânt, hrană viermilor, în beznă, acoperită cu ţărână.” Coşciugul a fost apoi coborât în groapă şi s-a pus o cruce grosolană de lemn ca să marcheze locul de veci al tânărului valah. Lăsând deoparte cele câteva simboluri creştine, aş fi zis că mă aflu la o îngropăciune din vremea Romei antice.

Atunci când un valah este pe cale să-şi dea duhul, rudele înlăcrimate îi pun în mână o lumânare aprinsă, iar preotul spune rugăciuni cu voce mai mult sau mai puţin puternică şi tânguioasă, în funcţie de numărul de piaştri pe care îi poate obţine pentru serviciile sale. Imediat după deces, trupul este spălat, bărbierit, înveşmântat pentru groapă, atât cât îşi poate permite familia, picioarele îi sunt întoarse către uşă şi, adesea, i se pune un ban în mână sau în gură pentru trecerea pe lumea cealaltă. În familiile boiereşti, înmormântările sunt mai pompoase şi se renunţă la multe din obiceiurile superstiţioase despre care am pomenit.

Valahii, ca şi vechii romani, îi venerează cu smerenie pe *mani*, sau duhurile celor dispăruţi. Această credinţă, ca şi la turci, constituie o sursă abundentă de pomană. La aniversarea celor decedaţi, familia, dacă este în stare, oferă bani şi haine săracilor, pe lângă turte făcute din făină, zahăr, miere, nuci şi brânză. Pe marginea drumului se lasă pentru călător vase cu apă de băut şi, uneori, alimente.

Ca şi turcii, valahii au zile norocoase şi zile cu ghinion. De fiecare zi ţine o anumită muncă, ce nu trebuie săvârşită în altă zi. Femeile spală miercurea şi torc sâmbăta. Marţea e ziua cea mai aducătoare de ghinion dintre toate. În această zi, femeile se spală şi se piaptănă foarte rar; nu se

pleacă marţea în călătorie şi nu se începe vreo treabă importantă.

În anumite zile ale anului se feresc să taie ceva cu foarfecele, ca în timpul festivalului roman al Lupercaliilor[145], pentru ca lupii să nu le vatăme oile. Croitorii, cred eu, sunt scutiţi de această practică. Femeile nu pun mâna pe ac marţea, pe motiv că, altfel, Mântuitorul ar simţi fiecare împunsătură, fiind deci crucificat din nou. Îşi închipuie că pot goni ciuma arzând o cămaşă care a fost toarsă, împletită şi cusută în mai puţin de douăzeci şi patru de ore. Când începe să tune şi să fulgere, superstiţiosul valah îşi face semnul crucii şi se aruncă pe jos.

Idioţii sunt bine-veniţi oriunde. În timpul „Săptămânii nebunilor”[146], li se permite nebunilor să alerge pe străzi, cam ca thugii[147] din India, bătând pe oricine le iese în cale şi provocând şi multe alte pagube.

Sporturile şi dansurile valahilor se aseamănă izbitor cu cele ale ţărănimii romane din vremea lui Traian. Daco-romanii au două dansuri naţionale, *hora* şi *căluşarii*. Acesta din urmă, după Gérando[148], este probabil dansul antic al

---

[145] Lupercalii, sărbătoare religioasă romană care avea loc la jumătatea lunii februarie în cinstea zeului Lupercus, protector al păstorilor şi al ţarinilor.

[146] Săptămâna nebunilor (Săptămâna brânzei), sărbătoare care pregăteşte intrarea în Postul Paştelui.

[147] *Thug*, membru al unei bande de tâlhari şi asasini din India, eradicată de englezi pe la 1830.

[148] Auguste de Gérando (1819–1849), istoric francez, adept al lui Michelet şi prieten al lui Edgar Quinet, membru al Academiei Ungare. Căsătorit cu Emma Teleki de Szék, a locuit la Satulung, în Maramureş. Autor al mai multor lucrări despre Ungaria şi Transilvania, printre care

salilor[149], care aveau un templu pe colina Quirinal din Roma şi jucau la idele lui aprilie, sub conducerea unei căpetenii, cântând, în acelaşi timp, rapsodii de neînţeles. Dansatorii valahi care reprezintă *căluşarii* poartă pe umeri curele de piele bătute cu ţinte de aramă şi învârt nişte bâte lungi în mâini, în timp ce saltă cu frenezia bahică a dervişilor rotitori.

Hora mi-a adus în minte dansul roman [*chorus*], exact aşa cum îl vedem reprezentat în basoreliefurile antice. Dansatorii, bărbaţi şi femei, ţinându-se de mâini, formau un cerc larg, în mijlocul căruia, se aflau lăutarii, sau muzicanţii ţigani. Unul dintre aceştia cânta, iar cercul se învârtea, mâinile şi picioarele mişcându-se armonios, dansatorii avansând şi retrăgându-se, micşorând şi lărgind cercul.

Era ceva în aceste evoluţii lente şi monotone, ca şi în cântul tânguitor al lăutarilor, într-o perfectă potrivire cu spiritul melancolic al daco-romanilor. Pe lângă *horă* şi *căluşari*, am mai văzut dansul brâului. Perechile îşi puneau reciproc mâna stângă pe brâu, iar pe cea dreaptă pe umăr. Deşi excesiv de lente la început, mişcările lor au devenit curând uimitor de rapide.

Reţine, cititorule, că descriu aici jocurile ţăranilor daco-romani, nu pe acelea ale locuitorilor europenizaţi din Bucureşti, care, uitându-şi naţionalitatea, au adoptat plăcerile şi manierele Apusului şi care dansează graţiosul menuet, păşesc în labirintul cadrilului franţuzesc şi se învârtesc în răsucita mazurcă.

La Transylvanie et ses habitants, Paris, 1845, sau „Les valaques en Transylvanie”, în *Revue Indépendante*, 1845. A participat la revoluţia maghiară din 1848–1849.

[149] Salii, colegiu de 12 preoţi ai lui Marte, păstrătorii scuturilor sfinte şi conducători ai dansurilor războinice la sărbătoarea zeului.

Daco-romanii serbează un număr mare de festivaluri. Cel în cinstea Florei are loc în prima duminică din mai.

Festivalul recoltei e minunat la valahi. Mândrele domnişoare din sat o aleg dintre ele pe „Drăgaică” şi îi aşază pe cap o cunună din frunze şi spice de grâu. Apoi, sub conducerea acestei Ceres, ele pleacă peste câmp şi prin sate cântând, bucurând ochii şi inimile celor care le privesc. Cununa de Drăgaică este foarte râvnită de fete, deşi cea care o poartă nu se mărită timp de trei ani.

Vara, când arşiţa pârjoleşte ogoarele, ţăranii îmbracă o fetiţă de cel mult zece ani în straie făcute din frunze. Toţi copii de vârsta ei o urmează prin sat, dansând şi cântând:

„Papalugă,
suie-te la cer,
deschide porţile,
Dă drumul ploilor,
ca să crească,
grâul, alacul, meiul şi altele!”[150]

Festivităţile religioase sunt la fel de interesante. În ziua de Crăciun se joacă o mascaradă, având ca subiect naşterea Mântuitorului. Procesiunea e condusă de un băiat, care poartă ca stindard o stea uriaşă de hârtie, împodobită ostentativ. Urmează magii în costume de la Răsărit şi o escortă de soldaţi romani care îşi ţin lăncile în mâna dreaptă. Fiecare duce câte un felinar. Este reprezentată şi ieslea în care s-ar fi născut Mântuitorul la miezul nopţii. Procesiunea merge din uşă în uşă, recitând imnuri pioase, numite *colinde*.

Anul nou începe la Bucureşti cu o mare ceremonie de botez. Dâmboviţa este binecuvântată de mitropolit, la fel cum acesta binecuvântează şi caii principelui, când sunt

[150] Preluat probabil din Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*.

duşi la păşune pe la începutul lunii mai.[151] Sau, pentru a înlătura neajunsul cauzat de un râu care tot iese din matcă, e trimis un preot care să îl boteze cât mai aproape de izvor. Oamenii îşi cufundă pruncii în apa îngheţată, iar sticlele cu apă sfinţită sunt păstrate multe zile după aceea.

Sărbătoarea Paştelui este cea mai strălucitoare din an şi durează opt zile. În oraşe şi sate se fac pregătiri mari. Se împodobesc casele; toată lumea îşi pune cele mai bune haine, se schimbă vizite şi toate inimile tresaltă de bucurie. Oamenii se salută pe stradă cu formula sacramentală „*a înviât Kristu*, *Kristu a înviât!*" (Cristos a înviat, adevărat a-nviat).

CAPITOLUL VIII

BISERICA GREACĂ

Vârsta cea mai ticăloasă de la-nceputul lumii,
Ce nu mai poate nici să-ngroape-un om.[152]

DACO-ROMANII URMEAZĂ RITUL GRECESC ŞI DOCTRINELE Conciliului de la Niceea, care, după cum se pretinde, le asigură catolicismul timpului, în timp ce biserica de la Roma poate să se laude doar cu cel al locurilor. Ca toţi creştinii grec-ortodocşi, ei nu acceptă că biserica Romei este adevărata biserică catolică, iar în Joia Mare îi

[151] Binecuvântarea cailor (Paştele cailor) coincide cu Înălţarea.

[152] Alfred Tennyson, *Maud*, 1855.

excomunică pe papă şi pe prelaţii latini, rugându-se ca toţi cei care oferă pâine nedospită să fie cuprinşi de tulburare.

Grecii, deşi au mult mai puţină veneraţie pentru euharistie decât latinii, au adoptat cele şapte taine, se împărtăşesc după regulile sf. Vasile şi ale [sf. Ioan] hrisostomul, respectă patru posturi mari şi se abţin de la carne miercurea şi vinerea. Ei susţin că Sfântul Duh vine doar de la Tatăl şi nu cred în admiterea imediată a sfinţilor şi martirilor la beatifica viziune. Grecii botează prin imersie, folosesc pâinea dospită şi susţin prezenţa fizică [în elementele euharistice].

Biserica ortodoxă grecească nu s-a „îmbătat cu sângele martirilor", aşa cum a făcut biserica Romei. Ortodocşii practică un anumit grad de toleranţă, dar nu e câtuşi de puţin sigur că nu s-ar fi dovedit la fel de sângeroşi ca latinii dacă ar fi fost îndemnaţi la persecuţii în acelaşi fel.

Ei nu consideră creştină nici o sectă care nu e în curtea propriei lor biserici. Nici în Rusia, nici în provinciile europene ale Turciei în care s-a făcut simţită influenţa ţarului nu li se permite catolicilor sau protestanţilor să-şi atragă credincioşi dintre ortodocşi. Atât de puternic este bigotismul acestei interesante biserici şi rolul autoproclamatului ei conducător din Sankt-Petersburg[153], încât se înalţă un adevărat zid chinezesc în jurul instituţiei, care să o apere de orice influenţă străină, ca şi cum ar fi prea perfectă ca să mai aibă ceva de învăţat şi prea sacră ca să vină în contact cu restul lumii creştine. Nu se acceptă nici un alt izvor de lumină ori de cunoaştere.

Cu caracterul său rigid şi neschimbător, Biserica Grecească este instrumentul tiraniei, atât la Constantinopol, cât şi la Sankt-Petersburg sau Belgrad. Ţarul Rusiei, patriarhul de la Stambul şi principii mărunţi

[153] Ţarul Rusiei obţine statutul de protector al ortodocşilor din Imperiul Otoman prin Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774).

care trăiesc din generozitatea acestora, folosind credinţa ca pe un instrument al ambiţiei şi lăcomiei, doar fac la scară mai mare ceea ce fac toţi episcopii şi preoţii.

Vrăjmăşia dintre sectele creştine rivale este aspră şi statornică. Nu cu mulţi ani în urmă, fiul unui grec bogat din Constantinopol s-a convertit la islamism. *Popa*, preotul grec, a fost chemat să-l consoleze pe tatăl disperat. „Te-a lovit, într-adevăr, un mare necaz”, i-a spus el, „dar lucrurile ar fi putut sta mult mai rău. Fiul tău e doar musulman; închipuieşte-ţi ce mâhnit ai fi fost dacă ar fi devenit un catolic plin de ură!”

Deşi practică confesiunea auriculară, grec-ortodocşii nu o recunosc ca precept divin, privind-o doar ca pe o sarcină a bisericii. Ei susţin că e un lucru legitim să îţi înşeli vrăjmaşul şi că nu e un păcat să îl răneşti şi să îl oropseşti. Cei mai mulţi sunt de părere că nu e necesar să restitui bunurile furate sau obţinute prin fraudă ca să fii izbăvit.

Mulţi dintre creştinii răsăriteni, mai ales dintre aceia care vorbesc limba lui Platon, nu consideră că a opta poruncă face parte din crezul lor şi exersează intens conjugarea verbului grecesc *kléptein*[154] la toate modurile şi timpurile.

Nutresc o adevărată oroare faţă de excomunicare, care, după ei, „îl exclude pe vinovat din sânul bisericii, de la comuniunea cu Treimea, cu sfinţii şi cu cei trei sute optsprezece părinţi de dinainte de al Patrulea Conciliu Ecumenic, încredinţându-l diavolului şi tradătorului Iuda şi, dacă nu se căieşte, îi condamnă trupul să rămână, după moarte, tare ca piatra”.

Ca biserică, creştinii de rit grecesc nu îşi proclamă infailibilitatea sau suveranitatea temporală. Până şi în Rusia, unde Biserica Ortodoxă a ajuns la dimensiuni colosale, unde oracolele unei credinţe antice au dat aripi

[154] A fura (gr.).

ambiţiei şi absolutismul şi-a asumat cu sfruntare principiul teocraţiei, chiar şi acolo aura Bisericii păleşte în faţa vâlvătăii orbitoare a puterii temporale. Sfântul Sinod, cândva antic şi independent, este pus acum sub îndrumarea spirituală a unui comandant de cavalerie.

Din punct de vedere politic, influenţa bisericii Latine a fost distrugătoare, în timp ce influenţa Bisericii Răsăritene a fost conservatoare. Aceasta din urmă i-a ţinut laolaltă pe *membra disjecta* ai imperiului rus în timpul năvălirii tătarilor şi numai cu cooperarea activă a creştinilor grec-ortodocşi din Imperiul Otoman a putut spera ţarul Nicolae să reaşeze crucea pe Sfânta Sofia.

În diferitele părţi ale Europei Răsăritene, organizarea bisericii Greceşti este, în general, aceeaşi. Clerul său este împărţit în cler monahal şi secular. În prima categorie intră călugării şi numai ei pot să fie avansaţi la demnităţile supreme ale bisericii. Rangurile inferioare ale clerului monahal, şi anume sub mitropolit, arhiepiscopi şi episcopi, sunt numite în Rusia „clerul negru”. Episcopii şi cei de deasupra lor sunt priviţi ca nişte jertfe pe altarul bisericii. Trebuie să practice celibatul şi să se ţină departe de carnea animalelor, dar cei care alcătuiesc clerul negru, numiţi astfel datorită culorii straielor, au voie să se însoare înainte de a intra în ordin, însă nu şi după aceea. Sunt scutiţi de taxe, de încorporare şi de pedepsele corporale, această din urmă scutire fiind valabilă şi pentru soţiile lor.

Preoţii seculari, sau clerul alb, sunt de departe mai numeroşi decât ceilalţi şi îndeplinesc cea mai mare parte a funcţiilor ecleziastice ale Bisericii. Căsătoria este o condiţie necesară pentru orice candidat la intrarea în această clasă, iar dacă, în timp ce este preot, îşi pierde soţia, puterile sale sacerdotale încetează deodată şi nu îi mai revin decât însurându-se. Aşa este în unele părţi ale Rusiei. În Principatele Dunărene, preotul poate să aibă o

singură nevastă, de a cărei menţinere în viaţă depinde într-o mare măsură prosperitatea lui.

Preotul grec-ortodox se însoară, literal, de trei ori: o dată când devine diacon, apoi când este hirotonisit şi, în fine, atunci când îşi ia o mireasă lumească.

Astfel, la ortodocşi, căsătoria este fundaţia ordinului preoţesc, iar beneficiile aduse de harul preoţiei sunt, de fapt, un premiu oferit soţului care, prin grija sa conjugală, reuşeşte cel mai bine să prelungească zilele soţiei. De aici, ruşii zic „fericită ca o preoteasă”.

Preoţii seculari, neavând venituri stabile, sunt obligaţi să subziste prin practici simoniace, să adune prin religie în loc să împartă speranţele şi consolarea ei. Ei sunt, de fapt, obligaţi să vândă sfintele taine care le sunt încredinţate. Nimeni nu poate să obţină iertarea păcatelor, să se spovedească, să îşi boteze copiii sau să îşi îngroape rudele, să se cunune sau să se despartă, nici măcar să-şi afurisească vrăjmaşii fără să-i plătească înainte preotului; iar preţul mărfurilor sale spirituale depinde de mijloacele şi de evlavia enoriaşului.

O atare situaţie deplorabilă se întoarce în mod fatal împotriva moralei preoţimii ortodoxe. Pentru că acasă nu-şi pot permite decât o subzistenţă limitată, preoţii folosesc orice ocazie de a se aşeza la mesele altora, unde sunt gata să se abandoneze fără nici o reţinere satisfacerii apetitului lor insaţiabil şi a setei de nestins. „Ce sunt eu, preot, să mănânc şi să beau cât doi?”, aşa sună o vorbă creştinească din Răsărit. Neînfrânarea este mama tuturor viciilor.

Potrivit raportului Sfântului Sinod al Rusiei, în anul 1836 au fost caterisiţi 208 preoţi pentru infracţiuni grave şi încă 1995 pentru delicte minore. În acel an, numărul total de preoţi din Rusia era de 102.456, astfel că doi din fiecare sută au fost condamnaţi de tribunale. În anul 1839,

raportul preoţilor condamnaţi era de unul la douăzeci, iar în trei ani consecutivi observăm că o şesime din preoţii ruşi a fost compromisă prin crime şi ilegalităţi. Cu toate acestea, biserica Rusiei se dă drept ortodoxă, iar de la Romanov până la ultimul şerb toţi se făiesc cu misiunea spirituală a sfintei Rusii. Văzând aceste statistici, nu putem să ne mai mirăm de remarca înfricoşătoare a sf. [Ioan] Hrisostom despre clerul grecesc: „Nu cred că vor fi mântuiţi prea mulţi preoţi, cei mai mulţi dintre ei se vor pierde.”

Clerul superior, care formează elita Bisericii, nu este cu desăvârşire lipsit de virtute şi de inteligenţă, dar el nu vine în contact nemijlocit cu poporul, şi ca urmare nu exercită decât prea puţină influenţă asupra acestuia.

Preoţii de mir, datorită degradării şi ignoranţei lor, sunt arareori respectaţi, chiar şi în timpul oficierii sfintei slujbe, iar uneori sunt trataţi cu o familiaritate la limita dispreţului. Există proverbe şi glume în legătură cu preoţia incomparabil mai aspre decât epigrama greacă sau madrigalul franţuzesc. În Răsărit, clerul secular se distinge cu greu de ţărănime, fiind la fel de ignorant ca turma pe care o păstoreşte. Rătăcind printre ruinele templului lui Ceres din Eleusis, am văzut un preot grec ţesălându-şi calul, în timp ce sălbatica-i nevastă şi fiicele ei, care se zăreau în Grota Nimfelor, arătau ca o harpie înconjurată de furii.

Călugării sunt din ordinul sf. Vasile. Mânăstirile, dintre care unele sunt libere, iar altele închinate patriarhiilor din Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, deţin mai mult de o treime din fondul funciar al Principatelor. Cele care aparţin de muntele Athos sunt deosebit de bogate. Vechea mănăstire a Neamţului a contribuit cândva la progresul intelectual al ţării, dar astăzi nu mai este decât un spital.

În Valahia există o biserică la fiecare şase sute de locuitori şi, cu tot cu familiile preoţilor, o persoană din patruzeci şi şase aparţine clerului.

În Valahia sunt două seminare şi în Moldova unul, dar gradul de instrucţie pe care îl primesc studenţii aici nu se apropie de ceea ce se predă într-o şcoală districtuală din New York. Aproape oricine poate deveni preot grec-ortodox în Valahia plătind echivalentul a 75 $, taxa de iniţiere pentru preoţie. Aspirantul nu trebuie să ştie să scrie. Capacitatea de a citi liturghia ortodoxă este, chipurile, necesară, dar până şi aceasta lasă adesea de dorit; în care caz, preotul recită slujba din memorie, aşa cum îşi repeta Homer cântecele. Preoţii din oraşe şi târguri, deşi ignoranţi şi depravaţi, au adesea o înfăţişare respectabilă.

Adevăratul tip de popă poate fi admirat doar în satele din Valahia, despre a căror precaritate nu îţi poţi face o idee decât dacă te duci să le vezi. Acesta locuieşte pe un petic de pământ oferit de boierul care deţine satul, nu-l poţi deosebi de cel mai simplu ţăran decât datorită bărbii, potcapului şi cizmelor, munceşte şi merge la târg exact ca enoriaşii săi ignoranţi, ale căror păcate, foste, prezente şi viitoare, este împuternicit să le ierte. Banii obţinuţi din vânzarea sfintelor taine şi a apei sfinţite îi sunt de puţin folos acasă; aproape toţi trebuie predaţi mai departe episcopului, sub forma unui cadou anual în schimbul privilegiului de a-şi păstra poziţia. Nu este de mirare deci că acordă iertarea păcatelor pe câteva parale şi cu dragă inimă dacă cel care a furat o oaie sau un sac de grâu îi face şi lui parte.

De sărbătorile fără număr ale bisericii Greceşti, în timpul cărora ţăranului îi este strict interzis să muncească pentru profitul său lumesc, „se foloseşte cu abilitate preotul, asigurându-l că poate lucra în slujba Domnului, adică a

preotului său, astfel că leneşul şi superstiţiosul valah, care abia se porneşte la muncă pentru propria-i hrană, asudă de bunăvoie, arând ogorul *popii* în zilele de post şi câştigându-şi astfel mântuirea sufletului”.

Să facă semnul crucii de la dreapta la stânga înainte de rugăciune sau când se aude tunetul, să repete semnul crucii când se întâlneşte cu preotul, când trece prin faţa bisericii sau când încearcă să-l gonească pe diavol, să se prosterneze *à la turque* evitând totodată să îngenuncheze ca ereticii catolici, să-l venereze pe popă şi să-i blesteme pe papă şi pe musulmani, să ţină o sută cincizeci de sărbători pe an şi să postească o sută zece zile – iată educaţia oferită de biserica Grec-Ortodoxă milioanelor sale de adepţi. Abstinenţa impusă în zilele de post este atât de severă, încât nici măcar cu aur nu poţi să cumperi o cană de lapte. Nu ai cum să-l faci pe ţăranul rus sau român să-şi îndulcească ceaiul cu zahăr purificat cu sânge de vită. Vasile[155], celebrul tâlhar daco-roman, în timp ce jefuia o locuinţă, după ce îi omorâse pe toţi din casă, a fost şocat văzând cum unul dintre bandiţii lui lingea o farfurie pe care se afla unt. „Păgâne!”, a strigat el lovindu-l cu sălbăticie, „nu ţi-e frică de Dumnezeu?”

Nobilul bogat şi vicleanul călugăr se mulţumesc să respecte prima şi ultima zi din posturile lungi. Săracul spune că cel bogat poate să îl îmbuneze pe Dumnezeu prin alte mijloace, cum ar fi actele de caritate, dar el nu are de ales. Astfel că cei umili, pe lângă sărăcie, trebuie să-şi înfrâneze poftele trupeşti, în timp ce bogaţii caută să obţină mai uşor bunăvoinţa Domnului şi ajung în rai peste puntea de aur a caritătţii.

Să arzi lumânări roşii şi unsuroase pentru un sfânt patron, să adori imagini hidoase parţial cioplite, să strigi

[155] Probabil Vasile Stroescu (Vasile cel Mare), haiduc moldovean de la începutul sec. XIX.

fără încetare *Gospodi pomilui!* (Doamne, iartă-ne!), să fii cu numele Domnului mai mult pe buze şi mai puţin cu dragostea lui în suflet – iată ce înseamnă veneraţia în biserica Grecească!

Creştinii grec-ortodocşi susţin virginitatea perpetuă a Fecioarei. În adoraţia lor, Maria uzurpă, de fapt, locul Mântuitorului. Un nume mai potrivit pentru ei ar fi „Mariiţi”. Ei se roagă şi la cruce pe post de mijlocitor.[156]

Bisericile greceşti sunt construite toate în stil bizantin. Multe dintre construcţiile vechi, cu forme grosolane şi ciudate, se surpă acum în ruină. Structurile moderne, majoritatea construite din bani proveniţi de la mănăstirile grec-ortodoxe bogate, se aseamănă de departe cu capelele metodiste. Curţile bisericilor grec-ortodoxe vechi au ziduri înalte şi sunt încă folosite ca loc de veci. Somnul morţilor însă, sub toată murdăria şi gunoiul care zac acolo, este foarte scurt, căci aceste locuri spurcate sunt lăsate pradă câinilor şi porcilor, fiind literalmente pline cu oasele morţilor şi tot felul de murdării. Dacă treci noaptea pe lângă cimitir în capitala Valahiei, nu arareori poţi vedea...

„Câinii slabi de pe sub ziduri
Ţinându-şi carnavalul deasupra morţilor,
Înfulecând şi mârâindu-se pe ciolane.”[157]

Iar dacă morţii sunt îngropaţi prea adânc pentru aceşti pângăritori nocturni, rămăşiţele lor sunt exhumate după trecerea a trei sau cel mult şapte ani. Valahii cred că, deşi sufletul nu poate părăsi trupul decât după ce acesta este

[156] În cuprinsul întregului volum consideraţiile autorului despre ortodoxie, catolicism şi islam, mai ales cele privitoare la manifestările exterioare ale credinţei, sunt determinate în mod evident de protestantismul său.

[157] George Gordon Byron, *The siege of Corinth*, 1816.

complet descompus, el iese noaptea din mormânt pentru a-i vizita pe cei vii. Oamenii sunt extrem de înfricoşaţi atunci când se mişcă pământul de pe mormântul unei rude, aşa cum se întâmplă uneori, datorită vreunei viclenii a preotului.

Exhumarea are loc de obicei la moartea unui prieten. Un cadavru incomplet descompus este un posibil caz de afurisenie. Ca probă, cadavrul putred este sprijinit de un zid. Totul este în regulă dacă se face bucăţi, iar rămăşiţele, după ce au fost spălate bine cu vin şi după ce preotul s-a rugat temeinic pentru ele, sunt încredinţate din nou pământului, pentru a împărţi cu un cadavru proaspăt aceeaşi locuinţă nesigură. Dar atunci când trupul rămâne drept, rudele şi spectatorii care participă dau glas unui strigăt disperat. Cazul e prea serios pentru un simplu preot. Este chemat un episcop şi trebuie ca măcar o treime din averea lăsată de nefericit să fie promisă clerului şi săracilor înainte ca cei apropiaţi să fie asiguraţi că a scăpat de afurisenie şi că sufletul său va fi fericit de aici înainte.

Creştinii grec-ortodocşi cred în raiul cu multe lăcaşe, dar resping din crezul lor purgatoriul latinilor. Ideile superstiţioase despre care am pomenit provin fără îndoială de la locuitorii antici ai ţării, care au fost învăţaţi despre transmigraţia sufletelor de un discipol al lui Pitagora.

Asprele dogme iconoclaste ale creştinilor grec-ortodocşi condamnă uzul statuilor în lăcaşele lor de cult; ca să compenseze, acoperă zidurile pe dinăuntru şi pe dinafară cu mâzgălituri de sfinţi greceşti cu buze roşii şi largi halouri în jurul capetelor, executate atât de precar, încât cu greu aş putea să îi acuz pe credincioşi de idolatrie, sfinţi care sunt atât de numeroşi, încât ornamentaţia celestă a unui singur edificiu aproape că epuizează calendarul. N-am văzut niciodată ceva similar acestor sfinţi care păşesc pe

nori sus în cer, jos pe pământ sau în apele de sub pământ. Pe pereţii bisericilor mai sunt şi inscripţii grosolane în limba slavonă.

„M-am amuzat adesea”, spune Paget, „cu aceste picturi din bisericile valahilor; căci, deşi sunt prea grosolane ca să poată fi descrise, au acel aer picant, adesea sarcastic, specific lui Rabelais sau Chaucer, creat cu o minuţiozitate diabolică şi cu o fertilitate a imaginaţiei demnă de un Brueghel, care îţi aminteşte de ilustraţiile din vechile noastre cărţi de rugăciune. Lăsând deoparte păcatele lor împotriva bunului-gust, sunt acolo bune dovezi de umor bisericesc; este imposibil, în ciuda respectului datorat caracterului sacru al subiectului, să nu îţi smulgă un zâmbet pictorul călugăr, atunci când îl acoperă pe fariseu cu straiele şi bijuteriile vreunui episcop din împrejurimi, sau fantezia sa lascivă atunci când se lansează în descrierea tuturor farmecelor şi ispitelor prin care păcatul îl sminteşte pe bietul om.”

În epoca de glorie a influenţei ruseşti, valahii primeau în mod regulat icoane, relicve şi ornamente de biserică pentru a le nutri buna opinie despre ţar, pe care mulţi dintre ei îl văd ca pe marele conducător al bisericii Grec-Ortodoxe, deşi ţin de patriarhul Constantinopolului.

Clopotele au fost îngăduite în Principate abia de când au intrat sub protecţia Rusiei. Pentru că turcii nu au fost niciodată încântaţi de sunetul clopotelor, creştinii erau chemaţi pe vremuri la biserică cu *toaca*, un ciocan de lemn cu care se bate într-o scândură. Acest procedeu este încă folosit de majoritatea bisericilor din Bucureşti; cât am stat acolo, am fost trezit din somn în fiecare dimineaţă de acest sunet îngrozitor, care se auzea din turla unei biserici învecinate.

În bisericile greceşti, corpul principal al edificiului, în care auditorii *stau în picioare* în loc să şadă, este separat

de cor şi altar prin *iconostas*, un paravan impunător în spatele căruia preoţii cântă şi îndeplinesc nenumăratele manevre şi semiprosternări specifice Bisericii Răsăritene. Din când în când se îndepărtează un văl, permiţând o privire în această *penetralia*, sau se deschide o uşiţă prin care apare preotul purtând ostia, la vederea căreia audienţa cade la podea, toată lumea făcându-şi de zor semnul crucii.

Am fost într-o zi la slujba de la biserica Mitropoliei, una dintre cele mai interesante clădiri din capitala valahă, pentru că păstrează cenuşa sfântului Dimitrie[158] şi pentru că aici este sediul Adunării Generale a principatului.

Pe drum, la ora opt de dimineaţă, străzile erau pline de căruţe de la ţară. Întrebând de ce, am aflat că principalul târg al săptămânii se ţine sâmbăta dimineaţa, astfel încât ţăranii să poată să-şi vândă legumele şi să-şi cumpere de la preot iertarea păcatelor cu aceeaşi ocazie, fără să mai piardă timpul. Am fost chiar surprins să văd o astfel de demonstraţie de talent practic din partea amărâţilor de valahi, dar obiceiul provine fără îndoială de la grecii antici, care făceau sacrificii zeilor în timpul jocurilor sau la alte adunări importante.

Intrând în biserica mitropolitană, am găsit o incintă imensă plină de-a valma cu boieri, orăşeni şi ţărani. Bărbaţii şi femeile ocupau părţi diferite ale încăperii. O adunare mai neinteresantă n-am văzut niciodată. Lipsa de inteligenţă, privirea bigotă şi fanatică, expresia lipsită de suflet a acelei mase de bărbaţi şi femei erau întrecute doar de înfăţişarea neglijentă, ignorantă şi desfrânată a cârdului de preoţi care îl asista pe mitropolit în execuţia a ceea ce părea să fie o batjocură revoltătoare a serviciului divin. Nu se găsea nici o umbră de solemnitate în toată

[158] Este vorba despre moaştele Sfântului Dimitrie cel Nou, ocrotitorul Bucureştiului.

povestea asta. N-am cum să uit aceste momâi preoţeşti cu robe negre şi pălării fără boruri, ale căror sfinte plete şi bărbi părea că nu fuseseră siluite niciodată de spurcatele foarfece sau de brici. Căscau, râdeau şi îşi vânturau privirile pe deasupra audienţei, iar uneori am simţit căutături indignate aţintite asupra mea, pentru că nu am fost dispus să mă arunc pe jos la vederea vreunui fleac şi am refuzat să sărut o pictură urâtă a *Panaghiei* – sau Fecioara Preasfântă – pângărită deja de sute de buze scârboase.

Pasiunea creştinilor răsăriteni pentru relicve vădit măsluite este cu totul remarcabilă. Ei nu admit imaginile, dar folosesc picturi în relief, atât în locuinţe, cât şi în bisericile lor; pictura este lucrată de o persoană lungită pe podea şi nu poate fi vândută pe bani. Această ultimă restricţie este, însă, evitată cu abilitate. Felul în care chiar şi persoanele bine îmbrăcate sărută mâna şi straiele preoţilor mult mai ignoranţi decât ele este de ajuns ca să stârnească dezgustul privitorului. Predicile nu sunt cunoscute la ei. Aproape toată slujba este alcătuită din rugăciuni şi lecturi în vechea limbă slavonă, cântate pe nas într-un mod care ar face cinste unei sinagogi evreieşti şi sunând ca o enormă exagerare a fonfăielii puritane de pe vremuri. Pare că nasul este singura parte a aparatului vocal care e scoasă la luptă în această încercare vădită de a

„Frânge vocea melodiei
Şi-a-i rupe timpului picioarele”[159]

Iar acest soi de muzică, lungită timp de două ore, cu rare momente de pauză în care „să se vindece izbiturile

[159] Oliver Wendell Holmes, *The Music-Grinders*, 1836.

sunetului”[160], este considerat superlativul frumuseţii. Aerul închis din biserică a devenit otrăvitor de la norii de tămâie aprinsă şi de la mucurile lumânărilor de seu. M-am bucurat să părăsesc edificiul, ca şi pe cei douăzeci şi patru de cerşetori jalnici pe care i-am numărat la uşă.

CAPITOLUL IX

O CĂLĂTORIE DE NOAPTE PRIN ROMÂNIA

Iute, iute, sălbatic tropotind ca vântul,
Fugea bidiviul cel sur.[161]

DUPĂ O ŞEDERE DE ŞASE SĂPTĂMÂNI, M-AM HOTĂRÂT SĂ PĂRĂSESC Bucureştiul. Stătusem destul printre boierii şi sclavii lui, printre palate şi colibe, printre grădini şi smârcuri; văzusem destul din luxul lui parizian şi din sărăcia lui lucie!

Daco-romanii au un înlocuitor straşnic al rapidului drum de fier american. Nimic nu poate fi mai primitiv decât *căruţele* lor, sau poştalioane, care trebuie să se tragă din timpurile când sciţii rătăceau pe câmpiile valahe. Nici măcar o particulă de fier nu se foloseşte la construcţia celor patru rotiţe de lemn de care e prins un coş împletit, ca un cufăraş pentru veselă, şi exact atât de mare încât să primească o singură persoană, cu extremităţi flexibile şi dimensiuni moderate pe orizontală.

---

[160] *Ibid*.

[161] Thomas Babington Macaulay, *Lays of ancient Rome*, *The battle of lake Regillus*, 1842.

La acest vehicul, puţin mai mare decât o roabă şi care uneşte în el toate inconvenientele posibile, sunt legaţi cu frânghii între patru şi opt cai valahi, poate şi iepe, cu tot atâţia mânji care zburdă pe de lături. Călătorul se afundă în fânul fermentat care reprezintă capitonajul vehiculului şi beneficiază de suficienţi ghimpi cât să capete o iritaţie, atât cutanată, cât şi mintală. *Surugiul*, un valah oacheş cu pălărie pleoştită şi nădragi largi, prinşi într-un brâu lat de piele, încalecă pe unul dintre caii rotaşi şi, la strigătul lui pătrunzător, sprintenii armăsari îşi lasă urechile pe spate şi pornesc cu o iuţeală care sfidează orice mijloc de locomoţie. Dacă vreunul dintre aceşti cai cu înfăţişare sălbatică cedează, este abandonat de *surugiu*, pentru a fi luat la întoarcere.

Pe străzile Bucureştiului am fost asfixiat de praf, iar după ce am părăsit oraşul cuiele de lemn de la osie au sărit de două ori, ceea ce m-a făcut să mă tem pentru integritatea ciudatului meu vehicul.

Curând după trecerea barierei a început să plouă cu găleata, rafalele aduse de un vânt teribil dinspre sud-est lovindu-mă drept în faţă. În loc să mai zbor printr-un nor de praf, am fost, prin urmare, împroşcat neîncetat cu noroi.

Oraşul Călăraşi se află la şapte poşte valahe de Bulgaria, o distanţă de circa şaptezeci de mile englezeşti. Drumul se întinde peste preriile întinse, mai bine zis nişte platouri care câştigă succesiv câteva picioare altitudine, înălţându-se în direcţia Carpaţilor. Ici şi colo vezi câte un copac sau vreun tufiş. De câteva ori mi s-a părut că mă aflu în familiara prerie din Illinois. În apropierea Bucureştilor recolta era deja strânsă şi, pe măsură ce avansam, terenul era din ce în ce mai puţin cultivat. În vremea turcilor, ţăranii îşi construiau bordeiele cât mai departe de drumurile circulate, pentru a evita vizitele

stăpânilor care-i împilau; nici incursiunile recente ale cazacilor nu au încurajat deloc familiaritatea de partea sărmanilor valahi.

Drumul este foarte rău, dar neîmblânzitul *surugiu*, cum zice germanul, lasă curând în urmă distanţa unei poşte. Strigătul său prelung trădează faptul că singuraticele clădiri care se văd în faţă pe câmp sunt ale staţiei de poştă. Am ajuns. *Surugiul* descalecă în faţa unei cocioabe joase cu ferestre de hârtie. Aici îl găsim pe şeful staţiei în papuci, cu gâtul şi pieptul dezgolite, cu pipa în mână şi cu *şuba* de oaie aruncată neglijent pe umeri.

— Caii, şefule!

— Vor fi aici îndată.

— Unde sunt? continui eu.

— Pasc mai încolo, pe câmp. Răbdare! Răbdare! răspunde el; şi, într-adevăr, în loc să aştepte în grajd, gata de drum, caii păşteau în linişte cam la o milă depărtare. *Rândaşul* (grăjdarul) încalecă pe unul dintre caii noştri şi, după ce îl mână într-un galop nebun, alege la întâmplare patru cai odihniţi. *Ceauşul* (ajutorul) le trece căpăstrul peste cap, scurtează o frânghie, lungeşte alta, face câteva noduri, şi totul e gata. Noul *surugiu* încalecă. Mi se vizează biletul de drum şi fumăm pipa păcii timp de câteva minute. *Surugiul* de la poşta din urmă îşi întinde pălăria după obişnuitul *bacşiş*.

— Uite un sfanţ[162]! zic eu, aruncându-i douăzeci de parale *ceauşului*.

Ne lansăm înainte cu iuţeală nebunească şi zburăm prin două-trei sate de valahi, a căror existenţă este marcată de o serie de ridicături conice pe întinderea câmpiei. Strigătele vizitiului îi scot la lumină pe locuitorii simpli ai acestor sălaşe subterane, ca atunci când călătorul se apropie de coloniile câinilor de prerie din Vest.

---

[162] În orig. *zwanziger*.

Nici un fel de descriere nu poate închipui un sat valah locuit de clasa cea mai săracă a ţăranilor şi de ţigani. Aici, om şi animal se bucură de adăpostul, hrana, respiraţia şi societatea celorlalţi, omul şi natura aflându-se în cele mai apropiate relaţii. Nu am mai văzut niciodată – nici măcar în fundăturile Londrei, unde sărăcia acută şi corupţia se ascund de ochiul caritătii – o atât de cruntă nevoie, o atât de abjectă şi intensă mizerie. Fericite, infinit mai fericite, în comparaţie cu ei, sunt familiile sărace din New York, înghesuite în camere subterane, murdare, minuscule, ba chiar împărţite în compartimente mai mici prin linii trase cu creta. Acoperişul acestor maghernite subterane nu ascunde nici măcar privirii fiinţele murdare dinăuntru, în care atmosfera este în legătură nemijlocită cu arşiţa sau gerul de afară. „Domnule”, spunea o amărâtă de femeie valahă unui călător, „uite astea două saltele, împuţite şi tăvălite în noroi. Am o capră şi două oi, iarna dorm cu ele, că ne ţin de cald, mie şi ăstuia mic al meu”. Lângă prima staţie de poştă am văzut un ţăran ghemuit în colţul bordeiului, ca să se ferească de ploaie.

— De ce nu-ţi repari acoperişul? l-am întrebat.

— Plouă prea tare, domnule, mi-a răspuns omul.

— Dar de ce nu-l repari când e vremea bună?

— Păi atunci n-are nici un rost.

Aceste fiinţe nenorocite au obiceiul de a-şi îneca amarul în băuturi de cea mai abjectă calitate, iar când vine la ei o trupă de ţigani rătăcitori, creaturile zdrenţăroase şi mânjite cu noroi joacă şi saltă la fel de sprinten ca pietrele şi copacii pe acordurile lui Orfeu.

Pornim mai departe. A patra staţie este şi ultima. S-a întunecat deja de trei ore, dar ce întuneric! – suficient de negru, încât să

„fie pus în sticle

Şi vândut drept cerneală de Tir”[163].

Epuizasem şaisprezece cai şi patru vizitii. Deşi eram ud, înfometat şi aproape rupt de zdruncinături, am hotărât să continui. *Surugiul* strigă pe când trăgea în faţa staţiei scunde de poştă, de unde apăru curând şeful de staţie cu un felinar de hârtie în mână. După ce au dezlegat tremurând caii care gâfâiau, cei doi m-au îndemnat să intru în colibă. Eu, însă, am rămas pe loc, arătând spre grajdul acoperit cu stuf, încolăcit de vântul care şuiera în rafale aprige, şi apoi către Călăraşi, de care încă mă despărţeau trei poşte.

După uniforma mea turcească, s-au gândit fără îndoială că eram vreun ofiţer din corpul lui Omer paşa, trimis cu depeşe la Stambul. Erau obişnuiţi să se supună şi, într-un târziu, după ce am scos la iveală paşaportul, s-au conformat. Valahul cel oacheş încalecă, *biciul* cel lung se roteşte şi pocneşte şi iată că ne cufundăm în noaptea densă, în ciuda întunericului şi a furtunii. Cum aş putea să uit cerul acela de cerneală, lapoviţa necontenită care te înjunghia până la os, acea aventură nebunească, demnă de eroii lui Ossian?

Surugiul alesese caii cei mai sprinteni de la staţia de poştă. Îi promisesem un *bacşiş* generos, aşa că acum goneam peste câmp, fără a mai încerca să urmărim vreun drum, cu o asemenea viteză, încât minuscula *căruţă* părea că nici nu atinge pământul. Vântul s-a schimbat la un moment dat, începând să mă lovească din spate. Întunericul de nepătruns a fost spart pentru o clipă de strălucirea unui fulger, urmată de vuietul îndepărtat al tunetului.

O furtună, născută pe culmile Carpaţilor şi pornită cu furie în jos, era gata să se repeadă asupra noastră.

---

[163] Oliver Wendell Holmes, *The Comet*, 1832.

Surugiul, orientându-se după o luminiţă care lucea pe câmp la câteva mile de noi, îşi mâna caii cât putea. Scăparea era imposibilă. Era una dintre acele furtuni grozave care se abat pe neaşteptate asupra călătorului singuratic în câmpia valahă – mai de temut decât furtunile care mătură preriile de la noi. Fulgerele vii, care orbesc ochiul şi chircesc sufletul, dezvăluiau când şi când norii de furtună îngrămădiţi unul peste altul – escadroanele artileriei cereşti, ale căror reverberaţii erau tot mai cumplite.

Sprintenii noştri căluţi se chinuiau în van să ducă roţile de foc ale căruţei departe de furtună. *Surugiul*, aplecat în faţă, folosea energic *biciul*; cu mânecile-i largi şi pletele fluturând în vânt, arăta acum ca un centaur războinic pornit în urmărirea lapiţilor; nu reuşeam să-mi scot din minte această imagine clasică. Eram cuprins de o frică grozavă. Furtuna ne lovi cu toată furia sa. Scuturăturile *căruţei*, care mă temeam în fiece clipă că se va face bucăţi, deveniseră de nesuportat. Mă gândeam la instrumentele oribile folosite cândva pentru supliciul criminalilor, şi nu o dată mi-am închipuit că sunt Mazepa, legat pe un armăsar sălbatic în Ucraina.

— Opreşte! Opreşte! i-am strigat *surugiului*.

— *Hii, Murg! Hii, Bălan!* am primit răspuns printre mugetele vântului şi bubuiturile de tunet.

Chiar atunci s-a întâmplat să părăsim calea catifelată a preriei şi să intrăm pe o bucată de drum brăzdată cu făgaşe adânci de carele grele ale artileriei ruseşti. Se auzi un trosnet; unul dintre caii înaintaşi se împiedică şi căzu, iar eu mă trezii azvârlit, din fericire fără urmări, pe iarbă. Luminiţa firavă din zare dispăruse cu câteva minute înainte. *Surugiul* culese pe pipăite epava *căruţei*, dar, cu toată priceperea lui rudimentară, nu fu în stare s-o facă la loc. Ne-am hotărât s-o abandonăm. Genţile mele de

carpetă au fost legate pe unul dintre cai, iar eu am încălecat pe altul; încercam să ne găsim calea pe câmp când un fulger strălucitor şi prelung, deschizând ca o vedere panoramică spre altă lume, ne dezvălui staţia singuratică de poştă, aflată la doar un sfert de milă depărtare. Am ajuns la ea cu uşurinţă şi am fost primiţi înăuntru.

Casa poştei era din soiul ceva mai bun al locuinţelor valahe. Călătorind pe aceste meleaguri dunărene poţi împărţi patul cu oameni neobişnuiţi. În cel mai pur stil daco-roman, în aceeaşi cameră minusculă se înghesuiau părinţii, copiii şi oaspeţii. Doborât de oboseala şi de emoţia ultimei poşte străbătute, m-am aruncat, înfometat şi ud cum mă aflam, pe un divan rudimentar şi, cu un copil în loc de pernă, am căzut imediat într-un somn odihnitor, care însă n-a durat mult. Cu urletele vântului în fundal, am visat că eram pe mare. Se făcea că era o seară minunată şi mă urcasem pe catarg, căci obişnuiam să privesc soarele cufundându-şi pletele aurii în apa oceanului. Într-o clipită, asupra noastră se abătu o furtună. Nu ştiu de ce, dar nu puteam să cobor de la înălţimea ameţitoare, aşa că m-am ţinut ore în şir de catargul subţire, cu încleştarea morţii, pe când corabia plonja şi-şi înmuia vergile în crestele înspumate ale valurilor. Ce agonie! Acel vis are să-mi bântuie mereu orele de somn.

M-am deşteptat înainte ca soarele să răsară pe câmpia valahă. Furtuna trecuse. Nuanţele aurii şi roşietice ale răsăritului, prospeţimea dulce şi parfumată a aerului promiteau o zi minunată. Umilele fire de iarbă se împodobiseră regeşte cu perle de rouă, iar natura zâmbea atât de dulce după năvala îndârjită a elementelor sale.

După ce am savurat o ceaşcă de cafea turcească cu pâine neagră, m-am aşezat într-o nouă *căruţă*, ca să alunec în curând peste preria moale, aproape la fel de iute

şi de lin ca într-un vagon pe o cale ferată netedă. În timp ce admiram peisajul care l-ar fi încântat pe Paolo Veronese, n-am uitat de ciubucul lung, umplut cu tutunul parfumat al Orientului. Într-un ceas am ajuns la următoarea staţie. N-am mai reuşit să îmi găsesc biletul de drum. Rămăsese la locul unde înnoptasem. Pentru că îmi era imposibil să continui fără acest document, l-am trimis acolo pe *ceauş*, călare pe un căluţ sprinten, cu promisiunea unui *bacşiş* generos dacă se întorcea repede.

Cum casa şefului de poştă promitea mai mult confort decât de obicei, am comandat tot ce se putea găti mai bun pentru micul dejun. Gazda era un valah nobil, cu puternice trăsături romane, care vorbea, din fericire, germana; soţia lui – o femeie micuţă şi fermecătoare, la fel de înfloritoare şi de naturală ca margaretele împrăştiate peste prerie.
Pe lângă materna *limbă românească*, ea mai vorbea doar limba ochilor strălucitori, a privirilor dulci şi a zâmbetelor cuceritoare.

Casa lor era un bun exemplu de locuinţă valahă tipică. Acestea, fie că sunt subterane sau nu, sunt de obicei alungite şi împărţite în trei apartamente, cel din mijloc deschizându-se către celelalte două. În compartimentul central se ridică un focar mare făcut din lut, sau mai bine zis un cuptor imens, de obicei spoit cu var, care pătrunde şi în camera ocupată de familie, oferind o căldură plăcută. Ca podea, ocupanţii folosesc pământul dăruit de Dumnezeu; apoi au un divan înalt sau uneori o simplă banchetă de pământ, care merge de-a lungul a trei pereţi, e acoperit cu saltele şi pături şi pe care şed ziua şi dorm noaptea.

Am fost adesea surprins de ordinea şi curăţenia care domnesc în aceste locuinţe aparte, atât de nepromiţătoare pe dinafară. Bărbaţii sunt leneşi ca lazaronii[164] din Italia,

[164] Cerşetori din Italia meridională.

dar femeile sunt active şi dau dovadă de un gust considerabil în ornamentarea interiorului acestor căscioare rudimentare cu felurite figuri şi fresce necunoscute artelor plastice din alte părţi şi obţinute din argilele divers colorate găsite prin apropiere. Dacă nu există cine ştie ce pretenţii de respectabilitate, apartamentul din partea opusă a *colibei* este cedat necuvântătoarelor, care se bucură acolo de o familiaritate cu stăpânii lor ce i-ar emoţiona pe poeţii pastorali şi pe alţi sentimentalişti din această şcoală.

Masa micuţă cu picioare *à la turque*, întregită cu luxul cuţitelor şi furculiţelor, a fost adusă în curând şi ne-am chircit în jurul ei pe divan. Mă bucurasem pentru câteva săptămâni de magnificele dineuri oferite de Mazar paşa[165], comandantul Bucureştilor, unde, pe cheltuiala guvernului, se consumau zilnic comori ale bucătăriei franţuzeşti şi valahe în cadrul unor banchete luxoase. Paşalele şi şefii de poştă au însă stiluri de viaţă diferite. În faţa mea nu se aflau acum nici delicioasele rulade cu *café au lait* de Bucureşti, nici caviarul de Giurgevo, nici vânatul din Alpii

[165] Stephen Bartlett Lakeman, alias Mazar paşa (1823–1900), militar şi aventurier britanic, ofiţer al Imperiului Otoman. Luptă în armata franceză în Algeria, în armata britanică în Africa de Sud şi apoi în armata otomană în Războiul Crimeii, cu grad de maior (binbaşa) şi apoi de general (paşa). Cu acest prilej ajunge în Ţara Românească, în 1854 fiind numit de Poartă guvernator militar al Bucureştilor; se stabileşte la Bucureşti şi se căsătoreşte cu Maria Arion (1856). În deceniile următoare va acţiona în diverse împrejurări ca agent al intereselor britanice sau otomane. Se va implica discret în politica românească, ca susţinător al facţiunii liberale radicale I.C. Brătianu–C.A. Rosetti; în 1875, în casa şi sub îndrumarea lui se vor pune bazele Partidului Naţional Liberal, prin coalizarea diverselor facţiuni de orientare liberală („Coaliţia de la Mazar paşa”). În orig. „Muza Pacha”, formă fonetică.

Bastarnici[166] sau păstrăvul din pâraiele reci ca gheaţa ale muntelui Pion, nici *dulceaţa* de Iaşi şi vinurile nobile de Buzău ori Cotnari şi nici strugurii delicioşi aduşi de pe dealurile îmbujorate ale Câmpinei, buni de mâncat în timp ce *lăutarii* cântă în surdină. În loc de acest lux, acum aveam ouă, peşte sărat din Dunăre şi *mămăliga* consistentă, făcută din făină de porumb şi apă.

Totuşi, în privinţa inteligenţei şi a confortului familial, gazda mea, Jian[167] Bibesco, aparţinea clasei valahe celei mai de sus. După masă – mai potrivită, trebuie să mărturisesc, pentru un vegetarian convins decât pentru un călător flămând –, micuţa soţie ne aduse zâmbitoare pipele şi cafeaua. În ce priveşte aceste delicatese orientale – şi unde, dragă cititorule, pot fi ele savurate mai bine ca în Răsărit? – valahii au adoptat obiceiul turcesc. Clipele treceau pe nesimţite pe când noi, tolăniţi pe divanul rudimentar, ne împărtăşeam diverse aventuri.

— Nu mai există tâlhari, *haiduci* valahi prin Carpaţi, ca Vasile sau Bujor şi rafinatul Jianu din generaţia dinainte? am întrebat.

— Foarte puţini de la izbucnirea revoluţiei greceşti, mi-a răspuns el; se descurcă mai bine prin Balcani. Dar pot să vă povestesc o aventură a unuia care a fost ani de zile teroarea Principatelor şi a fost mai faimos decât toate numele pe care le-aţi amintit.

— Spuneţi-mi povestea.

— Cu mulţi ani în urmă, călătoream pe lângă *Plaiul Hoţilor* (sălaşul goţilor)[168], în partea de nord a Valahiei. Mai eram cu un tovarăş. Mergeam pe o vale adâncă, când am auzit deodată detunătura pătrunzătoare a unei arme, care,

[166] Denumire învechită a Carpaţilor.

[167] Probabil Jean (Ioan/Iancu).

[168] Ipoteză etimologică a autorului.

în stilul laconic al pandurilor, înseamnă „stai!”. Ne-am oprit. Din desişul întunecos au ieşit şapte oameni, care s-au îndreptat spre noi. Erau înarmaţi până în dinţi, îmbrăcaţi în costume albaneze bogate, iar feţele le erau ascunse în faldurile turbanelor de nu li se vedeau decât ochii.

„Staţi pe loc, câini de *ciocoi*!” a strigat şeful, care era singurul cu capul descoperit; „încotro mergeţi?”

„La Câmpina.”

„Aveţi ceva arme sau pulbere?” şi, fără să aştepte răspunsul, ne porunci să descălecăm.

Însoţitorul meu scoase un pistol, dar căpetenia sări pe el ca un tigru, îi smulse arma din mână şi-l lovi cu patul puştii, doborându-l la pământ. Am crezut că l-a ucis.

„Uite pulberea.”

După ce-o înhăţă, mă întrebă pe un ton mai familiar:

„Câţi bani peşin ai?”

„Treizeci de ducaţi.”

„Să-i împărţim!”

I-am dat punga. Veţi vedea cum *cleftul*[169] nostru de la munte a fost mai generos decât Vasile, care îşi lăsa victima să treacă şi o ataca pe la spate, însetat de sânge, chiar mai curajos şi mai nobil decât Bujor, acel fanatic superstiţios care duminica se ruga la biserică şi luni o jefuia, care nu ar fi mâncat carne marţea pentru nimic în lume, însă a doua zi ar fi ucis pentru o pipă de tutun.

„Cu toţii suntem nouă”, glăsui şeful, „de patru ori şapte fac douăzeci şi opt.”

Apoi, deschizând punga, luă din ea doi ducaţi, pe care mi-i dădu spunând:

---

169 *Kléphtis* (ngr.), tâlhar, haiduc.

„Ăştia ajung unor *coconaşi* (femei ruşinoase) ca voi până la Câmpina. Pe cai şi mergeţi în pace, n-aveţi de ce vă teme, eu sunt Cârjaliu[170]!”

— Şi totul s-a întâmplat aşa, ziua în amiaza mare? am întrebat.

— Chiar aşa, la lumina soarelui. Cârjaliu era curajos ca iataganul său; s-ar fi ruşinat să atace noaptea.

— Îmi aminteşte, am zis eu, de tâlharii din munţii Anatoliei, care, în ciuda profesiei lor, folosesc deviza „cinstea e cea mai bună politică”. Se ascund în pustietatea muntelui şi, atunci când au ocazia, capturează persoane care pot fi răscumpărate pe bani grei. Nu demult au tăbărât chiar pe stradă asupra fiului unui negustor bogat şi l-au răpit fără nici o teamă. Tatălui i s-a trimis vorbă că îşi va găsi fiul într-un anumit loc, în schimbul a douăzeci de mii de piaştri, precum şi că, dacă răscumpărarea întârzie, s-ar putea să îi taie capul. Părintele disperat, sperând că va interveni cineva, întârzie câteva ore cu plata răscumpărării. Era prea târziu. Bandiţii s-au ţinut de cuvânt, trimiţându-i căpăţâna însângerată, împreună cu sacul de piaştri.[171] Dar acest Cârjaliu... spuneţi-mi

---

[170] Gheorghe, zis Cârjaliu, haiduc de origine albaneză sau bulgară; este imortalizat de A.S. Puşkin, C. Negruzzi, Al. Macedonski etc. (mai jos, autorul preia pe alocuri din J.-A. Vaillant, *op. cit.*, vol. III, care preia probabil, la rândul său, din Negruzzi). Termenul „cârjaliu” desemnează, generic, un membru al bandelor de tâlhari din Balcani de la sfârşitul sec. XVIII–începutul sec. XIX şi provine din numele lui Kırca Ali, mare căpetenie de tâlhari din sec. XVIII (oraşul din sud-estul Bulgariei pe care îl folosea drept bază îi poartă azi numele). Majoritatea acestor cârjalii intră în serviciul lui Osman Pasvantoglu (1758–1807).

[171] O relatare concordantă despre tâlharii de pe coasta Anatoliei la Ion Ghica (v. *Scrisori către V. Alecsandri*, Humanitas, Bucureşti, 2014, pp. 238–239).

povestea vieţii lui – şi iarăşi ne umplurăm lungile ciubuce cu parfumatul tutun *latakiah*, împerechindu-l din nou cu nectarul aromat al cafelei *mocca*.

— Cârjaliu era albanez, a continuat tovarăşul meu. Numele său adevărat nu-l ştie nimeni. Turcii i-au zis Kirjali, care înseamnă „viteazul”, şi veţi vedea că şi-a meritat porecla. El este un Mandrin, un Jack Sheppard[172] al moldo-valahilor. Nu există fată româncă să nu îi cânte eroismul; nu există ţăran, la şes sau la munte, să nu-i povestească faptele îndrăzneţe la gura cuptorului. Poeţii ruşi şi pictorii au imortalizat episoade neobişnuite din povestea sa, iar Puşkin şi Vaillant au redat lumii unele dintre lucrurile pe care am să le povestesc.

Cârjaliu avea douăzeci şi cinci de ani când a fost aruncat de o ispravă ciudată pe această parte a Dunării. Chehaiaua satului îi violase nevasta. Aceasta e o crimă pe care nu o iartă nici un bărbat pe lume, cu atât mai puţin în Turcia. Cârjaliu hotărăşte să se răzbune. Îi adună pe asociaţii săi într-ale tâlhăriei, le povesteşte cum a fost dezonorat şi, stârnindu-le compasiunea, îi face să se teamă că necazul lui se va abate şi asupra lor. Astfel că se îndreaptă cu toţii spre casa chehaielei. La auzul mulţimii adunate în curte, acesta iese în balcon, dar, până să apuce să întrebe despre ce este vorba, se trezeşte faţă în faţă cu Cârjaliu, cu gesturi ameninţătoare, cu spume la gură şi flăcări de ură în ochi.

„Nemernicule”, strigă bărbatul ofensat, „cere iertare mulţimii!”

Chehaiaua, cu aroganţă musulmană, răspunde doar printr-un rânjet de dispreţ.

„Cere iertare!” strigă din nou cu furie Cârjaliu.

---

[172] Louis Mandrin, Jack Sheppard, briganzi celebri din sec. XVIII din Franţa, respectiv Anglia.

„În lături, ghiaure!” îi răspunde chehaiaua, scrâşnind cu ură din dinţi şi ducându-şi mâna la hanger.

„Ghiaur!” repetă Cârjaliu cu furie. „Da, ghiaur, Oglan Ali, rob ticălos ce eşti! şi se aruncă asupra chehaielei. Iertare, Oglan Ali! Cere-ţi iertare de la oamenii ăştia, pe Hristos, pe Allah! Nu vrei? Te mai întreb o dată. Nu? Fii blestemat!” Aplecându-se peste balcon, eroul nostru strigă către mulţimea de jos: „Creştini! Faceţi loc pentru bruta asta”. Ceata se dă înapoi. Cârjaliul se opinteşte, apoi strigă „Piatră!”, şi de jos se aude un geamăt stins. Sângele curge, chehaiaua îşi dă sufletul, iar mulţimea se împrăştie, zicând cu răceală: „Câinele necredincios e mort”. Iar Cârjaliu fuge, ducând cu el vrăjmăşia de nestins pentru turci.

Ajuns în Valahia, el intră în serviciul boierului Dudescu şi face cunoştinţă cu sârbul Svetko şi cu Mihalache. Statura impunătoare a sârbului, trupul robust şi antrenat al moldoveanului, îndrăzneala şi curajul celor doi fac din ei oamenii potriviţi pentru Cârjaliu. Le câştigă prietenia şi le insuflă ura de musulmani. Când îi consideră sătui de traiul liniştit, care îi face atâta silă, şi îi vede că sunt deja bărbaţi după sufletul lui, Cârjaliu le spune despre planurile sale, strânge o bandă de hoţi şi îi face pe cei doi briganzi ajutoarele lui.

Pe vremea aceea, grecii fanarioţi deţineau resursele Principatelor, care le fuseseră puse la dispoziţie de turci. Aceştia din urmă se credeau aici stăpânii pământului. Peste tot întâlneai turci cu chimirele pline, în hanurile de prin târguri, în caravanseraiuri şi pe drumul mare, ba chiar şi prin defileele Carpaţilor. Soarta valahilor nu era departe de aceea a sclavilor, iar Cârjaliu găsi mii de ocazii ca să se răzbune pe cruzii lor stăpânitori turci. Timp de trei ani, s-a îmbogăţit jefuindu-i numai pe aceştia. Mulţi negustori bogaţi care veniseră în Moldova ca să cumpere din

renumita ceară, miere şi *tassao*[173] nu şi-au mai văzut niciodată rudele; multe neveste şi fiice au suspinat în haremurile turceşti, aşteptând în zadar reîntoarcerea mult sperată. Numele Cârjaliului stârnea groază pe ambele maluri ale Dunării.

Printre alte isprăvi, el a trecut în Bulgaria şi, însoţit doar de Mihalache, a atacat un sat mare. El însuşi năvălea în case şi le dădea foc, tăind fără milă pe oricine opunea rezistenţă, în timp ce locotenentul său era ocupat să strângă şi să păzească prada. S-au întors de acolo nevătămaţi. Cârjaliu nu îi ierta uneori nici pe creştini. Trecea cu banda sa de trei sute de panduri dintr-un principat în altul, luându-şi obolul de la săteni, jefuind conacele boierilor bogaţi, împrăştiind focul şi măcelul, până în 1821, când Alexandru Ipsilanti a pornit o insurecţie generală în Valahia şi Moldova. Influenţat pe de o parte de *Eterie*, acea mare asociaţie organizată pentru eliberarea Greciei, iar, pe de alta, de chemările elocvente ale lui Tudor Vladimirescu către daco-romani, Cârjaliu s-a transformat din *haiduc* într-un erou al cauzei grecilor, dintr-un bandit a devenit prinţ albanez. Adunându-şi tovarăşii, li se adresează cu astfel de vorbe:

„Fraţilor, de patru ani împărţim cu toţii aceleaşi primejdii şi aceleaşi bucurii. Dacă eşti mulţumit de fratele tău, e şi el mulţumit de tine. Dar a venit momentul să vă las, dacă nu mă urmaţi, căci, iată, a sunat ceasul libertăţii pentru creştinii din Turcia. Ipsilanti e la Bârlad, în marş spre Focşani. Vladimirescu e la Craiova şi curând va ataca Bucureştii. Aveţi libertatea să alegeţi. Cine mă iubeşte să fie cu mine.”

La aceste vorbe, Mihalache cu trei sferturi din bandă s-au strâns în jurul căpeteniei; cei rămaşi s-au adunat în

[173] Pastramă de vită (fr. înv.).

spatele lui Svetko. „Cu bine, tovarăşe”, i-a zis Cârjaliu acestuia, „hai să rămânem fraţi pe vecie”.

Şi iată-l pe noul nostru Skanderbeg aşezat în dimineaţa următoare pe un covor persan, fumând şi sorbind cafea turceşte, în cortul lui Ipsilanti.

Cârjaliu a fost până la capăt un partizan credincios al eteriştilor.

Dar nici el, nici conducătorii sub care a luptat nu au avut o idee clară despre mişcarea în care erau antrenaţi. Forţele le erau insuficiente. Resursele materiale lăsau de dorit, în timp ce turcii erau bine organizaţi şi pregătiţi pentru neprevăzut. Puterile vecine priveau această ridicare pripită a eleniştilor şi eteriştilor cu apatie şi indiferenţă. Ipsilanti a fost un conducător slab. Devenind rapid stăpân peste cea mai mare parte din ţară, chiar şi peste Bucureşti, a pierdut timp preţios cu şovăiala şi cu paradele deşarte, iar când, în cele din urmă, a fost nevoit să dea piept cu turcii, floarea armatei sale a pierit, el însuşi fugind în Austria. Cârjaliu a luptat ca un leu la Drăgăşani. Zece osmanlâi, se spune, au căzut sub iataganul lui. Împreună cu Mihalache şi cu o parte din ceilalţi, a reuşit să scape din masacrul Batalionului Sacru. Cauza eteriştilor a fost pierdută în Valahia, iar insurecţia – înăbuşită cu totul.

Revoluţionarii rămaşi, care scăpaseră în Moldova, cu toţii şapte sute, au dat lupta finală pe Prut, peste mal de oraşul rusesc Sculeni. Conducătorul lor, generalul Cantacuzino, a fugit peste Prut de îndată ce a dat ochii cu armata turcă de 12.000 de oameni. Cârjaliu, Contoguri, Sofiano şi ceilalţi bărbaţi viteji care alcătuiau această mică armată nu aveau, oricum, nevoie de un comandant ca să-şi facă datoria. În timp ce Cârjaliu îi ţinea pe turci, trăgând în ei cu două mici tunuri de câmp aduse de la Iaşi, Contoguri îi atacă pe la spate printr-o manevră dibace.

Copleşit de numărul duşmanilor, acesta a căzut, însă, în luptă, împreună cu trei sute dintre vitejii săi camarazi. Cârjaliu şi ceata lui au epuizat foarte curând rezerva de mitralii, dar continuau să tragă cu tunul asupra turcilor, încărcându-l cu arme rupte, cu vârfuri de sabie şi de lance.

Turcii aveau şi artilerie de nădejde, dar se abţineau aproape cu totul s-o folosească, de teamă că proiectilele ar fi putut trece peste Prut, înfigându-se în pământ rusesc. Cu toate acestea, câteva ghiulele i-au şuierat pe la urechi comandantului rus de la Sculeni, care, înfuriat, i-a adresat reproşuri violente paşei, care s-a albit la faţă văzând că violase teritoriul rusesc şi s-a ferit să mai comită această jignire. Banda Cârjaliului, după ce trăsese cu nasturii de argint, cu pumnalele, ba chiar şi cu banii de prin buzunare, se văzu silită să se predea. Nu mai aveau nimic asupra lor în afară de pistoale şi de iatagane.

„Scapă cine poate!” a strigat Cârjaliu, iar supravieţuitorii au sărit în râu, douăzeci dintre ei reuşind să ajungă pe malul opus. Acolo se îmbrăţişară ca fraţii şi apoi se refugiară în oraşul Chişinău. Cârjaliu şi Mihalache se numărau printre supravieţuitori.

— Plecăm, domnilor? a întrebat din uşă *rândaşul*, cu capul descoperit.

Ceauşul se întorsese cu biletul meu de drum şi înaintea *căruţei* stătea deja un atelaj nou. Jian Bibescu s-a hotărât să mă însoţească până la staţia următoare şi, după ce am umplut coşul cu fân parfumat, am reuşit să ne aşezăm amândoi comod.

— *Haidee! Haidee!* (iute! fuga!), şi curând goneam peste preria verde,

„Iute ca vântul şi ca gândul”.

— Şi Cârjaliu? am zis eu, după ce tovarăşul meu îşi terminase ciubucul. Ce s-a întâmplat cu viteazul haiduc?

— Vă spun. După fuga de la Prut din faţa turcilor, a trăit ceva timp incognito la Chişinău. El şi tovarăşii lui îşi petreceau timpul prin cafenele, fumând din pipe lungi şi povestindu-şi unii altora aventurile. Purtau vechile lor costume albaneze, cu brâiele strălucind de pistoale şi iatagane, şi, cu toate că se vedeau săraci, se ţineau la fel de făloşi ca în vremurile lor bune. A început să se ducă vestea despre ascunzătoarea Cârjaliului.

Trupa se adunase într-o seară la o cafenea, discutând cu aprindere despre fuga lui Ipsilanti, când Cârjaliu se ridică şi, ducându-şi mâna la iatagan, strigă: „Blestemat să fie ucigaşul lui Tudor Vladimirescu!” Un ceas mai târziu, fu arestat de o duzină de cazaci şi adus în faţa guvernatorului oraşului. Nu ştia ce îl aşteaptă, dar, gândindu-se că servise Rusia, se gândi că vestea bravurii sale ajunsese la urechea împăratului şi că avea să primească vreo decoraţie sau o sabie de onoare.

— Norocos om! l-am întrerupt eu.

— O clipă! mi-a răspuns interlocutorul meu. Cârjaliu fu, deci, adus la guvernator.

„Eşti un tâlhar!” îi spuse acesta, uitându-se încruntat la prizonier. Consternată, căpetenia îşi pierdu curajul, dar, revenindu-şi, răspunse:

„Am luptat după fuga lui Ipsilanti şi mi-am golit şi buzunarele ca să le-o plătesc turcilor în bătălia de la Prut.”

„Deci tu eşti Cârjaliu?” continuă guvernatorul.

„Chiar el!” răspunse căpetenia; „mă jur pe numele Domnului”.

„Destul! Paşa din Iaşi te cere. Potrivit înţelegerii pe care o avem cu turcii, trebuie să i te dăm.”

Cârjaliu se aruncă la picioarele guvernatorului. Bărbatul cu inimă de leu tremura şi suspina ca o femeie. „Îndurare, îndurare!” strigă el. „E adevărat că în Turcia am fost tâlhar, dar mâna mea nu s-a atins decât de turci şi de

boieri. Dumnezeu mi-e martor că de când sunt refugiat la voi n-am făcut rău nimănui. Mi-am dat ultimii arginţi ca să încarc tunul în lupta de la Prut. De atunci, nu mai am nici o para. Eu, Cârjaliu, trăiesc din mila altora! Ce am făcut eu Rusiei ca să fiu vândut vrăjmaşului?”

Dar guvernatorul fu de neînduplecat.

„Ai să-i povesteşti paşei”, zise el, şi emise îndată ordinul de extrădare a Cârjaliului la Iaşi. În lanţuri grele, acesta fu aruncat în *chibitcă*[174] şi escortat până la frontieră, unde fu predat turcilor. Mihalache era lângă el.

Adus paşei, Cârjaliu îşi aştepta moartea. „Cruţaţi-mi nevasta şi copilul, zise el, nu cer nimic pentru mine.”

A fost osândit să fie tras în ţeapă, dar, pentru că turcii erau atunci în postul Ramazanului, execuţia a fost amânată pentru câteva zile. Fu dus la închisoare, în lanţuri, sub pază alcătuită din şapte turci, cu ordin să-l vegheze şi în celulă. Nu mai era nimic de făcut. Însă eroul nostru nu era doar căpetenie vitează, ci şi un strateg de o abilitate desăvârşită. Se purtă umil – atât de blajin şi de supus, încât mândria gardienilor fu măgulită. Înţelegând slăbiciunea lor, el îşi juca cu atâta dibăcie rolul, încât chiar din prima zi îl priviră cu o compasiune cu totul străină de firea lor feroce. A doua zi vorbiră cu el, şi isprăvile banditului le treziră fără să vrea respectul. A treia zi, curioşi şi naivi cum sunt orientalii, ascultară cu nerăbdare recitalul numeroaselor sale aventuri. În ziua a patra, între ei se înfiripase deja o anumită intimitate. Apoi, a cincea zi erau deja prieteni, iar în a şasea, fără de voie, erau...

— Eliberatorii lui? am întrebat nerăbdător.

— Veţi vedea, mi-a răspuns povestitorul. Aşezaţi în jurul lui, în seara celei de-a şasea zi, paznicii îl ascultau vorbind

---

[174] Trăsură sau căruţă acoperită, folosită în Rusia la deportarea nobililor căzuţi în dizgraţie.

despre propria moarte, care era aproape. Îi linguşea cu vocea, îi mângâia cu privirea. Simţea că sunt mişcaţi.

„Facă-se voia Domnului! spuse el. De soartă nimeni nu scapă. Mi se apropie ceasul; dar, înainte să mor, vreau să vă las o dovadă de preţuire.”

Turcii căscară ochii mari.

„Acum trei ani, pe când haiduceam cu Mihalache – Dumnezeu să-l mântuie –, mi-am îngropat banii prin mai multe locuri: la Scaunu Hoţilor, în Valahia, pe urmă în Moldova...”

„Unde, unde în Moldova?” întrebă nerăbdător Aslan, capul paznicilor musulmani.

„La Vulcanu.”

„Departe de-aici?”

„La munte.”

„Încotro?”

„La poalele Ceahlăului.”

„*Peki! Ben peki!* (Bine! Foarte bine!)” jubilau turcii.

„Dar aici, continuă Cârjaliu, aproape, la doar o leghe de Iaşi, în spatele mănăstirii Cetăţuia, în loc deschis, la douăzeci de paşi de o piatră care seamănă cu un dulău aşezat să-i păzească pistoalele stăpânului...”

„*Eyvallah!*” au exclamat turcii.

„Acolo, la douăzeci de paşi de stâncă, am îngropat un vas plin cu ducaţi de aur. Mi-este sortit să nu am parte de ei. Luaţi-i, sunt ai voştri.”

Auzind aşa, musulmanii nu îşi mai încăpeau în piele de bucurie. Aslan era singurul care se îndoia.

„E Cârjaliul un trădător, sau un viteaz?” întrebă el.

„Viteaz, viteaz!” răspunseră tovarăşii lui, „viteaz e Cârjaliu!”

„Ce-ar fi dacă ne-ar duce la locul cu pricina?” zise Aslan.

„De ce nu?” răspunseră ceilalţi şase.

„Asta v-ar compromite, răspunse Cârjaliu; v-am spus care e locul; puteţi să găsiţi cu uşurinţă comoara.”

„De ce să ne compromită? întrebară cu toţii. Nu-i nici o primejdie. Întunericul e de partea noastră. Ai să ne duci acolo; iar dacă nu eşti om cinstit, noi suntem şapte la număr.”

La miezul nopţii, îi scoaseră lanţurile şi, punându-l între ei, părăsiră închisoarea fără să fie văzuţi.

Cârjaliu îi conduce. Străbate oraşul, coboară Tătăraşii, trece prin faţa mănăstirii Frumoasa, urcă râpa împădurită dinspre mănăstirea Cetăţuia şi se opreşte un moment ca să îşi tragă sufletul şi să se orienteze. Este într-o stare de spirit excelentă, debordând de acea bucurie modestă care însoţeşte o faptă bună, şi nu vorbeşte decât ca să-şi exprime plăcerea de a le fi de folos însoţitorilor săi.

„Ajungem curând?” întreabă Aslan.

„Curând, mai sunt vreo sută de paşi; şi dacă nu ajung în raiul creştinilor, rugaţi-vă la Mahomed să mi-l deschidă pe al lui.”

Merg mai departe; se aude un foşnet uşor şi prin tufişuri lunecă tăcută o umbră. Cârjaliu, cu ureche de sobol şi ochi de felină, a văzut, a auzit şi a înţeles. Dar când Aslan îl întreabă ce a văzut acolo el răspunde: „Ce să fie, vreun iepure ori vreo potârniche speriată”, apoi adaugă, ca să înlăture orice bănuială: „Niţel mai la stânga; hai să ieşim din pădure.”

La câteva prăjini distanţă, se opreşte lângă un pietroi care ieşea de vreo două picioare din pământ, se uită împrejur, apoi îi zice unuia dintre paznici: „Mergi douăzeci de paşi în direcţia asta şi apoi sapă.”

Cinci turci îşi scot iataganele şi încep să scobească pământul cu ele, iar ceilalţi doi păzesc prizonierul care stă pe piatră. Cei cinci sapă câtva timp în tăcere, apoi, ca să lucreze mai uşor, îşi scot turbanele, îşi desfac brâiele şi îşi

lasă pistoalele în iarbă. Cârjaliu îi urmăreşte. „Încă nu? N-aţi ajuns încă?” strigă el, după cincisprezece minute de săpat. „Nu încă, Allah să ne ajute!” răspund otomanii, cu sudoarea curgându-le pe faţă.

„Curaj, o să ajungeţi în curând la aur”, apoi către ceilalţi doi, cu voce glumeaţă, în surdină: „Lasă-i să muncească, o să-şi amintească de mine. Dar mi-e teamă că nu şi-au ales locul potrivit.”

„Fraţilor! strigă unul dintre paznici, săpaţi mai la dreapta. N-o să găsiţi comoara, mai bine să vă ajute şi Cârjaliu!”

„Bine, să vină”, răspunde Aslan, ştergându-şi fruntea de sudoare.

Cârjaliu este dus la faţa locului. Aslan îl dezleagă şi îi pune un iatagan în mână. Ceilalţi doi paznici îşi lasă şi ei pistoalele deoparte şi se pun cu înfrigurare pe săpat. Cârjaliu sapă cât îl ţin puterile, oprindu-se când şi când ca să stârnească lăcomia musulmanilor cu câte-o vorbă de încurajare. Aceştia, mânaţi de setea de aur, parcă prind puteri: sapă şi iar sapă cu înfrigurare.

„L-am găsit, uite-l, uite aurul!” strigă în sfârşit Cârjaliu.

Auzind aşa, turcii îşi lasă deoparte iataganele şi se aruncă să sape cu mâinile, zorind să dezgroape comoara.

Cârjaliu se ridică, gemând de oboseală, şi, mai iute ca fulgerul, îşi implântă iataganul într-unul dintre turcii chirciţi peste groapă. Lăsându-l acolo, apucă două pistoale, strigă cu glas tunător: „Sclavilor, iată aurul meu!” şi le goleşte conţinutul în alţi doi paznici.

„Cârjaliule!” se aude o voce.

„Mihalache!” răspunde acesta, în timp ce turcii rămaşi în viaţă o iau la fugă.

Biruitori, Cârjaliu şi Mihalache se îmbrăţişează ca fraţii.

„Nevastă-mea şi băiatul?” întrebă Cârjaliu.

„Sunt scăpaţi, la loc sigur.”

„*Maşallah!* Am suspinat la gândul lor; mare e mila Domnului!”

Astfel regăsiţi, fără să mai aibă vreo nădejde de îndurare din partea turcilor, Cârjaliu şi Mihalache şi-au continuat multă vreme jafurile în apropierea Iaşilor. Au îndrăznit chiar să îl ameninţe pe hospodar, Ioan Sturdza, că vor da foc oraşului dacă nu primesc 50.000 de piaştri într-o săptămână. Banii le-au fost daţi. Dar norocul l-a părăsit apoi pe Cârjaliu. Trădat de unul dintre oamenii săi şi luat prin surprindere în timp ce dormea, şi-a vândut scump viaţa, apărându-se pe sine şi pe Mihalache.

Om generos şi viteaz, el merita o viaţă mai bună şi o soartă pe măsură, dar s-ar fi considerat fără îndoială norocos să poată muri cu arma în mână, iar nu strangulat ori spânzurat.

Pe 20 septembrie 1824, spuse Bibescu, două trupuri pline de răni erau aninate de spânzurătorile de pe maidanul Copoului. Erau Cârjaliu şi Mihalache, iar primul a atârnat acolo ore bune după ce-şi dăduse duhul. Iată povestea Cârjaliului.

Către prânz, ne-am oprit pentru câteva minute la bordeiul unui cioban, o cunoştinţă de-a *surugiului*. Sălaşul lui singuratic era unica locuinţă de pe întinderea preriei; acolo, alături de câinii săi credincioşi, în costum de păstor şi cu ciomagul în mână, veghea behăitoarele turme şi mugitoarele cirezi ale stăpânului său valah. Mobilierul colibei era sărac şi grosolan, dar, în ce priveşte ospitalitatea, omul şi-a dat toată silinţa. Ducea o viaţă uşoară, poate chiar fericită. O legendă din părţile locului ne povesteşte că un cioban, ajuns dintr-odată în regiunile celeste, nu a fost câtuşi de puţin orbit de splendoarea lor de aur, ci s-a rugat Domnului să-i dea un cimpoi.

La urma urmei, ciobanii şi ciobăniţele nu sunt deloc creaturile încântătoare închipuite de poeţi. Modul lor de

viaţă, după care oftează naivii şi sentimentalii, nu este de invidiat. Din experienţa mea, adesea sunt cei mai leneşi dintre leneşi şi cei mai ticăloşi dintre ticăloşi, iar bordeiele lor, descrise cu atâta poezie, sunt de obicei sălaşe ale mizeriei sordide, ale sărăciei degradante.

„*Tout poète est menteur et son métier l'excuse*”,

dar dacă ar fi să credem o legendă daco-romană ciobanul care m-a găzduit acolo pe câmp era un om fericit. Iat-o:

„Măria Ta, împărate, ascultă-mă cu răbdare. Vin să dau răspuns grelei sarcini ce mi s-a dat. Mi-ai poruncit să îţi caut cămaşa unui om fericit. Nerăbdător să te slujesc şi să găsesc leacul bolii Măriei Tale, am umblat pământul tot în căutarea cămăşii mult dorite. Dar lumea aceasta e un tărâm al durerilor. Nu există om fără necazuri; nimeni nu e fericit. Am găsit un tânăr arătos, bogat şi nobil, dar aleasa inimii lui nu îi era credincioasă; era nefericit. Colo, un tată suspina după un fiu pierdut, altul se plângea dincolo că n-a avut după cine să suspine: nici unul nu era fericit. Zadarnice sunt frumuseţea, poezia, bogăţia, sănătatea, toate dorinţele împlinite din lumea asta, căci nimeni nu este fericit. Până şi tovarăşii mei de călătorie au fost cuprinşi de amărăciune văzând că nu se găseşte nici măcar un om fericit pe lume.

Deznădăjduisem gândind la soarta Măriei Tale, când, într-o zi, am auzit sunet blând de lăută ce venea din adâncul unei văi. Am ascultat ca vrăjiţi dulcile acorduri; am dat fuga la locul din care veneau. Cerule, ce frumuseţe! Un pârâu minunat murmura domol pe vale. O mică turmă păştea printre copaci. Ciobanul cânta: ce fericire!

— Păstorule! i-am zis, trăieşti în nevoie. Turma ţi-e atât de mică. Hai cu mine la împăratul, care vrea să le fie părinte celor săraci şi umili, ca să fie fericit!

— Viaţă lungă Măriei Sale împăratul, dar eu nu am nici o nevoie. Turma mea mă-ndestulează, sunt mulţumit cu bordeiul meu. Iubesc pe Domnul, câinele meu mă iubeşte; pârâul setea-mi domoleşte, astă turmă mă hrăneşte. Sunt fericit.

— Fuga, fuga, dă-mi cămaşa lui, îmbracă-mă cu ea; iute, binefăcătorul meu! strigă împăratul.

— Vai, Mărite, adâncă mi-e mâhnirea să-ţi spun că omul acela fericit nu avea nici măcar o cămaşă pe el.”

Ajunşi la câteva mile de Dunăre, am dat de teren ceva mai neregulat. De pe o culme joasă am privit către fluviu. Cu câtă bucurie am salutat bătrânul curs de apă, sclipitor în lumina soarelui, care îşi mână netulburat largul şi nesfârşitul puhoi către Euxin! Armata lui Ahmed paşa făcuse tabără lângă Călăraşi. Din cauza numărului imens de vite şi oi sacrificate pentru a hrăni 30.000 de soldaţi şi din cauza murdăriei specifice musulmanilor în orice altă privinţă în afara veşmântului şi a propriului trup, organele olfactive mi-au anunţat apropierea taberei înainte să văd corturile verzi ale nizamilor. În curând însă, le-am zărit, aşezate în lungi şiruri pitoreşti, iar dincolo de ele oraşul Călăraşi, mlaştina întinsă de pe malul stâng al Dunării şi dealurile Bulgariei iţindu-se în depărtarea cenuşie.

Drumul trecea de-a dreptul prin tabăra otomană. Purtam uniformă de nizam, dar, temându-mă de întârziere şi de posibilitatea de a fi luat drept spion rus, i-am cerut *surugiului* să traverseze liniile cât de repede. Două dintre santinele însă au alergat până la drum şi ameninţau să tragă dacă nu opream. *Surugiul*, speriat, îşi opri caii atât de brusc, încât aproape că îi puse în şezut. Mi-au verificat cu atenţie paşaportul, dar, cum fusese vizat de comandantul de la Bucureşti, mi s-a permis să îmi continui drumul. O parte din trupe erau la inspecţie, altele sacrificau animale sau, aşezate pe lângă focuri de tabără,

fumau din pipe lungi şi-şi mai alinau din oboseala războiului cu jocuri naive de-ale orientalilor. Mulţi dintre ei erau din însoritul Tunis şi din satele umbroase de pe Nil. Iar aceştia, cititorule, cu armele lor ponosite şi stindardele lor murdare, nu erau trupe de paradă, ci soldaţi trecuţi prin lupte grele, bărbaţi care câştigaseră victoriile de la Olteniţa şi Cetate şi băgaseră spaima în rândurile de cazaci în faţa redutelor de la Calafat şi Silistra.

Imediat după bariera Călăraşilor – un târg valah murdar de vreo 5.000 de locuitori – am văzut lungile case subterane, sau mai curând tranşeele acoperite, în care fuseseră încartiruiţi iarna trecută soldaţii ruşi. *Surugiul* m-a lăsat în stradă. Lăsându-mi bagajul la prăvălia unui evreu care, din fericire, vorbea germana, m-am repezit să-mi vizez paşaportul pentru Silistra, unde speram să ajung înainte să se întunece. Am pierdut însă ore preţioase alergând de la comandamentul militar la poliţie şi de la poliţie la carantină. Pe şeful acesteia din urmă, fără a cărui semnătură îmi era imposibil să trec Dunărea, nu l-am găsit acasă, dar am obţinut descrierea persoanei, astfel că am început să-l caut pe străzi.

În timp ce rătăceam prin oraş, era să mă prăbuşesc într-o gaură nepăzită, care am presupus că era vreun puţ, dar am aflat apoi că era intrarea unei imense încăperi subterane folosite la depozitarea grânelor. Astfel de grânare sunt obişnuite în Valahia, de fapt în tot Răsăritul. Cum ar zice bogatul, „îmi dărâm hambarele şi construiesc ceva mai mare”.

Am vizitat, de asemenea, mormântul generalului Schilder[175], care a fost cel mai capabil om al armatei

[175] Karl Andreevici von Schilder (1785–1854), inginer şi general rus; inovator în domeniul armei geniului; construieşte unul dintre primele submarine cu cocă de oţel (1834); în Războiul Crimeii construieşte fortificaţiile Silistrei.

ruseşti din Principate şi care s-a sacrificat în înfrângerea de la avanposturile Silistrei. El odihneşte lângă o mică biserică grecească. La mormânt stăteau de pază doi-trei soldaţi valahi echipaţi *à la russe*.

După multă bătaie de cap, l-am găsit pe ofiţerul de carantină savurându-şi în linişte ciubucul în faţa unui han turcesc, atât de lipsit de griji, de parcă de ciumă şi de holeră nici nu s-ar fi auzit. Era un bun exemplar de funcţionar guvernamental din Răsărit.

La apusul soarelui, am făcut o plimbare până la pavilionul lui Ahmed paşa, ridicat pe faleza joasă care mărgineşte mlaştinile Dunării. În aceste mlaştini, care vara şi toamna sunt uscate, acţionaseră o mare parte din forţele ruseşti în timpul asediului Silistrei. Marea de verdeaţă era punctată ici şi colo cu cirezi de vite de-ale turcilor. Peste Dunăre erau minaretele înalte de la Silistra, ascunse parţial de umbrele aurii ale dealurilor bulgare.

O orchestră militară, alcătuită din italieni, cânta în faţa cortului paşei. Acordurile lor marţiale pluteau uşor în aerul înserării şi, după apusul oriental, totul era atât de calm şi de minunat, încât cu greu îţi puteai imagina că nu demult această linişte fusese spartă de vaierul grozav al zeului Marte. De o măreţie teribilă trebuie să fi fost, văzute din acest loc, bombardamentele de la Silistra! Pe străzile pline de ofiţeri hoinari şi soldaţi din tabăra învecinată am găsit un han valah. Mi se putea servi cina, dar nu aveau camere. Aceeaşi încăpere servea drept bucătărie şi sală de mese. La Călăraşi vopseaua e un lux necunoscut. În loc de mese şi scaune, nişte bănci grosolane erau aşezate de-a lungul unor închipuiri de mese, deloc diferite de cele la care am primit prima hrană a minţii în vechea clădire a unei şcoli de ţară. În loc să consult meniul, a trebuit să arunc doar o privire într-un şir de cratiţe de aramă care clocoteau pe focul de cărbuni şi să aleg ce voiam să mănânc. Mai multe

soiuri de carne şi de legume fuseseră combinate şi condimentate astfel încât să iasă felurile de mâncare preferate de cerul gurii valahului. Singurul ingredient comun părea să fie ardeiul roşu. Bucătarul, care era totodată hangiu, băiat în casă şi împărţea şi rachiul, judecând după formele-i supradimensionate şi chipul lipsit de griji şi desfrânat, ar fi privit însăşi moartea doar ca pe

„...o invitaţie
La masa sfinţilor din cer”.

Am cerut să-mi umple o strachină dintr-una din cratiţe, iar conţinutul acesteia, un compromis îndoielnic între lichid şi solid, precum şi o bucată de pâine spartană, au fost tot ce-am mâncat la cină. Luxul de a primi un pat nu era de aşteptat mai devreme de o săptămână şi renunţasem la ideea de a găsi vreun adăpost, când apăru un negustor grec din Galaţi, care se oferi cu generozitate să îşi împartă camera cu mine. Am vizitat un han din apropiere, unde se serveau ciubuc şi cafea *à la turque*. Câţiva valahi mai cu stare se adunaseră acolo ca să discute despre evenimentele zilei. De la luptele recente din Calafat şi Silistra, conversaţia a cotit-o către războaiele mai vechi dintre creştini şi turci. Valahii nu se consideră un popor cucerit şi, date fiind împrejurările, vechea lor ură faţă de turci s-a mai potolit. Greaua povară pe care le-o impuneau ruşii, caracterul perfid al austriecilor şi izolarea faţă de seminţiile galică şi italiană, cu care daco-romanii simpatizează în mod natural, i-au împins către osmanlâi. Preferă să rămână supuşi ai padişahului decât să asculte de un Habsburg sau Romanov, mai ales că supunerea faţă de sultan e nominală, obligându-i doar la un mic tribut anual. Amicul meu îmi traducea cu amabilitate. Am ascultat vorbindu-se despre incidente teribile şi fapte de eroism petrecute la hotarul dintre creştini şi turci.

Discursurile sincere, respectând adevărul istoric şi pătrunse de patriotism şi grija pentru interesul public, erau din când în când presărate cu *doine*, sau cântece populare. Acestea erau pline de parfumul poeziei izvorâte din suflet şi aveau vigoarea entuziastă şi forţa neîmblânzită ce caracterizează creaţiile incipiente ale unui popor care iubeşte libertatea. Şi povestirile, şi cântecele vorbeau mai ales de căpeteniile valahe din timpurile de demult şi de îndrăzneţii haiduci din munţi, care îi învăţau adesea pe musulmani să se poarte bătându-le bine în cuie turbanele pe cap. Legea îi tratează pe haiduci drept tâlhari, dar poporul îi iartă şi adesea îi glorifică. Şi de ce nu? Nu i-au atacat ei întotdeauna pe vrăjmaşii ţării? Deşi îi omorau pe turci şi pe tătari şi îi prădau pe boierii neruşinaţi, haiducii erau, în ochii poporului, creştini adevăraţi şi i-au ajutat întotdeauna pe cei amărâţi.

Unui astfel de bandit din munţi, după ce l-au prins şi l-au adus în faţa cadiului, i s-a spus: „Mărturiseşte unde ai ascuns comorile şi viaţa îţi va fi cruţată.”

„Le-am ascuns”, a răspuns tâlharul cu dispreţ, „în aşa fel încât tu şi ai tăi să nu vă bucuraţi niciodată de ele. Le-am ascuns în scorburile copacilor, ca să le găsească săracii.”

Alt haiduc a fost dus unui paşă din Constantinopol. Întrebat câţi creştini a ucis, el a răspuns cu îndrăzneală:

„Eu? În viaţa mea nu am făcut moarte de creştin, dar am vărsat sângele multor necredincioşi. De câte ori am dat peste un creştin bogat, i-am cerut doar să împartă cu mine. Dacă avea doi cai, am păstrat unul şi i l-am lăsat lui pe celălalt. Dar când am dat peste vreun turc, i-am luat capul şi i-am lăsat trupul.”

Daco-romanii sunt mândri că şi-au păstrat credinţa creştină. Nici ameninţările, nici promisiunile turcilor nu i-au mânat spre apostazie. În îndelungata lor luptă împotriva

islamismului, însă, umilinţa înfrîngerii a fost nu arareori însoţită de cununa martiriului. Unul dintre principi, Constantin Brâncoveanu, s-a supus mai degrabă celei mai crude agonii decât să renunţe la credinţa sa. O poezie populară aminteşte de purtarea sa eroică; iar daco-romanilor, de la copil la bătrân, le place să asculte povestea morţii sale.

„După un conflict sângeros, Brâncoveanu căzu prizonier, împreună cu cei trei fii ai săi. Fură suiţi pe o corabie şi duşi la o cetate de pe malul Bosforului.

— Constantin Brâncoveanu, spuse paşa înaintea căruia fură aduşi prizonierii, de vrei să cruţi vieţile copiilor tăi, fă-te musulman!

— Necredinciosule! răspunse prinţul cu dispreţ, poţi să-mi ucizi şi copiii, în veci nu o să las credinţa strămbunilor mei. Fă cum oi vrea!

Cuprins de furie, paşa trimite după doi călăi negri. Ei îl înşfacă pe fiul cel mai mare al lui Constantin, un copil dulce şi delicat, îl pun pe un butuc şi îi taie capul.

Tatăl, neputând să-şi stăpânească un suspin de durere venit din inima-i sfâşiată, strigă: «Doamne, facă-se voia Ta!» Atunci fu adus al doilea copil, cu ochi înlăcrimaţi şi plete castanii şi unduioase. Călăul îi despărţi capul de trup.

Brâncoveanu suspină pentru a doua oară şi de pe buzele lui palide se auziră aceleaşi vorbe de resemnare. Paşa fu impresionat de asemenea statornicie. Sentimentul milei îşi făcu loc în inima lui:

— Brâncovene, aveai trei fii, acum mai ai doar unul. Vrei să-l scapi?

— Dumnezeu e mare! răspunse nefericitul tată. M-am născut român şi creştin, şi aşa vreau să mor.

Apoi, întorcându-se către singurul copil ce-i rămăsese, zise:

— Nu plânge, băiete dragă; nu mă lipsi de puterea care mi-a rămas. Mori în credinţa ta şi raiul îţi va fi răsplata.

Paşa făcu semnul fatal, iar capul copilului căzu de pe umeri.

— Doamne, facă-se voia ta, murmură Brâncoveanu.

Vederea i se întuneca; inima-i era gata să se frângă. Atunci strigă:

— Turcilor, fie ca blestemul meu să cadă pe veci asupra capetelor voastre! Să fiţi sterşi de pe faţa pământului ca norii goniţi de vânt! Să muriţi fără un copil care să vă închidă ochii şi să putreziţi pe pământ fără morminte!

Vorbi, şi capul îi căzu sub aceeaşi sabie care îi omorâse fiii.”

La oră târzie, ne-am înapoiat în camera prietenului meu elen. Acesta s-a arătat foarte încântat să poată oferi ospitalitate unui cetăţean al marii republici, a închinat nenumărate pahare în memoria lui Washington şi şi-a epuizat vocabularul franţuzesc în elogii la adresa instituţiilor noastre. A doua zi însă, nu s-a opus aproape deloc atunci când m-am oferit să-i plătesc în întregime ostentativa ospitalitate. Aşa e cu grecii.

O, mendax Graecia![176]

Fiindu-mi imposibil să găsesc o *căruţă* care să mă ducă până la Dunăre, m-am târguit pentru drum cu un evreu care cobora până la locul de acostare cu un transport de mere de Călăraşi. El mi-a promis că va fi gata la ora zece şi mi-a cerut cu grijă piaştrii dinainte. Dar ceasurile s-au scurs unul după altul, iar evreul s-a agitat şi s-a ciondănit şi a tot îngrămădit la mere în căruţa lui amărâtă, până când n-a mai rămas loc să mă aşez şi eu. Eram hotărât să plec pe jos, lăsându-mi bagajele în seama israelitului, când apăru colonelul Bent, care venea de la Bucureşti. Îl întâlnisem adesea în capitală. El era *en route* spre

[176] „Grecie mincinoasă” (lat., Iuvenal).

Constantinopol, ducând corespondenţă de la Omer paşa, şi mi-a oferit un loc în trăsura sa acoperită. La staţia de poştă s-a înnoit atelajul şi după o oră eram pe malul stâng al Dunării. O divizie turcească era ocupată cu ridicarea unui cap de pod în dreptul Silistrei şi câteva barje greoaie treceau fluviul pline cu nizami: întăriri pentru armata lui Ahmed paşa.

CAPITOLUL X

SILISTRA

Măcelarului bun nume de la zeu i-e dat
De-şi lasă taraba spre-a lua slujbă-n stat.[177]

UN BĂTRÂN BARCAGIU, ADEVĂRATĂ ÎNTRUCHIPARE A LUI CARON, m-a trecut Dunărea pentru câteva parale şi m-a lăsat pe plaja îngustă de la Silistra. Pe malul nisipos am văzut vreo câteva case împrăştiate, dar oraşul părea să fie îngropat sub nivelul zidurilor sale, din el văzându-se doar nişte minarete înalte. Colonelul Bent s-a aruncat în prima *haraba* pe care a găsit-o. Dragomanul[178] lui m-a informat că în Silistra nu erau nici hotel, nici apartamente de vreun fel ţinute de creştini. La promisiunea câtorva piaştri, un *cavas*[179] unsuros şi-a aburcat pe umăr genţile mele de

[177] Aristofan, *Cavalerii*.

[178] Dragoman, translator.

[179] Cavas, jandarm.

carpetă şi m-a condus către un han turcesc. La poarta pe care am intrat se rezemau în muschete câţiva soldaţi otomani lipsiţi de chef. Între zidurile singuratice părea că domneşte însuşi duhul morţii. Nimic nu este atât de tăcut ca un oraş turcesc, în afară de deşert, de sălbăticie şi de oceanul liniştit. Nu se aude huruit de trăsură sau tropăit de picioare grăbite, nici voci gălăgioase. Pe străzile înguste şi pe aleile pietruite lunecă bărbaţi tăcuţi purtând solemnul costum al orientalilor şi fantomatice femei învăluite, ascunse până şi privirii celei mai iscoditoare.

Hanul, unde mi s-a promis o scândură pe post de divan, era alcătuit dintr-o singură cameră pătrată, cu rogojini pentru turcii ghemuiţi, suporturi pentru ciubuce şi poliţe pentru narghilele şi pentru minusculele ceşti în care un *cafegiu* mărunţel şi vioi servea cafeaua. Ca ghid, m-am folosit de un musulman ager şi plăcut care, cum ar zice orientalii, „le ştia pe toate”. Mustafa se rădea pe cap, purta barbă în felul osmanlâilor şi se fălea cu un brâu în care sclipeau armele lucioase. Dormea la picioarele mele pe scândurile tari, bea cafea neagră, mânca bucate înflăcărate cu *paprica* pe cheltuiala mea şi nu mi-a refuzat piaştrii, oricât de mult m-ar fi urât în adâncul sufletului pentru că eram creştin.

Silistra, capitala *sangeacului*[180] omonim, are o populaţie de circa douăzeci de mii de suflete. Este înconjurată de un zid cu *fossă*, zidul având o înălţime care variază între cincisprezece şi douăzeci de picioare şi, la intervale potrivite, tunuri. Străzile nu sunt dispuse cu o „dezolantă regularitate”. În locurile deschise pot fi adesea văzute carnivore înaripate sau patrupede care sfâşie vreun biet măgar sau vreun alt animal care a murit pe drum. În oraşele turceşti, mizeria şi praful-noroi, fratele ei,

[180] Sangeac, subdiviziune teritorială a unui paşalâc.

„convieţuiesc cam pretutindeni”[181]. În Silistra nu există nici măcar o casă văruită şi, cu excepţia moscheilor, sunt doar două clădiri cu mai mult de un etaj. Una dintre acestea este locuinţa paşei; cealaltă – biserica grecească, ridicată doar pe jumătate, începută de ruşi în timp ce deţineau oraşul, între 1829 şi 1833. În capătul dinspre Arab Tabia[182] căzuseră douăzeci de ghiulele bine ţintite. Ruşii au fost siliţi să-şi distrugă propria muncă. Tipic pentru ruşi, de fapt pentru politica europeană. Absolutiştii sunt legaţi la ochi: ei pun la cale şi construiesc doar pentru ziua de azi şi nu aşază construcţia pe temelii solide şi durabile. Tiranii generaţiei noastre sunt osândiţi să rostogolească piatra lui Sisif; le-ar mai fi trebuit să se întindă şi după înşelătoarea cupă a lui Tantal!

Colibele joase din Silistra sunt înconjurate de mici curţi; când te plimbi pe stradă, treci printre două ziduri neîntrerupte, fără ferestre. Aceste ziduri din crengi împletite – căci aşa se construiesc în oraşele dunărene – sunt atât de bine tencuite pe ambele părţi, încât sfidează curiozitatea nutrită de *howadji*[183] faţă de frumuseţile învăluite dinăuntru. Pare că musulmanii trăiesc doar pentru marele ţel de a-şi ascunde femeile de ochii iscoditori ai altor bărbaţi.

Felul în care sunt construite aceste case bulgăreşti este unic. Se înfig patru stâlpi în pământ, apoi se unesc cu piese transversale, printre care se ţes crengi flexibile de salcie. Scheletul este construit de nepricepuţii dulgheri locali după ce s-au înfipt stâlpii, nu când sunt încă întinşi pe jos. Acoperişul scund este învelit cu olane. Pe dinafară se aplică un strat de lut amestecat cu balegă, iar pe

[181] William Shakespeare, *Neguţătorul din Veneţia*.

[182] Cea mai importantă redută a Silistrei.

[183] *Howadji* (ar.), călător, ulterior negustor sau călător occidental.

dinăuntru – un material maleabil care se transformă într-un perete rigid, ce poate fi văruit sau împodobit cu amărâtele mâzgăliturі la care se dedau câteodată artiştii din rândul sexului frumos. Ca podea se foloseşte chiar pământul dat de Allah copiilor săi spre a fi locuit.

Focul poate înghiţi pogoane întregi de astfel de locuinţe în câteva minute; de aici imensele incendii care se iscă atât de des în oraşele mari ale turcilor. Aceste structuri se comportă, însă, minunat în caz de asediu. Nu am văzut casă care să nu fi fost străpunsă de una sau mai multe ghiulele; dar ele trecuseră pur şi simplu prin pereţii de răchită, lăsând în urmă doar nişte găuri rotunde, la fel ca la trecerea unui glonţ printr-un geam. Distrugeri mari se produseseră doar unde explodase vreun obuz. Se pare că ruşii trăseseră doar către cele cinci moschei din Silistra, ale căror minarete erau nişte ţinte excelente. Canonada modelase în feluri ciudate aceste edificii cu formă de hambar.

Este uimitor faptul că s-au tras şaptezeci de mii de ghiulele şi obuze într-un oraş ca Silistra fără să se producă mai multe pagube decât pot repara în scurt timp câţiva zidari bulgari. Nici pierderile umane dintre soldaţii garnizoanei şi dintre localnici nu fuseseră, de altfel, prea grele. Regula generală care stabileşte un număr de aproximativ zece mii de lovituri pentru a trimite un singur inamic *hors du combat* a fost mai mult decât corectă în cazul ruşilor şi cel puţin inexactă în cazul trupelor turceşti şi arabe care au apărat Silistra, în timpul unui asediu memorabil de treizeci şi nouă de zile. Paskievici[184] s-a

[184] Ivan Feodorovici Paskievici (1782–1856), feldmareşal rus; îşi începe cariera la Austerlitz (1805); după o serie de victorii, printre care înăbuşirea Revoluţiei de la 1848 din Ungaria, comandă campania de pe Dunăre în Războiul Crimeii.

străduit în zadar să descuie porţile Silistrei cu o cheie de aur.

Lângă una dintre moscheile bombardate odihneşte Musa paşa, căzut în timpul asediului, pe când se pregătea pentru rugăciunea de dimineaţă. Succesorul lui a fost un bicisnic, care a stat ascuns într-una din încăperile subterane în care se refugiau locuitorii oraşului. În câteva zile, părul i-a albit de frică şi de chin sufletesc. Butler, care a căzut şi el în timpul asediului, a fost îngropat în curtea unei biserici greceşti. Iniţial, episcopul de Silistra nu a permis ca pământul pe care grec-ortodocşii îl consideră sfânt să fie pângărit de rămăşiţele unui englez, dar a fost obligat să se supună ordinului paşei.

Să le facem dreptate adevăraţilor apărători ai Silistrei. Englezii susţin că numai strădaniile lui Butler şi Nasmyth[185] au salvat oraşul de ruşi. Nu a fost aşa. Onoarea îi aparţine în primul rând lui Grach, un prusac curajos care, din păcate, a murit la Rusciuk, la o lună după respingerea ruşilor din faţa fortificaţiilor Silistrei. Butler şi Nasmyth erau ofiţeri din India, buni în conflicte corp la corp, însă nimic mai mult. Nici unul dintre ei nu avea pretenţii de genist şi ambii erau nepopulari, atât printre locuitorii Silistrei, cât şi printre apărătorii din Arab Tabia. Grach era un genist excelent; lui i s-a încredinţat sarcina de a repara breşele cauzate de ruşi şi tot lui, în primul rând, îi datorează turcii păstrarea Silistrei.

---

[185] James Armar Butler (1827–1854), căpitan britanic; moare din cauza unei infecţii la o rană superficială. Charles Nasmyth (1826–1861; în orig. cules „Naysmith”), maior britanic; după asediul Silistrei, de unde transmite şi corespondenţe de război pentru *Times*, participă la campania din Crimeea. Ambii luptaseră în războaiele coloniale; se alătură trupelor otomane din spirit de aventură şi se remarcă în luptele pentru apărarea Silistrei.

În oraş era încă o puternică garnizoană şi dăinuia încă teama că înfricoşătorii *moskoşi*, aşa cum îi numeau pe ruşi, se vor întoarce.

Văzusem tot ce era de văzut în Silistra cea murdară şi bătută de bombe. Nerăbdător să studiez viaţa rurală a turcilor, dar şi mai nerăbdător să trăiesc viaţa orientală de la Stambul şi din măreţul Cairo, m-am hotărât să mă folosesc de prima ocazie pentru a pleca. Terzin bácsi[186], un croitoraş ungur pe care îl cunoscusem prin intermediul lui Mustafa, m-a introdus la Ibrahim paşa, guvernatorul Silistrei. Excelenţa sa stătea tolănit în *selamlîk*, sau apartamentul pentru bărbaţi, şi-şi făcea, în compania unor musulmani serioşi, deliciosul *kief*[187]. Intrarea noastră nu a întrerupt tăcuta lor intoxicare. Terzin şi-a scos cu smerenie încălţările în prezenţa paşei, care, în provincia lui, este reprezentantul augustului Abdul-Medjid sau, aşa cum credincioşii îl numesc încântaţi pe sultan, „Leul Neîmblânzit şi Biruitor al Necredincioşilor”. Paşalele din diversele provincii şi oraşe sunt numite de padişah şi îi dau socoteală numai lui. În Turcia, posturile onorabile şi profitabile, cum ar fi cel de guvernator, sunt date celor care oferă mai mulţi piaştri şi sunt, de obicei, păstrate în schimbul plăţii anuale a unei sume stipulate, deşi principala ocupaţie a unui paşă este cea de a „suge toată seva din provincia sa”. Ei controlează venitul, comandă armata şi exercită jurisdicţia criminală în cadrul guvernelor respective, dar aceşti împuterniciţi sunt numiţi de turci „statui de sticlă” şi pot fi destituiţi şi pedepsiţi după bunul-plac al sultanului.

---

[186] În orig. Terzi Bashi; autorul confundă cu apelativul turcesc.

[187] *Kief*, răşină de canabis, fumată de obicei în narghilea, uneori amestecată cu tutun; prin extensie, tabietul oriental al cafelei şi tutunului.

Ibrahim paşa mi-a apărut ca un om de cea mai profundă incapacitate. Într-o ţară în care aristocraţia ereditară este inexistentă şi în care sclavii devin mari viziri, cele mai înalte slujbe sunt adesea administrate de persoane provenite din drojdia societăţii. Călătorul are uneori ocazia de a se bucura de ospitalitatea acestor dregători, care însă nu pot fi stimaţi şi trebuie priviţi cu acel sentiment amestecat de deferenţă şi compasiune pe care îl trezesc simplitatea şi bunătatea unor bătrâne – foarte binevoitoare, dar foarte ignorante.

Ibrahim paşa, cu o zvâcnire a muşchilor oculari superiori, mă privi pentru o clipă şi apoi făcu semn să mă aşez. Nu era prima mea întrevedere cu un paşă, şi nu m-am sfiit să mă bucur de pipa şi de cafeaua oferite.

— Ce doreşte *howadji*? întrebă paşa.

— *Howadji*, o, Ibrahim paşa, doreşte permisiunea excelenţei voastre pentru a călători prin Bulgaria în drumul său către Stambul, răspunse Terzin bácsi.

Guvernatorul, cu altă zvâcnitură a muşchilor oculari, îşi flutură mâna către biroul poliţiei, de unde puteam să îmi procur o *tezkere*[188], un paşaport turcesc.

Biroul poliţiei semăna îndeaproape cu un atelier de croitorie, ofiţerii şi scribii şezând cu toţii cu picioarele încrucişate pe rogojini sau pe divane scunde.

Scopul meu iniţial fusese să pornesc din Silistra spre Şumla[189], să traversez Balcanii şi să ajung la Stambul prin Adrianopole, al doilea oraş al Turciei Europene. Dar între Silistra şi Şumla nu exista poştă turcească şi nu am reuşit să găsesc nici cai, nici vreun tătar[190] pe post de ghid.

---

[188] *Tezkere* (tc.), teşcherea, permis (de călătorie).

[189] Astăzi Şumen.

[190] Serviciul de curierat otoman funcţionează cu călăreţi tătari; în textele româneşti din epocă, şi sub formele „tătar-mizil” sau „înadins

Terzin bácsi mi-a spus că aş putea să găsesc o *haraba*, o căruţă turcească, la un han din oraş, aşa că pornirăm să vedem ce se poate face. Hangiul, un turc negricios, cu faţă prelungă şi ochi adânciţi în orbite, ne-a informat că poate furniza mijlocul de transport până la Varna, însă, date fiind lungimea traseului, escorta necesară pentru a ne păzi de cleftii şi başbuzucii rătăcitori şi toate celelalte pericole nenumărate, cerea trei sute de piaştri. Într-un final, am coborât preţul la două sute douăzeci şi cinci de piaştri, cam zece dolari în banii noştri. Urma să pornim a doua zi de dimineaţă; escorta avea să fie puternică, caii – superbi, iar *harabaua* – dintre cele mai bune.

Târguiala noastră s-a desfăşurat în mijlocul unui grup de fumători tăcuţi.

O colecţie de pipe de la toate popoarele lumii ar putea oferi cea mai bună idee asupra caracteristicilor naţionale. Calumetul indienilor americani, împodobit cu pene şi ţepi de porc spinos şi făcut pentru a fi folosit de un întreg trib, indică o stare destul de avansată a societăţii, dar lasă individul deoparte. Pipa universală a yankeului, scurtă, ieftină şi desăvârşit de practică, este un semn limpede al progresului. Americanul trebuie să fumeze în timp ce aleargă şi citeşte, altfel nu ar avea deloc timp să fumeze – zelul şi străduinţa fiind elementele principale ale caracterului său. Fizionomia agerului şi industriosului american pare, de fapt, incompletă în lipsa pipei sau a ţigării de foi îndreptate spre una dintre planetele rătăcitoare.

Accesoriul mai incomod folosit de englez trădează un caracter care nu suportă înfumurările de mică anvergură, nici la propriu şi nici la figurat. *Pipe en boue* franţuzească, înclinată în faţă precum şapca soldatului francez, ne inspiră viitorul, dar riscă să fie *ruinée* de tăria obstacolelor

---

tătar”.

din cale, după modelul sforăriilor din culisele întunecoase ale politicii franceze. *Meerschaum*-ul[191] german, o corcitură de liră teiană[192] cu polip de mare, are un iz oriental amestecat cu obiceiuri şi fasoane occidentale.

În vitrinele unei *Fabrik* din Viena te uiţi ca într-o galerie de antichităţi, căci pe acele uriaşe cupe de *meerschaum* mâinile dibace ale artiştilor s-au canonit să reproducă tot ce era mai minunat în miturile grecilor, de la jocurile funerare din jurul mormântului lui Patrocle la ultimele isprăvi schiţate pe scutul lui Ahile. Iar olandezul fumător este olandezul muncitor. El îşi atârnă pipa în aşa fel încât să nu îl incomodeze la mişcări sau la mers. Fără fumul de tutun, n-am fi avut rătăcirile metafizice şi gărgăunii ontologici ai teutonilor.

Pipele sunt tot mai lungi şi mai incomode pe măsură ce te deplasezi către estul Europei. În casa unui conte ungur am învăţat să apreciez ciubucul turcesc umplut cu aromatul tutun *latakia*. Civilizaţia franceză a reuşit câte ceva în sensul reducerii cutelor din turbanul turcesc sau al micşorării părţilor mai largi ale pantalonilor bufanţi în care se răsfaţă adevăratul musulman şi a înlocuit vălul incomod şi secretos cu „ţesătura de aer”[193] care arată tenul îmbujorat şi contururile bogate ale frumuseţii circaziene, dar turcii nu vor deveni un popor progresist până când nu-

---

[191] *Meerschaum*, spumă de mare; rocă albicioasă şi foarte absorbantă în care predomină silicatul de magneziu, din care se sculptează pipe şi portţigarete bogat ornamentate; se găseşte mai ales în Turcia şi Grecia. Până în anii 1970, când Turcia interzice exportul spumei de mare ca materie primă, Viena este principalul centru unde se sculptează şi se comercializează aceste pipe.

[192] Din Teos, oraş grecesc antic de pe coasta Ioniei, locul de naştere al lui Anacreon.

[193] Muselină fină originară din India (calc după pers. *baft hawa*).

şi vor scurta pipele, de la lungimi de ordinul picioarelor la cele de ordinul incilor.

Fumatul este *par excellence* instituţia specifică a otomanilor. Parfumul *latakiei* pare să fi pătruns în chiar sufletele lor, îmbrăcând într-un contur vaporos şi visător toate manifestările exterioare. Turcul veritabil, îmbrăcat ca un pirat, îşi savurează lungul său ciubuc sau şerpuita narghilea din zori şi până-n noapte, cu seriozitatea unui consilier orăşenesc; în mintea sa par că se unduiesc luminoasele viziuni ale atotvăzătorului Orient, şi el se abandonează farmecelor nesecate ale acestora.

A fost, într-adevăr, foarte captivant să văd cum turcii, trăind în ţara lor, neinfluenţaţi de gusturile străinilor, perseverează în uzul tutunului. La colegiu, colegul meu de cameră se încăpăţâna să meargă în fiecare seară la culcare cu un trabuc aprins între dinţi. Pilotul olandez care ne-a adus la Rotterdam, după

„două săptămâni ameţite pe-ntinderea de apă rece şi sărată”,

trebuie să se fi tras din Wouter van Twiller[194], care gonea cu fum neplăcerile din vremea întemeierii New Yorkului, cu toate că pe moment, cu faţa lui de peşte, cu ochii lipsiţi de expresie şi cu cele două braţe scurte care se mişcau exact ca aripioarele pectorale ale unui delfin, mi-a făcut nu o dată privirea să alunece pe sub poala lungă a hainei lui, în căutarea vreunui soi de apendice caudal şi părea că vine din acele îndepărtate vremuri, când, potrivit lui Vathek[195],

[194] Wouter van Twiller (1606–1654), angajat al Companiei Indiilor de Vest, director general (1633–1638) al coloniei olandeze din America de Nord, cu sediul la New Amsterdam, astăzi New York.

[195] Personajul principal al romanului omonim (1786), de William Th. Beckford.

toată Olanda era apă, iar strămoşii locuitorilor de astăzi erau cu toţii peşti. Numai pe canalele din Rotterdam poţi vedea marinari care montează greementul sau manevrează velele cu pipa în gură. Când, stând la hanul „Trei lei” din Semlin, am văzut cum se bărbierea tacticos vecinul meu ungur cu un uriaş *meerschaum* între dinţi, am crezut cu sinceritate că isprăvile fumătorilor au atins culmea Mont Blancului; dar printre orientali mă aşteptau experienţe şi mai ciudate. *Ciubucciul*, sau purtătorul pipei, este pe primul loc între servitorii unui turc de rang. Curăţitorii de pipe se preumblă pe străzile oraşelor turceşti anunţându-şi meşteşugul în felul cărbunarilor de la noi. Trupele turceşti intră adesea în luptă cu pipele legate pe raniţă, iar la încheierea postului cel mare al Ramazanului ciubucul are întâietate în faţa mâncării şi a apei.

Într-o blândă seară de toamnă, am pornit călare să vizitez faimosul fort Arab Tabia, în compania unui chirurg italian aflat în serviciul turcilor. Îmi petrecusem ziua împreună cu prietenul meu ajutându-i pe invalizii din diversele spitale, care dădeau pe-afară de bolnavi şi răniţi. Când ieşeam pe poarta oraşului, am văzut, la un colţ al zidului din apropiere, o companie de soldaţi turci adânciţi cu evlavie în rugăciunea de seară. Îşi făcuseră spălarea rituală şi, după ce împrăştiaseră rogojini şi straie pe pământ, stăteau cu faţa spre Mecca, executând impresionantele invocaţii caracteristice adepţilor lui Mahomed. Era vorba de concentrarea specifică adoraţiei otomane de azi, iar nu de fervoarea ienicerilor care, îngenunchind în escadre compacte, strigau *Allah’hu!* şi se repezeau la luptă cu un entuziasm necunoscut mai puţin zeloşilor nizami moderni, cucerind provincie după provincie, cu sabia într-o mână şi Coranul în cealaltă. Un ofiţer părea să dea tonul, şi ei îşi făceau prosternările şi

semiprosternările ca din obişnuinţa de-a înainta umăr la umăr în bătălie.

Câteva minute călare, şi ne aflam la baza dealului pe culmea căruia se află Arab Tabia. Malul înalt al Dunării este întrerupt aici pe o distanţă de câteva mile de nişte dealuri sau mai degrabă de un şir de culmi înalte care se pierd către sud şi vest într-un platou ce înconjoară Silistra ca un amfiteatru. Terenul, ca un şes înalt, este format dintr-un număr de culmi despărţite de văi relativ adânci care se răsfiră în interiorul ţării pe distanţe de multe mile. Pe crestele acestor culmi, aşezate prin urmare într-un semicerc, se află cele cinci forturi ale Silistrei; cele două aflate în apropierea fluviului, şi anume cel de deasupra şi cel de sub Silistra, sunt de mai mică importanţă decât celelalte trei: Arab Tabia către sud-est, Medjidie aproximativ în sudul Silistrei şi încă o fortificaţie mai mică, situată între ele. Medjidie pare să fie singura dintre aceste întărituri care merită numele de fort.

Terenul deluros, cândva acoperit cu ogoare şi podgorii, fusese arat de ghiulele şi era presărat din plin cu fragmente de bombe. Ruşii se apropiaseră de Silistra dinspre sud-est, şi atât de firav era obstacolul din calea lor, încât un orator din Camera Comunelor avea perfectă dreptate când afirma: „Primul val al acelei remarcabile invazii s-a prefăcut în spumă în faţa şanţurilor unei fortăreţe de mâna a cincea.”

Nu am să fiu niciodată în stare să înţeleg înfrângerea ruşilor la Silistra. Arab Tabia, o simplă întăritură de pământ, a fost apărată cu nu mai mult de şase tunuri. N-a existat niciodată posibilitate mai bună de a bombarda un oraş decât de pe platoul care se întinde de la fortăreaţă şi care constituie un punct de comandă de mare avantaj, un câştig indispensabil pentru succesul unui asediu. Dar

Paskievici a fost înfrânt şi şi-a pierdut floarea ofiţerimii şi cincisprezece mii de oameni înainte să bată în retragere.

Am examinat fiecare palmă de teren cu cea mai mare atenţie. Acolo erau minele puse de Schilder şi detonate la timpul potrivit pentru a crea ravagii îngrozitoare printre propriile trupe; acolo erau lungile tranşee prin care inamicul urmărise să se apropie de Tabia, dar fusese de atâtea ori respins de vigilenţii arabi dinăuntru; acolo erau din greu bătătoritele locuri ale luptelor corp la corp în care groaznicii arnăuţi ciopârţiseră escadroane întregi cu teribilele lor iatagane; şi acolo se aflau – oribilă privelişte! – gropile în care mii din cei ucişi fuseseră aruncaţi de-a valma. O divizie de turci, care lucrase la extinderea şi repararea fortificaţiei, cobora încet de la Tabia şi, în bătăi de tobă şi sclipiri de baionete, mărşăluia către ridicătura fortului Medjidie.

Privelişte a care se deschide de la Arab Tabia nu este lipsită de interes. Către sud şi est, dincolo de câmpul de operaţiuni al ruşilor, sunt dealurile împădurite ale Bulgariei. Spre nord curge bătrânul Danubius, la fel de mândru ca în zilele în care legiunile romane erau încartiruite de-a lungul malurilor sale; iar dincolo de el, mai departe decât poţi vedea cu ochii, se întinde câmpia Valahiei, magistrala pe care se îmbulzeau către Occident popoarele nomade de altădată şi, în ultima vreme, câmpul de bătălie al imperiilor în lupta lor pentru stăpânirea lumii.

După ce ne-am întors la Silistra, am cinat *à la turque* cu prietenul meu italian într-o casă veche turcească, în care acesta fusese încartiruit de paşă. Masa a constat în numeroase feluri pregătite în veritabil stil turcesc de un soldat-servitor, feluri ale căror denumiri nu sunt importante, din ingrediente pe care nu am reuşit să le aflu, în afară de cele ale *pilafului* de orez, gloria supremă a oricărui ospăţ turcesc. Ni s-a alăturat un alt chirurg italian,

aflat şi el în serviciul sultanului. După cină, ni s-au adus pipe şi cafele, dar ce m-a încântat mai mult decât gingaşele preparate ale bucătăriei turceşti, mai mult decât parfumata *latakie* sau aromata *mocca*, au fost anecdotele picante din viaţa turcilor şi istorisirile aventuroase la care, tolăniţi pe divan, ne-am dedat ore întregi. Tovarăşii mei era exilaţi politic. Vorbeau cu simţire, aproape lăcrimând, despre Italia lor iubită, despre frumoasele-i dealuri şi despre ceru-i cântat de poeţi, şi păreau să deplângă cruda soartă care-i gonise de la casele lor, de pe Tibrul gălbui la culoare până la malurile neprimitoare ale Dunării.

La ceas târziu, ei s-au grăbit să mă însoţească până la locuinţa lui Terzin bácsi. Iluminatul cu gaz nu există în oraşele turceşti, nici măcar în vis; străzile nu au nume; casele nu au numere. Cine se aventurează pe-afară după ce se întunecă trebuie să se folosească de un felinar, altfel riscă să fie arestat de poliţie şi reţinut până dimineaţă. Un ambasador englez, nu Stratford de Redcliffe[196], se aventura uneori incognito pe străzi, în întuneric. În timpul unei astfel de raite nocturne, neavând la el obişnuita lampă, căzu în mâinile poliţiei; aceştia, pentru că nu puteau deosebi un lord englez de un călător de rând de obârşie apuseană, şi în ciuda tuturor protestelor sale, l-au dus la puşcărie să doarmă cu tâlharii şi vagabonzii. Dimineaţa următoare, autorităţile au descoperit cu groază că puseseră în cuşcă un leu britanic. Cu obişnuitul tact al otomanilor de a ieşi din dificultăţi, au adus în grabă cea mai mare fanfară turcească din Pera şi l-au condus pe excelenţa sa în pas de marş prin mulţimea de turci uimiţi, în mijlocul disonanţei frenetice pe care doar o orchestră turcească o poate produce.

---

[196] Stratford Canning, viconte de Redcliffe (1786–1880), diplomat şi om politic britanic, cunoscut în special pentru serviciul îndelungat ca ambasador la Constantinopol (1825–1828; 1842–1858).

Era o noapte de o întunecime bulgaro-egipteană[197]. Când şi când, un paznic somnoros cu brâul sclipind de arme ne oprea pentru o clipă, iar câinii sălbăticiţi de care ne împiedicam pe stradă ne urmăreau cu ochii lor strălucitori, lătrând necontenit.

Ne-am rătăcit curând în labirintul fără capăt al Silistrei şi am orbecăit multă vreme fără să fim în stare să îl găsim pe Terzin bácsi sau măcar casa din care plecasem. Cineva ne-a condus până la urmă la locuinţa croitoraşului. Prietenul meu mi-a urat *buona notte*. Terzin locuia la o familie de armeni, care, neprimitori de felul lor, au insistat că nu trebuia să petrec noaptea sub acoperişul lor, căci, cu deosebita lor evlavie, nu ar fi putut să doarmă în apropierea unui eretic, care crede în divinitatea lui Cristos şi în veşnica ispăşire a păcatelor[198].

Văzând astfel, Terzin – binecuvântarea lui Allah să se pogoare asupra lui şi a tuturor croitorilor de treabă! – m-a dus la cotlonul lui de afaceri, aflat într-altă parte a oraşului. Culcat pe masa lui de lucru, cu fierul de călcat pe post de pernă, am adormit curând şi am visat la clefţi, purici şi mai ales la *harabaua* cea luxoasă în care, a doua zi, urma să fiu suspendat între cer şi pământ.

În acest punct al naraţiunii mele, ar fi potrivit să amintesc mai multe despre serviciul meu turcesc şi despre legătura mea cu armata otomană. La sfârşitul lui august, când am ajuns la Bucureşti, m-am adresat imediat consulului general englez ca să mă pun sub protecţia lui, pentru că în Principate nu era nici un agent american. În casa consulului l-am cunoscut pe Mazar paşa, un ofiţer englez care se distinsese în mod deosebit în Africa de Sud

---

[197] Aluzie la faptul că trupele arabe din Campania Dunării sunt aduse din Egipt.

[198] Biserica armeană urmează dogma monofizită.

şi purta gradul de general în statul-major al lui Omer paşa. El m-a îndemnat să accept un post de chirurg în armata turcească, la acea vreme fiind mare nevoie de medici. După câteva zile, ne-am adresat lui Omer paşa, care mi-a cerut, de asemenea, să rămân. Mi s-a ordonat să mă alătur unui regiment în tabăra din afara oraşului, dar în timpul şederii de şase săptămâni m-am concentrat asupra celor internaţi în spitale şi asupra câtorva prizonieri ruşi. Inamicul se retrăsese, aşa că, în afară de Crimeea, nu exista ocazia unui serviciu activ pe front. O bucată de vreme, holera s-a dezlănţuit înfricoşător în rândurile armatei. Câteva palate boiereşti au fost transformate în spitale, dar, cu toate eforturile noastre, îngrozitoarea boală ne-a răpit 4.000 de oameni. Aplicarea de gheaţă, extern şi intern, s-a dovedit în general remediul cel mai eficient.

Am o părere foarte bună despre vitejia şi rezistenţa fără crâcnire a trupelor turceşti. Ca şi ruşii, ei au nevoie doar de comandanţi buni pentru a fi soldaţii cei mai eficienţi. Mi s-a arătat un loc îngust în Arab Tabia, unde era nevoie ca o singură persoană să stea permanent expusă focului inamic. Poziţia era fatală ca însăşi moartea, dar nici nu apuca soldatul de acolo să cadă, că în locul lui sărea altul, ca şi cum ar fi râvnit la soarta camaradului său. Ca supunere oarbă însă, turcii nu îi depăşesc pe ruşi. Un ofiţer muscal, care se lăudase în faţa unui grup de musafiri că soldaţii săi s-ar supune oricărui ordin primit, le ordonă acestora să mărşăluiască peste marginea unei prăpăstii adânci; şi ar fi şi făcut-o, până la ultimul om, dacă vocea ofiţerului nu i-ar fi oprit în ultima clipă.

Armata otomană oferă prea puţine stimulente străinilor. Turcii sunt greoi în a percepe meritul şi sunt şi mai lenţi în a-l răsplăti. „Mâine” e vorba cu care stau tot timpul pe buze, în timp ce societatea ofiţerilor, chiar a celor

superiori, este de nesuportat pentru o persoană cultă sau măcar obişnuită cu o viaţă decentă.

Se vorbeşte mult despre străinii aflaţi în armata otomană, însă doar o mică parte dintre ei obţin poziţii importante. Legătura lor cu armata e mai mult cu numele. Avansarea în grad se face într-o manieră foarte convenabilă războinicilor amatori, dornici să ajungă lei în cluburile din Londra şi Paris după câteva săptămâni de campanie pe Dunăre sau în Asia. Musulmanul se uită şi astăzi cu dispreţ la ghiauri. Soldatul turc nu va fi condus în luptă de un ofiţer care trebuie să dea ordine prin interpret. În fruntea coloanelor se află, de obicei, *bimbaşi* şi *kaimakami* musulmani.

Cu toate acestea, m-a surprins numărul exilaţilor politic aflaţi în armata turcă. Printre aceştia erau tătari aspri, cuţitari italieni şi nenumăraţi aventurieri care păreau a se nutri din ura lor faţă de Rusia. Într-o zi s-a prezentat un polonez care, cu toate că era beteag de un picior, mersese pe jos două sute de mile ca să poată lupta împotriva duşmanilor ţării sale. La cartierul general al lui Mazar paşa l-am cunoscut pe baronul Z., un tânăr nobil ungur, ale cărui păţanii remarcabile mi-au stârnit un mare interes. Din motive politice, tatăl lui fusese atât de mult timp la închisoare, unde fusese supus unui tratament atât de barbar, încât atunci când fusese eliberat mai rămăsese din el doar un idiot albit, cu bale la gură. Fiii au jurat răzbunare. La izbucnirea insurecţiei maghiare s-au înrolat cu toţii şi au luptat cu austriecii, inamicii libertăţii şi ucigaşii părintelui lor. La finalul războiului, împăratul, înduioşat de vârsta fragedă a tânărului baron, i-a cruţat viaţa, dar l-a izgonit din ţara lui şi a confiscat averea familiei. Cavalerul s-a refugiat în Bavaria, dar curând după aceea a avut o dispută cu un reprezentant al guvernului şi a fost obligat să părăsească regatul. După o scurtă şedere

în Elveţia, a avut îndrăzneala de a revedea Ungaria pe ascuns şi a petrecut câteva zile cu membrii familiei. La începutul războiului ruso–turc, Serbia devenise promiţătoare pentru baron. Principele l-a angajat ca să organizeze un corp puternic de cavalerie, dar, din cauza protestelor puterilor apusene, care se temeau de un amestec din partea Rusiei, iniţiativa a fost abandonată curând. La Belgrad, printr-o intrigă, s-a produs o răfuială între baronul nostru şi consulul austriac, aşa că baronul s-a văzut nevoit să-şi caute norocul în altă parte. A pornit în secret pe un mic vas turcesc spre Dunărea de Jos, dar, în urma unui naufragiu, a pierdut tot ce avea, cu excepţia hainelor şi a mult încercatei lui săbii. Baronul venise pe jos tocmai de la Calafat. I-am dat o cămaşă, un lux de care nu se mai bucurase de săptămâni bune, şi mi-am împărţit banii de buzunar cu el: bietul om aproape că uitase ce culoare au ducaţii.

Unul dintre camarazii mei de la Bucureşti era un inteligent doctor german, cunoscut ca „Hakimul”[199]. Servise şi în războiul ungar. Cum la finele războiului emigrase în Turcia împreună cu Kossuth şi se înrolase ca medic, el urma, de un număr de ani, destinul lui Omer paşa. Hakimul era un tip nobil. Îmi amintesc că obişnuia să îmi arate un bizar suvenir pe care îl avea de la prietenii de lângă care fusese nevoit să se exileze. Îşi transplantase de la ei pe braţul lui delicat câteva fire de păr capilar, care păreau să prospere la fel de bine ca pe un scalp.

Într-o seară, mă plimbam în compania Hakimului prin grădina Cişmigiului şi am avut şansa de a-l cunoaşte pe Iskender bei[200], însoţit de doi servitori şi de un ciubucciu.

---

[199] *Hakim* (ar.), medic.

[200] Antoni Aleksander Iliński (1814–1861), ofiţer în armata polonă, apoi în cea otomană, convertit la islam în 1844, sub numele de Mehmet

Am făcut cunoştinţă şi am avut o lungă conversaţie despre viaţa lui remarcabilă şi despre război. Beiul, acum colonel în cavaleria turcă, este, după Omer paşa, cel mai important personaj care a luat parte în campania Dunării. Ruşii au să îl ţină minte, căci el şi-a ars cu prisosinţă hecatombele. Are în jur de cincizeci de ani, este de statură mijlocie, dar cu o constituţie robustă, are barba şi părul de un negru lucios şi o pereche de ochi care aruncă fulgere pe sub nişte sprâncene stufoase. Uniforma îi era splendidă, dacă nu ţipătoare, şi, în timp ce ne plimbam în mijlocul elitei Bucureştiului, adunată ca să se bucure de muzică şi de o seară încântătoare, oamenii se întorceau, îl priveau pe însoţitorul meu ca şi cum ar fi fost un împărat şi îşi şopteau unul altuia: „Iată-l pe Iskender bei.” Beiul este de origine tătară şi musulman prin naştere, tatăl lui emigrând în Crimeea, unde s-a născut eroul nostru, care a moştenit titlul de conte, precum şi o moşie în Basarabia.

Izgonit de foarte tânăr din Crimeea din motive politice, Iskender bei a devenit un duşman neîmpăcat al Rusiei; în rolul cavalerului luptător şi personificându-l prin călătoriile sale pe Evreul Rătăcitor, a luat parte la aproape toate războaiele importante din ultimii treizeci de ani. A fost în Spania în timpul războiului carlist, a luptat în Portugalia revoluţionară, părăsind Peninsula Iberică încununat cu nu mai puţin de unsprezece ordine. În 1836, cavalerul nostru pribeag era la asediul de la Herat, în Asia Centrală; războiul opiului l-a chemat în Imperiul Înflorit, distingându-se în mod special în Canton. După terminarea războiului

---

Iskender. Participă la revoluţia maghiară din 1848, apoi se refugiază la Constantinopol (de unde îi însoţeşte pe Nicolae Bălcescu şi Iancu Bălăceanu într-o misiune secretă în slujbă otomană până la Belgrad, în 1849). În 1853–1854, comandă corpul başbuzucilor în campania de pe Dunăre. În 1856, în urma bătăliei de la Eupatoria (Crimeea), obţine gradul de general, sub numele Iskender paşa.

din China, s-a îndreptat către Algeria, unde a luat parte la majoritatea ciocnirilor cu Abd el-Kader. Iskender a părăsit apoi armata franceză, iar în anul 1848 era în Ungaria sub comanda lui Bem[201], protectorul şi idolul lui. Întâmplările dureroase din 1849 îi exilară pe amândoi în Turcia, împreună cu alţi cincisprezece mii. S-a înrolat îndată în armata turcă şi a luat parte, sub comanda lui Omer paşa, la expediţiile din Muntenegru şi Bosnia. Această din urmă campanie a luat sfârşit printr-o strălucită victorie, pentru care Iskender a primit mulţumirile sultanului şi rangul de paşă. Austria şi Rusia au protestat, iar beiul a renunţat de bunăvoie la această poziţie. Isprăvile lui de la Calafat sunt bine cunoscute. Cazacii se înfioară când îi aud numele. După luptele de la Silistra, el s-a ţinut ca un demon dezlănţuit pe urmele escadroanelor ruseşti în retragere, iar cu câteva zile înainte de a-l întâlni eu se întorsese dintr-o temerară şi victorioasă recunoaştere de-a lungul Prutului. Cititorul ştie deja, fără îndoială, despre comportarea eroică a beiului în bătălia de la Eupatoria şi despre rănirea lui în luptă de către un duşman personal. Vorbeşte franceza ca un parizian. Iskender bei m-a informat că, în afară de peregrinările sale prin Lumea Veche, călătorise mult în Statele Unite şi în Indiile de Vest. Ziua în care întâlneşti un astfel de erou este de neuitat.

La Bucureşti l-am găsit şi pe unul dintre compatrioţii mei, maiorul Burr Porter, din New Jersey, care se bucura de încrederea lui Omer paşa. El a ajuns la gradul de *bimbaşa*, iar la sfârşitul războiului a fost răsplătit cu o decoraţie pentru serviciile aduse.

---

[201] Józef Bem (1795–1850), general polonez, erou al luptei pentru eliberarea Poloniei şi al revoluţiei maghiare de la 1848; refugiat în Imperiul Otoman şi convertit la islam, devine guvernator al Alepului, sub numele Murad paşa.

Turcii adoră sabia, dar au o sfântă oroare faţă de bisturiu. Conform unui precept al Coranului, corpul uman nu ar trebui deschis nici dacă ar ascunde vreo nestemată. Câţiva ani buni după înfiinţarea Colegiului Medical din Constantinopol, sultanul Mahmud a fost obligat să procure cadavre de creştini pentru disecţii, prin intermediul ministrului austriac.

Hakimii musulmani împart bolile în două clase – afecţiunile nervoase ale feţei şi cele cu caracter erizipelatos; şi, în al doilea rând, toate maladiile care nu sunt cuprinse în prima categorie. Unii emiri pretind că vindecă afecţiunile din prima clasă prin intermediul farmecelor, incantaţiilor şi remediilor misterioase, asupra cărora îşi asumă monopolul. Cu toate acestea, atunci când leacul nu are efect, susţin că nu ineficacitatea mijloacelor folosite ar fi cauza, ci faptul că boala nu se încadrează în clasa respectivă.

Poujoulat[202] povesteşte un incident al cărui martor a fost în piaţa de sclavi din Constantinopol şi care ilustrează de ce cruzimi sunt uneori în stare turcii când vine vorba de aplicarea vreunui remediu:

O femeie abisiniană suferea de o tumoare inflamatorie la braţul drept. Stăpânul ei, bănuind că este vorba de un buboi de ciumă, porunci să se toarne plumb topit peste locul afectat. Acest tratament eroic provocându-i cele mai groaznice suferinţe, biata sclavă îl implora pe stăpânul ei, printre lacrimi şi ţipete, să înceteze. Poujoulat întrebă, prin dragomanul său, dacă tratamentul cu plumb topit era eficient împotriva ciumei. „Omoară sau vindecă pe loc”, zise musulmanul, „şi, pe Allah, asta şi vreau”.

Păstrând proporţiile, puţini turci practică medicina. Profesorii de arta vindecării din Turcia sunt cel mai adesea aventurieri greci şi italieni care îi păcălesc pe turcii

[202] Baptistin Poujoulat (1809–1864), istoric francez.

ignoranţi cu şarlataniile lor. Nici măcar cei care sunt angajaţi să profeseze la Serai şi pătrund în misterioasele haremuri ale demnitarilor turci nu ezită să administreze preparate care provoacă cele mai fatale efecte. Licenţa imperială de practică a medicinei oriunde în dominioanele sultanului poate fi obţinută în schimbul a câţiva piaştri. Turcii, de fapt, continuă să predea, în şcolile de pe lângă moschei, medicina după doctrinele vechilor autori arabi, dar practica nu se bazează pe un sistem bine definit. Remediile lor simple sunt, oricum, mai eficace decât tratamentul dictat de ignoranţa şi de superstiţia grecilor. Cel care crede în fatalitate nu se teme de moarte; acesta este principalul motiv pentru care, în vremuri de ciumă, turcii suferă mai puţin decât creştinii cei temători. [265–266][203]

CAPITOLUL XI

HOINĂRELI PRIN BULGARIA

Danubio, rio divino,
que por fieras naciones
vas con tus claras ondas discurriendo...
Lope de Vega[204]

---

[203] Despre practica medicinei la slavii balcanici.

[204] „Dunăre, râu divin / Ce la sălbatice popoare / Te duci, undele clare scurgându-ţi...”; versurile atribuite de autor lui Lope de Vega aparţin de fapt poetului şi militarului spaniol Garcilaso de la Vega (1501–1536); citatul face parte din poemul *Canción III* (1532), scris de Garcilaso în perioada exilului pe o insulă a Dunării din preajma oraşului Regensburg.

Rugăciunea e mai bună ca somnul.

TURCII SE SCOALĂ DEVREME, CA SĂ ÎL INVOCE PE PROFET. *Cavasul* hangiului Ibrahim, ajuns în mod misterios la culcuşul meu, m-a trezit la o oră matinală. Mi-a luat genţile pe umăr şi mi-a arătat drumul către han, unde, după cum spunea el, îmi aşteptaseră timp de o oră venirea.

Ah, înşelătoarele exagerări orientale! Escorta care urma să mă apere de başbuzuci se redusese la doi soldaţi turci, dintre care unul era bolnav, şi celălalt – împovărat cu o pungă mare de piaştri pentru un negustor musulman din Stambul. Aceştia, în lipsa unui sistem bancar, trebuiau să fie transportaţi sute de mile şi, în opinia mea, erau o tentaţie colosală pentru clefţi şi haiduci.

Magnificii cai promişi cu o zi înainte, care urmau să rivalizeze cu iuţii gonaci ai stăvarilor, s-au dovedit a fi nişte gloabe bicisnice din cea mai josnică spiţă bulgărească, incomparabil mai amărâţi decât cea mai nenorocită mârţoagă irlandeză. [268][205]

Dar *harabaua* la care erau înhămaţi aceşti promiţători armăsari – ce cuvânt minunat ar putea să creeze o iluzie mai perfectă? Nici o particulă de fier sau din vreun alt fel de metal nu fusese folosită în construcţia acelui vehicul indescriptibil, bun la de-a dreptul nimic. Pe patru roţi de lemn era cumpănită o cutie grosolană, închipuită din beţe împletite şi bucăţi de scoarţă de copac. Nişte nuiele erau îndoite deasupra şi peste ele era întinsă o rogojină grosolană, la a cărei umbră se putea odihni călătorul cel ostenit.

[205] Lamentaţii cu privire la starea cailor.

Ibrahim mă măsură cu un dispreţ suprem, ca şi cum un singur gest al mâinii mele ar fi produs câte o luxaţie în fiecare articulaţie a nemaivăzutei structuri.

— *Boş! boş!* i-am strigat în ureche, un cuvânt turcesc care înseamnă tot ce e netrebnic şi demn de dispreţ la un lucru verbal sau material.

Eram sătul de Silistra şi am înţeles că nu ar fi fost de nici un folos să stârnesc fanaticul din Ibrahim. *Cavasul* cu turban murdar, îngălbenit, şi cu papuci târşâiţi mi-a explicat că nu se mai poate găsi altă *haraba* în tot oraşul.

— *Peki! peki!* (bun, bun!), mi-a şoptit soldatul turc cu piaştrii, care, în loc să-şi tragă sabia ca să mă forţeze să urc în *haraba*, şi-a petrecut braţul pe după umerii mei, îndemnându-mă să merg.

L-am întrebat cu resemnare pe Ibrahim cât timp mi-ar lua să ajung la Varna în mijlocul de transport pe care mi-l adusese. Răspunsul lui mi-a oferit o mai limpede înţelegere a firii turceşti decât îngrijirea unui întreg regiment de nizami sau săptămâni întregi de cercetare prin stufoasele tomuri ale lui von Hammer[206]. Îndreptându-se de spate şi apucându-se cu o mână de magnifica-i barbă, mi-a strigat:

— *Eu* nu sunt Allah! Cum să înţeleg *eu* timpul şi distanţa?, adăugând cu resemnare: „Unul e Dumnezeu, şi Mahomed e profetul lui” – un răspuns care taie nodul gordian în toate impasurile otomanilor.

Am pornit. Toţi câinii au lătrat după noi până când şi-au pierdut puterea de exprimare; femei învăluite ieşeau să se uite cum pleacă *howadji*. Nu puteam să nu mă întreb dacă penibila, împleticita legătură de cârpe din faţa mea ascundea îmbujorarea de la şaptesprezece anişori sau posomoreala şi zbârciturile de la şaptezeci de ierni. Am ieşit pe poarta sudică a Silistrei şi am apucat drumul care

[206] Joseph von Hammer-Purgstall (1774–1856), orientalist austriac.

suie de-a lungul ravenei dintre Arab Tabia şi Medjidie Tabia. [270–272][207]

Niciodată nu am să uit cerul acela de cerneală şi de plumb al Bulgariei, sau vântul rece care, ridicat dintre vârfurile îngheţate ale Balcanilor, mătura valea prin care treceam. Câmpia valahă, minaretele din Silistra, Arab Tabia, Medjidie, cu toatele au dispărut în curând din vedere, iar eu, înfăşurându-mă mai bine în mantaua de călătorie, m-am întins cât eram de lung pe fundul *harabalei*, ca să meditez asupra plăcerilor călătoriei printre semibarbari. Nu era câtuşi de puţin romantic: romanţa ţine de civilizaţie.

Harabaua s-a dovedit a fi mult mai bună decât mă aşteptasem. Construcţia ei mai mult însăilată o făcea să treacă uşurel peste ridicăturile şi adânciturile bruşte din drumul bulgăresc, bălăngănindu-se încolo şi încoace ca un vas în furtună. Caii nu erau sprinteni, iar modul lor de locomoţie nu se potrivea cu nimic din ceea ce citisem în lucrarea germană despre mersul animalelor, dar, ca şi *harabaua*, mi-au depăşit, cu excepţia câtorva năzbâtii, toate aşteptările.

Ajungând pe platoul înalt de lângă Silistra, drumul sinuos se întinde în direcţia sud-est către Euxin. Pe măsură ce avansam, terenul era tot mai deluros şi frământat. Ravenele erau des împădurite. Multe coaste se asemănau îndeaproape cu dumbrăvile din Vest, iar din când în când treceam prin păduri măreţe care ar fi făcut cinste chiar şi peisajului american. Solul ar fi din cale-afară de fertil dacă nu ar lipsi apa în lunile de vară şi toamnă. În prima zi de călătorie n-am văzut nici măcar un pârâu. Pe multe mile în interiorul ţării, ţinutul fusese ocupat de ruşi şi avea o înfăţişare cu totul pustie. Hoardele de başbuzuci prădalnici

[207] Divagaţii lirice despre „bătrânul Danubiu” şi despre marile fluvii din Lumea Veche şi Lumea Nouă, cu excursuri istorico-mitologice.

distruseseră şi puţinul rămas după raidurile cazacilor. Cocioabele bulgarilor fuseseră transformate în cenuşă, iar locuitorii lor – împrăştiaţi în patru zări de viforul războiului. Fântânile construite ici şi colo de pietatea ori de mândria musulmană căzuseră în paragină sau fuseseră de curând stricate şi astupate de mâini nemiloase. Ruşii îşi aruncau caii morţi în puţuri, şi vederea unor picioare care se iţeau din apa limpede nu era un lucru prea îmbucurător pentru călătorul însetat.

Drumul era foarte rău. Selim, o pildă vie a delăsării orientale, încurca mereu calea pe la răspântii, iar cel bolnav clămpănea şi el în urma noastră, pe căluţul bulgăresc de rezervă. Abdallah, mâna mea dreaptă, în fapt un turc rotofei şi blajin din tabăra lui Ahmed paşa, îşi împletea cântecelele de dragoste cu gemetele şi vaietele harabalei. Părea mulţumit să se întoarcă la Stambul după o lungă campanie pe Dunăre şi cânta *güzel! pek güzel!* (frumoasa mea! minunea mea!) ore întregi, tărăgănat şi pe nas, de nici un maestru scoţian al psalmodiei nu l-ar fi putut întrece.

Am întâlnit un lung şir de *harabale* venind din interiorul ţării, trase de bivoli cu ochii roşii şi încărcate cu grâne pentru Silistra. Nu am omis salutul turcesc, *Aleikum salaam*! ca replică la *Salaam aleikum*! (Pace ţie!), către căruţaşii care mânau aceste animale nefireşti de dinaintea unor vehicule încă şi mai nefireşti. Nici un alt patruped, bovin sau ecvin, nu combină atât de perfect toate superlativele urâţeniei ca bivolul bulgăresc; şi, cu siguranţă, mâna pricepută a omului nu mai poate întocmi vreun vehicul la fel de absurd şi de prăpădit cum este *harabaua* turcească, al cărei original trebuie să fi fost folosit de populaţiile nomade conduse de Orhan şi de Timur. Magnific cuvânt, tipic pentru acea exagerare

orientală, care linguşeşte mereu dând nume sunătoare şi dezgustă prin meschinăria realităţii.

Am înaintat destul de puţin, iar la căderea nopţii am ajuns la Kuciuk-Kainargi, un sat bulgăresc mare, unde, pe pielea unei tobe, s-a semnat tratatul omonim în anul 1774, de către feldmareşalul Romanov[208] şi de reprezentantul marelui vizir. În această convenţie, de atunci atât de invocată de Turcia, dar şi de Rusia, Poarta recunoştea independenţa tătarilor din Crimeea şi oferea ruşilor libera navigaţie pe toate mările Imperiului Otoman, deschizând astfel flotelor moscovite drumul către Constantinopol şi prevestind turcilor nenumărate necazuri. Ca despăgubire, Ecaterina reda otomanilor Basarabia, Principatele Dunărene şi insulele Arhipelagului, cucerite mai înainte de ruşi.

Am părăsit Kuciuk-Kainargi cu mult înainte să se lumineze. O bucată bună de drum am mers printr-o vale adâncă, unde gemetele *harabalei* provocau ecouri care semănau cu ţipetele de neînţeles ale spiritelor lipsite de trup, pe care mi le imaginam aşteptând în acel abis stigian trecerea pe lumea cealaltă. Ieşind în sfârşit de acolo, am intrat într-o pădure măreaţă, cu ridicături printre care curgeau din loc în loc pârâiaşe. Aspectul ţării era de departe mai interesant decât fusese între Silistra şi Kuciuk-Kainargi. După toate aparenţele, cazacii nu îşi extinseseră incursiunile dincolo de acesta din urmă. [276–277][209]

Călătorisem trei ore fără mic dejun, şi i-am făcut reproşuri lui Selim, care nu-mi procurase nimic de mâncare pentru drum. Într-un târziu, ne-am apropiat de un

---

[208] Tratatul de la Kuciuk-Kainargi este semnat de feldmareşalul conte Piotr Aleksandrovici Rumianţev şi de Musul Zade Mehmet paşa.

[209] Lamentaţii privitoare la mersul cailor şi la întârzierile din pricina frecventelor rugăciuni ale călăuzelor.

pâlc de case, dar, negăsind nici un han, ne-am îndreptat spre un loc unde câţiva ţărani turci treierau grânele cu caii. Un petic circular de pământ cu diametrul de vreo patru prăjini, bătătorit bine şi înconjurat de un gard înalt, părea să fi fost folosit din timpuri imemoriale ca loc de treierat al cătunului. Snopii de grâu fuseseră căraţi de la stogurile din apropiere, şi cei opt sau zece căluţi bulgăreşti cu înfăţişare sălbatică se roteau liber în jurul turcului leneş din centru, până când boabele se desprindeau sub acţiunea sprintenelor copite.

Turcii se aşezaseră la masa de dimineaţă şi ne-au invitat cu ospitalitate să ne alăturăm. Partea lichidă a mesei consta în lapte acru, o mâncare foarte apreciată la turci, şi în apă, limpede şi rece, de la un izvor din apropiere. Hrana solidă se servea sub formă de clătite, lipite laolaltă cu unt de cea mai dubioasă calitate, şi sub formă de pâine, pe care, lipsit de experienţă, am luat-o la început drept granit. Am şezut pe pământ şi am mâncat ca toţi ceilalţi din prăfuita ceată. Călătorind prin Anglia, mi-a trecut prin minte că *host*[210] provine din latinescul *hostis*, care înseamnă inamic; dar, în general, spre deosebire de englezi, turcii nu primesc nimic în schimbul ospitalităţii. De fapt, escorta mea a abordat chestiunea ca şi cum nu am fi avut nevoie de invitaţia ţăranului, Baba başi. Uneori însă, bunul musulman care invocă binecuvântarea lui Allah la plecarea unui *howadji* nu se opune celor câţiva piaştri care îi sunt strecuraţi în mână.

Baba başi a aflat din întâmplare că sunt *hakim*. La orientali, medicul se bucură de o mare preţuire. Pentru a consulta oracolul înţelepciunii lui Esculap, cadiul îşi lasă tribunalul, mollahul – şcoala, iar beii îi aştern masa cu ospitalitate orientală. Nu trebuie să povestesc aici câte cazuri ciudate mi-au fost aduse spre examinare şi câtă

[210] *Host* (en.), gazdă, dar şi oaste.

recunoştinţă am stârnit cu un cuvânt de simpatie sau cu un sfat. Baba başi m-a rugat pe loc să văd un copil bolnav din familia lui, şi pentru asta m-a condus spre cătun. Am intrat în curtea din jurul casei sale şi după ce am zăbovit scurt timp în *selamlîk* – apartamentul bărbaţilor – am intrat în *harem*.

Deşi era un simplu ţăran turc, Baba başi avea o situaţie bună, şi am fost chiar surprins văzând ce gospodărie se afla între pereţii nepromiţători de chirpici. Două sau trei construcţii fuseseră unite într-o singură clădire, al cărei exterior nu fusese niciodată pângărit de vreo vopsea sau spoială. Ideea arhitecturală care se distinge în construcţia unei case turceşti este separarea bărbaţilor de femei şi obţinerea de camere pătrate. Apartamentele sunt în general scunde şi bine ventilate, condiţia din urmă fiind necesară datorită fumatului cu care se îndeletnicesc osmanlâii. În camerele turceşti bagdadia este de obicei ornamentată, dar intrând în *selamlîkul* lui Baba başi atenţia mi-a fost atrasă de podoabele artistice de pe pereţi.

Ca şi peruca lui Sterne[211], aceste ornamente se situau atât deasupra, cât şi sub orice critică. Argilele de diferite culori fuseseră, evident, materia primă pentru aceste picturi curioase, a căror execuţie o putem atribui doar arhitecţilor acelor clătite amorfe pe care le mâncasem cu Baba başi.

Pe perete se aflau o cămilă şi un leu care mâncau cu mulţumire fructe de pe crengile aceluiaşi copac; „corabia deşertului” era trădată doar de cocoaşă, iar roşcovanul rege al animalelor se pierdea parţial în perspectiva tulbure, „cu ghearele trăgând” ca să se smulgă din ea. Peşti fără aripioare se hârjoneau printre nori, în timp ce o

[211] Aluzie la un pasaj din *Viaţa şi opiniunile lui Tristram Shandy, gentleman*, de Laurence Sterne (1713–1768).

serie de animale din văzduh şi de pe pământ, neprinse niciodată în menajeriile imaginare pictate de Landseer sau Rosa Bonheur[212], eşuaseră pe mări fără ape – iar

„enormii peşti greoi se scaldă în ocean”.[213]

Haremul era prevăzut pe trei laturi cu un divan înalt. Într-un colţ se aflau câteva ciubuce subţiri pentru femei. Pe latura deschisă a camerei se afla o ladă grosolană pentru vase şi haine, din lemn pictat.

Când am ajuns acolo, copiii făceau o adevărată debandadă. Bănuiesc că după aceea li s-a spus adesea: „Potoliţi-vă, copii, că se-ntoarce *howadjiul* cel fără barbă şi vă ia!” Mama a rămas aşezată pe divan.

— *Hakim başi*, credeţi că are să-şi revină copilul? m-a întrebat Baba, după ce-l examinasem cu atenţie.

— Aşa sper, am răspuns eu.

— Daţi-i doctorie, o, *hakim*, ca să nu moară, dispuse el solemn.

Aici apărea o dilemă profesională. La Silistra nu reuşisem să-mi procur nici măcar o singură pilulă dulce, şi cutia mea de medicamente era la fel de goală ca o cutie a milei după o predică despre caritate. Dar, amintindu-mi de efectul purificator şi tonic al apei reci, am menţionat cu gravitate, folosind toată limba turcă de care dispuneam:

— Întoarceţi faţa copilului de două ori pe zi către Mecca şi spălaţi-o cu apa dăruită de Allah ca să fie folosită de dreptcredincioşi.

O singură privelişte e mai tristă decât cea a oraşelor şi satelor pustiite: să te uiţi la oraşele pline-ochi ale morţilor, aflate în locuri cândva pline de viaţă, să păşeşti de la un

---

[212] Edwin Henry Landseer (1802–1873); Rosa Bonheur (1822–1899); artişti plastici celebri pentru arta reprezentării animalelor.

[213] John Milton, *Paradisul pierdut*, trad. Adina Begu.

mormânt la altul prin singurătăţi în care pulsau cândva mulţimi de fiinţe omeneşti. Acest sentiment al singurătăţii m-a apăsat adesea cu o panică neînţeleasă prin pustiurile Bulgariei.

Iată că ajungem la un sătuc alcătuit din câteva cocioabe turceşti şi bulgăreşti, cu un cimitir în apropiere, întins pe acri întregi şi punctat cu pietre funerare căzute sau aplecate în toate direcţiile; şi acolo, în câmp deschis sau prin vreo dumbravă umbroasă, am traversat „ogoare ale Domnului”, minunat nume dat de germani acestor locuri în care cei duşi se odihnesc în cea mai însingurată solitudine.

Bulgaria este deşertul islamului – nu un deşert de nisip, ci de bogate, părăginite pustiuri.

În vremea regilor din vechime s-au ridicat oraşe înfloritoare, dintre care unele şi-au păstrat importanţa mult timp după ce turcii au pus piciorul în Europa. Odată cu invazia musulmanilor însă, spiritul bulgăresc s-a stins. Vechiul lor renume a pierit în faţa rapidei extinderi a cuceririlor otomane. Multe sate şi oraşe au fost spulberate, în timp ce altele, rămase goale şi nelocuite, s-au prefăcut în ruine şi nu a mai rămas nimic din ele.

În van am căutat monumentele trecutei sale puteri. Însă prin Balcani călătorul mai întâlneşte ici şi colo rămăşiţe ale stăpânirii slavo-bulgare în obiceiurile primitive şi tradiţiile populare şi în rămăşiţele unei străvechi şi rudimentare arhitecturi. Şi nu lipsesc nici aducerile aminte ale cruzimilor şi împilărilor din timpuri mai apropiate.

Departe către nord, lângă frontiera sârbo-bulgară, se află o movilă conică alcătuită din douăzeci de mii de ţeste umane. Albită de zăpadă şi de ploaie, aceasta luceşte pe câmpia Nişului ca un turn din marmură de Paros. Vânturile munţilor, suspinând printre nenumăratele cavităţi ale ţestelor, le fac să vorbească cu voci tânguitoare. De unele atârnă încă şuviţe de păr, ca nişte muşchi sau licheni care

flutură în vânt, adaugând o oroare de nespus acestui barbar monument. Cei douăzeci de mii de sârbi şi de bulgari care au căzut eroic în lupta de pe câmpia Nişului erau demni de un mausoleu mai bun.[214] Turcii arată cu mândrie către acest monument ridicat de ei ca la o mărturie a propriei bravuri. Sârbii, acum independenţi, îl arată la fel de mândri ca pe o dovadă a preţului libertăţii şi ca pe un grăitor îndemn pentru păstrarea ei.

Bulgaria va fi şi ea liberă într-o zi, iar neşlefuiţii ei copii vor da glas cântecelor de libertate în jurul acestui monument al cruzimii.

Lângă Missolonghi, în Grecia, unde a murit Byron, s-a ridicat o altă mare piramidă, din ţestele patrioţilor greci, care fuseseră îngrămădite în acest fel de turci, în timpul revoluţiei greceşti. „Odihnească-se în pace cenuşa patrioţilor”; dar fiece anglo-saxon plecat să facă pe sentimentalul pe câmpurile de bătaie ale Greciei a luat cu el ca amintire unul dintre aceste cranii, până când din piramidă nu au mai rămas decât vreo jumătate de duzină de specimene amărâte, cu totul nedemne de creierele care forfoteau cândva de gânduri platoniciene şi în care ardea în vâlvătaie focul Aticii.

Cu toate acestea, nu există nicăieri imperiu mai minunat aşezat decât Turcia Europeană. Spălată de Euxin, de Egee şi de Adriatică şi mândrindu-se cu râurile cel mai nobile şi câmpiile cel mai bogate, resursele ei comerciale şi agricole nu sunt depăşite de nici o altă parte a globului.

---

[214] În urma înfrângerii revoluţionarilor sârbi în 1809, în bătălia de pe colina Cegar, turcii ridică Turnul Ţestelor, Cele Kula, în zidurile căruia încastrează 952 de cranii; craniul conducătorului Stevan Singelici este aşezat deasupra. Ruinele turnului vor fi adăpostite în 1892, prin construcţia unei capele. Autorul urmează aici descrierea lui Alphonse de Lamartine, care a vizitat locurile în anul 1833 – şi pe care îl menţionează mai jos la pp. 253 şi 324.

Versanţii de nord ai Balcanilor sunt acoperiţi cu păduri dese. Un humus gros se întinde până aproape de vârfurile munţilor. Iar spre sud, „în timp ce munteanul îşi aţâţă focul pe gheţari, măslinul, smochinul şi rodia cresc departe jos, în văi care nu ştiu de iarnă”. Aici este o ţară a adierilor blânde, cu cer de purpură şi plină de toate farmecele dulci ale ochiosului Orient.

Dar sub stăpânirea turcească, care „consumă pe vecie”, monumentele artei şi puterii antice s-au surpat. Zumzetul afacerilor şi zarva comerţului au lăsat loc tăcerii de moarte, iar vetrele oraşelor pline cândva de oameni sunt însemnate acum doar de tăcutele oraşe ale morţilor.

Dunărea este principalul element geografic care uneşte Turcia Europeană cu Europa Centrală. Fluviul pare să invite întoarcerea naţiunilor germanice la pământul Asiei, leagănul rasei lor. Răsăritul Europei este gata de a primi surplusul de populaţie al Apusului. Mulţimile ce flămânzesc ar putea să găsească astfel refugiu pe câmpiile necultivate şi în pădurile dese ale Turciei Europene. Despotismul a hotărât altfel, dar dintre acele milioane trudite şi oprimate izvorăsc, ca din fântâna legendară a sacrei Arethusa, valuri de emigranţi care, croindu-şi alte căi, ajung la ţărmurile Lumii Apusene – căminul unui popor liber care iubeşte libertatea şi care s-a luptat pentru ea.

CAPITOLUL XII

TRADIŢII TURCEŞTI

Voi ce ascultaţi legende,
Şi balade populare,

Ele, voci din depărtare
Ne îndeamnă l-ascultare,
Sunând clar, copilăreşte
Greu se mai deosebeşte
De sunt cântece sau vorbe;
.....
Iată asprele tradiţii, [...]
Citiţi vechile inscripţii.[215]

CĂTRE APUSUL SOARELUI, HARABAUA URCA O CULME PRELUNGĂ, oferindu-mi pe neaşteptate o privelişte excelentă asupra vechiului oraş turcesc Bazargic[216]. Părea scufundat într-o depresiune a câmpiei bulgăreşti, cu scundele-i locuinţe învăluite într-o mare de ceaţă tomnatică peste care se ridicau minaretele şi cupolele moscheilor, precis conturate pe cerul apusului. *Harabaua* a coborât încet drumul sinuos către poarta părăsită; apoi a traversat încet străzile singuratice. Selim a oprit într-un final în faţa hanului, care, prin porunca lui Mahomed şi în concordanţă cu spiritul ospitalităţii răsăritene, trebuie să existe în orice târg musulman pentru odihna călătorului. Un turc venerabil ne-a întâmpinat la uşă, cu multe *salaam*-uri, rostite cu toată rotunjimea exprimării orientale.

Hanul era o clădire joasă, rudimentară, împărţită în două compartimente – unul pentru noi, celălalt pentru cai. Într-un colţ ardea un foc, pentru lumină şi făcutul cafelei. Au intrat câţiva turci, ca să îl vadă pe *howadji* sau să afle ultimele ştiri de la Dunăre. Ruşii tocmai ce trecuseră din nou Prutul.

---

[215] Henry Wadsworth Longfellow, *The Song of Hiawatha*, 1855.

[216] Astăzi Dobrici.

„Muscalii sunt nişte câini de necredincioşi, pe care îi putem îneca doar c-un scuipat!” a exclamat un turc serios. „Dacă fiecare dintre noi aruncă o singură piatră în ei, îi distrugem! Mare e Dumnezeu, care face ca vijelia victoriei să sufle în favoarea sublimului nostru padişah!” S-au înfiorat, însă, şi s-au apucat cu groază de bărbi atunci când am pomenit despre ultimele devastări produse de başbuzuci. Bazargicul avusese înainte cincisprezece mii de locuitori, dar acum era aproape părăsit. Cu câteva săptămâni înainte, o bandă de astfel de jefuitori credincioşi împrăştiase populaţia paşnică, distrusese câteva moschei şi hanuri şi transformase străzi întregi în ruine fumegânde.

Împleteam în tăcere fumul de *latakia* cu *mocca* aromată, când apariţia în uşa scundă a hanului a unui turc cu o tăblie rotundă cumpănită pe cap ne-a dat de înţeles că masa de seară era gata. Musulmanii nu folosesc mese, şervete, cuţite sau furculiţe. Ne-am chircit în jurul scândurii circulare care era aşezată la câteva degete deasupra podelei pe un singur picior şi, cu mâna stângă vârâtă în buzunar sau pe sub cutele veşmintelor – căci la musulmani mâna stângă e necurată –, am început să înfulecăm bucatele. Primul fel era un soi de supă de post, infinitezimal de grasă şi de vâscoasă, mâncată cu linguri de lemn pe care însoţitorii mei erau atenţi să le ţină cu susul în jos când nu le foloseau. Cititorule, ce musulman adevărat s-ar face vinovat de extravaganţa luxului, având în minte crâncena zicere a Profetului: „În adevăr, focurile iadului să urle precum zbieretele cămilei în pântecele acelora care folosesc potire de aur şi argint!”

A urmat pâinea neagră bulgărească, prezentând calităţile evidente ale pietrificării, precum şi nişte alcătuiri misterioase de carne şi legume ce nu aminteau cu nici un chip de vreun produs al gastronomiei celeste despre ale

cărei secrete se spune că i-ar fi fost împărtăşite lui Avraam. Turcii se laudă cu cincizeci de preparate din lapte, dar sufletul meu tânjea după niţel unt lipsit de ingrediente piloase. Drumul lung şi mişcarea indescriptibilă a *harabalei*, care

„mă ducea ici când eu voiam coló”,

îmi deschiseseră apetitul, aşa că mâncam cu aceeaşi însufleţire ca oricare din acel grup al purtătorilor de turban. Dar nu am putut să nu mă gândesc la justificarea unui impozit perceput odată de beii şi paşalele care călătoreau prin Bulgaria. Locuitorii erau obligaţi să plătească o *taxă de dinţi* ca despăgubire pentru uzura organelor dentare ale stăpânilor cauzată de mestecarea mizerabilei hrane care li se oferea. [288][217]

S-a adus *pilaful*, încununarea glorioasă a oricărei mese turceşti; însă eu mă hotărâsem să-mi închei cina mâncând pui. Îmi veneau în minte cuvintele turceşti pentru aripi şi picioare, dar nu eram în stare să îmi amintesc de cel pentru *tout ensemble*, fript frumos pe cărbuni. Mi-a venit o idee. Ridicându-mă în picioare, am eliberat un cârâit straşnic, care, pentru prima dată, a reuşit să spargă porţile gravităţii otomane şi mi-a dăruit, probabil, aprecierea însoţitorilor mei. Aceştia au tras cu seriozitate din pipe, spunând: „Mare e Domnul!” Curând după acest triumf filologic, a apărut şi pasărea. Iar de atunci înainte, când aceşti sculpturali musulmani se vor fi întâlnit în hanul din Bazargic, vor fi spus, fără îndoială, povestea acelui *howadji* care le-a vorbit ca nimeni altul.

În timpul conversaţiei monosilabice care a urmat, am avut ocazia să le arăt un briceag[218] şi un revolver Colt.

[217] Experienţe culinare inedite auzite sau citite la alţi călători.

După ce le-au examinat îndelung şi cu atenţie, şi-au umplut ciubucele şi au exclamat:

— Mare e Dumnezeu! Ghiaurii din America sunt mai deştepţi decât ghiaurii din Anglia şi Franţa, căci ei fac cuţite şi pistoale mai bune! În îndurarea sa, Domnul a lăsat o licărire de lumină să îţi pătrundă pe la colţul ochiului. Fie ca El să ne ia zece ani din viaţă şi să îi adauge la viaţa sublimului padişah! Oriunde străluceşte soarele, oare nu îşi aruncă razele pe pământ musulman? De la est şi de la vest, de la nord şi de la sud vin ambasadorii ca să se înfrupte din bogăţia noastră! Priviţi cum se distrug naţiile de necredincioşi între ele! Să îi mulţumim cu evlavie Domnului, care, în acest război, s-a bucurat să aplece cântarul în folosul cauzei noastre, astfel că un soi de câine necredincios răpune repede alt soi, încât ne putem aştepta ca în curând să vedem întreaga rasă a necredincioşilor exterminată!

Astfel vorbeau soţii mei între cafea şi tutun. Aminteşte-ţi, cititorule, aceştia erau simpli musulmani de şcoală veche – locuitori ai unui oraş dintr-o provincie îndepărtată a Turciei Europene, care păstrau o credinţă fanatică în superioritatea Islamului. Cu totul altfel discută locuitorii europenizaţi de pe malurile Bosforului, care au gustat din amărăciunea înfrângerilor de la Navarino şi Sinope[219] şi care, umiliţi, şi-au pierdut – dar şi-au pierdut cu totul – atât

[218] În orig. „*Congress knife*”, briceag cu mânerul curbat şi cu patru lame.

[219] Bătăliile de la Navarino (1827, în timpul războiului grec de independenţă, împotriva unei flote britanico-franco-ruse) şi Sinope (1853, în preambulul Războiului Crimeii, împotriva flotei ruse a Mării Negre), cele două înfrângeri navale dezastruoase pe care le suferă Imperiul Otoman în sec. XIX, demonstrează fără drept de apel neputinţa acestuia de a ţine pasul cu progresele tehnologice şi militare ale epocii.

entuziasmul credinţei lor cândva victorioase, cât şi iluzia Imperiului!

Unul sau doi dintre prietenii mei cu turban s-au încumetat să iscodească despre ţara mea.

— O, efendi, le-am răspuns, iar Abdallah traducea în turceşte ce spuneam, padişahul nostru locuieşte în sălaşul inteligenţei şi al înţelegerii! I se supun treizeci şi una de naţii, şi într-o ţară care se întinde de la soare-răsare la soare-apune apar mereu ca prin farmec oraşe şi imperii noi, ca să îşi aşeze sceptrele de aur la picioarele lui. Fiece supus este ca un paşă; iar soarele, pe oriunde ar străluci, nu îşi aruncă razele peste o ţară cu femei mai frumoase. Munţii sunt înlănţuiţi între ei cu drugi de fier şi mările sunt legate laolaltă cu panglici de argint. Oamenii zboară mai iute ca vântul, în care de foc. Ei sunt transportaţi dintr-un loc într-altul de palate plutitoare; şi, cu toate că sunt despărţiţi de o călătorie de o sută de zile, vorbesc între ei prin fulgere!

Prietenii mei musulmani continuau să fumeze în tăcere. Atunci, acel efendi care „se holbase admirativ” primul la briceagul meu, a exclamat cu pauze lungi:

— O, Hakim başi, cum a mai înmulţit diavolul născocirile viclene ale necredincioşilor! Ce maşinării nu s-au mai născocit ca să se tulbure pioasa meditaţie a credincioşilor şi să aducă discordia în univers! Mare e Domnul!

Însoţitorii mei au început, vădit, să se uite la mine ca la un bard rătăcitor, venit din ţara lui soare-apune ca să preamărească strălucirea Marelui Senior. Între noi se crease o legătură de simpatie.

Reprezentaţiile dramatice şi distracţia ficţiunii tipărite lipsesc în Răsărit, dar orientalii, înzestraţi cu imaginaţie, găsesc o petrecere agreabilă în recitarea de poveşti fantastice. Pe tot întinsul ţărilor islamului, de la Belgrad la Basora, din Estuarul Moesic până la izvoarele necunoscute

ale Nilului, îl vei găsi pe trubadurul hoinar. Navighează pe Tigru sau pe Nil, afundă-te în Hidjaz sau în delicioasele singurătăţi din binecuvântata Arabie, traversează deşerturile Irakului sau pustiurile Siriei – peste tot te vei întâlni cu bardul rătăcitor, gata să încânte poporul cu naraţiuni simple; peste tot vei vedea grupuri nerăbdătoare să prindă vorbele fascinante care picură de pe buzele lui. În oraşele turceşti mai mari, *meddahii*[220] (povestitorii) formează bresle, în frunte cu un şeic, numit *imeddah*. Ei pot fi văzuţi în caravanseraiuri şi pe la hanuri. Adastă cu drag în cafenelele oraşelor orientale, prelungesc plăcerile deliciosului *kief* şi îşi practică poetica profesie în dughenele bărbierilor şi la băi. *Meddahii* încep mereu prin invocarea Preaînaltului: „Laudă lui Allah şi preaiubitului său Mahomed, din ai cărui ochi negri picură dulceaţă! El e singurul profet adevărat!” Audienţa, „puţini, dar vrednici”[221], răspunde *Amin*, şi naraţiunea începe. Unii dintre ei improvizează, dar în cele mai multe cazuri ei povestesc istorii noi şi fantastice sau brodează arabescurile imaginaţiei şi tot felul de încurcături aventuroase pe câte o temă bine-cunoscută. Acum întrerup brusc povestirea în punctul ei culminant, ca ingenioasa sultană din *O mie şi una de nopţi*, apoi, pentru a prelungi istoria şi a înmulţi parálele aşteptate, împletesc alte ţesături ale romanţului, diferite printr-o mie de nuanţe surprinzătoare şi interesante. Şi apoi iarăşi, cu o minunată „artă a cântării”[222], îşi întrerup proza poleită prin fastuosul vers. Dar scopul este de a răsturna maxima poetului latin:

„*Semper ad eventum festinat; et in medias res*

---

[220] *Meddah* (tc.), actor de pantomimă.

[221] John Milton, *Eikonoklastes*, 1649.

[222] Henry Wadsworth Longfellow, *The Song of Hiawatha*.

Non secus ac notas, auditorem rapit.”[223]

Arabii numesc aceste reuniuni sociale *musameril*, discursuri la lumina lunii sau sub licărirea stelelor. Când soarele atinge oceanul de nisip, beduinii hoinari îşi pregătesc bivuacul. Şi în răcoarea serii purpurii, ei se grupează în jurul celui cu buze elocvente şi ochi neobosit, ca să asculte poemele lui Antar[224] sau fabulele poetice ale deşertului, îmbogăţite cu vorbe strălucite din încăperile imaginaţiei sale. Cu cât sunt mai variate şi mai fantastice, cu atât este mai mare încântarea; căci imaginaţia activă a beduinului crede la fel de mult pe cât creează. Astfel îşi petrec ei lungile ore ale nopţii, printre corturile şi focurile de tabără din deşertul singuratic şi sub stelele tăcute, iar cămilele răbdătoare, îngenuncheate pe nisip, îşi întind gâturile lungi peste umerii stăpânilor şi privesc iscoditor cu ochii lor blânzi, ca şi cum ar prinde şi ele sensul fermecatelor cuvinte.[225]

La hanul nostru simplu din Bazargic, nevoia unui povestitor profesionist era mai mult decât satisfăcută de însoţitorii mei. Primul fu Abdallah. Acesta era un turc rotofei şi agreabil care prinsese considerabil engleza la Constantinopol, căci fusese o vreme în slujba unui gentleman englez. Traducerea lui şi cunoştinţele mele de turcă m-au ajutat să-i înţeleg pe soţii mei.

---

[223] „El se grăbeşte mereu să ajungă la capăt, şi-atrage / Pe-ascultători chiar în fapte ce par tuturor cunoscute” (Horaţiu, *Ars poetica*, trad. Ionel Marinescu).

[224] Antarah ibn Shaddad sau Antar (525–608), poet şi războinic arab.

[225] Descriere preluată din Léon Galibert, Clément Pellé, *L’Empire ottoman illustré: Constantinople ancienne et moderne*, Paris, Londra, f.a. (184?).

Abdallah îmi arăta zilnic prin pantomimă, cu sabia în mână, cum tăiase capetele muscalilor şi cum ar tăia capetele başbuzucilor care ar încerca să-i facă vreun rău hakimului călător. De asemenea, nu îl puteam împiedica să-şi arunce tot timpul braţele pe după gâtul meu şi să mă îmbrăţişeze ca un urs. Când îi spuneam că sunt ghiaur, nu făcea decât să râdă şi să exclame: *Peki! Ben peki!* (Bine, foarte bine!)

— Atunci când lui Ahmed Ali, începu Abdallah, îi sună ceasul, sufletul îi fu dus de îngerul morţii pe tărâmul nefiinţei. Prietenii lui se grăbiră să îl ducă la groapă în aceeaşi zi, potrivit poruncii Profetului. În timp ce duceau năsălia, ajunseră la o răscruce de drumuri. „Să o luăm pe-aici”, au zis unii dintre ei. „Nu, ăsta-i drumul”, au zis ceilalţi. Apoi, încinşi, se luară la ceartă şi tocmai lăsaseră năsălia jos de pe umeri ca să se repeadă la bătaie, când – poftim! – Ahmed se ridică şi, întinzându-şi mâna palidă spre dreapta, exclamă: „Ăsta-i drumul!” şi apoi se aşază la loc!

— *Eli Allah*! aproape că şoptiră însoţitorii mei, neştiind dacă e cazul să-l creadă sau nu pe Abdallah.

Turcul fără educaţie este de o credulitate depăşită doar de cea a ţăranului ungur care s-a dus într-o zi cu treabă la Semlin. Hanul era înţesat. Ar fi putut fi găzduit doar cu condiţia de a împărţi o cămăruţă cu un călugăr capucin. A consimţit şi, pentru că dorea să plece spre Belgrad a doua zi la o oră matinală, i-a dat gazdei sarcina de a-l trezi dimineaţă devreme. Hangiul a făcut chiar aşa, dar ţăranul, pe când se îmbrăca, a luat din greşeală rasa capucinului. Îi fu trimis micul dejun, fu plătită nota, mare parte din drumul până la Belgrad rămase în urmă; se întâmplă ca ţăranul să-şi aducă mâneca în imediata apropiere a organului nazal şi mirosul de tutun de prizat să trădeze obiceiul călugărului. Netrecându-i măcar prin cap

posibilitatea unei greşeli din partea sa, maghiarul îşi spuse furios: „Blestematul să fie prostul de hangiu de la «Cei Trei Lei»; în locul meu, l-a trezit pe capucinul ăla murdar!”

Multe legende turceşti, poate chiar cele mai interesante, au subiecte biblice, mai ales din vieţile patriarhilor. Coranul este în mare parte modelat după Vechiul Testament, mustind uneori de exagerare orientală, şi prezintă diferenţe curioase faţă de povestea Scripturii, care trebuie să fi ajuns aici plutind pe apa tradiţiei. [295–300][226]

În grupul nostru şedea un turc venerabil pe care însoţitorii lui îl numeau Kitab efendi. Îl priveau ca pe un tată şi era limpede că efendi era un oracol al Bazargicului. Era un musulman de şcoală veche, cu o barbă la fel de albă ca dimineaţa, şi purta turbanul întreg, multicolor, straiul cel larg şi împodobit, acum aproape complet înlocuit de costumul frânc[227] cu croială dreaptă, dar care se păstrează, cu faldurile-i graţioase, la Damasc şi Cairo. El era „minunatul povestitor” al nostru. Ne-am strâns în jurul lui pe rogojină, pe când lumina pâlpâitoare arunca umbre ciudate pe perete. Nici nu mă mai gândeam că studiez viaţa dintr-o provincie îndepărtată şi semibarbară a Turciei Europene în cursul călătoriei mele de la un popor la altul. [301–330][228]

La oră târzie, ne-am aşezat rogojinile pe podea şi ne-am întins la odihnă. Escorta mea şi încă vreo doi sau trei turci

---

[226] Legende coranice.

[227] În orig. *Frank* (levantin, franco-levantin); termen prin care sunt desemnaţi în Orient creştinii occidentali sau de origine occidentală, chiar şi urmaşii genovezilor, veneţienilor şi francezilor stabiliţi la Constantinopol şi în Levant încă din vremea cruciadelor.

[228] Kitab efendi povesteşte legende islamice despre Abraham, Nimrod, Iosif şi Putifar, Moise, Isus, djini, martiri, îngeri, profetul Mahomed etc.

care stătuseră cu noi toată noaptea dormeau adânc, cu iataganele alături. Odihna mea, însă, a fost tulburată de nişte fantome hidoase care îşi aveau originea în ororile bucătăriei turceşti, dar împrumutau formele patrupedelor slăbănoage din camera alăturată, a căror răsuflare spasmodică se armoniza admirabil cu sforăitul însoţitorilor mei.

CAPITOLUL XIII

VIAŢA ÎN BULGARIA

Străine mâini îţi încuiară ochii,
Străine mâini te-au pus în alte rochii,
Străine mâini pe groapă flori ţi-au strâns,
Străini te-au lăudat, străini te-au plâns.[229]

AM PLECAT DEVREME DIN BAZARGIC; HARABAUA URCA deja drumul şerpuit pe panta din estul oraşului spre platoul care se întinde către Euxin. Era o dimineaţă proaspătă de toamnă. Un vânt răcoros se strecura dinspre Balcani, şi sângele îmi palpita de o viaţă mai dulce şi mai curată ca niciodată!

La poarta oraşului am trecut pe lângă o veche fântână turcească, ce te ducea cu gândul la vremurile trecute ale Islamului. Acolo se adunase un grup de fete vesele cu braţe dalbe, care au fugit când ne-am apropiat. S-ar putea să fi fost naiadele fântânii. Nici Melpomene sau Thalia nu ar fi alergat mai graţios pe păşunea înrourată.

[229] Alexander Pope, *Elegie în amintirea unei nefericite doamne*, trad. T. Boşca.

Am văzut de multe ori băieţi turci la fel de frumoşi ca Astianax. Copiii otomani din ambele sexe sunt cu adevărat remarcabili pentru frumuseţea lor, ca şi pentru drăgălăşenia şi demnitatea purtării lor. Acestea din urmă derivă din faptul că sunt crescuţi în harem. Tatăl nu prea participă la educaţia copiilor şi nu prea se interesează în privinţa aceasta, iar tânăra minte este încredinţată cu totul blândei influenţe a iubirii materne, care este neobişnuit de puternică în societatea orientală, pentru că viaţa femeilor este izolată într-o sferă îngustă şi exclusivă. Afecţiunea filială şi cea maternă, păstrate pe viaţă şi manifestate emoţionant cu orice ocazie, sunt rezultatele acestei educaţii.

Datorită adaosului puternic de sânge circazian şi, în mai mică măsură, grecesc, turcii sunt, poate, tipul cel mai perfect al rasei umane. Lipsa de frământări politice sau morale, scutirea de grija afacerilor şi acea fericită combinaţie de mişcare şi repaus în aer liber, atât de iubită de turci, conduc la sporirea frumuseţii bărbăteşti şi sunt foarte favorabile longevităţii. Musulmanii printre care am fost, oameni tăcuţi şi sculpturali, cu graţioasele bărbi şi cu veşmintele curgătoare ale orientalilor, combinau atitudinea demnă a unui atenian din Antichitate cu magnifica gravitate a unui senator roman.

Viaţa izolată şi chinuită din harem este, din contră, distructivă pentru farmecele feminine. Măritate la doisprezece sau cincisprezece ani, turcoaicele sunt deja urâte la douăzeci şi cinci, şi insuportabile la patruzeci. Felul lor de a se îmbrăca face, de asemenea, frumosul mai puţin frumos, iar ce e neatrăgător – şi mai neatrăgător. În plus, felul lor vulgar de a sta cu braţele şi cu picioarele încrucişate, la fel ca stăpânii lor, deformează coloana vertebrală şi rotunjeşte umerii, iar obiceiul universal al fumatului contribuie la transformarea bogatelor nuanţe ale

frumuseţii circaziene în palidele zbârcituri ale bătrâneţii premature.

La indieni, un corp diform este o închisoare în care sufletul este azvârlit pentru crimele grave făptuite într-o altă viaţă. La turci, care susţin că un suflet josnic trebuie să locuiască într-un corp diform, cultivarea forţei fizice şi a frumuseţii este considerată cea mai importantă datorie după chestiunile religioase.

Pe măsură ce înaintam, am observat un număr mare de tumuli răspândiţi pe câmp, dintre care unii erau de dimensiuni considerabile. Semănau cu cei găsiţi de-a lungul Dunării de Jos şi în stepele Rusiei şi aparţin acelui soi de monumente primitive, dar foarte vechi, care există în aproape orice parte a lumii, de la câmpiile Asiei Centrale până în preriile Vestului sălbatic. Turcii numesc aceste movile conice *tepe*, iar bulgarii – *hunka*, sau mormintele hunilor. Asemănarea lor cu tumulii pelasgilor şi cu movilele de pe Volga şi Mississippi dovedeşte că toate popoarele au anumite concepţii comune despre artă în anumite perioade ale dezvoltării lor. Ridicarea lor va fi fost sugerată de vreo idee religioasă. Nu arareori am văzut movile de forme cât mai apropiate posibil de cele ale unor animale despre care se ştie că erau venerate în vremuri străvechi, dar cele mai multe sunt, fără îndoială, simple monumente care marchează locurile de odihnă ale morţilor. Săpături recent efectuate în tumulii din Basarabia au dezvăluit, aşa cum era de aşteptat, mormintele vechilor regi sarmaţi. Întreabă-l pe ţăranul bulgar cine i-a ridicat şi va răspunde: „Numai Dumnezeu ştie.” Turcii spun că sunt simple ridicături care marchează locurile de tabără ale otomanilor, pe ele fiind cândva expuse sangeacurile victorioase din păr de cal[230] ale sultanilor şi paşalelor.

[230] Stindardul din cozi de cal se numeşte mai degrabă „tui”; sangeacul este celebrul steag verde otoman; termenul desemnează, printr-o

Imaginaţia mea, însă, a asociat aceste monumente misterioase cu anticii eroi sciţi şi cu regii bulgari. Uitându-mă la ele, m-am gândit la acele suvenire clasice ale prieteniei dintre Ahile şi Patrocle din câmpia Troiei – la măreaţa movilă care ar conţine cenuşa fiului lui Peleu – şi care azi, ca şi în vechime, arată calea spre portul rhetic[231] pentru

„Barcaze ce vântură marea şi peste Egee plutesc,
Cu steaguri fluturând în vântul de sud”[232].

Aceşti păzitori tăcuţi ai câmpiei bulgare vor fi văzut despărţiri la fel de emoţionante ca aceea a lui Hector de Andromaca; sub ele ar putea odihni eroi la fel de nobili ca Aiax şi Ilos; dar, spre deosebire de Aiax fiul lui Telamon şi de regele Troiei, faptele lor nu au fost îmbălsămate în vreo nemuritoare Iliadă.

Din câte un loc mai înalt, priveam din când în când în jos către Dobrogea imensă de la picioare, care se întindea în depărtare

„ca mlaştina Serbona
unde oşti întregi se înecară”.[233]

---

metonimie, şi o subdiviziune teritorială a provinciei (eialet, vilaiet).

[231] Aluzie la Rhesos, regele tracilor în poemele homerice.

[232] Fragment atribuit lui Meleagru din Gadara; probabil reprodus din memorie: în originalul elin şi în traducerea engleză a lui Robert Bland (1806), citată de autor, „vântul din nord”.

[233] John Milton, *Paradisul pierdut*, trad. Adina Begu; mlaştina Serbona (Sirbonis), amintită de Herodot, se află pe coasta nordică a Peninsulei Sinai.Actuala Constanţă.

Dobrogea este traversată de valul lui Traian, construit cu secole în urmă, care se întinde din locul în care Dunărea face brusc un cot către Moldova până la Köstence[234], pe ţărmul Mării Negre, în timp ce Dunărea se varsă la rândul ei în Euxin mult mai departe către nord. Câmpiile întinse, sau mai degrabă mlaştinile Dobrogei sunt bogat împădurite, lipseşte doar magnolia ca să fie la egalitate cu malurile joase ale fluviilor Mississippi şi Savannah. Solul este cum nu se poate mai fertil, atmosfera – umedă şi insalubră. Locuitorii, în număr de vreo şaisprezece mii de familii, reprezintă nu mai puţin de şaisprezece naţionalităţi, dar majoritari sunt cei de origine tătară, ai căror strămoşi au fost goniţi din Crimeea în timpul convulsiilor care au precedat şi au însoţit încorporarea acestei peninsule în Imperiul Rus.

Ei practică cu credinţă legile ospitalităţii prescrise de Coran. Atunci când un călător ajunge într-unul din satele lor, capii de familie îşi dispută onoarea de a-l primi şi de a-l trata gratis timp de trei zile.

Printre ei se află aproape 10.000 de cazaci, descendenţi ai familiilor care au fugit din Ucraina după înfrângerea lui Mazepa, conducătorul lor, şi a lui Carol XII.[235] Deşi legaţi de pământ şi deveniţi plugari, ca şi bulgarii, ei vădesc încă urme ale vechii vieţi nomade. Ca şi strămoşii lor, ei se roagă şi ţin slujba în aer liber. De asemenea, nutresc pentru ruşi o profundă antipatie. Strămoşii lor au căutat refugiu în Dobrogea, în timp ce alţii din neamul lor au

[234] Actuala Constanţă.

[235] Este vorba despre primul val al migraţiei cazacilor ucraineni spre Dobrogea şi sudul Moldovei după anul 1709, când trupele cazacilor zaporojeni conduse de hatmanul Ivan Mazepa, în alianţă cu cele suedeze ale regelui Carol XII, sunt înfrânte de Petru cel Mare în bătălia de la Poltava.

rătăcit pe malurile Euxinului până la vărsarea Halysului[236], în Anatolia, dar fuga nu i-a scăpat, cum nici pe Mazepa – pe vremea aceea mort –, de a fi excomunicaţi de împărăteasa Rusiei. Ecaterina a interzis chiar ca numele să le fie pronunţate în sfânta Rusie. Din această regiune sunt aleşi de obicei curierii aflaţi în serviciul turcilor; atât tătarii, cât şi cazacii au fost organizaţi în regimente de cavalerie uşoară aflate în armata otomană sub comanda lui Sadik paşa[237].

La retragerea ruşilor din Bulgaria, câteva sute de familii de cazaci şi tătari au fost pe de o parte convinse, pe de altă parte forţate să îi urmeze spre Prut. Acolo însă, au fost abandonate cu cruzime. Călătorind prin Valahia, i-am întâlnit adesea în grupuri care rătăceau din sat în sat cerşind cu amărăciune o bucată de pâine.

În depărtare spre sud se desluşeau vârfuri de munte singuratice, vestitorii Hemusului. Dimineaţa şi seara, când zeul Soare îşi repezea carul de foc peste Euxin sau când armăsarii lui spumegau, străbătând sălile învăpăiate ale apusului către îndepărtata Atlantidă, peste munţi se întindeau ţesături de aur, pe vârfurile lor părea că olimpienii înşişi se adunaseră la banchetele lor regeşti. Furtuna le împungea acum coasta cu săgeţile fulgerelor, vărsând potop de lacrimi cristaline cu furie sau cu pocăinţă, ca apoi norii, odraslele surâzătoare ale bătrânului Ocean, fluturându-şi pe cer aripile în vântul domol, să îşi arunce mantia flocoasă în jurul acestor sprâncene încruntate, tot aşa cum aruncă uneori

[236] Denumirea antică a fluviului Kizil Irmak, din partea central-estică a Anatoliei.

[237] Michał Czajkowski (1804–1886), scriitor polonez, luptător pentru renaşterea Poloniei şi libertatea Ucrainei. Convertit la islam sub numele Mehmet Sadik, luptă în fruntea unei brigăzi de cazaci în Războiul Crimeii, cu grad de general.

candoarea feciorelnică un văl pe faţa sângerândei, ruşinatei bătrâneţi.

Locurile peste care treceam fuseseră închinate lui Marte cel setos de sânge. Printr-o ciudată fatalitate, copiii Occidentului şi cei ai Orientului s-au întâlnit de multe ori pe câmpiile Europei răsăritene în bătăliile care au hotărât soarta lumii. Şi ce mai legiuni i-au frământat pământurile în mareea cuceririlor!

„Un val de sânge abia de se rostogolea,
Un altul îi urma în mare grabă.”[238]

După căderea Silistrei şi capitularea Varnei, în 1829, generalul rus Diebitsch a conceput ambiţiosul plan de a-l lăsa pe marele vizir în tabăra fortificată de la Şumla pentru ca, traversând Balcanii, să dea o lovitură chiar în inima Imperiului Otoman. Această îndrăzneaţă realizare, care i-a adus numele „Zabalkanski” (Învingătorul Balcanilor), fu îndeplinită şi stârni groaza în rândurile otomanilor. Generalul rus încheie la Adrianopol un tratat de pace favorabil, cu toate că forţa lui nu depăşea 15.000 de oameni, o armată care ar fi stârnit dispreţul turcilor dacă aceştia i-ar fi cunoscut numărul.

În memorabila lui expediţie împotriva sciţilor, cu mai mult de douăzeci şi trei de secole în urmă, Darius a trecut şi el Balcanii, după ce trecuse deja Bosforul tracic pe un pod de vase, dar imensa-i armată s-a topit în mlaştinile Moldovei, sub norii de săgeţi ale sciţilor. Nevoit să se retragă, monarhul a invadat Tracia şi Macedonia, unde oştile i-au fost puse pe fugă de greci pe câmpia de la Maraton. Hunyad a traversat Balcanii de la nord la sud în anul 1443, iar sultanul Amurat – cu cincizeci şi trei de ani înainte, în sens opus.

---

[238] Eschil, *Agamemnon*.

Europa răsăriteană păstrează multe suvenire de la poetul Ovidiu. Ungurii arată cu mândrie către presupusul lui mormânt de la Szombathely. Ţăranul valah, care poate încă să priceapă limba lui Ovidiu, îl conduce pe călător la aşa-zisul său turn-închisoare din Caransebeş, de pe valea Timişului, pe care, conform tradiţiei ţării, soldaţii romani s-ar fi grăbit să-l viziteze atunci când Traian i-a adus în Dacia.[239] Un mic lac din Basarabia poartă încă numele poetului.[240] Conform unei tradiţii, el ar fi învăţat limba geţilor şi ar fi compus poeme care mişcau inimile barbarilor. Însuşi poetul spune:

„*Didici getice sarmaticeque loqui*"[241].

Ţăranii povestesc cum a venit cândva în ţara lor, de pe malurile unui râu îndepărtat, un om bun ca un părinte şi senin ca un copil. El suspina mereu, dar când îi vorbea cuiva de pe buze părea că-i picură miere. Nici măcar von Hammer, prinţul orientaliştilor, nu a fost capabil să localizeze cu certitudine Tomisul, locul exilului şi morţii poetului. Probabil că era la malul Euxinului, la nord de Varna, lângă Ovidiopol[242].

Nu cunosc nimic mai trist decât *Tristia* lui Ovidiu, scrise în această regiune îndepărtată şi parfumate cu amintiri înduioşătoare din ţara lui natală. Un fiu talentat al Italiei,

---

[239] Ipotezele din epocă potrivit cărora Ovidiu ar fi fost exilat pe malul Timişului se bazează pe o confuzie în limba maghiară (Temesvár/Tomisvár).

[240] Informaţia apare la Dimitrie Cantemir, în *Descriptio Moldaviae*.

[241] „Căci astăzi ca sarmaţii şi geţii eu vorbesc" (*Tristele*, trad. Teodor Naum).

[242] Oraş la Marea Neagră, azi în Ucraina, regiunea Odessa, denumit astfel în 1793, după ce intră sub stăpânire rusă.

încununat cu tot ce avea mai bun cultura Atenei clasice, Ovidiu a fost cel mai dulce şi mai subtil din acea melodioasă ceată pe care o adunase Augustus la curtea lui, chipurile pentru a le oferi patronajul imperial, dar în realitate pentru a îmbrăca despotismul pe care-l impunea Romei în culorile cele mai seducătoare. Ovidiu devenise frivol şi licenţios şi, dorind să reducă „Arta iubirii” la un sistem, publicase un poem cu acest titlu. Imoralitatea acestei lucrări a fost – chipurile – motivul izgonirii sale în Sciţia, dar, cum perioada lui Augustus nu s-a remarcat prin virtutea celor sus-puşi, nu încape îndoială că împăratul roman a avut motive să îl exileze pe autorul *Artei iubirii* care nu au fost cunoscute niciodată. Elegiile lui Ovidiu au mişcat o lume întreagă, dar nu au reuşit să îl înduplece nici pe inflexibilul Augustus, nici pe succesorul acestuia, Tiberius. Şi-a petrecut ultimii cincisprezece ani de viaţă pe malurile neprimitoare ale Pontului Euxin, suspinând mereu după cerul blând al Italiei, după acea Romă a cărei glorie era în egală măsură subiectul şi inspiraţia versurilor sale. Fie ca aceia care îi divinizează pe tirani, prostituându-şi geniul întru slava acestora, şi care sunt dornici de a săruta mâna care i-a prăvălit în ţărână să îşi amintească de soarta lui Publius Ovidius!

Mă aşteptam să ajungem noaptea la Varna, dar pentru prima oară de când eram printre turci am fost surprins plăcut. Chiar după amiază, urcând pe creasta unei culmi înalte, am zărit deodată Marea Neagră ivindu-se la orizont către răsărit – Varna mi se întindea ca o hartă la picioare, cu portul său plin de vase ale flotei aliate. *Thalatta! Thalatta!* – am strigat văzând-o, căci, după ce traversasem Europa, eram la fel de încântat să văd Euxinul precum au fost Cei Zece Mii ai lui Xenofon să privească la apele sale după retragerea de pe Eufrat. Punctul de unde am început coborârea era la cel puţin 300 de picioare deasupra

nivelului mării. Varna nu părea să fie la distanţă mai mare de o milă, însă *harabalei* i-a luat mai mult de două ore să ajungă la poarta oraşului. La dreapta mea era râul Devna, de-a lungul căruia îşi aşezaseră la început tabăra englezii şi francezii. Dincolo de acest curs şi de lacurile gemene prin care curge, era creasta înaltă care se termină în promontoriul Galatei. Pe acesta din urmă îşi pusese tabăra împăratul Nicolae în anul 1828, dar acum era punctat de corturile albe ale unui regiment de nizami.

În imediata apropiere a Varnei sunt câteva mlaştini întinse; un loc mai fatal nu putea fi ales pentru întâlnirea trupelor aliate. Aceasta, însă, nu era decât una dintre erorile aliaţilor, erori care au jalonat mersul înainte al chestiunii orientale, printre jocurile de cabinet şi stratagemele diverselor tabere.

Pace rămăşiţelor acelor mii de curajoşi doborâţi de boală pe malurile uitării, de-a lungul Devnei! Însetaţi de glorie, ei au fost condamnaţi la o moarte dezonorantă de oameni nedemni de a conduce armate în Orient – oameni mai puţin obişnuiţi cu tabăra şi cu câmpurile de corturi decât cu mai plăcuta războială de la Saint James[243] sau Tuileries. Zicea Aristofan: „Legile Atenei sunt discutate de înţelepţi şi îndeplinite de nerozi”. Despre războiul oriental se poate spune cu egală dreptate: „Nătărăii patricieni au discutat la Londra şi la Paris ceea ce eroii plebei au înfăptuit pe câmpurile însângerate de pe Alma şi de la Inkerman[244] „. Şi, comparând ineficienţa lorzilor şi a ducilor cu purtarea eroică a domnişoarei Nightingale[245], putem pe bună dreptate să folosim cuvintele rostite de Xerxes după

---

[243] Palatul Saint James, din Westminster, este reşedinţa oficială a monarhului britanic.

[244] Marile bătălii din septembrie 1854, după debarcarea aliaţilor în Crimeea.

Salamina: „În această bătălie, bărbaţii s-au luptat ca nişte femei, iar femeile s-au purtat bărbăteşte”.

Varna, anticul Odyseum[246] înfiinţat de coloniştii din Milet, este cel mai bun port al Bulgariei, dar nu are importanţa strategică a Şumlei. Astfel se face că nu şi-a revenit încă după asediul rusesc din 1828. Zidul oraşului, în afara căruia se găsesc cazărmile, este înarmat cu aproximativ două sute de piese de artilerie. Fortificaţiile dinspre mare sunt mult mai puternice decât cele de pe uscat, iar acolo unde a fost posibil zidul a fost înconjurat de o *fossă* adâncă. Oraşul are o populaţie de şaptesprezece mii de suflete şi este reşedinţa unui mitropolit grec.

În Varna erau încă postate trupe engleze şi franceze care asigurau comisariatul Crimeii. Selim m-a lăsat la hanul turcesc, unde am fost obligat să rămân, din lipsă de condiţii mai bune. La sosire, am luat legătura cu consulul englez, care a fost de acord cu mine: americanii sunt mari călători. Francezii făcuseră câte ceva în sensul denumirii străzilor şi numerotării caselor. Apăruseră *Rue Rivoli*, *Place Concorde* şi alte nume franţuzeşti familiare care aminteau de magnificul Paris, dar care erau mai degrabă nepotrivite cu uliţele murdare şi cotloanele noroioase ale detestabilei Varne. Mă găseam printre escroci şi aventurieri de toate religiile, limbile şi culorile.

Rătăcind într-o zi prin acest mozaic pestriţ de naţionalităţi – acest pandemoniu al războiului şi crimei, al murdăriei şi amărăciunii –, am fost martorul unei scene demne de civilizaţia occidentală şi care se nimerise să fie

---

[245] Florence Nightingale (1820–1910), personalitate emblematică a epocii victoriene; printre altele, a organizat spitalele de campanie aliate în timpul Războiului Crimeii.

[246] Numele elin al oraşului este Odessós.

orientală doar prin localizarea ei întâmplătoare. Câteva femei decăzute care vorbeau limba [reginei] Victoria, dar în ale căror persoane Venus şi Bacchus îşi întruchipau cele mai rele însuşiri, se angajaseră într-o ceartă de beţivi cu nişte dragoni irlandezi şi scoţieni. Poliţia franceză încerca să aplaneze conflictul, dar elegantul lor „*Écoutez, mesdemoiselles, venez chez nous*” era în zadar adresat acestor curtezane bătăioase care ţineau urma războiului. O gloată de musulmani cu bărbi lungi se adunase ca să se uite la aceste întruchipări ale civilizaţiei occidentale din mijlocul lor. Nu am să uit prea curând cum dădeau din cap aceşti filozofi cu turban şi cum îşi întorceau capetele dezgustaţi: „O, Allah, milostive, izbăveşte-ne de greşelile prietenilor noştri. Pe barba Profetului, o fecioară musulmană face mai mult decât şapte dintre cele mai frumoase fiice ale necredincioşilor”.

Coranul interzice consumul băuturilor beţive. Legea islamului e capabilă însă de a se supune unei interpretări elastice, şi printre credincioşi sunt dintre acei care susţin că interdicţia priveşte abuzul mai degrabă decât uzul alcoolului. Dar, opunându-se invenţiilor moderne, marea majoritate a musulmanilor condamnă alcoolul, chiar sub forma remediilor aplicate intern sau extern, crezând, ca şi Profetul, că „păcatul de a bea vin este mai mare decât avantajele pe care le poate aduce”. Cei care au făcut pelerinajul la Mecca sunt cei mai scrupuloşi în această privinţă. În general, ei nu fac şi nu beau vin, nici nu îl cumpără sau vând, nu produc nici măcar ustensilele cu care este obţinut, ca să nu trăiască dintr-un astfel de trafic. Din păcate s-au făcut totuşi multe abateri de la puritatea de altădată a credinţei islamice. Insula Scio[247] a fost cucerită de marele vizir Köprülü[248] datorită excelentelor ei vinuri. Mulţi poeţi turci au preamărit în

[247] Chios; în orig. denumirea italiană a insulei.

versuri plăcerile cupei date pe gât. Nici măcar dervişii, acei pioşi animatori şi abili iezuiţi ai Răsăritului, nu rezistă întotdeauna tentaţiei. Unii sultani s-au dedat beţiei, iar ultimul padişah, Mahmud[249], a murit de *delirium tremens* în realitate; oficial însă – de tuberculoză. Una dintre primele fapte ale lui Abdul-Medjid a fost azvârlirea în Bosfor a câtorva mii de sticle de vin care fuseseră introduse clandestin în serai de *kizler aga*[250]. Se afirmă totuşi că sultanul a devenit de curând dependent de viciul predecesorului său. Soldaţii lui Omer paşa beau nestingheriţi *schnapps*, un lichid mizerabil, inventat, zic ei, de diavol, la mult timp după promulgarea Coranului. Acesta este singurul exemplu de acuitate legală pe care l-am descoperit la turci. Nu îmi amintesc să fi văzut mai mult de jumătate de duzină de musulmani complet înfrânţi de influenţa *apei franţuzeşti*.

Să-i fim recunoscători, cititorule, „cămilarului din Mecca” pentru binele pe care religia lui l-a adus Răsăritului. Coranul este un judicios cod sanitar, aplicat la scară uriaşă şi, dacă îi mulţumim lui Mahomed pentru abolirea idolatriei şi distrugerea castelor pe întregul domeniu al islamului, trebuie să-i fim recunoscători acestui „inspector sanitar care şi-a ieşit din minţi” şi pentru că ţine milioane de oameni departe de băuturile beţive, într-o climă în care tentaţia de a le folosi este mult prea mare,

---

[248] Fazil Mustafa paşa Köprülü (1637–1691), valiu al Silistrei (1683–1684), muhafiz al Chiosului (1685) şi al Dardanelelor (1686), mare vizir reformator (1689–1691); căzut în bătălia de la Slankamen (1691, împotriva austriecilor).

[249] Mahmud II sultan (1789–1839, r. 1808–1839), iniţiatorul seriei de reforme cunoscute sub numele Tanzimat; desfiinţează, în 1826, corpul ienicerilor.

[250] Mai-marele eunucilor care păzesc haremul sultanului.

iar consecinţele sunt mai fatale decât oriunde altundeva. Alcoolul nu a încetat să decimeze armata engleză din Orient. [345–348][251]

Înainte de a porni spre Constantinopol, am petrecut câteva zile studiind caracteristicile bulgarilor. O mai bună cunoaştere – faţă de ce reuşisem până atunci să obţin – a obiceiurilor şi a vieţii lor cotidiene mi-a fost oferită de o excursie în interiorul ţării, în direcţia Şumlei. În mod obişnuit se călătoreşte pe cal, cu un ghid tătar. Caii bulgăreşti sunt rapizi şi au picioare sigure, dar oboseala provocată de şaisprezece ore petrecute într-o şa turcească ar fi fost greu de îndurat fără scenele şi întâmplările pe care mi le-a oferit fiecare clipă din această călătorie. În loc să mă odihnesc, după cum fusese obiceiul meu, la hanul turcesc, am căutat bordeiele umile ale bulgarilor, fiind întâmpinat peste tot cu ospitalitatea proverbială a Răsăritului.

Numărul slavilor din Turcia se ridică la impunătoarea cifră de peste 7.000.000 de suflete. Răspândiţi în Balcani de la Euxin la Adriatică, aceştia sunt împărţiţi în două mari ramuri, sârbii şi bulgarii. Cei din urmă, care ocupă clina nordică a Balcanilor, numără 4.500.000 de suflete. În afară de Principatul Serbiei, ramura sârbească a familiei cuprinde Muntenegrul, Bosnia, Herţegovina şi numeroase districte din Albania şi Epir.

Balcanii sunt *munţi de apărare*, şi în refugiile lor muntenii şi-au păstrat mai mult sau mai puţin vechile privilegii. După bătălia Kosovei, din anul 1389, când turcii victorioşi au pus capăt vechiului regat sârb, refugiaţii s-au ascuns în cete numeroase prin cotloanele brăzdate de torenţi ale Muntenegrului, în locuri unde inamicii lor n-au reuşit nici astăzi să pătrundă. Slavii sârbi ocupă cele mai sălbatice ţinuturi ale Europei şi îşi datorează independenţa

[251] Digresiune despre alcoolism din perspectivă medicală şi economică.

de azi – deplină în Muntenegru şi, practic, şi în Serbia – atât naturii inaccesibile a ţării, cât şi inimii şi braţelor lor viteze.

Aşa cum grecii din Turcia Europeană caută marea şi se adună în oraşe, slavii preferă munţii şi câmpiile. Cei din ramura sârbească sunt păstori; bulgarii sunt cultivatori ai pământului. Aceştia din urmă sunt mai puţin civilizaţi decât grecii, dar mai consecvenţi în vederile lor politice. Dintre toate rasele care aparţin triunghiului iliric[252], bulgarii prezintă cele mai bune garanţii ale unui viitor prosper şi mărşăluiesc, încet, dar sigur, pe calea progresului. Având un caracter mai oriental decât grecii, ei îi privesc pe turci cu mai puţină aversiune şi, cu toate că simpatizează într-o oarecare măsură cu coreligionarii lor din Rusia, preferă pe tronul Bizanţului un succesor al lui Mahomed unui prinţ grec sau unui ţar rus.[253]

Nu puţini slavi au devenit adepţi fanatici ai credinţei musulmane şi este instructiv faptul că apostazia generală s-a petrecut doar în provinciile aflate sub un regim aristocratic. De aceea, bosniacii au îmbrăţişat credinţa Islamului cu unicul scop de a-şi păstra averea şi privilegiile, pe când albanezii şi-au sacrificat religia pentru independenţă, atât de mare e oroarea lor faţă de servitute. Următoarele pasaje ale lui Lamartine se potrivesc la fel de bine Albaniei, Bosniei şi, în parte, Epirului şi Macedoniei:

„Caucazul în Asia şi Albania în Europa, ambele situate în bolta a două mari golfuri ale Mediteranei, ale căror ape

[252] Triunghiul iliric, sintagmă care defineşte în epocă regiunea cuprinsă între Marea Neagră, Egee şi Adriatică.

[253] Aceste afirmaţii ale autorului trebuie puse pe seama atitudinii sale turcofile; bulgarii sunt printre popoarele balcanice care au avut cel mai mult de suferit de pe urma ocupaţiei otomane, chiar şi în a doua jumătate a sec. XIX.

sunt unite de curentul Bosforului, par să aibă între ele o corespondenţă geografică şi morală. Albanezii sunt circazienii Europei; circazienii sunt albanezii Asiei. Aceste două grupuri muntoase par să fi dat naştere aceloraşi bărbaţi şi aceloraşi femei, cu obiceiuri similare. Din aceste două surse, precum din zăpezile de pe vârfurile lor, s-au tras de cinci secole încoace, prin combinarea frecventă a trei naţionalităţi distincte, spiritul, îndrăzneala, frumuseţea şi temperamentul rasei otomane. Ei iubesc armele, bătăliile, aventurile, întrecerile pe mare sau pe pământ, primejdioasele isprăvi de briganzi, câmpurile de bătălie, indiferent de cauză, şi lupta de partea sultanilor din Egipt, Siria şi Constantinopol. Disciplina strictă a armatelor europene ei o găsesc prea apăsătoare. Preferă faima isprăvilor individuale, libertatea din taberele otomane, conflictul corp la corp călare pe impetuoşii armăsari arabi sau transilvani, civilizaţia care permite sclavilor să se ridice, după capriciul stăpânului, de la servitute la rangul de vizir sau paşă şi religia care-i dăruieşte pe eroi cu haremuri şi sclavi.

Spiritul lor este poetic, aşa cum le sunt şi obiceiurile; cântecele lor populare, mai ales acelea din epoca eroică despre compatriotul lor Skanderbeg, amintesc mai degrabă de cântecele lui Homer decât de cântările efeminate ale Greciei moderne. Ca şi Ahile, contopesc poezia, muzica şi dansul războinic. În perioadele de răgaz ale vieţii lor, în care somnolenţa şi febrilitatea alternează, pot fi văzuţi dormind nepăsători la soare, pe acoperişul sau terasa casei, cântându-şi propriile isprăvi cu acompaniamentul unei rustice lire sau dansând, ca femeile.

Orice oraş, orice provincie, orişice sat a recunoscut autoritatea unui prinţ, stăpân sau bei care guverna despotic potrivit tradiţiilor şi obiceiurilor. Această supunere

a oraşelor, provinciilor sau satelor faţă de stăpânii respectivi sau faţă de prinţii feudali nu a adus nici o scădere sentimentului de libertate generală şi pasiunii pentru patriotism, motive supreme la albanezi.”

Bulgarii sunt mai numeroşi decât sârbii, dar în multe privinţe le sunt inferiori, pentru turci ei fiind „tăietori de lemne şi cărători de apă”. Deşi paşnici, ei nu au uitat că strămoşii lor au înfiinţat cândva un regat de-a lungul Dunării; că armiile lor au băgat de mai multe ori groaza în stăpânii Bizanţului. Ai lor sunt versanţii nordici ai Balcanilor, dar au pătruns şi în Tracia, Epir şi Macedonia. Prea slabi ca să profite de superioritatea lor numerică, prea timizi ca să îşi ia zborul spre independenţă, bulgarii dovedesc o înclinaţie spre a fraterniza cu grecii şi sârbii.

Caracterul mercantil şi maritim al grecilor, înclinaţia spre păstorit a sârbilor şi tendinţa spre agricultură a bulgarilor – iată elementele ce definesc un popor măreţ, care nu are nevoie decât de unitate pentru a-şi aşeza puterea. Dacă s-ar putea obţine amestecul celor două rase, autoritatea otomanilor în Europa ar dispărea fără întârziere.

Pentru a-mi împărtăşi impresiile despre viaţa bulgarilor, nimic nu s-ar potrivi mai bine decât descrierea poetică a lui Cyprian Robert[254]:

„Nimic nu se aseamănă mai mult cu un grup de colibe ale sălbaticilor decât un *selo*, sau sat bulgăresc. Întotdeauna îndepărtat de drumul mare ori de spaţiul arid care poartă acest nume, şi astfel invizibil pentru majoritatea călătorilor, un *selo* este aşezat de obicei într-o luncă, întins pe marginea unui pârâu care îi serveşte drept şanţ şi fortificaţie naturală. Astfel de sate sunt foarte

[254] C. Robert, *Les Slaves de Turquie: Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares. Leurs ressources, leurs tendances et leurs progrès politiques*, Paris, 1844.

numeroase, succedându-se de la o leghe la alta. Fiecare este alcătuit din patru sau cinci grupuri de case, despărţite de spaţii înierbate. Curţile împrejmuite de garduri dese de arbuşti sunt tot atâtea insule într-o mare de verdeaţă. Bordeiele dintr-un sat sunt, de obicei, zece sau douăsprezece la număr şi sunt alcătuite fie din nuiele împletite în aşa fel încât amintesc de nişte coşuri mari, fie sunt îngropate în pământ şi învelite cu un acoperiş conic de paie sau din crengi de copac. Fiecare soi de creatură are adăpostul ei separat în această arcă a sălbăticiei. Există colibe pentru păsări, pentru oi, pentru porci şi pentru vite sau cai; iar în mijloc proprietarul ocupă un bordei care îi serveşte drept beci, hambar, bucătărie şi dormitor. Familia doarme pe piei întinse pe pământ în jurul vetrei, care este o gaură circulară săpată în mijlocul încăperii. În afară de acoperiş, puţin din aceste întunecoase sălaşe se înalţă peste nivelul terenului; cobori în ele pe câteva trepte, iar uşile sunt atât de joase, încât trebuie să te apleci ca să intri. Aceste bordeie amărâte sunt totuşi atât de curate şi de plăcut aranjate pe cât poate să o facă neobosita *baba* (nevasta bulgarului), care e atât de vrednică, încât îşi răsuceşte fusul chiar şi în timp ce găteşte sau pe când îşi duce bunurile la târg[255].

Femeile bulgare sunt blânde, miloase şi muncitoare. Grija maternă pe care o manifestă pentru oaspetele străin din bordei este de-a dreptul impresionantă. Acesta doarme pe aceeaşi podea pe care dorm şi mama, soţia şi fiicele din gospodărie. Ele sunt, alături de grecoaice, cele mai atrăgătoare femei din Turcia Europeană şi se deosebesc în mod special prin lungimea şi abundenţa părului, în care se pot literalmente înveli ca într-un veşmânt; adesea, părul le

[255] Observaţia apare la călătorii străini din epocă şi în legătură cu ţărăncile valahe; *cf.* J.W. Ozanne, *Trei ani în România* [1870–1873], trad. Iulia Vladimirov, Humanitas, Bucureşti, 2015, p. 55.

mătură pământul la picioare. Fetele îşi lasă părul să curgă liber şi poartă pe cap doar o coroniţă de flori sau câte un trandafir. Cele ale căror farmece sunt pe trecute se împodobesc cu coliere şi brăţări din mărgele de sticlă, cu o cingătoare din foiţă de aramă şi cu un acoperământ urât în formă de coif, tivit cu şiraguri de piaştri, parale şi monede antice dezgropate din câmp.

Ca orice fiu al stepei, bulgarul este nedespărţit de calul său. La ţară, orice bulgar are cal – cei mai săraci nefăcând excepţie – şi nu se îndepărtează niciodată nici măcar câteva sute de stânjeni de bordeiul lui altfel decât călare. În faţa locuinţei bulgarului sunt înfipte în pari ţeste de cal sau bivol, ca un simbol al bogăţiei, se pare. Deşi trăiesc în aceeaşi ţară, bulgarii şi turcii se îmbracă destul de diferit. Turcul vine de la sud şi poartă haine largi de in sau de bumbac; bulgarul, dimpotrivă, ca fiu al nordului, e tot timpul îmbrăcat călduros, chiar şi vara. Costumul lui este acela al strămoşilor săi de pe platoul friguros al Asiei de nord.”

CAPITOLUL XIV

EUXINUL ŞI BOSFORUL

Frigida me cohibent Euxini litora Ponti:
dictus ab antiquis Axenus ille fuit.[256]

Ne rotunjim unul de altul ascuţimile.[257]

---

[256] „Pe ţărmuri îngheţate eu stau acum, la Pontul / Cel căruia-n vechime i-au zis «neospătos»„ (Ovidiu, *Tristele*, trad. Teodor Naum).

[257] Alfred Tennyson, *In memoriam*, 1849.

FERICIT AM MAI FOST CÂND A SOSIT CEASUL PLECĂRII SPRE CONSTANTINOPOL! La hanul turcesc, unde dreptcredincioşii se odihneau perpendicular ziua şi orizontal noaptea, fumasem zile preţioase în cel mai apatic studiu etnografic şi nopţi întregi în febrile căutări entomologice. Hangiul era un model de onestitate şi cumsecădenie. A părut cu adevărat trist atunci când i-am plătit pentru somnul oferit de cea mai rigidă dintre saltele, pentru nenumăratele ceşti de cafea neagră şi pipe cu *latakia* aromată; iar alunecarea dibace a celor câţiva piaştri în mâna bunului musulman pentru excelenţa lungilor lui ciubuce a pus o onctuozitate aparte în binecuvântarea pe care mi-a oferit-o pentru drum.

Fericit, fericit de nedescris eram părăsind adunătura de nemernicie şi amărăciune ce se strânsese în urma războiului şi îmbarcându-mă pe vaporul franţuzesc, ancorat în apropiere. Curând, roţile începură să se învârtă. Monstrul negru îşi croi cu greutate drum printre vasele comerciale şi apoi întoarse prova către Bosfor. Forturile şi moscheile Varnei s-au făcut repede nevăzute. Vârful încoronat de corturi al promontoriului Galatei s-a cufundat treptat dincolo de ape, dar falezele înalte de pe coastă şi îndepărtaţii Balcani s-au zărit toată după-amiaza.

Pentru prima oară în viaţă m-am simţit cu adevărat pe teren antic, şi gândurile îmi erau uşoare şi pluteau precum roua tremurândă a valului pontic. E adevărat, văzusem locul în care acostaseră triremele romane pe malurile Britaniei şi traversasem provincii punctate cu tabere şi oraşe romane, dar valurile înspumate ale Euxinului fuseseră înfrânte de prova corăbiei Argo, în timp ce expediţia lui Cezar şi perioada cuceririi romane au fost ca ieri în comparaţie cu fabuloasele vremuri ale argonauţilor sau chiar cu vremuri mai recente, când malurile Euxinului erau împânzite de colonii întemeiate de oameni care

părăsiseră oraşele Greciei căutând mai multă libertate sau în urma falselor preziceri ale oracolelor. Navigând de-a lungul anticei coaste a Moesiei, m-am simţit pătruns pentru prima dată de legătura cu Antichitatea şi de miturile ei.

Câteva ceasuri Euxinul a fost calm şi neted ca o oglindă. Dar înainte de apusul soarelui norii flocoşi s-au adunat în ghirlande întunecate, uriaşe mase nebuloase adunate în jurul vârfurilor din Balcani, la fel cum războinicii încruntaţi se adună în jurul căpeteniilor, şi apoi şi-au început marşul impunător prin văzduh, acompaniaţi de tunete şi vestiţi de fulgere intense. Prima suflare a furtunii a încreţit doar uşor faţa mării; încreţiturile s-au cârlionţat în valuri care-şi ţeseau zâmbetele zbârcite de sfidător dispreţ, şi în scurt timp am fi putut cita pe drept versurile lui Byron:

„Nu-i mare-n care pasagerii mereu să verse
Sau care-azvârle talazuri mai rău ca Euxinul”.[258]

Noaptea se lăsa odată cu venirea furtunii, iar eu m-am retras sub punte ca să studiez diversitatea personajelor printre care fusesem aruncat.

Vaporul nu este doar un triumf al civilizaţiei; în Răsărit, vaporul este unul dintre principalii agenţi şi promotori ai acesteia. În combinaţie cu alţi factori, vaporul va regenera în cele din urmă Orientul. Dacă ar fi fost introdus cu un secol în urmă, înainte ca Imperiul Otoman să atingă ultimul stadiu al descompunerii, acum ar mai fi existat speranţe pentru osmanlâi. Vaporul îi strânge pe oameni laolaltă, îi ţine laolaltă şi îi obligă să afle unii despre alţii. Pe punţile *Eufratului* se aflau mici mozaicuri de naţionalităţi şi un arabesc de costume. Simplu călător din Lumea Apuseană, i-am descoperit lângă mine, îngrămădiţi

[258] George Gordon Byron, *Don Juan*.

ca prin farmec, nu numai pe înstrăinaţii Europei civilizate, ci şi pe întunecaţii copii ai Africii sau pe sălbaticii fii ai naţiilor nomade din Asia Centrală. Era o privelişte ciudată – şi o dovadă remarcabilă a faptului că prejudecăţile legate de rasă şi de ţară se sting treptat – aceea a soldaţilor turci amestecaţi cu cavalerişti din Garda Regală[259], turcomani şi arabi lovindu-se de germani şi anglo-saxoni, precum şi doamne franţuzoaice făcându-şi loc cu coatele printr-o mulţime de fantome musulmane învăluite. Strămoşii noştri se vor fi despărţit la căderea Turnului Babel. Poate că vorbeam limbi diferite şi aveam simpatii diferite, dar călătoria de douăzeci şi două de ore de la Varna la Constantinopol ne-a lăsat inevitabil noi impresii. Nici în sistemul social, nici în cel sideral, corpurile nu pot să se apropie unul de altul fără să exercite în tăcere o influenţă reciprocă.

Cei mai mulţi pasageri erau soldaţi bolnavi şi răniţi din Crimeea care se îndreptau către spitalele din Scutari şi Constantinopol sau se întorceau în ţara lor natală. Erau zdrenţăroşi, slăbiţi şi abătuţi. Sărmanii oameni! Nimicuri plebee în conflictele titanice ale regilor şi naţiilor! Cum sunt înşelaţi cu „mândria şi fala gloriosului război”[260], şi cât de crudă este sângeroasa realitate! Soldaţii erau pasageri la clasa a patra, şi cei mai mulţi dintre ei au fost siliţi să stea peste noapte pe puntea prova, expuşi furtunii nemiloase. Clasa a treia era alcătuită din turci şi armeni, care ocupau jumătate din puntea superioară şi care erau apăraţi deasupra de o tendă de pânză.

Turcului *en voyageant* îi place să aibă o suită mare de servitori. Când haremul lui pleacă în călătorie, ia cu el şi o

---

[259] Corp de elită al armatei britanice; în timpul Războiului Crimeii, încartiruit la Scutari.

[260] Citat aproximativ din William Shakespeare, *Othello*.

cantitate incredibilă de bagaje pentru dormit şi scopuri culinare. Otomanul nu depinde de vaporul care îl transportă, având la el propria apă de băut şi chiar focul de aprins tutunul. Se amestecă foarte puţin în mulţimea de la bord, cu excepţia învălmăşelii de la plecare. Întinzându-şi pătura pe suprafaţa care i-a fost alocată, se ghemuieşte cu picioarele şi mâinile încrucişate şi rămâne aproape nemişcat pe timpul voiajului, orice s-ar întâmpla, pe soare sau furtună. Spaţiul redus de pe puntea *Eufratului* făcea destul de dificilă respectarea conceptului de harem. Sexul femeiesc este cam în toată lumea la fel când vine vorba de a-şi apăra drepturile, şi, judecând după glasurile răstite, răul de mare şi promiscuitatea tovărăşiei de noapte stânjeneau obişnuita stăpânire de sine cerută de manierele orientale.

Cabinele de la clasa întâi şi a doua erau ocupate de ofiţeri superiori englezi, francezi şi turci. Francezii şi englezii se asociau rareori între ei. După remarcile lor invidioase, s-ar fi putut crede că fiii Angliei şi cei ai Franţei luptau faţă în faţă, iar nu umăr la umăr în acea măreaţă cruciadă din Răsărit – o dovadă bună a faptului că mult-lăudata lor alianţă nu exista în sufletele celor două naţiuni, ea fiind urmarea unor circumstanţe uşor de schimbat în orice moment de moartea lui Napoleon sau de o revoluţie împotriva puterii aristocratice din Anglia.

Ofiţerii turci erau dintre acei musulmani de şcoală nouă. Erau frivoli ca nişte parizieni, beau *apă franţuzească* şi erau dedaţi şi altor obiceiuri creştine. Cu noi mai erau soţiile unor ofiţeri, care îşi urmaseră soţii în Orient, însă hainele lor cernite trădau faptul că războiul şi plăcerea nu mărşăluiesc totdeauna împreună.

Euxinul de măreaţă şi gravă reputaţie – cel numit *axenos*, sau neprimitor, de greci, prin comparaţie cu domoala şi liniştita lor Egee – are cam trei sute de mile în

lungime de la est la vest, dar mult mai puţin în lăţime, având forma unui arc scitic. În el se amestecă apele cristaline din Urali şi din Alpi, gheţurile topite ale Nordului şi lacrimile ploilor calde de pe faţa pontică a Anatoliei. Euxinul este lipsit de maree şi, cu toate că primeşte potopul neîncetat a patruzeci de râuri, este fără doar şi poate sărat. Vegheat de patru lanţuri muntoase, Carpaţii, Hemusul, Taurusul şi Caucazul, şi expus vânturilor care mătură stepele ruseşti, nu ne puteam aştepta să fie paşnic. Dar pericolele tradiţionale ale navigaţiei pe Euxin au fost dinadins amplificate de ruşi, care ştiu bine că ele ar fi dispărut în mare parte dacă s-ar fi ridicat faruri de-a lungul coastelor şi dacă s-ar fi alcătuit hărţi exacte.[261]

În legătură cu aceasta, nu mă pot abţine să nu amintesc despre aventura trăită de împăratul Nicolae pe Marea Neagră, în anul 1828. Acesta se îmbarcase cu marele duce Mihail la Sevastopol pe un vaporaş – *L'Impératrice de la mer* – spre Varna, pe atunci asediată de ruşi. Contele Nesselrode[262], cu câteva persoane de reputaţie diplomatică, luase aceeaşi cale pe *Penteleimon*, care trebuia să însoţească celălalt vapor. Se porni o furtună teribilă. Vasele fură avariate şi despărţite. Cel care îl ducea pe Nicolae, cu destinul său cu tot, este târât către gura Bosforului, iar comandantul propune să acosteze şi să se predea, acesta fiind singurul mod de a salva vieţile celor

[261] Pentru o prezentare succintă a modului în care Rusia împiedică în epocă libera navigaţie la gurile Dunării şi la Marea Neagră, afectând interesele comerciale britanice, v. Constantin Ardeleanu, „Introducere", în Patrick O'Brien, *Jurnalul unei şederi în Principatele Dunărene în toamna şi iarna anului 1853*, Humanitas, Bucureşti, pp. 15–17.

[262] Karl Vasilievici Nesselrode (1780–1862), ministru de externe al Rusiei (1816–1856), figură proeminentă a Sfintei Alianţe (Rusia-Austria-Prusia).

de la bord. Împăratul nici nu vrea să audă de această propunere, preferând moartea unei astfel de umilinţe. După ce scapă de acolo în mod miraculos, reuşesc să ajungă în portul Odessa. Nesselrode şi membrii corpului diplomatic care erau cu el au ajuns la Sevastopol după opt zile de primejdii şi perturbaţii gastrice, bucuroşi că scăpaseră, dar convinşi că Neptun nu are respect pentru nimeni.

Într-una din odele sale epistolare *ex Ponto*, poetul Ovidiu se plângea de caracterul barbar al populaţiei şi de natura neprimitoare a climei:

„*Cumque alii causa tibi sint graviore fugati,*
Ulterior nulli, quam mihi, terra data est.
Longius hac nihil est, nisi tantum frigus et hostes,
Et maris adstricto quae coit unda gelu”[263].

În prezent, clima este mai blândă decât pe vremea lui Ovidiu. Secole de-a rândul, anumiţi factori au cauzat diminuarea răcelii excesive a Europei de est. Viena, pe Dunărea de sus, se află pe locul taberei romane Iulia Vindobona. Stă scris că, pe vremea când legiunile erau încartiruite acolo sub Marcus Aurelius, se aducea vin îngheţat la mesele ofiţerilor, un lux de care vienezul modern nu se mai poate bucura.

Herodot povesteşte că tracii au traversat Bosforul cimerian[264] pe gheaţă. Strabon vorbeşte despre o luptă dată de cavaleria lui Mitridate pe Euxinul îngheţat şi despre o victorie navală repurtată apoi de el în apropierea aceluiaşi loc. El repetă şi povestea lui Herodot, precum că

[263] „Tu i-ai gonit pe alţii cu vini mai grele încă, / Dar chiar aşa departe pe nime n-ai gonit. / De-aici încolo nu sunt decât duşmani şi frigul / Şi marea cu talazul de ger înmărmurit” (*Tristele*, trad. Teodor Naum).

[264] Numele antic al Strâmtorii Kerci, între Marea Neagră şi Marea Azov.

în părţile Euxinului se tăiau coarnele de pe căpăţânile vitelor pentru ca acestea să nu degere din cauza frigului extrem al iernii.

Potrivit fabulelor poetice ale celor din vechime, care atribuie justificări eroice tuturor aventurierilor, Iason a traversat Euxinul pentru a lua lâna de aur, sau mai degrabă, ţinând seama de caracterul pirateresc al expediţiei sale, ca să obţină lâna mai bună a Colhidei. Nenumăratele râuri care se scurg în Euxin l-au făcut faimos din timpuri imemoriale pentru pescuit, aşa precum malurile sale sunt cunoscute pentru belşugul lor de cereale. Astfel, în timp ce mândrele vase încărcate cu bogăţiile Corintului şi Atenei vizitau Euxinul cu acelaşi scop care, în ultimii cincizeci de ani, a mânat nenumărate prore către Odessa, şi anume cantităţile importante de grâne şi seu, flotele vajnicilor pescari îşi croiau drum încoace în căutarea comorilor lui Neptun, mai puţin valoroase – într-adevăr – decât cele ale lui Ceres, şi totuşi foarte căutate. Atât Herodot, cât şi Demostene spun despre exportul de grâne şi de peşte de pe coastele Euxinului către oraşele Greciei.

Mi-ar fi cu neputinţă să descriu groaznica stare de disconfort pe care am încercat-o în prima şi unica noapte petrecută pe Euxin. Era imposibil să dormi fără să fii legat de cuşetă sau fără să te înfăşori ca o piesă fină de mobilier de lux într-o ladă. Fiecare bucată de lemn din vas părea să-şi fi uitat glasul obişnuit şi scârţâia şi trosnea opintindu-se cu voce de neînţeles. Enorma navă rula de pe o parte pe alta şi, ca un uriaş obosit, se întindea gâfâind pe valuri. Oprită pentru un moment din mers de un val înalt, cu braţele lipsite de puls ale maşinilor părând că se opresc, prindea apoi puteri noi de la „puhoiul de foc viu” din pântece, ca să se repeadă din nou înainte ca o săgeată,

„Cu bătaia neobositei inimi

Pulsând mereu în furtună”[265].

Noaptea, în timp ce vegheam lipsit de somn, m-am tot gândit la aventurierii argonauţi, care, ni se spune, au fost

„primii care brăzdau
Acele mute ape”[266],

şi la corăbiile împelşugate care vizitau Pontul după ce negustorii din Milet îi punctaseră coastele cu oraşe faimoase şi schimbaseră acel *axenos* al grecilor în *euxinos*, cel primitor – numele pe care l-a purtat de atunci.

În mijlocul urletelor furtunii mi s-au arătat viziuni tulburi ale multelor naţii de pe malurile Euxinului.

Pe înălţimile-i colţuroase am văzut cete de paflagoni şi huni deprinşi cu caii, navigând prin golfurile sale în flote de canoe din trunchiuri de copaci. Din haosul acestor mitice şi barbare vremuri au apărut taurizii, care atrăgeau cu cruzime marinarii spre stâncile Chersonesului lor[267] pentru a-i sacrifica după aceea pe altare însângerate, şi geţii care îşi goneau inamicii peste Boristenele[268] îngheţat cu săgeţi otrăvite. Erau acolo şi acei *indomiti Dahes*[269] din Caucaz, sfidând armiile romanilor şi pe cele ale regilor pontici, precum pe cele ale turcilor şi ruşilor în timpurile moderne. Au venit şi viziuni mai blânde, cea a frumoasei Ifigenia,

---

[265] O.W. Holmes sr., *The Steamboat*, 1840.

[266] Samuel Taylor Coleridge, *Povestea bătrânului marinar*, 1798 (trad. L. Leviţchi).

[267] Chersonesul tauric sau Taurida, denumirea antică a Crimeii.

[268] Denumirea antică a Niprului.

[269] Enigmatica populaţie antică a „dahilor sălbatici” (Virgiliu, „*indomiti[...] Dachae*”).

obligată să devină sângeroasa preoteasă a Dianei, şi cea a Medeei, pe care miturile antice o înconjoară cu toate ororile vrăjitoriei, dar care – aş vrea să cred – nu poseda vreun alt farmec în afară de cel al frumuseţii şi nu era vinovată de altă crimă în afară de cea a dragostei. Am văzut încă o dată dansurile voioase din dumbrăvile răcoroase ale Angorei şi mi-am amintit de frumosul Hylas, târât de nimfe în adâncul valurilor. Acolo trăia şi Mitridate, unul dintre idolii lecturilor copilăriei mele. Ca unic nume ilustru care aparţine exclusiv istoriei regatelor pontice, el sfinţeşte însuşi pământul pe care a trăit. La urma urmei, măreţia şi eroismul sunt roadele cele mai nobile ale Pământului; şi mai departe aş merge ca să văd un Webster stând la mormântul lui Milton sau Shakespeare decât să privesc cele şapte minuni ale lumii.

Trecutul se pleacă în faţa prezentului.

Expediţia care pornea din Varna, depăşind pe oricare alta ca dimensiuni şi scopuri; asediul[270], cu care nu pot fi comparate nici măcar cel al Vienei sau al Zaragozei, Euxinul, de pe întinderea căruia au fost nimicite o flotă puternică şi un comerţ înfloritor, iată rapida desfăşurare a evenimentelor din numai câteva luni. Au fost aduse încoace armate de oameni care vorbeau aproape toate limbile şi reprezentau aproape toate tipurile rasei omeneşti, dar nu spre propăşirea comerţului, într-o regiune înzestrată de natură pentru a fi centrul comercial al globului, ci spre a se distruge reciproc şi spre a satisface ambiţia monarhilor. Pentru aliaţi, acest război a fost, cu numele, o luptă a civilizaţiei şi a libertăţii împotriva despotismului barbar, însă urmele trecerii sale au fost mările pustiite, oraşele asediate şi satele în flăcări.

[270] Asediul Sevastopolului (1854–1855), cea mai importantă acţiune militară din Războiul Crimeii; căderea Sevastopolului a însemnat înfrângerea Rusiei.

Armatele care au îngrăşat cu sângele lor grânarul Europei au fost, în parte, hrănite chiar din preriile marelui nostru Vest.

Acestea sunt anomaliile războiului.

Dimineaţa, am fost pe punte devreme, căutând cu privirea Bosforul şi ţărmul Asiei. Furtuna trecuse. Stelele sclipeau la fel de strălucitoare ca pe vremea când îi arătau calea corăbierului ce se aventura şovăitor pe Marea Neprimitoare. Luna apunea după dealurile Rumeliei, care abia se desluşeau în depărtare şi la a căror poală încinsă în piatră licărea un lung şir de talazuri, ca sclipirile multor suliţe tremurătoare. Aerul era încântător de blând şi cald şi nu se simţea nici măcar o boare de vânt care să reaprindă furia asurzitoarei mări, doar valurile veneau unul după altul, parcă nerăbdătoare să culeagă primul sărut al dimineţii trandafirii, să se legene şi să se rostogolească la somn în „grotele mute”[271] ale coastei Anatoliei, sau, sparte şi răpuse de lungul marş, să se odihnească lângă titanii cei osteniţi, la picioarele adamantine ale Caucazului.

Un soldat francez rănit în Crimeea murise în timpul nopţii, şi camarazii lui erau deja adunaţi pe punte pentru a-i încredinţa trupul mării. Starea-i jalnică mă interesase din momentul în care a ajuns la bord, la Varna. Viteazul tânăr era mândru să se numere printre fiii glorioşi ai Franţei, dar sperase să mai vadă încă o dată dealurile însorite ale minunatelor lui meleaguri natale. Răsuflarea grea a bătăliei seacă dulcea generozitate şi gingaşa omenie a vieţii, însă soldatul e lipsit de compasiune doar în fierbinţeala luptei; apoi devine din nou om. Când, după moartea unui soldat rănit, i-am văzut pe camarazii lui aşezând cu grijă deoparte sabia şi chipiul rămase fără stăpân, alături de micile amintiri care trădau dragostea de

[271] Aubrey de Vere, *The Waldenses, Or the Fall of Rora: A Lyrical Sketch*, 1842.

mamă, cu toate că actorii erau umili, nu am putut să nu mă gândesc la prieteniile care se legau între războinicii de sub zidurile Troiei, precum aceea dintre Ahile şi Patrocle sau dintre Aiax şi Teucru. Cei din jurul meu fuseseră martori ai măcelului de la Alma fără ca măcar să se înfioare şi se aflaseră adesea în apropierea morţii; dar, când valurile Euxinului s-au închis peste camaradul lor, dansând parcă triumfător deasupra noii victime ce pătrundea în sălile lor întunecoase şi tăcute, cel puţin unul dintre ofiţeri şi-a întors faţa, ca să nu i se vadă lacrimile pe care nu le putea stăpâni.

Alături de creştinism, islamismul întruchipează cea mai pură concepţie a Zeităţii. Despuiat de toate pânzele pe care senzualitatea asiatică le-a ţesut în jurul sistemului, islamismul are mult din grandoarea nudă şi austeră a protestantismului. Musulmanul evlavios pare să fie totdeauna conştient de prezenţa nemijlocită şi universală a lui Allah, care domneşte singur în această teribilă unitate cu mult deasupra sălaşurilor senzuale ale raiului musulmanilor. La muncă sau în călătorie, el poartă peste tot spiritul devoţiunii specific orientalilor şi, făcându-şi abluţiunile cu nisip acolo unde nu se poate obţine apă, nu lasă nici măcar necesităţile absolute să se opună invocaţiilor lui către Allah şi Profet.

Când am ajuns pe punte, am observat mai mulţi *compagnons de voyage* musulmani care erau ocupaţi cu purificarea şi cu rugăciunea de dimineaţă. Aceşti simpli copii ai naturii, cu mâinile întinse către stelele palide, alcătuiau o privelişte impresionantă. Nimeni nu ar putea fi mai serios, nimeni mai sincer decât ei, „negociind în felul lor aparte marea întreprindere a mântuirii”.

Apoi s-a întâmplat un lucru care mi-a lăsat o impresie durabilă asupra devoţiunii practicate în islam, cu toate că, în fapt, părea deosebit de ridicol. Printre pasageri era un

turc bogat dintr-un oraş dunărean, care pornise în pelerinaj la Hebron însoţit de cele patru neveste arătoase, de jumătate de duzină de copii şi de servitori şi servitoare – greu de zis câţi. Efendi era un om de vază şi îmi arătase cu vădită plăcere un ceas de aur primit în dar de la sultan. Servitorii îi aduseseră ulcioarele cu apă, şervete brodate cu fir şi întinseseră covorul persan pe care efendi, după ce îşi făcuse abluţiunea şi găsise direcţia Meccăi cu busola, s-a înclinat cu veneraţie către oraşul sfânt. Furtuna ne abătuse câteva mile de la cursul nostru, şi vaporul îşi schimbă brusc direcţia, punând din nou prova pe dealurile Bosforului, la câteva clipe după ce prietenul meu musulman îşi începuse rugăciunea. Nubianul îi atinse uşor umărul stăpânului şi îl informă că nu se mai ruga în direcţia Meccăi. Efendi s-a ridicat imediat, a privit la busolă şi, aşezându-şi din nou covorul, şi-a terminat rugăciunile, la fel de nepăsător de prezenţa noastră ca şi cum s-ar fi rugat în singurătatea Saharei. În adoraţia musulmană se manifestă un soi de concentrare somnolentă, nespirituală, este ceva fariseic în acest simulacru de rugăciune, dar de un lucru sunt sigur: musulmanul nu este niciodată ruşinat de religia Profetului.

Suntem aproape de Bosfor. Ţărmul este avântat şi sălbatic, atât pe partea europeană, cât şi pe cea asiatică. Înălţimile mai mari, despărţite de ravene împădurite, unele golaşe, iar altele încununate de păduri, pot fi cu greu numite munţi, dar sunt contraforturile măreţului Hemus şi ale Olimpului Bitiniei, care se încruntă unul la celălalt peste Bosfor sau îşi dau mâinile pe sub luciul său liniştit. Pe versanţii stâncoşi ai promontoriilor se văd două sau trei sate, cocoţate ca nişte cuiburi de vultur.

Pe vârful unei înălţimi de pe malul european se află un străvechi şi înalt turn circular pe care Dionysios[272] îl numea *Turris Timaea*, dar care era, în realitate, vechiul *pharos* în care se aprindeau noaptea torţe pentru ca vasele ce navigau pe Marea Neagră să nu naufragieze pe Stâncile Cineene de la intrarea în Bosfor sau pe coasta Traciei. Aceste stânci erau numite cineene, sau albăstrui, după culoarea lor; de asemenea, Symplegade, sau pietre care se ciocnesc între ele. Povestea mobilităţii lor se trage fără îndoială din faptul că, ridicându-se nu mai mult de şase picioare deasupra apei, apar şi dispar atunci când valurile trec peste ele. Fără doar şi poate, un subiect splendid pentru poetul din Antichitate, care îl înfăţişează pe Iason cârmind cu îndrăzneală peste Euxin după sfatul regelui Fineu; când, înainte ca vasul să treacă printre ele, înşelătoarele Symplegade s-au închis, acesta şi-a pierdut o parte din chilă, lucru care – înlocuind termenii poetici cu cei navali – înseamnă doar că Argo a lovit o stâncă subacvatică şi şi-a pierdut cârma.

Sălbăticia ţărmului mă face să cred că locuitorii din Antichitate, popor barbar şi crud, obişnuiau să aprindă focuri în locurile cele mai periculoase pentru a-i momi în mod fatal pe corăbieri.

Intrăm în Bosfor şi în curând trecem de anticul Fanum, sau Hieron, unde se ridica odinioară un templu închinat celor doisprezece zei şi unde egeeanul Phrixos şi, mai apoi, Iason la întoarcerea lui din Colhida au ridicat altare şi au făcut sacrificii. Astăzi însă nimic nu se mai vede din templul de pe partea asiatică închinat lui Zeus şi lui Poseidon sau din acela închinat lui Serapis şi Cibelei, de pe partea opusă. În dreptul Hieronului, strâmtoarea este largă de o treime până la o jumătate de milă, aceasta fiind

[272] Dionysios din Bizanţ (sec. II e.n.), geograf grec, autor al lucrării *Anáplous Bospórou* (*Călătorie [în jos pe mare] prin Bosfor*).

partea cea mai îngustă a Bosforului. Aici au fost, din cele mai vechi timpuri, avanposturile ţărmului împotriva atacurilor barbare din nord; tot aici, vasele care navigau spre şi dinspre Euxin erau obligate să plătească vamă celor ce stăpâneau înălţimile din jur.

După dezvoltarea puterii maritime a Atenei, Bizanţul, împreună cu oraşele pontice şi helespontice, au început să le plătească tribut atenienilor. Bizantinii, la rândul lor, pentru a putea să plătească acest tribut anual, au început să ia vamă de la vasele care treceau prin Bosfor. Iar pentru a arăta amploarea comerţului care se desfăşura prin acest canal aş putea spune că navigatorii din îndepărtatul Rodos au cerut o scutire de la plata „taxei Bosforului”, obţinând-o în cele din urmă, pe motivul că erau un popor exclusiv de marinari şi neguţători. Mult mai târziu, Hieronul a fost teatrul unor dispute frecvente între Bizanţ şi Veneţia. Genovezii au intrat, în secolul al paisprezecelea, în posesia strâmtorii Hieronului, iar ruinele castelelor ridicate de ei se văd şi astăzi pe înălţimile de pe ţărmul opus. În anul 248 A.D. au apărut aici herulii, cu cinci sute de vase. Pe aici au trecut goţii în Bitinia. Ruşii au ajuns până la Hieron prima oară în 865, apoi în 941; în anul 1832, 25.000 de soldaţi muscali au debarcat puţin mai în jos, făcând tabără pe câmpia de la Scutari, ca aliaţi ai turcilor, pentru a nu lăsa Constantinopolul să cadă în mâinile lui Mohammed Ali[273].

[273] Mohammed Ali paşa (1769–1849), comandant militar otoman de origine albaneză, guvernator şi vicerege autoproclamat al Egiptului, întemeietorul unei dinastii care domneşte până în 1952. Sperând să obţină de la sultanul Mahmud II independenţa Egiptului, participă cu flotă şi trupe la reprimarea Revoluţiei Greceşti, apoi se răscoală împotriva puterii otomane, fiul său Ibrahim paşa ameninţând Constantinopolul în două rânduri (1831–1833 şi 1839) şi fiind oprit de fiecare dată la presiunea franco-britanică.

Un promontoriu de pe ţărmul asiatic se numea în vechime Capul Ancorei, după tradiţia care spune că Iason ar fi luat de acolo o piatră de ancoră. Aici a fost construit apoi un altar, pentru ca evlavioşii bizantini să sfinţească mai târziu ipotetica ancoră de pe Argo. Este ciudat cum se amestecă vestigiile păgânismului printre obiceiurile creştinilor răsăriteni, cum s-au transformat căruntele temple în biserici şi cum au fost botezaţi zeii olimpieni, devenind sfinţi greci şi latini! Imaculata Fecioară a uzurpat locul iscusitei Venus, Jupiter şi-a lăsat deoparte fulgerele homerice, Marte şi-a lepădat austerele veşminte de luptă, iar pe tăbliţele care descriau cândva muncile şi iubirile zeilor stau acum scrise *Pater* şi *Credo*. Într-o anumită măsură, faptul este valabil şi pentru Europa apuseană. O veche scriere din vremea regelui Edgar ne spune că Westminster Abbey ar sta pe locul unui templu antic al lui Apollo, iar numărul imens de căpăţâni de vite găsite cândva lângă catedrala Sf. Paul, precum şi tradiţia, ne arată fără putinţă de tăgadă că pe acel loc se ridica un templu al Dianei.

Bosforul are o lungime de vreo şaisprezece mile şi o lăţime medie de o jumătate de milă. Cele şapte promontorii care se avântă departe în apă şi cele şapte golfuri corespunzătoare îi dau o formă curbată şi în anumite locuri provoacă turbulenţe ale curentului.

Părerea multor savanţi este că, în vremuri mult dinainte de facerea lui Adam, Marea Aral, Marea Caspică şi Marea Neagră alcătuiau o masă imensă de apă care ocupa mult din Asia Centrală, din stepele Rusiei şi mare parte din Turcia Europeană. Cele cinci bazine succesive prin care coboară Dunărea către Euxin trebuie să fi fost şi ele, în vremuri preadamice, întinse mări interioare. În special alcătuirea geologică a Turciei Europene pare să susţină aceste supoziţii. O zguduire terestră a deschis probabil

Bosforul în vremea Potopului, ulterior şi Helespontul, formând astfel o legătură cu Mediterana. [373–374][274]

Şi acum începe, pe puntea *Eufratului*, cea mai măreaţă panoramă cu care se poate mândri Pământul. Nu putem picta fulgerul, nici reda prin vorbe strălucirea Aurorei. La fel, cu neputinţă este a descrie miracolele de frumuseţe adunate de-a lungul valurilor albastre ale Bosforului. Orientul şi Occidentul se întâlnesc aici, iar grandoarea maiestuoasă a Nordului se lasă înmuiată de superbele arabescuri ale Sudului însorit. Natura şi-a epuizat resursele, Istoria şi-a dăruit cele mai alese colecţii de relicve şi Arta şi-a îngrămădit bogăţia sa morescă şi cizelată, toate acestea pentru a înnobila aceste locuri încântătoare, atât de încântătoare, încât poeţii orientali cântă în ceruri acestor sălaşuri celeste.

De-a lungul Bosforului ce se târăşte ca un şarpe uriaş încolăcit de şapte ori, între întunecatul Euxin şi Marmaraua argintie, Creatorul şi omul au adunat tot ce era mai frumos ca formă, culoare şi graţie. Aici sunt munţii colţuroşi şi văile împădurite, trilul păsărilor şi muzica apei, aroma chiparosului şi mirozna florilor. Apele lui repezi – cât de adesea şi-au împletit ele bocetul perpetuu cu galopul tumultuos al oştirilor barbare! Înălţimile lui încoronate cu păduri – cât de adesea au sunat şi răsunat de tunetele popoarelor dezlănţuite! Glorios pământ,

„Pe care mările din jur îl admiră,
Ţinut în care Puterea se bucură de sălaş,
Iar Războiul îşi poate povesti măreţele-i fapte,
Şi Poezia, cu cel mai dulce farmec
Îşi acordează voce şi liră”.[275]

[274] Despre sursele antice greceşti care par a confirma explicaţia geologică a Potopului.

[275] Aristofan, *Cavalerii*.

Într-o succesiune rapidă trecem pe lângă Buyukdere, Therapia, Bebek şi vreo două duzini de alte sate locuite de greci, turci şi armeni. Ici – un palat de vară al sultanului, şi colo – reşedinţa unui ambasador străin. Aici vezi chioşcuri şi conace graţioase, iar dincolo – cupole şi hanuri. Într-un loc, dintr-un ascunziş înfrunzit se ridică minaretul unei moschei, într-altul, o cafenea orientală este locul de întâlnire al grupurilor ce caută plăcerea. Nu lipsesc nici castelele în ruine, nici forturile împânzite de tunuri.

Pe aceste terase, spălate de valurile furişate şi umbrite de portocali şi iasomie, musulmanii ca nişte statui îşi fac deliciosul *kief*; în acele ascunzători romantice, răcorite de neostoitele căderi ale fântânilor, frumoasele turcoaice se adună ca naiadele şi nereidele pentru a se bucura de dulceaţa pământuluişi de aerul îmbălsămat – bogăţiile cele mai de seamă ale Orientului. Acum lunecăm pe lângă palatul unei paşale care, precum Seianus acasă ori Verus în provincii[276], s-a îmbogăţit storcând banii din părţile îndepărtate ale imperiului, pentru a trăi în măreţie orientală pe Bosfor; acolo, după ferestre zăbrelite, tânjesc perlele haremurilor domneşti pline de bogăţia farmecelor circaziene şi a buclelor georgiene.

Zărim locul în care a construit Mandrocles din Samos podul pentru armatele lui Darius şi unde acesta a şezut pe tron privindu-şi mulţimile ce traversau strâmtoarea. Aici se înalţă platanul uriaş sub care se spune că şi-ar fi aşezat tabăra Godefroy de Bouillon[277]; iar dincolo s-a odihnit

[276] Lucius Aelius Seianus (20 î.e.n.–31 e.n.), militar şi om politic roman; dobândeşte o influenţă de temut la Roma prin manevre şi intrigi politice. Marcus Annius Verus (cel bătrân; sec. I e.n.), bunicul împăratului Marcus Aurelius, îmbogăţit din veniturile latifundiilor sale din Hispania.

[277] Godefroy de Bouillon (c. 1060–1100), duce de Lorena, unul dintre conducătorii primei cruciade şi primul suveran al regatului

Rinaldo[278], fericit şi în război, şi-n rugăciune – Rinaldo cel mereu norocos, în luptă ca şi-n dragoste. Iată mausoleul bravului Barbarossa[279], iar mai încolo se afla cândva un stâlp al lui Simeon Stilitul[280]. Ce loc mai potrivit putea să aleagă anahoretul pentru nevoinţele sale decât acela în care dealurile Asiei şi Europei, aducându-şi pe rând prinosul, îşi aştern reciproc la picioare umbrele aurii, la pieptul îmbujorat al Bosforului!

Iţindu-se de după un promontoriu, regina oraşelor orientale răsare în faţa noastră dintre valuri ca un sfinx. Pe când ne apropiem de Cornul de Aur, acel grandios Constantinopol – dormind cu voluptate pe un pat aşternut pe şapte coline, lăsându-şi picioarele să se scalde în ape de safir şi smaragd şi îmbăindu-şi capul împodobit cu tiară de domuri într-o atmosferă de roze şi purpură – devine incomparabil de frumos.

Visul tinereţii îmi este împlinit, iar gândurile-mi pare că se pierd în născocirile tulburătoare ale unui vis oriental:

„Ţărmul Europei şi cel al Asiei
Sclipind de palate; şuvoiul oceanului,
Ici-colo înţepat de câte-o corabie,
Cupola Sofiei lucind auriu;
Dumbrăvi de chiparoşi; Olimpul înalt şi sur;

Ierusalimului (refuză să poarte titlul de rege).

[278] Rinaldo, cavaler cruciat, erou al poemului *Ierusalimul eliberat*, de Torquato Tasso.

[279] Barbarossa (Hizir Hayreddin paşa, c. 1478–1546), corsar musulman, paşă de Alger şi capudan paşa al Imperiului Otoman.

[280] Confuzie între sfântul Simeon Stâlpnicul, din Antiohia, şi ucenicul lui, sfântul Daniil Stâlpnicul (409–493), care, potrivit tradiţiei, ar fi trăit timp de treizeci şi trei de ani în vârful unui stâlp la Constantinopol.

Duzina de insule şi, mai mult de-aş fi visat,
Mult mai puţin descriu, e chiar priveliştea
Ce-o încânta pe-ncântătoarea Mary Montagu."[281]

CAPITOLUL XV

STAMBULUL

Toate celelalte oraşe au perioadele lor de guvernare şi sunt supuse decăderii, singur Constantinopolul pare să fie îndreptăţit la un fel de nemurire şi va continua să existe ca oraş atâta timp cât omenirea va trăi ca să-l locuiască ori să-l construiască.
Gyllius[282]

Nestematele opulenţei orientale...[283]

NICI NU ARUNCĂ BINE VAPORUL NOSTRU ANCORA LA intrarea în Cornul de Aur, că fu înconjurat de o flotă de *caice* – ambarcaţiuni uşoare cu unul sau mai multe rânduri de rame, din care, se spune, pe apele Constantinopolului ar umbla nu mai puţin de douăzeci de mii. *Caicciii*, sau vâslaşii, nişte greci vânjoşi cu braţe musculoase, în costume pitoreşti, stăruiau să ne ducă la ţărm. Bărcile lor fragile amintesc de gondolele din Veneţia, dar sunt atât de

[281] George Gordon Byron, *Don Juan*.

[282] Petrus Gillius/Gyllius (Pierre Gilles, 1490–1555), naturalist, topograf şi traducător francez, călător în Orient.

[283] Parafrază după Alfred Tennyson, *The Palace of Art*, 1842.

agile şi de uşoare, încât pasagerul este obligat să şadă nemişcat pe fund ca să nu se răstoarne. Partea de jos a Bosforului şi Cornul de Aur erau ticsite de tot felul de vase, care arborau steagurile tuturor naţiunilor. Am remarcat multe ambarcaţiuni mici care soseau încărcate cu peşte, în special cu *xiphias*, sau peştele-spadă, care se găseşte din abundenţă aici. Alte specii văzute mi-au adus aminte de o zicătoare de-a grecilor, precum că un om sănătos la minte nu se duce cu toni la Bizanţ şi cu bufniţe la Atena pe post de raritǎţi. Bancuri enorme de peşti înoată primăvara în susul Bosforului, îmbulzindu-se unul după altul în număr atât de mare, încât pot fi scoşi din apă cu mâna.

Debarci pe un chei scund şi murdar, înţesat de pierde-vară greci şi turci, şi, dacă eşti iniţiat în obiceiul oriental, eviţi tortura de la vamă făcând să lunece câţiva piaştri în mâna ofiţerului. Bagajul tău, prea puţin contează cât de greu sau voluminos, este aburcat pe spinarea unui *hamal*, care poate să umble cu uşurinţă împovărat cu trei sute de livre. După ce ai traversat uliţele noroioase ale Galatei, începi corvoada de a urca abrupta colină a Perei. Nimeni nu îţi cere paşaportul; nimeni nu întreabă de tine: de fapt, treci neobservat, cu excepţia câtorva greci vicleni, deja nerăbdători să îţi fie *cicerone*, şi a haitelor de câini hămesiţi care rătăcesc pe străzi. Observi prea puţin sau chiar nimic din pompa cu care se impune autoritatea guvernamentală în oraşele Europei apusene, nu vezi acele pregătiri militare care au scopul de a preveni revoltele populare sau de a şterge stropii individuali de nemulţumire. Nu se văd roţile greoaie ale guvernului şi nici nu se aude larma operaţiunilor sale. Ca şi pentru străinul care debarcă pe ţărmurile noastre, unde oamenii se stăpânesc şi-şi văd singuri de treabă, prima impresie este că te afli printre oameni fără guvernare.

Legea Orientului este contrastul. Sub o formă absolutistă de guvernare, găseşti cu surprindere desfătarea unei libertăţi aproape nelimitate; şi, acolo unde toate celelalte sunt neschimbătoare, mâine îl vezi pe sclavul de azi devenind paşă sau vizir.

Pera este suburbia francă a Constantinopolului şi reşedinţa urbană a ambasadorilor străini. Principalele hoteluri erau ticsite de ofiţeri englezi şi francezi, aşa că, decât să ocup o cameră mediocră la un preţ fabulos, am preferat să obţin un apartament particular şi privilegiul de a lua masa la un restaurant italian din apropiere.

La primitoarea reşedinţă a dlui Brown l-am întâlnit pe dl Smead, din Cincinnati, O[hio], un gentleman bine cunoscut ca fondator al unei nobile instituţii filantropice din oraşul lui natal şi ca unul dintre principalii finanţatori ai monumentului lui Washington. La fel ca mine, ajunsese la Constantinopol pe calea Dunării şi a Euxinului. Am fost încântat să fac cunoştinţa unui gentleman cu atât bun-gust şi cultură – o cunoştinţă care a devenit prietenie sub palmierii de pe Nil şi care ne-a înveselit multe ceasuri de singurătate prin munţii Siriei şi ai Palestinei.

Urmând strada europenizată de pe culmea promontoriului unde se află Pera, ajungem la vechiul turn al Galatei. Acesta se află la câteva sute de picioare deasupra Bosforului şi oferă, din vârf, cea mai bună privelişte pe care o poţi găsi în Constantinopol; o imagine, aş adăuga, fără rival în lume. Să urcăm deci în vârful acestei vechi structuri genoveze, acum folosită ca foişor de foc.

Ne aflăm pe malul apusean, sau european, al Bosforului. La est de noi, pe malul opus, se află Scutari, singura suburbie asiatică. La sud, despărţit de noi prin apele portului, aşezat mândru pe joasele-i coline, se află Stambulul, decât care Pământul nu putea oferi „o mai

puternică cetate unui măreţ cuceritor”. Bosforul, a cărui orientare generală este de la nord la sud, coteşte aici puţin către est, dar, chiar înainte să intre în Marmara, ţărmul de pe partea europeană formează un golf. Acest golf, care constituie portul Cornului de Aur, este larg de vreo jumătate de milă la întâlnirea cu Bosforul şi pătrunde sinuos cam patru mile în interiorul uscatului, pentru a se închide lângă Apele Dulci ale Europei[284].

Cornul de Aur îşi datorează formei sale prima parte a numelui, în timp ce epitetul „de Aur” vorbeşte despre bogăţiile aduse de toate vânturile din cele mai îndepărtate ţări într-un port ferit de furtuni şi suficient de mare pentru a adăposti flotele adunate ale lumii întregi, dar care totuşi putea fi închis cu un lanţ.

Pera încoronează vârful promontoriului pe care ne aflăm, iar la picioarele ei se întind alte trei suburbii: începând de la nord, Tophane, Galata şi Kassim Paşa. Stambulul însuşi are formă triunghiulară şi este construit pe limba de pământ dintre Cornul de Aur şi Marmara, Seraiul[285] fiind în apexul triunghiului şi faţă în faţă cu Scutari, pe partea asiatică.

Stând în Turnul Galatei, încep să înţeleg de ce a abandonat Constantin Sigeumul[286] pentru a construi oraşul care se întinde la picioarele mele şi care a fost pentru

---

[284] Numele dat de călătorii occidentali celor două pâraie (Cydaris şi Barbyses) care se varsă în punctul terminus al Cornului de Aur, într-un peisaj foarte pitoresc.

[285] Palatul Topkapî, construit pe promontoriul care desparte Cornul de Aur de Marea Marmara.

[286] Sigeum (gr. Sígeion), oraş antic din apropierea Troiei, la vărsarea Scamandrului şi la ieşirea Mării Marmara în Marea Egee; iniţial, Constantin cel Mare intenţionase să-şi construiască aici noua capitală.

multă vreme „bastionul Imperiului de Răsărit şi binefăcătorul lumii”. Aici încep să-mi dau seama de ce a preferat Constantin Bizanţul Romei şi Nicomediei, făcându-l capitala imperiului său. În faţa mea se află ceea ce istoria clasică şi evenimentele vremurilor moderne au imortalizat ca „de două ori râu şi întreită mare”. Constantinopolul este oraşul pe care l-a propus Fourier[287] drept capitală a armonicului său Omniarhat. În urmă cu câţiva ani, Constantin, fratele actualului ţar şi aspirantul cel mai ambiţios la mantia împăraţilor greci, a vizitat Stambulul şi a urcat în locul unde ne aflăm acum, pentru a se delecta cu priveliştea magnifică. Atunci când grecii linguşitori din jurul lui i-au arătat în ce fel a menit natura Constantinopolul pentru a fi centrul civilizaţiei şi capitala Imperiului, el a exclamat: „Ah, ce n-ar putea să devină dacă ar fi alungat de pe tronul cezarilor acest urmaş al barbarilor nomazi şi dacă binecuvântata patrie a strămoşilor voştri s-ar întoarce la stăpânii ei legiuiţi!”

În faţa noastră se află Olimpul Bitiniei cu căciula lui de zăpadă, dealuri îndulcite de verdeaţă, insule minunate cu nume greceşti care ne privesc zâmbind de pe sclipitoarea Marmara şi un oraş măreţ, plin de nenumărate vestigii şi monumente ale trecutului. Ţărmurile Europei şi ale Asiei, întrecându-se în frumuseţe şi pierdute în depărtarea purpurie, cerul blând şi aerul îmbălsămat al Orientului, minaretele şi domurile, turnurile şi zidurile căzute în ruină, monumentele artei greceşti, bizantine şi turceşti[288] înălţându-se din crânguri de chiparoşi şi, de fapt, toate fericitele accidente zămislite de minunata uniune dintre natură, istorie şi artă, toate acestea alcătuiesc o imagine panoramică pe care nu o pot descrie.

---

[287] Charles Fourier (1772–1837), socialist utopic francez.

[288] În orig. *Tartar art*.

Favorizat de Neptun şi construit sub îndrumarea lui Apollo, Constantinopolul pare ferit de orice neajuns şi, în acelaşi timp, pare a se bucura de toate avantajele cu putinţă. Ca şi Alexandria, el ţine cheile a două continente şi, precum Corintul, el stăpâneşte peste două mări.[289]

De-a lungul ţărmurilor Mediteranei au răsărit şi alte mari oraşe. Dar Cartagina abia dacă a supravieţuit unui singur asediu al romanilor; Corintul şi Atena, deşi reconstruite de Iulius Cezar, au rămas necunoscute în Evul Mediu; iar Alexandria, după cucerirea lui Omar, a devenit un oraş de mâna a treia. Nici însăşi Roma, „susţinută de sanctitatea Sfântului Petru şi de grandoarea numelui roman”[290], nu a reuşit să ţină pasul cu oraşul lui Constantin.

Puterea şi dominaţia au gravitat mereu în jurul acestui punct, în vreme ce comerţul lumii s-a îndreptat spontan către el. Stambulul înseamnă pentru turci mai mult decât înseamnă Londra pentru britanici ori Parisul pentru francezi. Bizanţul, mult timp obiect de dispută între atenieni şi lacedemonieni, a ţinut partea romanilor împotriva lui Mitridate şi a devenit apoi capitala Imperiului de Răsărit. De pe ţărmurile Bosforului stăpâneau legiunile romane Ungaria şi Iliria la vest, Asia Minor şi Siria la est, şi Grecia, Arhipelagul şi Egiptul către sud. Din Cornul de Aur plecau flotele care duceau soldaţi în cele mai îndepărtate provincii ale Imperiului. Turcii au exercitat aceeaşi dominaţie, însă unicitatea şi importanţa Constantinopolului din punct de vedere militar sunt atât de mari, încât el nu s-a prăbuşit în faţa barbarilor vreme de încă o mie de ani

[289] Gyllius (n. a).

[290] Petrus Gyllius, *The Antiquities of Constantinople: With a Description of Its Situation, the Conveniencies of Its Port, Its Publick Buildings, the Statuary, Sculpture, Architecture, and Other Curiosities of that City...*, trad. engl. John Ball, Londra, 1729.

după căderea Romei, iar sultanii au făcut tabără la Adrianopol timp de o sută de ani, înainte de a fi în stare să supună capitala Imperiului de Răsărit.

Să părăsim Turnul Galatei, să trecem pe sub poarta vechiului zid genovez – căci Pera a fost cândva colonie genoveză – şi, coborând la ţărm, să traversăm Cornul de Aur într-un *caic* sau pe unul din cele două poduri plutitoare care unesc Galata cu Stambulul. Intrăm în oraş pe lângă zidul Seraiului. Dragomanul, un grec viclean, care are grijă să nu fim înşelaţi de nimeni în afară de el şi de asociaţii lui, face rost la poartă de măgari. Încălecăm şi pornim în prima noastră plimbare prin Stambul, dar animalele sunt atât de inactive, încât la spate este nevoie de o forţă motrice sub forma unor băieţi turci cu nişte ciomege enorme, puterea din spatele tronului fiind mai mare decât însuşi tronul!

O, amăgiri ale exagerării orientale!

Privit de la distanţă, Constantinopolul părea un lucru de o frumuseţe răpitoare, dar odată ajuns în interiorul zidurilor halucinaţia s-a risipit ca un vis – duse au fost toate visurile de grandoare şi măreţie, şi mă întrebam cum de s-a putut ca un labirint de străzi şi uliţe de nedescris, cu case dărăpănate, să producă ochiului o atât de uimitoare iluzie. Câteva structuri minunate şi o mulţime de cocioabe, acesta este arhetipul oraşului oriental şi aşa a rămas până în ziua de azi. Piosul musulman din Stambul, ca şi anticul egiptean, păstrează marmura şi granitul pentru locuinţele Domnului, lăsând oamenilor muritori doar cocioabe de lemn şi lut, cu nimic mai durabile decât ei înşişi.

Căile înguste şi întortocheate sunt pavate cu bolovani şi, judecând după starea lor actuală, nu au mai fost reparate din vremea lui Iustinian. Moscheile, băile şi alte edificii publice sunt, în unele cazuri, impunătoare, dar nouăsprezece din douăzeci de clădiri din Constantinopol ar

fi o ruşine în orice oraş creştin. Locuinţele europenizate din Pera, noul palat de marmură al sultanului de lângă Tophane[291], primul de acest fel ridicat vreodată, şi clădirile de piatră din cartierul grecesc al Fanarului sunt, de asemenea, excepţii de la regula generală.

Casele turceşti sunt construite de obicei din lemn sau, mai adesea, din zidărie de piatră cu înălţimea de câteva picioare, peste care se ridică apoi o suprastructură de lemn. Cele mai multe sunt construite în aşa fel încât să se încline deasupra străzii, oprind astfel razele soarelui. Mi-a fost la început teamă să mă aventurez pe sub aceste structuri în ruină, care păreau că se apleacă unele spre altele în căutare de sprijin reciproc, dar, amintindu-mi cât de încet se mişcă toate în Turcia, nu am mai nutrit nici o temere de a fi îngropat sub o masă de moloz. Ferestrele sunt prevăzute cu lucrături filigranate, prin care ochi frumoşi, aparţinând odaliscelor vreunui bogat potentat ori soţiilor şi fiicelor celor umili, privesc neobservaţi la tot ce trece pe dedesubt.

Multe din interdicţiile turceşti ale vremurilor trecute şi-au pierdut forţa, dar, potrivit legii musulmane, locuinţele credincioşilor trebuie să fie de culoare albă, galbenă, albastră sau roz, iar cele ale armenilor şi evreilor, de culoare neagră sau brună. Şi grecilor li se impunea mai demult să dea caselor o culoare sumbră. Turcii lasă provincii întregi depopulate, dar îngrămădesc locuinţele una peste alta la Stambul şi, pe cât sunt ei de legaţi de viaţa socială din oraşe, pe atât sunt de lipsiţi de spaţiu în ele. Un duh al ruinei şi-a găsit sălaşul printre locuinţele turcilor. Şubredul edificiu este proptit la nesfârşit, iar atunci când se prăbuşeşte, rămăşiţele sale sunt îndepărtate doar pentru a se reconstrui din ele efemera

[291] Palatul Dolmabahçe, construcţie grandioasă în stil european eclectic, realizată între 1843 şi 1856.

structură. Dar aceste locuinţe precare le aduc turcilor nenumărate neajunsuri. Incendiile nimicesc adesea mii de case deodată. Scriitorii bizantini povestesc despre marea de foc ce putea să înghită douăzeci de mii de locuinţe într-o singură noapte; din acest fapt, ca şi din altele, deducem că Stambulul de astăzi nu se deosebeşte în ceea ce priveşte casele plebee de „oraşul lui Constantin” din vremea împăraţilor.

Ceea ce atrage cu deosebire atenţia călătorului la intrarea în Constantinopol este liniştea atotstăpânitoare, linişte care sperie şi îngrozeşte atunci când o întâlnim în mijlocul vieţii trepidante a miriadelor de fiinţe umane. Tăcerea de plumb este ruptă doar de strigătele sacagiului şi de vânzătorul ambulant care îşi expune stofele ieftine pe străzi, ori de gâlceava populaţiei de câini, mult mai isteţi şi mai ageri în felul lor decât suplii şi înţelepţii porci asupra căruia stăruia atât de mult un cunoscut scriitor în descrierea New Yorkului[292]. Sau vreo *haraba* greoaie, aurită pe dinafară şi împodobită pe dinăuntru de frumuseţi cu mâini dalbe, se rostogoleşte şi hurducăie la vale pe vreo uliţă pietruită, trasă de o pereche de boi micuţi şi suri sau de nişte de cai amărâţi. Sunt doamnele turcoaice, care ies la aer şi fac mişcare; iar de-ai dori să le vezi dezvăluite, astfel încât să descoperi tenurile şi trăsăturile atrăgătoare ale frumuseţii orientale, aşază-te lângă un făgaş de roată mai adânc, căci nici măcar *iaşmacul* menit să ascundă farmecele nu le poate apăra de starea drumurilor din Constantinopol.

Pe măsură ce ziua de vară înaintează, căldura devine insuportabilă, iar tăcerea – şi mai intensă. Soarele, ale cărui raze matinale împurpurau răsăritul în timp ce pletele-i de aur se îmbăiau în valurile Marmaralei, arde acum precum un meteor. Razele-i usturătoare, căzând de-a

[292] Probabil Charles Dickens, în *Note din America*, 1842.

dreptul peste oraş sau reflectate de mare şi de strâmtoare, pătrund oriunde: pătrund în noroiul mâlos, fratele geamăn al prafului sufocant şi orbitor de ieri, pătrund în grămezile de măruntaie lăsate să putrezească şi unde puiesc felurite lucruri târâtoare şi dezgustătoare care se ajung până pe treptele sfintelor moschei, pătrund în băltoacele de mizerie lichidă în care ploaia din noaptea trecută a spălat cele mai spurcate gunoaie, oasele animalelor moarte pe străzi, din ale căror hoituri s-au hrănit câinii şi păsările carnivore, în fine, toată murdăria de nedescris care se acumulează într-un oraş turcesc.

E cald, e cald de te usuci, e cald de te topeşti! Câinii împuţiţi zac pe stradă de poţi călca pe ei, ori se furişează prin cotloane tainice; oile şi caprele, mânjite cu noroi şi pline de gângănii, vacile slabe ca nişte umbre şi măgarii abandonaţi nu îşi mai dispută drumul cu oamenii şi cu câinii, ci gâfâie şi moţăie la umbra zidurilor şi a caselor dărăpănate. *Hamalii* şi vânzătorii de apă, mulţumiţi cu cele câteva parale câştigate pe răcoare, se odihnesc primprejurul fântânilor sau zac nemişcaţi pe marmura rece a moscheilor. Trândavii şi răsfăţaţii se îndreaptă spre baie. Muşterii nu se zăresc decât pe sub bolţile răcoroase ale bazarelor. Negustorii dorm cu pipele în gură sau, întinzând un şnur în faţa intrării în prăvălie, se îngrămădesc la cafenea după mocca şi şerbet, pentru a se bucura acolo, în liniştea orientală, de „*jucunda oblivia vitae*”[293] a lui Horaţiu.

„Aşa pace adâncă n-am văzut, nici simţit!
Râul ce lunecă după bunul plac;
Doamne! chiar casele-au adormit
Şi măreaţa inimă în loc a stat.”[294]

[293] „Dulcea uitare de viaţă” (lat.; *Satire*, VI).

[294] William Wordsworth, *Composed upon Westminster Bridge*, 1807.

Simţi că te plimbi prin oraşul tăcut al ficţiunii răsăritene, ale cărui mulţimi agitate au fost prefăcute într-o clipă, printr-o vrajă, în piatră nemişcătoare. Muezinul anunţă ora rugăciunii de amiază şi îi cheamă pe credincioşi la invocarea lui Allah. Mulţimile încă mai merg la rugăciune, dar nu cu zelul din vremurile vechi. Pe atunci, negustor şi meşteşugar, pierde-vară sau cerşetor se grăbeau spre moschee sau îşi făceau abluţiunea la fântâna cea mai apropiată. Pe vremuri, întregul islam, inspirat de o cauză comună, se pleca spre Mecca, tot islamul pronunţa numele lui Allah şi pe al Profetului şi se pierdea din nou în absorbirea deplină a adoraţiei răsăritene. Măreaţă idee, ce reţinea şi dirija pentru o vreme întregul curent vital al milioanelor de oameni, transformând ca printr-o vrajă odihna în agitaţia pregătirilor religioase şi zarva străzii în liniştea evlaviei!

Bucuria celui bucuros şi durerea celui îndurerat, truda celui muncitor şi plictisul leneşului, jocul zglobiu al copiilor şi apatia bătrâneţii, curiozitatea celui curios, neliniştea cârmuitorului, graba înfierbântată a curierului, pizma zgârcitului, ba chiar şi spaima condamnatului condus spre locul execuţiei, toate acestea erau pentru o clipă date uitării şi se schimbau în sentimentul dulce al devoţiunii şi în nădejdea deplină în voia lui Allah.

Traseul nostru aleatoriu ne-a dus pe sub arcele Apeductului lui Valens, lucrare care poartă urmele trecerii multor secole, dar este încă folosită în scopul ei originar. Este mai puţin vastă decât unele lucrări similare din Italia, dar întruchipează bine asemănările dintre vechile capitale ale imperiilor răsăritean şi apusean. Vechea Romă a fost construită pe şapte coline de-a lungul Tibrului; noua Romă, pe şapte coline de-a lungul Bosforului. Oraşul lui Romulus avea Circus Maximus; oraşul lui Constantin avea Hipodromul. Roma se făleşte cu cele şapte bazilici

imperiale şi cu biserica Sf. Petru; Constantinopolul, cu cele şapte moschei imperiale şi cu Sfânta Sofia. În afară de putere şi continuitate, asemănarile se sfârşesc aici, căci, aşa cum romanii au înmulţit bazilicile şi băile, turcii construiesc mai mult chioşcuri şi conace, cupole şi hanuri.

Apeductele care alimentează Constantinopolul cu apă dulce pornesc dintre dealurile aflate la câteva mile depărtare, acolo unde izvoarele reci sunt canalizate cu totul sau în parte către ele, şi ajung în oraş după multe ocoluri şi cotituri. Apeductul lui Valens este în esenţă o lucrare romană, dar am aflat cu surprindere că structurile moderne care transportă apa în Constantinopol, ba chiar unele dintre cele mai vechi, nu au fost construite de ingineri străini, ci de ignoranţii arnăuţi din Epir şi Albania. Aceşti munteni, care nu ştiu nici să citească, nici să scrie şi nu au nici o idee despre ingineria ştiinţifică, povestesc cum au învăţat strămoşii lor macedoneni arta hidraulicii de la perşi, în timpul cuceririlor lui Alexandru cel Mare.

Totul trăieşte cu ajutorul apei.

Ne-am plimbat fără grabă prin *Bezestan*, adică bazarul cel mare. Acesta este un imens labirint de străzi înguste şi acoperite, mărginite de sute de mici prăvălii de dimensiunile căsuţelor de copii. Porţile se deschid la răsăritul soarelui şi se închid seara, la apus. Poţi umbla călare prin mulţimea de oameni care se îndreaptă spre bazar pentru a cumpăra sau vinde.

Stambulul este marele depozit al mărfurilor din Orient. Pe Euxin sau pe Mediterană, pe Nil şi pe întinsele mări de nisip mişcător, sunt aduse încoace produsele Asiei orientale, ale Indiei, Europei sau Africii. Acesta este punctul de întâlnire al negustorilor care fac comerţ cu pulbere de aur, parfumuri, pene de struţ, cu veşminte ce lucesc multicolor şi cu „ţesăturile de aer”, menite a învălui frumuseţea orientală.

Pe ţărmul asiatic al Bosforului se întâlnesc caravanele venite din Damasc şi Bagdad, care importă stofele scumpe de la Bombay şi Calcutta; iar în Cornul de Aur ancorează încă vasele încărcate cu cârduri de nubieni buzaţi şi de abisinieni tuciurii care vor fi vânduţi ca sclavi.

În *Bezestan* poţi vedea opale, diamante din Visapur şi Golconda, perle de Ophir, talmale[295], fesuri[296] încărcate cu ornamente de aur, precum şi ţesături scumpe de tot felul, brodate de degetele încondeiate cu henna ale Răsăritului. Aici poţi cumpăra papuci lucraţi cu aur şi fildeş valorând zece mii de dolari sau vreun umil articol potrivit celui mai plebeu picior. Aici poţi cumpăra o pipă, luxul suprem al Orientului, care valorează o avere, cu muştiuc de chihlimbar şi inele de pietre preţioase.

Acolo unde sunt expuse la vânzare tot felul de arme ciudate, călătorul are în faţă întregul arsenal pitoresc al vechiului islam: şei şi harnaşamente demne de iuţii cai de luptă ai Haftarului; piese de armură bătute cu nestemate de care s-ar fi putut sluji Saladin sau Harun al Raşid, lame de Khorassan, pistoale albaneze şi o nesfârşită abundenţă de iatagane îngrozitoare, cu valoare aproape incalculabilă.

Pentru întâia dată, mi-a venit să numesc argintul gunoi şi să mă uit cu dispreţ la puterea de cumpărare a ducaţilor de aur.

Comorile din *Bezestan* aparţin musulmanilor bogaţi care stau toată ziua precum croitorii, privind cu gravitate la propria marfă, şi părând nepăsători la şansele unei afaceri. Dorind să cumpăr nişte *ciubuce*, mi-am mânat măgarul până la una dintre tarabele unde se vindeau pipe şi i-am cerut lui Dimitrios să întrebe de preţ. Musulmanul, purtând

---

[295] În orig. *talmas*, pelerine la modă în epocă datorită actorului francez François-Joseph Talma (1763–1826).

[296] În orig. *tarbouches* (ar. *tarboosh*, fes).

un mare turban, scoase, cu o uşoară zvâcnire a muşchilor oculari, fumul pe nări şi răspunse:

— Două sute de piaştri, o, *howadji*.

— Îţi dau cincizeci.

Omul cu pantaloni largi lasă capul pe spate şi ridică ochii ca şi cum ar chema cerul ca martor al nedreptăţii care i se făcea pronunţându-se o cifră atât de mică.

— Îţi dau cincizeci de piaştri.

Trei minute de tăcere; măgarul meu, apucat brusc de o toană, îşi repede nasul în faţa turcului şi scoate nişte răgete spasmodice, cumplite. Toată lumea râde.

— Mare e Dumnezeu! exclamă negustorul. Ia pipele, o, *howadji*, cu o sută şaptezeci şi cinci de piaştri.

— Cu neputinţă, o, efendi! Dimitrios, să mergem.

Nu fac măgarii câţiva paşi, că negustorul ne cheamă înapoi. Ne invită să descălecăm şi să ne aşezăm pe perne. Un servitor aduce ciubuce aprinse şi ceşti de cafea de la prăvălia de alături. Câteva minute se poartă o discuţie divagantă, monosilabică, care îşi are rostul ei într-o ţară unde nu există ziare.

— Cât vrea să dea *howadji*?

— Şaptezeci şi cinci de piaştri, bani de aur.

Negustorul încuviinţează din cap, ceea ce înseamnă „Nu, efendi, atât m-au costat pe mine”; şi seriosul comersant de pipe care, cu puţin timp înainte, îşi consumase fumul într-o stoică tăcere ne descrie cu elocvenţă valoarea şi perfecţiunea celor două *ciubuce*.

— Iată optzeci de piaştri pe ele.

— În numele lui Mahomed, ia-le cu o sută douăzeci – după trei minute de tăcere.

— Nu pot.

— *Howadji* din America are mult aur; pe ochii mei, la o sută sunt ieftine!

— Poftim nouăzeci.

Musulmanul îşi înşfacă barba neagră. „*Kismet!* (facă-se voia Domnului!), ale tale să fie, o, *howadji*!”, iar tocmeala, implicând cheltuiala de 3,50$ şi o jumătate de oră de tratative, este încheiată cu demnitatea unor potentaţi care pun la bătaie provincii şi regate.

Bazarul oriental este un complement al caravanei, obiceiurile comerciale ale turcilor rămânând neschimbate din vremea strămoşilor lor nomazi. Însă bazarele din Constantinopol reprezintă la turci ceea ce era agora la greci. Musul-manul se încrede în clasificări doar când vine vorba despre papuci, samúri şi alte articole puse la vânzare.

Aici este sălaşul neguţătorilor din Cairo, dincolo, persani cu căciuli înalte se ocupă cu vânzarea şalurilor bogate de Tibet şi Caşmir, iar într-un pasaj boltit, prin care se poate trece ca să urci de la Cornul de Aur spre Sf. Sofia, se vând leacurile şi parfumurile preţioase ale Orientului. Pe o stradă nu găseşti decât vase de aramă, în timp ce alta este ocupată de scribi care se îndeletnicesc cu alcătuirea scrisorilor şi copierea manuscriselor. Un sclav ţine suportul de călimări, care, atunci când este înfipt cu mânerul său lung pe sub brâu, poate fi uşor confundat cu o armă făcută să verse sânge în loc de cerneală.

La musulmani, cerneala celor învăţaţi preţuieşte la fel de mult ca sângele martirilor.

Bazarele sunt şi adăposturile haimanalelor Stambulului. Ele sunt adesea teatrele unor curioase intrigi şi neînţelegeri, datorită faptului că femeile turcilor se bucură aici de mai multă libertate decât în alte locuri publice. [395–399][297]

Din *Bezestan*, Dimitrios ne-a dus la o baie turcească din vecinătate. Se spune că la Constantinopol sunt mai mult

[297] Fapt divers contemporan: iubirea dintre o tânără turcoaică şi un tânăr constantinopolitan de origine genoveză.

de trei sute de asemenea stabilimente, dintre care unele sunt construite din marmură, dar aspectul lor exterior este, în general, departe de a fi impunător. Uşa este ornamentată ciudat cu arabescuri, apoi călcăm pe un pavaj mozaicat. Încăperile principale sunt circulare şi luminate difuz cu ajutorul unor bucăţi convexe de sticlă prinse în cupolele de deasupra.

Tellakii, servitorii băii, erau nişte turci musculoşi, îmbrăcaţi ca nişte atleţi. Datorită izolării îndelungate în atmosfera încinsă, pielea, cândva măslinie, li se făcuse galbenă şi lucioasă ca pergamentul. Unul dintre ei m-a ajutat să mă dezbrac într-o mică anticameră, mi-a răsucit pe cap un turban enorm şi mi-a înfipt în picioare nişte saboţi de lemn înalţi de patru inci, care să-mi apere tălpile sensibile de căldura dogoritoare a pardoselii de marmură. Isprăvind cu pregătirile, m-am împleticit în urma lui până la o încăpere interioară mare, boltită deasupra şi încălzită dedesubt. Atmosfera era supraîncărcată cu aburi încinşi şi pătrunzători, care m-au orbit şi mi-au tăiat respiraţia. Am vrut să scap din cuptorul încins, dar în zadar. După o clipă însă, un val de transpiraţie abundentă a izbucnit din toţi porii corpului meu şi, în curând, cu toate că inspiram aburi, mă simţeam ceva mai răcorit.

M-au informat că aveau o cameră şi mai caldă, preferată de obicei de musulmani şi mai ales de femei, care, cititorul s-ar putea să o ştie, emit şi suportă radiaţii mai calorifice decât bărbaţii. Prin atmosfera vaporoasă se desluşeau formele incerte ale câtorva fiinţe omeneşti aproape goale, care păreau că se luptă să stoarcă viaţa din tot atâtea victime prostrate. Mă voi fi aflând oare în ciudatul şi tăcutul regat al gnomilor? Vai, unde este potopul de plăceri pe care îl anticipasem? Mustafa, în ale cărui mâini pieloase m-am predat cu resemnarea unui prunc, mi-a întins corpul pe o dală de marmură şi a

început o succesiune de diluvii, când toride, când îngheţate. Apoi, luând săpun cu parfum de trandafiri şi o ţesătură din fibre moi de palmier, m-a tratat cu o asemenea dexteritate, încât după câteva clipe m-am pomenit învăluit într-un nor alb şi bine mirositor de spumă călduţă de săpun, care însă a dispărut ca prin farmec atunci când m-a cufundat în apă rece.

Din cauza acestor metamorfoze noroase, inundaţii, săpuniri şi plonjări, îmi găseam sufletul şi trupul în mare primejdie de a se despărţi unul de celălalt. De-abia îmi mai amintesc că priveam în sus spre faţa de cauciuc indian a demonului care mă tortura şi imploram îndurare. Acest calendar al patimilor fu, în sfârşit, epuizat. Înfăşurat în bucăţi ciudate de pânză, am fost condus din regiunea infernală într-o încăpere mare şi aerisită, şi mi s-a spus să mă întind pe un divan. Un *ciubuc* aprins şi un pahar cu şerbet delicios m-au făcut să pricep din nou sensul propriei identităţi. Apoi a început o serie de fricţiuni, frământări şi alte operaţii eroice, care trebuie simţite pentru a fi apreciate. Am fost stropit cu apă de trandafiri şi manipulat ca o pâine înainte de-a fi coaptă. Sufletul şi trupul mi-au ajuns din nou în pericol de a-şi pierde coeziunea. Palmele şi tălpile, devenite atât de sensibile în urma băii, mi-au fost răzuite cu piatră ponce, şi apoi demonul acela de *tellak* cu piele pergamentoasă, ca şi cum ar fi vrut să mă schilodească pe viaţă, a insistat să îmi trosnească fiecare încheietură a trupului, începând cu degetele de la mâini şi terminând cu cele de la picioare.

Când suferinţele-mi au luat sfârşit, am zăcut întins – nu ştiu cât timp – pe divan, sorbind ceşti de mocca parfumată printre pufăiturile *ciubucului* cu nestemate şi savurând delicioasele senzaţii pe care doar o baie turcească le poate stârni. Binecuvântarea pielii provocată de bărbierul oriental, elizeul de vis al cafenelei, intoxicaţia tăcută cu

kief sau chiar şi cel de-al şaptelea cer al haşişului, nimic nu se compară cu senzaţia eterică de limpezime, cu acea uimitoare flexibilitate şi onctuozitate a fiinţei pe care am încercat-o înainte de a mă îmbrăca, şi încă o vreme după aceea. Costul băii, cafelei şi tutunului, cu tot cu bacşişul pentru *tellaki* – patru piaştri, sau şaisprezece centi.

În anumite după-amiezi ale săptămânii, aceste stabilimente sunt deschise femeilor. Grupuri mari de doamne turcoaice se îndreaptă de obicei către aceeaşi baie împreună cu servitoarele lor, ca să petreacă ore în şir de plăceri istovitoare; iar când treci pe lângă aceste sumbre clădiri auzi adesea râsete răsunătoare de fete vesele sau cântecul muzicantelor tocmite cu această ocazie şi îţi poţi imagina ştrengăriile zburdalnice, bălăceala şi voioşia care se ascund înăuntru.

CAPITOLUL XVI

ZIDURILE CONSTANTINOPOLEI

Un hău,
Ca între munţi, în zidul Stambulului,
Şi-n groaznica spărtură, islamiţii,
Ca nişte uriaşi pe ruinele unei lumi.[298]

[298] P.B. Shelley, *Hellas*, 1822 (trad. Petre Solomon; poemul este dedicat lui Alexandros Mavrokordatos – 1791–1865, fiul domnului fanariot Nicolae Mavrocordat –, luptător pentru independenţa Greciei, apărătorul oraşului Missolonghi, prieten al lui Shelley şi Byron, ulterior prim-ministru al Regatului Greciei).

MAI ISTORICE DECÂT ORICE ALTCEVA DIN STAMBUL SUNT ZIDURILE care împrejmuiesc oraşul. Ele se află cu aproximaţie pe locul vechilor fortificaţii ridicate din ordinul lui Theodosius II şi demolate de Septimius Severus. Deşi „după Partenon şi Baalbek sunt cele mai măreţe ruine care atestă capitala unui imperiu”, este prea evident faptul că împăratul Constantin cel Mare le-a construit în grabă. Segmente de coloane sparte şi bucăţi de marmură sculptată sunt amestecate în mod ciudat cu zidărie de cărămidă şi blocuri brute de granit. Zidurile Constantinopolului se întind pe douăsprezece mile şi sunt prevăzute cu mai mult de cinci sute de turnuri. Multe dintre cele douăzeci şi opt de porţi au rămas în istorie.

Constantinopolul a fost asediat de douăzeci şi nouă de ori, iar de opt ori a fost cucerit şi prădat. Vechiul Bizanţ a văzut în faţa zidurilor atenieni, macedoneni, romani, traci, bitini, celţi şi perşi. Oraşul lui Constantin s-a cutremurat în faţa goţilor, hunilor, arabilor, perşilor, sarazinilor, ruşilor, bulgarilor, ungurilor şi turcilor. În vremurile acestor diverse vicisitudini ale sorţii, în faţa porţilor sale şi-au pus tabăra vechi comandanţi greci şi vechi împăraţi romani, noi autocraţi greci şi noi cezari romani, califi arabi şi krali bulgari, regi slavoni şi sultani otomani.

Într-o după-amiază plăcută, am dublat Capul Palatului şi am vâslit încet de-a lungul zidului care bordează Marea Marmara, citind inscripţiile de pe porţi şi zărind ici şi colo temeliile lui roase de valuri, care coboară până în adâncul apei cristaline. Atingând vârful sud-estic al triunghiului alcătuit de Stambul, am debarcat la Castelul celor Şapte Turnuri, Yedikule pe turceşte. Această Bastilie musulmană, martoră a deznodământului atâtor tragedii începute în Serai, a fost întemeiată de Zeno, terminată de Alexandru Comnenul şi reconstruită de Mahomed Cuceritorul. Doar patru dintre cele şapte turnuri mai erau în picioare după

cutremurul din 1768. Ele serveau atât ca fortăreaţă şi trezorerie, cât şi ca închisoare pentru ambasadorii puterilor aflate în război cu turcii. Încoace erau târâţi sultanii detronaţi de mulţimea furioasă. Aici s-au rostogolit la pământ şase sau şapte capete imperiale, iar aceste ziduri mohorâte au fost adesea încoronate cu ghirlande hidoase de ţeste rânjite.

Dar acest castel antic, în care se spune că îşi ţineau atenienii comorile, este acum doar un monument al trecutului. Pe porţile lui nu poate pătrunde nici un străin. Temniţele lui, sălile şoaptelor şi camerele de tortură sunt părăsite. Valurile vesele ale Mării Marmara, care se sparg de temeliile lui,

„Conştiente de duioasa lor retragere”,

nu mai roşesc de sânge omenesc şi nu-şi mai contopesc elegia cu strigăte de luptă, iar iedera şi iasomia au ţesut cu blândeţe o mantie verde peste ruinele turnurilor, ca un văl al uitării.

Întorcându-ne privirea de la acest tablou, grandios atât prin maiestatea ruinelor, cât şi ca suvenir istoric, încălecăm pe caii noştri, pentru a călări de-a lungul zidurilor care apără Stambulul pe partea Traciei, înspre uscat. Începând la Şapte Turnuri, acestea se întind peste dealurile abrupte şi stâncoase până în suburbia Eyub[299], pe Cornul de Aur, la patru mile distanţă de Marmara. Razele soarelui care coboară către apus dau o nuanţă aurie îndepărtaţilor munţi ai Traciei şi conferă o frumuseţe şi o seninătate de nedescris ruinelor de turnuri şi bastioane. În spatele lor se află Stambulul, jos şi compact; doar minaretele şi cupolele moscheilor se ridică peste zidurile semeţe, în timp ce afară o mare parte din spaţiul dinspre

[299] Astăzi Uyüp.

Eyub este ocupată de vaste cimitire. Dealurile golaşe se pierd treptat în câmpia Traciei, pe care evoluează ocazional escadroanele de nizami. Ici-colo se vede câte un cioban care-şi păzeşte turma. Cumplită este singurătatea pe care o încerci sub zidurile unui mare oraş!

Printre monumentele puterii şi virtuţii militare din faţa noastră sălăşluieşte însuşi duhul decăderii. Însă cu greu îţi poţi închipui ruine mai nobile şi mai pitoreşti decât aceste întreite linii de fortificaţii, un zid înălţându-se peste altul, un şanţ adâncindu-se după altul. Plantele agăţătoare s-au căţărat până sus pe vechile turnuri, încercând parcă să le susţină instabilul echilibru; iar luxurianta vegetaţie a miilor de plante şi tufe, ascunzând cu compasiune ravagiile timpului şi ale războiului, tivesc zidurile tăcute, de pe care priveau cândva, strângându-şi rândurile, oştiri lucind de scuturi şi de suliţe. Şanţul de apărare, despre care s-a spus că era mai adânc de o sută de picioare, este aproape plin cu gunoaie; iar pe solul îngrăşat de sângele atâtor bătălii cresc acum flori, tufe şi zarzavaturi.

Crenelurile sfărâmicioase, breşele neastupate, imaginile pline de melancolie îţi inspiră simţiri dureroase. În dosul acestor metereze pe care amărâţii de greci, în naivitatea lor, le credeau impenetrabile se descompunea ultima rămăşiţă a măreţului Imperiu Roman. Pornind de la un singur oraş de pe malurile Tibrului, acesta s-a întins pe aproape tot globul, pentru a se reduce apoi la dimensiunile unui singur oraş de pe Bosfor. Totuşi, protejat de aceste ruine, imperiul cezarilor a supravieţuit secole îndelungate, până la formarea unor societăţi noi, prelungind Antichitatea până în Evul Mediu şi formând o importantă verigă de legătură între lumea romană şi cea de astăzi.

În timp ce călăream pe lângă porţile devenite celebre datorită marilor evenimente ale istoriei, imaginaţia îmi închipuia scene petrecute cu secole în urmă. La *Aurea*,

Poarta de Aur, acum zidită – ca multe altele din jurul Stambulului – am privit procesiunile triumfale ale împăraţilor, care intrau în oraş prin acest loc din vremea lui Theodosius cel Tânăr. La poarta Adrianopolului, în faţa mea au prins contur siluetele sălbaticelor armii ale avarilor respinşi de Heraclius[300] cu bravii săi greci. Continuând drumul, m-am oprit o clipă în locul prin care Alexios Comnenos a pătruns în oraş pentru a uzurpa tronul şi în care imaginaţia, încărcată de trecutul istoric, mi-l plăsmuia pe Iustinian cel Mare făcându-şi intrarea triumfală, întâmpinat de prefectul oraşului şi de întregul senat – o scenă demnă de pictorul istoric. În faţa Porţii Sfântului Roman mi-am închipuit grozavele evenimente ale ultimului asediu al Constantinopolului, asaltul fatal din ziua de 29 mai 1453 şi moartea lui Constantin[301], care, oricum va fi trăit, a murit ca un cezar. [407–413][302]

În curtea Moscheii lui Baiazid II se află un vechi sarcofag de porfir, acum aproape sfarâmat şi nebăgat în seamă nici de musulmani, nici de creştini. Însă se spune că va fi conţinut cenuşa lui Constantin cel Mare, şi pe vremuri trebuie să fi fost văzut ca o relicvă de preţ. Pe acoperământul sarcofagului, care acum e de negăsit, se

---

[300] Heraclius, împărat bizantin (610–641), mare comandant militar; impune limba greacă ca limbă a administraţiei imperiului.

[301] Constantin XI Paleologul (Dragases), ultimul împărat bizantin (1449–1453); conduce eroic apărarea Constantinopolului şi moare sub ziduri cu sabia în mână, trupul său nefiind găsit niciodată. În imaginarul creştinilor răsăriteni dă naştere legendei Împăratului de Marmură, care se va întoarce, sub numele Constantin, pentru a lua oraşul înapoi; acest mit are repercusiuni şi în epoca modernă (aspiraţiile Romanovilor, v. *supra*, pp. 280–281, sau campania regelui Constantin I al Greciei în Anatolia, 1919–1922).

[302] Evocare istorică a asediului şi căderii Constantinopolului.

spune că se găsea o inscripţie grecească alcătuită doar din litere iniţiale, al cărei înţeles învăţaţii s-au străduit zadarnic să îl desluşească.

În secolul al cincisprezecelea un anume Ghenadie, care mai apoi avea să devină patriarh al Constantinopolului, a interpretat inscripţia ca o profeţie cum că în curând Constantinopolul avea să cadă în puterea turcilor, dar că aceştia aveau în cele din urmă să fie alungaţi de „o naţie blondă” de la miazănoapte, care se va uni cu vechii săi locuitori.[303] [414–421][304]

Zidurile Constantinopolului au rămas aproape în aceeaşi stare în care se aflau după asediul oraşului, cu mai mult de patru sute de ani în urmă. Puţin a fost dărâmat şi nu s-a adăugat nimic, în afară de iederă şi de restul vegetaţiei. Indolenţii turci nu au astupat complet nici măcar breşa prin care a intrat în oraş o mare parte din armata lui Mahomed şi în spatele căreia a căzut ultimul Constantin, acoperit de răni şi de glorie. Aceasta este cea mai puternică porţiune a zidului, dar disproporţia dintre greci şi turci era atât de mare, încât mă mir că aceştia din urmă nu au străpuns mai curând fortificaţia. În vecinătate, pe terenul cel mai înalt dintre zidurile Stambulului, sunt ruinele palatului lui Belizarie, reşedinţa ultimului împărat; vechiul palat este, de asemenea, un încâlcit labirint de ruine.

Din palatul lui Belizarie a ieşit Constantin, după ce se străduise în van să salveze un popor care nu mai avea scăpare şi după ce pierduse totul în afară de onoare,

[303] Un alt mit istoric cu repercusiuni importante, printre care, se pare, hotărârea lui Dimitrie Cantemir de a se alia cu Petru cel Mare sau aşteptările pe care grecii le-au avut de la Imperiul Rus în epoca modernă.

[304] Legende şi profeţii medievale greco-bizantine şi turceşti despre căderea Constantinopolului.

pentru a merge în întâmpinarea morţii, însă nu înainte de a zăbovi o vreme în sălile singuratice ale strămoşilor lui. Iar Cuceritorul, care îşi lăsase pecetea mâinii însângerate pe o coloană de marmură din Sfânta Sofia, cuprins pentru o clipă de milă în casa părăsită a cezarilor, a repetat versul unui poet persan[305]: „Paingu-şi ţese draperia-n palat împărătesc, şi la Afrasiab în turnuri doar buha strigă straja”. Timpul răzbună amarul naţiilor împilate; şi călătorul s-ar putea să pronunţe în curând aceleaşi cuvinte predestinate în sălile stropite cu sânge ale fiilor lui Orhan.

Cam pe la jumătatea distanţei dintre cele Şapte Turnuri şi Cornul de Aur, drumul se depărtează de zid şi duce la biserica Balukli, un loc foarte frecventat de greci. Turcii nu apar pe aici, femeile nu au văl şi are loc un du-te-vino pripit de grupuri nerăbdătoare. Biserica este înconjurată de un zid mohorât, ca o mănăstire. În imediata vecinătate este un cimitir grecesc, care, date fiind absenţa copacilor şi modul neglijent în care sunt aranjate monumentele, nu este nici pe departe la fel de interesant ca locurile de îngropăciune ale turcilor. O seamă de patriarhi greci au fost îngropaţi în curtea bisericii. Împăraţii greci obişnuiau să se îndrepte cu mare pompă către Balukli în ziua de Înălţare şi tot aici se încheiau cândva căsătoriile importante.

Coborând câteva trepte, dragomanul nostru ne-a condus în interiorul edificiului, care este mai curat şi mai frumos decât majoritatea bisericilor greceşti. Câţiva călugări participau la slujbă în felul lor monoton, cu vibraţia nazală specifică bisericii orientale. „*Thos psári*, *efféndis?*” (Vreţi să vedeţi peştii, domnilor?), spune unul dintre ei, după care ne conduce la fântâna lui Nicetas, a cărei apă rece şi înviorătoare are proprietăţi curative, cântate de Nicephoros şi elogiate de Philos în iambi

[305] Saadi (1210–1292).

greceşti. Fântâna are o limpezime de cristal şi în ea înoată câţiva peşti, prăjiţi – după cum ne spune legenda – pe o parte:

La intrarea lui Mahomed în oraş, un călugăr şedea acolo şi prăjea peşte. Atunci când cineva i-a comunicat victoria turcească, el a exclamat: „Ce? O să te cred când o să văd peştii ăştia că prind viaţă şi sar din tigaia în care îi gătesc.” Şi pe dată, spre uluiala incredulului monah, aceştia săriră din tigaie, chiar în fântâna din faţa noastră. Biserica ce fusese construită pentru a comemora acest miracol a fost distrusă la izbucnirea revoluţiei grecilor, când se spune că peştii s-ar fi păstrat din nou, în mod miraculos.[306]

Coborând spre Cornul de Aur, ajungem la Eyub, una dintre cele cincisprezece suburbii ale Constantinopolului. Este o delicioasă ascunzătoare împădurită, unde creştinilor nu le este permis să locuiască şi în a cărei sfântă moschee, construită de Mahomed II, nu are voie să intre nici un creştin. Templul musulman este o structură aeriană, elegantă, din marmură albă, în care sunt înscăunaţi sultanii turci.

Atunci când noul padişah se încinge cu sabia lui Osman, ilustrul fondator al dinastiei otomane, acesta exclamă, întorcându-se către unul din miniştrii lui: „*Kızıl Elma’da görüşelim!*” (Să ne vedem la Roma!)[307]. Astăzi o simplă formalitate, această ceremonie arată cum râvneau trufaşii sultani să înlocuiască tiara cu turbanul. Ne duce cu gândul la vremurile în care cucerirea oraşului Otranto din Apulia,

---

[306] V. şi Ion Ghica, *op. cit.*, p. 227, despre „vestiţii sfinţii peşti, jumătate fripţi, jumătate fierţi” de la Balukli.

[307] Prin *kızıl elma* („mărul roşu”) otomanii înţelegeau, potrivit unor legende ante-otomane islamice, următoarea mare cucerire; după luarea Constantinopolului, era vizată Roma.

înfăptuită de Ahmet Gedik paşa[308], a provocat la fel de multă groază la Roma ca apariţia lui Attila pe Mincio, vremuri în care Vaticanul se cutremura şi puterea papală aproape că se hotărâse din nou să îşi mute scaunul la Avignon.

Dar vremurile se schimbă. Am văzut tronul otomanilor, în faţa căruia reprezentanţii unor mari regi îşi ţineau cândva capul plecat şi îşi stăpâneau glasul, sub ameninţarea de a fi înecaţi de valurile invaziei, şi mâna care mai înainte scria proclamaţiile armatelor victorioase şi recitalurile cuceririi întinzându-se rugător către puterile ai căror supuşi erau, cu câţiva ani în urmă, numiţi *câini necredincioşi*.

„Să fie excomunicat acela care dă ajutor turcilor”, stă scris în canoanele Romei. Dar în ultimul război apărătorul galic al credinţei catolice a devenit aliatul ferm al sultanului. *Kyrie eleison* şi *Allah-illah-Allah* s-au înălţat laolaltă, în vreme ce urmaşii lui CRISTOS şi urmaşii lui Mahomed intrau în luptă umăr la umăr, purtând semiluna şi crucea una lângă alta. Iar în această cruciadă a lui Ludovic Napoleon[309], Occidentul şi Orientul s-au apropiat la o scară magnifică. Astfel s-au cunoscut oameni care, până acum, s-au întâlnit doar în mijlocul măcelului şi s-au văzut unii pe alţii doar prin fumul bătăliei. Tot în acest fel va pieri şi vrajba dintre rase. [425–430][310]

În după-amiezile însorite şi în serile îmbălsămate, doamnelor turcoaice le place să se adune pe malurile păduroase ale Cydarisului. Atunci, în chioşcurile umbroase

[308] Gedik Ahmed paşa (d. 1482), mare vizir şi capudan paşa în timpul sultanilor Mahomed II Cuceritorul şi Baiazid II.

[309] Napoleon III.

[310] Mausolee şi cimitire islamice; cimitirul Eyub. Un palat de vară al sultanului pe Bosfor.

se bea şerbet rece, şi otomanul îşi lasă deoparte demnitatea pe care o poartă cu el peste tot, devenind un copil jucăuş. Doar acum şi aici, pe sol european, poţi înţelege deplin viaţa molatică a asiaticilor. Turcul iubeşte natura, căci arta îi este străină, iar la Apele Dulci ale Europei se bucură fără oprelişti de binecuvântările ei. Solitudinea de aici îndeamnă la *far niente*, şi nu este oare, o, cititorule, deliciosul *far niente* secretul vieţii orientale? [431][311]

Umbrele serii se adună în jurul nostru. Pe când alunecăm în jos pe Cydaris şi pe Cornul de Aur, globul plin al lunii răsare din spatele Olimpului Bitiniei şi scaldă într-o lumină lichid-eterică moscheile şi turnurile cetăţii celor şapte coline. Caicuri pline cu osmanlâi gravi şi cu comorile lor cu gene mătăsoase grăbesc pe lângă noi pe Cornul de Aur, ale cărui adâncuri nu mai sunt tulburate de o mie de mişcătoare chile. Valurile argintii împletesc zâmbete crispate, luminate de lună în jurul carenelor nemişcate, de care se sparg cu murmurul uşor al mării. În urma lucitoare a bărcii se învălătucesc miriade de smaragde şi diamante, rivalizând în splendoarea lor efemeră cu stelele nopţii, care tremură pe cer ca de frica Domnului. O înrâurire îmbălsămată pare să coboare din cerul de turcoază, printr-o atmosferă de-o transparenţă opalină. Senzaţiile şi percepţia ating o splendoare de nedescris, şi curentul gândurilor se scurge în fantezii visătoare. Până în adâncul fiinţei simt freamătul unei noi şi delicioase vieţi – o viaţă pe care o cunoşti doar în însoritul Orient.

CAPITOLUL XVII

ASIA

[311] Scene şi privelişti bucolice şi romantice pe malurile Bosforului.

...Locul c-o mie de morminte
Ce jos lucesc, iar beznă-i
Pe iarbă, dar chiparosul viu jeleşte
Şi nu e veşted, însă ram şi frunza-i
C-un veşnic dor sunt însemnate,
Ca o iubire neîmpărtăşită.[312]

Aud acuma clinchetul de clopoţei,
Vestind plecarea caravanei.[313]

EXISTĂ ANUMITE MOMENTE PE CARE LE PUNEM DEOPARTE drept cele mai importante din viaţă, momente către care gândul s-a îndreptat dinainte şi din care, ca dintr-un punct strălucitor, radiază cele mai luminoase experienţe ale noastre. Unul dintre „momentele vieţii mele" a fost acela în care, luând un caic din Galata şi lunecând dincolo de Capul Seraiului, am păşit în puţin timp pe solul Asiei. M-am simţit transportat dintr-odată la depărtare de o mie de mile înlăuntrul acelui nedesluşit Orient. Gândurile-mi au făcut un salt peste secole. Am chemat înaintea mea umbrele imperiilor antice şi, pe un pământ sfinţit de profeţi şi patriarhi, m-am simţit înconjurat de misterele care învăluie originea rasei umane.

Scutari, celebru pentru cimitirele şi podgoriile sale, este cea mai întinsă suburbie a Constantinopolului şi, asemenea acestuia, se odihneşte pe şapte coline. A fost construit în vremurile cele mai timpurii ale măreţei monarhii persane şi nu încape îndoială că îşi datorează

---

[312] George Gordon Byron, *The Bride of Abydos*, 1813.

[313] Citat din *Strofă*, de Cem sultan (1459–1495), fiul lui Mahomed II şi pretendent la tronul ocupat de fratele său vitreg, Baiazid II.

numele antic – Chrysopolis, oraşul de aur – împrejurării că tributul persan se colecta acolo.

Lângă Scutari este vechiul Calcedon, astăzi Kadiköy, întemeiat cu şapte ani înaintea Bizanţului. Se mai văd câteva ruine, da, privindu-le, nu s-ar spune că este vorba de un loc imortalizat de oracolele zeilor şi de adunările oamenilor[314]. Atunci când cei din Megara au cerut oracolului, în anul 667 î.C., să le arate unde trebuie să înfiinţeze noul oraş al Bizanţului, răspunsul a fost: „Peste apă de Cei Orbi”, aluzie la prostia calcedonienilor de a nu alege un loc pe Cornul de Aur pentru oraşul lor. Cu toate că poţi călători pe întregul Glob fără să găseşti o a doua aşezare mai potrivită pentru un oraş decât cea a Calcedonului.

Scutari este marele *rendez-vous* al caravanelor care fac comerţ între Constantinopol şi oraşele asiatice; tot din acest loc pornesc anual mii de musulmani evlavioşi în epuizantul pelerinaj la Mecca. Aici am văzut pentru prima oară o cămilă pe pământul natal al Asiei. Din taberele de la marginea oraşului, unde conducătorii lor zăbovesc doar câteva zile, ca de teama contactului cu lumea civilizată, aceste creaturi răbdătoare privesc îndelung cu uimire pe sub pleoapele lor somnoroase către dealurile Europei, pentru ele „o ţară fabuloasă şi interzisă”[315].

Cimitirele din Pera şi Scutari sunt Hyde Park şi Champs-Élysées ale Stambulului imperial. Ascunzători de răcoare şi umbră; iar în zilele însorite, mai ales în timpul sărbătorilor musulmane, când sexul feminin se bucură de un grad mai mare de libertate, poţi vedea grupuri de femei învăluite,

---

[314] La Calcedon are loc al patrulea conciliu ecumenic, în anul 451.

[315] Eyre Evans Crowe, *The Greek and the Turk; Or, Powers and Prospects in the Levant*, Londra, 1853, de unde se inspiră întregul pasaj.

aşezate pe iarbă sau pe monumentele răsturnate, zglobii şi vioaie, în ciuda prezenţei eunucilor negri, care joacă rolul de spirite slujitoare. La doar câţiva paşi, o fiinţă singuratică plantează flori în pământul muiat de lacrimi, flori la fel de dulci ca acelea pe care le aşeza Rousseau în camera muribundei sale Héloïse. Femeia este pururi blândă, pururi pioasă; iar acolo unde musulmanul stoic găseşte că este o efeminare să verşi o lacrimă, circaziana cumpărată cu banii lui nu găseşte un alt fel de consolare în mâhnire.

Aceste vaste cimitire sunt deosebit de nesănătoase ca locuri publice, din cauza exhalaţiilor otrăvite din sol. Otomanul, datorită credinţei lui în fatalitate, nu este atins de un astfel de menajament; el îşi petrece multe zile în căutarea plăcerii, chiar în locul în care trupul i se va întoarce în ţărână. Chiar şi noaptea, printre monumentele de marmură ale morţilor, care vorbesc cu voci tăcute şi sunt udate cu roua lacrimilor, se mişcă lampioane de hârtie, ca nişte *ignes fatui*.

Dacă ar putea să fie cultivate, cimitirele din jurul Constantinopolului ar produce suficiente grâne pentru a-i hrăni imensa populaţie, în timp ce monumentele prăvălite şi împrăştiate ar fi de ajuns pentru a construi un oraş. Turcii nu îngroapă niciodată două trupuri în acelaşi loc; un calcul uşor arată ce mulţimi fără număr dorm de-a lungul valurilor albastre ale Bosforului. Bizanţul a fost întemeiat cu mai mult de 2500 de ani în urmă şi, în tot acest timp, populaţia lui a fost mai numeroasă decât cea a actualului Constantinopol. Să zicem că, timp de douăzeci de secole, aici au trăit 500.000 de oameni. Dacă se duc trei generaţii într-o sută de ani, avem rămăşiţele a 30.000.000 de oameni! Constantinopolul, pulsând de viaţa unui milion de suflete, este gol şi părăsit în comparaţie cu oraşele tăcute din Pera, Scutari şi Eyub, căci întreaga omenire vie,

mişcătoare este doar praf atunci când o punem în balanţă cu nenumăratele mulţimi care au trăit şi au murit înainte de noi! Întreg Pământul este un mormânt.

Turcii privesc şederea lor în Europa ca pe o tabără temporară. Ei iubesc pământul Asiei, ce aparţine islamului, din care s-a ivit fondatorul dinastiei otomane, şi preferă înmormântarea, oricât de umilă, în Scutari unui loc de veci, oricât de frumos, în măreaţa Pera sau în pădurosul Eyub.

La orice oră din zi, procesiuni cernite trec peste Bosfor vâslind în tăcere şi urcă pe drumul îngust care duce în sus la locul islamic de îngropăciune, drum care poartă numele foarte potrivit de „Scara Morţii”. În acest loc, unde se înghesuie perenii chiparoşi şi pietrele memoriale, observăm contrastul dintre graba indecentă a înmormântărilor turceşti şi visătoarea căutare a plăcerii specifică orientalilor, cele mai înduioşătoare etalări ale durerii şi cele mai vii manifestări ale bucuriei, meschinăria şi măreţia, sărăcia şi splendoarea, mizeria şi puritatea amestecându-se deopotrivă cu ţărâna!

Împrejurimile mohorâte sunt un exemplu al descompunerii; şi unde altundeva se întâmplă ca omul să simpatizeze cu natura în aşa fel? Totuşi, printr-un contrast ciudat, gândul găseşte adesea o puritate poetică, dacă nu chiar romantică, printre monumentele înlăcrimate de rouă ale morţilor, şi încâlceala de poieniţe ce strâng la piept movile invită la mai dulcile încâlceli ale dragostei.

La căpătâiul fiecărui mormânt se află un mic orificiu – prea adesea lărgit de câini sau de şacali – care duce la urechea răposatului, astfel încât acesta să poată auzi oftatul şi lamentările rubedeniilor. La baza coloanei se află, de asemenea, şi o piatră plată, scobită în mijloc pentru a forma un bazin în care prietenii pun flori şi parfumuri.

„Vine însă o zi când florile se ofilesc şi nu mai sunt schimbate; căci jalea pentru cei duşi nu este veşnică, şi viaţa ar fi de nesuportat fără uitare. Apa norilor o înlocuieşte pe cea de roze, şi păsările văzduhului vin să bea lacrimile cereşti din recipientul care, altădată, primea lacrimile de duioşie. Porumbeii îşi înmoaie aripile în aceste băi de marmură, uscându-se la soare în timp ce uguie din vârful apăsătorului monument; iar mortul s-ar putea amăgi că a auzit un suspin de durere sinceră. Ce poate fi mai frumos sau mai plin de graţie decât aceste creaturi înaripate ce plutesc şi cântă printre morminte?”[316]

După o lungă hoinăreală pe malul asiatic, Dimitrios m-a dus la *tekye*-ul dervişilor urlători. Mânăstirea lor se ridică pe panta unui deal mare de lângă Scutari, nu departe de Bosfor; se ajunge acolo pe un drum care duce prin cimitir. *Tekye*, unde dervişii sunt întreţinuţi în parte de sultan şi în parte de „murdara lor şarlatanie”, este mai umilă în orice privinţă decât mănăstirea dervişilor rotitori de pe partea europeană a Bosforului. Te apropii, însă, cu un sentiment ciudat de acest loc, prin întunecosul hăţiş de chiparoşi, în a căror umbră lugubră mulţimea de coloane funerare seamănă cu nişte albe fantome,

„...înlănţuite-n piatră, nemişcate”[317].

Un sclav nubian, după ce ne-a servit cu cafea şi pipe în curtea mănăstirii, ne-a condus pe o scară şi de-a lungul unor coridoare întunecoase până la o galerie joasă, de unde au voie călătorii frânci să privească spectacolul, în vreme ce o mulţime de turci ocupau o parte din etajul de dedesubt. Exista şi a doua galerie separată, pentru femei. Încăperea mare, pătrată, avea mai mult aspectul unui

[316] T. Gautier (n. a.).

[317] John Milton, *Comus*, 1645.

cabinet de arme vechi şi ciudate şi de instrumente muzicale decât al unui loc de închinăciune. Pe pereţi atârnau pumnale, lănci şi alte instrumente brutale de luptă. Triangluri, tobe şi tamburine erau amestecate cu suliţe şi iatagane, primele fiind folosite la fiecare spectacol săptămânal pentru a stimula entuziasmul actorilor, iar ultimele fiind nu arareori date jos la încăierările sângeroase din marile zile ale Ramazanului, când exaltarea fanatică nu cunoaşte limite.

Şi iată că interpreţii apar pe scenă.

Vreo douăzeci de bărbaţi intră cu solemnitate şi îngenunchează pe piei de oaie, cu faţa către Mecca. Înclinându-se, ridicându-se şi culcându-se succesiv, ei adresează cerului invocaţia preliminară, cu întregul zel ipocrit al musulmanilor. Cei mai mulţi dintre ei poartă mantaua lungă şi pălăria conică cenuşie, veşmântul specific dervişilor. Unii însă au vechiul costum turcesc – turbanul, caftanul şi papucii –, ba chiar doi sau trei dintre interpreţii mai tineri sunt îmbrăcaţi în tunicile strâmte ale civilizaţiei franceze. Aceştia din urmă nu sunt dervişi, ci persoane care ispăşesc vreun păcat ce le îngreunează conştiinţa, participând, pentru un timp, la anevoioasele exerciţii evlavioase ale acestor fanatici orientali.

După invocaţia preliminară, care este mai mult mentală decât orală, trei dervişi dau glas unui fel de litanie, cu un fornăit nazal care ar face cinste unei sinagogi evreieşti. Asistenţii răspund „*amen*” şi apoi începe neobişnuita ceremonie a ordinului. Pieile de oaie sunt aruncate grămadă în faţa balustradei, iar şeicul *tekye*-ului, un musulman venerabil, se aşază pe ele. Ceilalţi, venind în faţă unul câte unul, îi sărută mâna şi formează cu toţii un semicerc în faţa lui. Doi muzicanţi încep un recital

monoton din *Borda*[318], întru slava Profetului, acompaniaţi de lovituri rare şi regulate în tamburină. Dervişii îşi înclină încet corpurile înainte şi înapoi, cu o uşoară mişcare laterală, murmurând simultan ceva cu voce scăzută. Această mişcare oscilatorie se amplifică treptat, devine animată, precipitată, violentă. Sălbaticii actori sunt apucaţi de o frenezie turbată. Din figuri statuare se transformă rapid în saltimbanci înfricoşători.

Odată cu aceste mişcări, ei încep să pronunţe încet jurământul credinţei „*La illah illah lah*”, despărţit în şase silabe, fiecare silabă trebuind să corespundă unei înclinări a corpului. Mişcările se înteţesc; pronunţia lor se accelerează şi pe măsură ce orgiile cresc în violenţă distingem doar strigătul final „*il-lah*” şi, în fine, aruncă un singur sunet „*lah!*” cât îi ţine vocea, întrerupt când şi când de un strigăt „*hu!*”.

Piepturile actorilor, în hidoasele lor pantomime, saltă ca pieptul unui leu rănit. Buzele spumegă şi vibrează continuu cu ferocele sunete metalice ale unui „*La hu!*”. Feţele le sunt scăldate de transpiraţie. Îşi bat piepturile ude şi umerii cu lungile şuviţe de păr lăsate să crească astfel după exemplul Profetului. Trupurile lor se chircesc din cauza înfricoşătoarei tensiuni musculare, iar ochii injectaţi de sânge par gata să le sară din orbite.

Şeicul ia acum parte la orgii şi îi depăşeşte curând pe ceilalţi prin violenţa contorsiunilor. Mai demult, *Rufaii* din Scutari, pentru că acesta este numele sectei de dervişi, obişnuiau să apuce în gură fierul înroşit în foc şi să ducă mingi de foc în mâini, fără să dea vreun semn de durere sau rănire. Aceste isprăvi au fost însă suspendate în împrejurimile Constantinopolului, deşi sunt încă etalate în alte părţi ale imperiului.

---

[318] *Qasidat al-Burda* (*Poemul mantalei*), odă profetului Mahomed scrisă de poetul sufit Imam al-Busiri.

Fanatismul dervişilor a atins între timp culminaţia. Îi copleşeşte vertijul. Sunetele gâlgâitoare devin confuze; puterea de exprimare este aproape pierdută. Unii sunt căraţi de acolo în stare de leşin, alţii sar violent şi se chircesc pe jos cu trupul cuprins de convulsii; alţii strigă „*Ya hu!*” (Iehova!) şi apoi alţii „*Ya Meded!*” (O, ajutor!); în timp ce vocile epuizate abia se mai aud, prind glas încă o dată acordurile argintii ale imnului care îl slăveşte pe Mahomed sau pe Ahmed Rufai[319] (fondatorul sectei): „O, Mijlocitorule!”, „O, Vindecător al sufletelor!”, „O, Preaiubite!”, care pare acum, prin contrast, blând şi minunat. Trupurile cad unele peste altele, şi mica arenă arată ca un câmp de bătălie.

Acum urmează ceva încă şi mai grotesc, şi mai oribil. Sunt aduşi trei copii cu obrajii străpunşi de nişte ace lungi de cusut saci, care intră printr-o falcă şi ies prin cealaltă. Se crede că şeicul, după ce a executat dansul *Rufai*, are darul vindecării prin călcarea cu picioarele. O jumătate de duzină de invalizi îşi fac apariţia; ei se întind pe podea cu faţa în jos. Câteva mame vin şi ele şi îşi aşază copiii în aceeaşi poziţie, iar seriosul şarlatan calcă pe fiecare, fără să omită a supune şi copiii acestui ciudat tratament terapeutic.

Şi totuşi – îţi vine să crezi, o, cititorule –, cu excepţia câtorva dintre cei mai fanatici, tot acest delir, tot acest extaz de inspiraţie divină este doar o mistificare menită a-i păcăli pe spectatori, o şarlatanie murdară, întru desfătarea femeilor din spatele grilajelor şi, mai ales, a sălbaticilor copii ai Asiei care se înghesuie în Constantinopol şi consideră aceste spectacole un adevărat deliciu. În aceste *tekye* se satisface nevoia de spectacol. Reprezentaţiile sunt gratuite pentru musulmani, dar există obiceiul ca francii să ofere evlavioşilor actori un cadou de câţiva

[319] Ahmed ar-Rifa’i (1118–1182), fondatorul ordinului sufit Rifa’i.

piaştri şi, dacă nu mă înşel prea tare, zornăitul imoralei agoniseli aduce nu puţină strălucire acestor rafinate frenezii religioase.

Dervişii sunt măscăricii religioşi ai Răsăritului.

Deosebite de delirul şi contorsiunile *Rufailor*, totuşi asezonate cu trucuri de saltimbanc, sunt reprezentaţiile dervişilor rotitori din Pera. *Tekye*-ul acestora, comunicând cu strada printr-un portic de marmură inscripţionat cu litere de aur, este un sobru şi frumos edificiu – un lăcaş sfânt, potrivit contemplaţiei religioase. Parterul este răcorit de şuvoaiele unor fântâni veşnice şi lungile vestibule sunt pline în zilele de *Zir*, adică ceremonie publică, de cârduri de turcoaice. Aici nu e nimic ascetic. *Ghiaurul* poate vizita chiar şi locul cel mai sacru. Femeile musulmane îşi scot adesea *iaşmacul*. Saltimbancul e cuviincios. Entuziasmul e stăpânit şi rezonabil. Nu există contorsiuni groaznice, leşinuri şi spume la gură. Aceşti dervişi rotitori sunt nişte gentlemeni manieraţi. Ni se pare că ne aflăm alături de iezuiţii islamului.

Mahomedanii liberali şi mai ales nomazii sălbatici din Asia găsesc ceva mai emoţionant şi mai atrăgător în sălaşul *Rufailor* decât în sumbrele moschei din Stambul, sau chiar la mai potoliţii rotitori din Pera. Ambele *tekye*, însă, oferă o blândă, mişcătoare evlavie, „lucru dispreţuit de ulemale şi la care imamul nu se poate coborî”[320]; de aici popularitatea lor.

Invocaţiile preliminare, psalmodiile şi muzica dervişilor rotitori din Pera nu se deosebesc foarte mult de acelea ale semenilor lor mai dezlănţuiţi de pe această parte a Bosforului. Interpreţii, însă, sunt bărbieriţi şi îmbrăcaţi mai bine, purtând pălării conice şi mantii lungi, albe. Specialitatea cultului lor constă în rotirea în picioarele goale atât de mult timp, atât de constant, de rapid şi de

[320] Eyre Evans Crowe, *The Greek and the Turk...*, *op. cit.*

armonios, încât este imposibil să nu îi iei drept sfârleze sau automate, făcute să se rotească de vreun mecanism secret. În timpul acestor piruete spirituale, cei care se rotesc sunt lipsiţi de expresie: braţele şi le ţin întinse alcătuind o cruce, palma mâinii drepte este întoarsă în sus, iar cea a mâinii stângi – în jos, în timp ce lungile şi largile cămăşi, legate la brâu, se ridică de la poale astfel încât seamănă cu o roată. Privind la aceste persoane care se rotesc de cincizeci de ori pe minut, căpătăm o senzaţie de ameţeală şi ne mirăm cum de nu cad la podea. În urma exerciţiului îndelungat, însă, ei sunt obişnuiţi perfect cu graţiosul vârtej, dar sunt atenţi să nu îl continue până la producerea congestiei cerebrale. Pretinsul extaz indus de acest vals solo nu se manifestă pe feţele placide ale interpreţilor.

Dervişii rotitori fac parte din ordinul *Mulewi*, sau Misticii, înfiinţat de poetul Mewlana[321], care se spune că s-ar fi învârtit în mod miraculos patru zile la rând, fără hrană sau înviorare de vreun fel, în timp ce însoţitorul lui, Hansa, cânta fără oprire la fluier. Mewlana a trecut apoi într-o stare de extaz, a avut viziuni şi a primit de la Allah minunate revelaţii în legătură cu înfiinţarea ordinului.

Islamul însă, cu toate că i-a adoptat pe dervişi, nu este răspunzător pentru practicile lor idolatre. Sunt idolatre pentru că, în timp ce valsul extatic al *mulewi*-ilor simbolizează armonia sferelor şi diferă foarte puţin de anticii coribanţi ai triburilor primitive din Asia, ţipetele, salturile primejdioase şi sângeroasele flagelări ale *Rufailor* reprezintă forme ale proscrisei adorări a zeiţelor Isis şi Cibele. Prototipul dervişului musulman a fost fachirul indian. Dervişismul este, în realitate, mai vechi decât

[321] Jalal ad-Din Muhammad Balkhi (1207–1273), cunoscut ca Mewlana, Mawlana sau Rumi, poet, jurist, teolog şi mistic sufit de origine persană. După moartea sa, discipolii lui au înfiinţat ordinul Mewlewi.

„vorbele şi faptele” lui Mahomed şi a apărut la răsărit de Mecca. Este redeşteptarea anumitor rituri şi dogme şi reprezintă amprenta pusă de trecutul barbar pe sistemul lui Mahomed, vechiul politeism oriental unindu-se cu doctrinele unitariene ale „cămilarului din Mecca”, aşa cum creştinismul a adoptat multe practici păgâne. Mahomedanismul, ca şi catolicismul şi calvinismul în vremurile moderne, a căutat să îi limiteze pe credincioşii săi la câteva dogme înguste. Astfel au apărut diferitele ordine de dervişi care dau o interpretare mai liberală Coranului şi resping ideea că acesta deschide singurul drum către Paradis. Aceste numeroase ordine, ca şi sectele protestantismului, nu prezintă în prea mare măsură diferenţe ale credinţei în principiile religioase fundamentale, cât sunt manifestări evlavioase ale anumitor feluri de gândire.

„În islam să nu fie călugări” a fost una dintre poruncile lui Mahomed. Arabii sunt, însă, atât de înclinaţi către viaţa ascetică, o viaţă care pare să fie în armonie cu solitudinea deşertului, încât această indicaţie a profetului a fost suplinită în scurt timp de declaraţia Coranului, „*El fakru fakhri*” (Sărăcia este gloria mea). Astfel a apărut clasa asceţilor, numiţi dervişi dintr-un cuvânt persan care înseamnă „uşier”, care corespund fachirilor Indiei, o categorie ce duce o viaţă de pocăinţă şi umilinţă. Ei profesau un devotament exclusiv servirii lui Allah şi absorbirii totale în contemplarea lui, astfel că nu aveau timp pentru alte îndeletniciri şi erau, prin urmare, dependenţi de donaţiile celor milostivi. Califii Abu-Bekr şi Ali[322] au fost fondatorii primelor două ordine. Unul dintre

[322] Abd Allah ibn Abi Quhafah (573–634), cunoscut ca Abu Bakr, adeptul şi socrul profetului Mahomed; a condus Califatul Islamic (Bine-Călăuzit) între anii 632 şi 634. Ali bin Abi Talib, vărul şi ginerele lui Mahomed, cunoscut ca Ali, al patrulea calif bine-călăuzit, între anii 656

acestea pretindea obţinerea de puteri miraculoase meditând asupra perfecţiunii lui Allah; celălalt, din pronunţarea numelui acestuia de o mie şi una de ori într-o succesiune rapidă. Astfel, primii susţin că atunci când Mahomed, în timpul Hegirei, s-a refugiat într-o peşteră pentru a se ascunde de duşmanii săi, a fost ocrotit nu de miraculoasa pânză de păianjen, ci de meditaţia asupra bunătăţii lui Allah.

Dervişii, fără excepţie, cred că orice om are două suflete, primul fiind animal, celălalt fiind sufletul mişcător sau rătăcitor. Ei mai afirmă că în trupul uman există şapte locuri unde se pot face rugăciuni.[323]

Ordinele sau cărările dervişilor, după cum sunt numite de musulmani, s-au înmulţit pe măsură ce adevărata credinţă a decăzut, ajungând în zilele noastre la numărul de treizeci. Fondatorii diverselor ordine au lăsat anumite reguli în privinţa comportării membrilor şi a modului în care se realizează adoraţia. Fiecare sectă se distinge deci printr-o haină specifică. Am scris deja despre *Rufai* şi *Mulewi*.

Sady au o reputaţie înaltă pentru puterea lor făcătoare de miracole. Ei mânuiesc nevătămaţi şerpi şi scorpioni, ba chiar mănâncă aşa ceva, ca şi cum fondatorul lor şi-ar fi făcut ucenicia pe la îmblânzitorii de şerpi din Egipt.

Bektaşii sunt şi ei demni de remarcat. Fondatorul lor, Hagi Bektaş, a organizat, de asemenea, corpul ienicerilor. *Bektaşii* şi ienicerii se aveau ca fraţii, luau parte la aceleaşi disensiuni civile şi au pierit în aceeaşi zi ca organizaţii distincte. *Bektaşii* sunt, în cea mai mare parte, venetici şi fugari, care trăiesc ca nişte fanatici cerşetori, „străduindu-se să treacă drept *santos*, sau sfinţi, deşi, ca să spunem

---

şi 661; primul imam şiit.

[323] J.P. Brown (n. a.).

adevărul, sunt nişte suflete slabe, ipocriţi notorii şi, de obicei, mari beţivani”[324]. Cei mai mulţi dervişi se dedau, de fapt, vinului şi rachiului, care le dau vioiciunea cerută de credinţa lor. Îmi amintesc bine de un *bektaş* care juca rolul unui fel de capelan într-o companie de *başbuzuci* de pe Dunăre. Îi urmase pe aprigii războinici cu care era camarad din pustiurile Asiei Centrale. Cu picioarele dezgolite, cu pielea unui animal sălbatic aruncată pe umeri şi cu o secure grosolană în mână, acesta cânta întru slava soldaţilor care mărşăluiau şi ridica rugăciuni pentru gloria islamului şi prosperitatea imperiului.

Aceşti *sady* şi *bektaşi* sunt vrăjitorii şi scamatorii experţi ai musulmanilor, stăpânind asupra veneraţiei şi buzunarelor poporului. Serviciile lor sunt căutate în special pentru interpretarea viselor, recuperarea bunurilor pierdute şi furate, lecuirea sterilităţii, pentru descântarea deochiului şi dezlegarea căsniciei, întru care scopuri ei folosesc rugăciuni, insuflaţii, farmece şi exorcisme. Nu am nici o îndoială că dervişii cunosc mesmerismul şi mijloacele spiritismului modern.

Şeicii, sau şefii dervişilor, trebuie să fie aleşi dintre membrii ordinelor pe care le reprezintă şi confirmaţi după aceea de marele muftiu de la Constantinopol. Acestora li se atribuie puteri miraculoase. Un librar turc, dorind să vândă *Vieţile sfinţilor turci*, recomanda cartea astfel: „Aici este povestirea întreagă despre un şeic din Konya, care ori de câte ori dorea să treacă o apă trebuia doar să se aşeze pe o frunză de varză peste care suflase şi care îl transporta peste ape oriunde voia.”

Toţi dervişii au voie să se însoare, dar, cu excepţia unei singure secte care nu permite nici unei persoane căsătorite să intre în *tekye*, trebuie să petreacă noaptea

---

[324] David Brewster (ed.), *The Edinburgh Encyclopaedia (the first American edition)*, vol. XVIII, Philadelphia, 1832.

dinaintea *zir*-ului într-o mănăstire. Toţi îşi lasă barbă, iar unii îşi lasă şi părul să le crească până la umeri. Membrii sunt iniţiaţi şoptindu-li-se la ureche anumite cuvinte mistice la intervale stabilite. La *mulewi*, novicii îşi încheie pregătirea spirituală slujind timp de o mie şi una de zile la bucătăria mănăstirii. Dervişii au mătănii cu treizeci şi trei, şaizeci şi şase sau nouăzeci şi nouă de mărgele şi trebuie să repete de câteva ori pe zi cuvintele secrete sau numele lui Allah, corespunzătoare celor şapte ceruri, şapte pământuri, şapte mări, şapte plante, şapte sunete, şapte culori şi şapte metale. Cei mai zeloşi se supun celor mai severe penitenţe voluntare, rivalizând – mai ales în cele şapte nopţi sfinte – cu practicile de autoflagelare ale yoghinilor indieni.

Cu toate că mulţi dintre aceşti sfinţi turci practică enormităţi care, în alte ţări, i-ar duce la spânzurătoare, aceştia exercită o puternică influenţă în toate ţările islamului. Aproape toţi poeţii turci au fost dervişi. Ei întruchipează un element popular. Nu arareori au stârnit dervişii răzmeriţe şi rebeliuni împotriva guvernării. Toanele şi delirul lor fac apel la acel respect pentru ascetism, care este puternic în Orient şi este „mult mai vechi decât creştinătatea sau mahomedanismul”; şi, cu toate că rămân absurzi până la extrem, sunt prea puternici pentru a fi înlăturaţi. De aici puterea dervişilor asupra populaţiei superstiţioase; de aceea construieşte sultanul mănăstiri pentru ei şi, uneori, se duce în persoană să le vadă groteştile orgii.

După ce am părăsit casa dervişilor urlători, am procurat nişte cai pentru a urca pe muntele Bulgurlu, al cărui vârf oferă cea mai frumoasă privelişte de pe ambele maluri ale Bosforului. În timp ce urcam pe strada principală din Scutari, m-am amuzat văzând un călător italian dându-i soţiei sale prima – în mod vădit – lecţie de călărie în

manieră bărbătească, adică aşa cum este obiceiul la turcoaice. Părea să fie o treabă foarte dificilă pentru amândoi, iar doamna nu putea să nu roşească din cauza poziţiei nefireşti. Fie ca frumoasele cititoare care plănuiesc o călătorie în Orient să nu uite să ia cu ele o şa laterală, aceasta dacă nu iau în considerare să adopte şalvarii turceşti şi să se *orienteze* pe de-a-ntregul.

Strada ne-a condus pe lângă moscheea Valide Sultan şi pe lângă marele spital din Scutari. Prima, ca toate moscheile imperiale din Stambul, se bucură de privilegiul de a fi iluminată în nopţile de Ramazan. Spitalul a fost ridicat de sultanul Mahmud[325], pe lângă o cazarmă care putea găzdui zece mii de soldaţi. Închişi înăuntru, câţiva prizonieri ruşi îşi arătau capetele pletoase pe după gratiile de la ferestre şi nu păreau deloc nefericiţi de soarta lor. Acolo, ca şi în Crimeea, prezenţa acelui înger păzitor, Florence Nightingale, îl asigura pe cel suferind că vocea blândă a omeniei nu a fost complet redusă la tăcere de răcnetul tumultuos al războiului. Iar ea îşi primeşte răsplata. Simplul ei nume îi este mai drag soldatului britanic decât întreaga listă a aristocraţiei Angliei, plesnind de avere şi de gloria titlurilor, dar pizmaşă la suflet, prea mândră ca să se coboare fie şi la salvarea patriei comune şi prea slabă şi incompetentă ca să îşi menţină poziţia oferită de rang.

Vile plăcute se iveau ici şi colo de-a lungul drumului. Ne-am oprit adesea la umbra lămâilor ca să inspirăm dulcele aer proaspăt de pe Bulgurlu şi să ne bucurăm de priveliştile largi şi schimbătoare, de o frumuseţe incomparabilă. Deasupra izvorului de la Jambiya, pe coasta muntelui, sultanul Mahomed IV a ridicat o cupolă arătoasă. Acest loc, mai mult decât oricare altul din Bulgurlu, este

[325] Mahmud II (v. *supra* p. 251 n. 1); din iniţiativa sa se construieşte spitalul militar Topkapî-Maltepe.

frecventat de doamnele turcoaice şi perote. Apa izvorului, categorisită de turci drept „cerească”, este cea mai curată apă care se găseşte în vecinătatea Stambulului. Câteva persoane pecetluiau fluidul cristalin în sticle, pentru uzul sultanului.

De pe vârful muntelui, aproape de locul în care Tiberius şi Mauritius şi-au construit palatele de vânătoare, priveliştea este de o măreţie de nedescris. La dreapta se află ursuzul Euxin, cu întunecatele stânci surplombate şi abrupturi, în timp ce sub noi, în depărtare, se întinde „calea de safir” a Bosforului, pe ale cărei margini fermecate, spălate de valuri, sunt îngrămădite sate vesele care sclipesc ca nişte perle ferecate în verde şi argintiu. Acolo, îmbrăţişat de mare şi de Cornul de Aur, se odihneşte ca o regină Stambulul, cu ghirlanda lui de oraşe-fiice; apoi, plimbându-se de-a lungul malului estic al Mării Marmara, privirea se opreşte, în distanţa azurie, pe impunătorul Olimp al Bitiniei, fundal magnific al unei magnifice imagini. Unde, aiurea, poţi să vezi dintr-un singur *coup d’œil* atâtea lucruri frumoase şi istorice?

La poalele Muntelui Olimp se întinde Brusa[326], „vechea capitală a Bitiniei, adăpostul lui Hannibal şi leagănul Imperiului Otoman”. Brusa a decăzut din gloria de care se bucura în secolul al paisprezecelea, dar triburile de păstori care sălăşluiesc pe munţii învecinaţi nu se deosebesc prea mult de cetele sălbatice ale lui Ertugrul[327], care au migrat într-acolo de pe malurile Caspicei.

La Brusa a fost înmormântat Baiazid, prima căpetenie otomană care s-a intitulat sultan. Tamerlan, apărut din ţinuturile Iranului cu douăzeci şi şapte de regi la scara şeii,

---

[326] Astăzi Bursa.

[327] Ertugrul (1191/1198–1281), tatăl beiului Osman I, fondatorul dinastiei otomane.

a cerut, după cum povesteşte un vechi scriitor turc, supunerea lui Baiazid. „Acesta, cu spiritul şi curajul unui împărat, refuză. Apoi Tamerlan se puse în mişcare cu o armată imensă, alcătuită mai ales din hoarde de tătari. În luptă, calul lui Baiazid căzu, şi însuşi sultanul, neputând să se ridice înainte ca duşmanul să ajungă la el, fu luat prizonier şi dus în faţa cuceritorului asiatic. Tamerlan se ridică atunci când îi fu adus sultanul, tratându-l cu mare respect. Apoi se aşezară amândoi pe acelaşi covor, să mănânce miere şi caimac.

«Îi mulţumesc Domnului», zise Tamerlan, «pentru că v-a adus în mâinile mele, înlesnindu-mi să mănânc şi să discut cu voi. Dar dacă aş fi fost eu în puterea voastră, ce aţi fi făcut cu mine?»

Baiazid răspunse imediat, cu sinceritate: «Cerul mi-e martor, dacă mi-aţi fi căzut în mână, v-aş fi închis într-o cuşcă de fier şi nu v-aş mai fi scos de acolo până în ziua morţii!»

«Cum vă doreşte inima, tot aşa şi mie», răspunse Tamerlan, şi, poruncind să fie adusă o cuşcă de fier, îl încarceră pe Baiazid conform dorinţei pe care însuşi o exprimase. Împăratul a murit curând după aceea, iar Tamerlan s-a întors în Asia centrală.”

Întemniţarea în acest fel a lui Baiazid a fost mult timp pentru istorici o chestiune controversată. Nu ne putem însă îndoi aproape deloc de veridicitatea sa, căci, după cum remarca Sir William Jones, „în timp ce toate ştiinţele abstracte spun adevărul şi artele frumoase redau ficţiunea, nu putem să nu recunoaştem că, în detaliile istoriei, adevărul şi ficţiunea sunt atât de amestecate, încât abia se pot distinge”.

Hannibal şi-a petrecut ultimii ani din viaţă în exil la Brusa şi a murit, în cele din urmă, aici, victimă a ingratitudinii ţării sale. Atunci când romanii au trimis un

ambasador la Prusias pentru a-l cere pe Hannibal, regele a fost atât de josnic, încât l-a abandonat pe ilustrul african. Acesta a luat otravă, spunând: „Să îi scăpăm pe romani de teama lor de un om bătrân, exilat, dezarmat şi trădat!”

Scipio, ca şi Hannibal, a fost considerat nedemn de a muri în ţara pe care o onorase. După ce au rătăcit ca străini prin multe ţări, se spune că ei s-ar fi întâlnit în Asia şi ar fi conversat cu familiaritate asupra victoriilor şi înfrângerilor pe care le cunoscuseră.

Scipio a întrebat:

— După părerea ta, Hannibal, cine a fost cel mai mare general al lumii?

— Alexandru, a răspuns cartaginezul.

— Şi al doilea? a continuat Scipio.

— Pyrrhus.

— Dar al treilea?

— Eu.

— Şi ce-ar fi fost dacă m-ai fi învins pe mine? a întrebat Scipio, râzând.

— M-aş fi aşezat înaintea lui Alexandru.

Soarele aproape că atinsese munţii îndepărtaţi ai Traciei, pe când coboram de pe Bulgurlu către Apele Dulci ale Asiei[328]. Pe marginile înverzite ale Bosforului nu există loc mai frumos ca acesta. Câteva splendide vile turceşti se construiau cu încetineală în vecinătate. După cum remarcă Neale[329], este necesară angajarea de lucrători din toate naţiile şi religiile, iar pentru că sabaturile şi sărbătorile acestora pică în zile diferite ale săptămânii, se ivesc toate

[328] Numele dat de călătorii occidentali pâraielor Göksu şi Küçüksu, la a căror vărsare, pe malul asiatic al Bosforului, se află un loc de recreere şi promenadă.

[329] John Mason Neale (1818–1866), prelat anglican, teolog şi istoric, cercetător al bisericilor răsăritene.

dificultăţile încercate când cu turnul Babel. Dulgherii turci sunt absenţi vinerea, salahorii evrei – sâmbăta, iar zidarii armeni – duminica. Grecul care tencuieşte are o sărbătoare luni, iar zugravul catolic are una marţi, astfel că ridicarea unei locuinţe obişnuite durează luni întregi.

Superbii copaci bătrâni, aerul dulce şi curat, un pârâu cristalin care curge prin ascunzişuri de pădure la fel de romantice ca Vallambrosa – acestea sunt minunatele atracţii de la Apele Dulci ale Asiei. Aici, în special în zilele de sărbătoare, se adună bogăţia şi frumuseţea Stambulului. „Fericiţi turcii!”, scria Lamartine, „totdeauna odihnindu-se în locul lor preferat, la umbra copacului pe care îl iubeau, pe malurile pârâului de al cărui murmur au fost fermecaţi, vizitaţi de porumbeii pe care îi preţuiesc şi parfumaţi de florile pe care le-au sădit. Şi dacă nu stăpânesc pământul cât trăiesc, atunci îl stăpânesc după moarte.”

Privesc la primul meu apus de soare din Asia.

Colo sub frunzişul bogat se întinde şerpuind Bosforul, ca un balaur cu creastă argintie. Briza de seară se furişează încet şi cu blândeţe în susul văii, împrăştiind parfumul florilor şi cântecele de despărţire ale păsărilor. De parcă un înger de lumină ar fugi de-mbrăţişarea pământului înrourat care, închizându-şi miriadele de ochi ale florilor, surâde şi se-mbujorează şi suspină la despărţirea de regala lui fiinţă.

Luăm un *caic* iute şi, în câteva clipe, plutim pe lângă vechiul Serai. Şi acum, odată cu lăsarea serii, muezinul suie într-unul dintre minaretele ţuguiate de la „Aya Sophia”. Făcându-şi mâinile pâlnie la gură, el cântă de trei ori „Unul este Dumnezeu, iar Mahomed este Profetul lui. Voi, credincioşi, veniţi la rugăciune”. De cinci ori pe zi, de la răsărit până la apusul soarelui, timp de patru sute de ani, cititorule, fără să lipsească o singură zi, acest cânt,

atât de blând şi muzical, s-a ridicat peste oraşul lui Constantin.

Ce schimbare, de când semiluna a înlocuit crucea pe splendidul dom! Islamismul, târându-şi în ţărână slava de odinioară, trece prin vremuri grele, dar credinţa lui Mahomed încă există. Cât de efemer este omul în comparaţie cu orânduirile şi cu credinţele! Vechile temple ale califilor au căzut în ruină cu tot cu credincioşi şi cei care îi chemau la rugăciune s-au prefăcut în praf, iar caravanele de pelerini osteniţi, însetaţi de apele cereşti ale Paradisului,

„Şi-au strâns corturile ca arabii,
Şi tot aşa tăcute s-au dus”[330].

Câţiva musulmani pioşi fac şi acum plecăciuni pe pardoselile de marmură ale moscheilor, în acelaşi fel, dar fără fervoarea timpurilor trecute. Mai dulce decât dangătul clopotelor de vecernie, cântarea muezinului pluteşte prin aerul liniştit al serii. Santinelele cu turbane primesc cântecul şi îi trimit înapoi melodia, iar dinspre cele trei sute de moschei ale Stambulului creşte şi se răspândeşte un cor blând de voci diafane: „Voi, credincioşi. Veniţi la rugăciune.”

„Noaptea căzu, şi tot mai neguroasă,
Îngusta mare, cerul cel îngust,
Zburam – părea – pe marea cea lucioasă.
Un pescăruş ce-n freamătu-i jelea.
Falezele şi promontoriile-nalte
Privindu-se în faţă, goale, plate;
Cu uriaşe tălpi, înşiruite,
A se-ntâlni părea că sunt grăbite.”[331]

---

[330] Henry Wadsworth Longfellow, *The Day Is Done*, 1844.

CAPITOLUL XVIII

ISLAMUL

Adevărat, credinţa cea dreaptă a lui Dumnezeu este islamul.
Coranul

Aşază-te de partea celui nevoiaş, astfel bogăţia ta are să crească.
Ali

SFÂNTA SOFIA, CATEDRALA VECHIULUI CONSTANTINOPOL şi monument somptuos al noii arhitecturi greceşti, cândva dedicată Înţelepciunii Veşnice (Sophia), devenită mândria islamului, este punctul strălucitor de atracţie al Stambulului. Însăşi măreaţa semilună, poleită cu cincizeci de mii de piese de aur şi urcată pe cupolă de către succesorul califilor, se vede de pe mare strălucind în razele soarelui de la o sută de mile.

Nu am destul spaţiu pentru o descriere detaliată a acestui străvechi templu creştin, care a rezistat, într-un fel sau altul, ultimelor cincisprezece secole. Fundaţiile i-au fost aşezate în al douăzecilea an al domniei lui Constantin, în acelaşi an în care a avut loc Conciliul de la Niceea. A fost incendiat în timpul domniei lui Arcadie de facţiunea Sfântului Ioan Gură de Aur şi a fost reconstruit după unsprezece ani de Teodosie II. A ars a doua oară în timpul

[331] S. Rogers, *Written in the Highlands of Scotland*, 1812.

lui Iustinian şi a fost reconstruit la porunca acestuia, cu mult mai întins şi de o splendoare infinit mai mare. Domul s-a prăbuşit de două ori, sfânta cruce a fost doborâtă de un cutremur în 1371; „mândria oraşului lui Constantin” a fost lovită şi de diverse alte accidente.

Se spune că planul templului Înţelepciunii Divine i-a fost arătat lui Iustinian de un înger care i-a apărut în vis. La construcţie au contribuit toate templele vechilor religii. O sută de arhitecţi-şefi, aflaţi sub conducerea lui Anthemios din Tralles şi a lui Isidor din Milet, au supravegheat travaliul celor zece mii de muncitori angajaţi pentru construcţia edificiului de astăzi. Templul Înţelepciunii Divine se sprijină pe coloanele lui Isis şi ale lui Osiris sau pe cele ale templelor Soarelui şi Lunii din Heliopolis şi Efes, al lui Phoebus din Delos şi al Cybelei din Cizic. La construcţia lui s-au folosit toate varietăţile de granit, marmură şi porfir din Frigia, Laconia şi Procones.

Deşi era un templu creştin, vasele sacre pentru cele douăsprezece mari sărbători ale anului, lucrate din aurul cel mai curat, erau nenumărate. Ţesăturile de preţ, lucrate cu perle şi nestemate, erau în număr de patruzeci şi două de mii. Mai erau acolo douăzeci şi patru de cărţi colosale ale evangheliştilor, în scoarţe de aur, fiecare dintre ele cântărind mai mult de două mii de livre. În candelabrele sub formă de viţă-de-vie din altarul cel mare, pentru galeria femeilor şi vestibul s-au pus şaizeci de mii de livre din aurul cel mai curat. Uşile erau din fildeş, chihlimbar şi cedru. Trei dintre ele – se spune – erau căptuşite cu scânduri luate din arca lui Noe. Sfânta cristelniţă avea forma fântânii din Samaria, iar cele patru trâmbiţe în care suflau îngerii deasupra acesteia – se spune – erau chiar acelea care au dărâmat zidurile Ierihonului cu suflarea lor. Podeaua urma să fie acoperită cu plăci de aur, dar Iustinian, temându-se că o astfel de cheltuială ar fi putut

duce la distrugerea catedralei de către succesorii lui, le-a înlocuit cu marmură vărgată, ale cărei linii vălurite imită mişcarea mării. La cele patru colţuri ale templului, construit sub forma unei cruci greceşti, marmura ce părea vălurită se învolbura către cele patru vestibule, precum cele patru râuri ale Paradisului. „Slavă Domnului, care m-a socotit vrednic de-a săvârşi o astfel de lucrare!" a exclamat Iustinian. „O, Solomon! Te-am întrecut!"[332]

Sfânta Sofia a fost transformată în moschee turcească încă din ziua în care Mahomed II a pus stăpânire pe Constantinopol. Tot el a construit şi unul dintre cele patru minarete înalte şi elegante care conferă o inimitabilă graţie şi frumuseţe structurii – care ar părea masivă, chiar greoaie, fără ele.

Înainte vreme era nevoie de un firman imperial pentru a vizita Sfânta Sofia, dar acum este mai simplu să o cercetezi, plătind la intrare vreo douăzeci de piaştri.

Cum mai deschide aurul inimile şi cum dezleagă el secretele Răsăritului! – mă gândeam, trecând pragul şi călcând pe pământul sacru al islamului. Ni s-a cerut să ne scoatem încălţările, o pregătire indispensabilă la intrarea într-o moschee, motivul fiind păstrarea curăţeniei şi a obiceiului sacru, moştenit de la patriarhi. Dar la poarta Sfintei Sofia am fost foarte aproape de a intra într-o încurcătură serioasă. După ce am plătit numărul stipulat de piaştri, paznicul a întins insultător mâna, cerând ceva în plus. I-am respins-o ceva mai hotărât, faptă care, acum douăzeci de ani, m-ar fi putut costa. Paznicul şi-a ridicat cheia grea, lungă de un picior, ca să mă lovească cu ea, dar, cum musulmanii nu sunt foarte agili, mi-a fost foarte uşor să evit lovitura. Experienţa mă învăţase cum să mă port cu turcii şi, dându-i de înţeles că nu mă tem de islam, am pătruns în Aya Sofia.

---

[332] Von Hammer (n. a.).

Niciodată nu am apreciat atât de bine adevărata natură a frumuseţii până a ajunge sub aerianul pavilion de piatră care se odihneşte graţios pe cele patru coloane masive ale sale, construcţie chiar mai uimitoare decât domul, mai mare, al catedralei Sf. Petru. Constructorii lui au fost maeştri ai marmurei vii, căci comorile din cariera de piatră devin frumoase abia atunci când pierd o parte din natura lor materială, căpătând forme mai uşoare şi mai spirituale. Nu pot să descriu giganticele proporţii pe care ochiul le întâlneşte oriunde adastă, nici infinitatea de galerii, coloane şi minuni ale arhitecturii cuprinse în această mare catedrală musulmană care poartă încă semnele creştinismului.

Calvin şi Luther nu ar fi suprimat nimic dintr-un templu musulman, lipsit de picturi şi de sculpturi şi cu ornamentaţia geometrică de linii întrerupte, intersectate şi amestecate. Aici nu sălăşluieşte nici una dintre umbrele şi reveriile mistice, specifice vechilor catedrale ale Europei. Un râu domol de lumină pură şi limpede se revarsă prin cele cinci cupole în corpul principal al templului, ca să se scurgă apoi ca o mare nestăvilită printre coloanele de porfir care susţin lungile nave. Liniile coloanelor de marmură stau ca îngerii tăcuţi în rugăciune. Nu există nici strane, nici altare, nici statui sau tablouri, nici efigii, nici relicve sfinte. Duhul iconoclast al islamului interzice toate aceste întruchipări ale teatralului, ale idolatriei şi senzualului care materializează ideea de Dumnezeu în bisericile greceşti şi catolice. Câteva covoare pe pardoseala de marmură, câteva candelabre simple şi nişte ouă de struţ suspendate de tavan, câteva precepte ale lui Mahomed înscrise pe pereţi şi pe coloane şi o tribună joasă pentru sultan – acestea sunt decoraţiunile din Sfânta Sofia. Extazul şi entuziasmul sunt proscrise. Gândurile adoratorului nu sunt distrase sau ameninţate de nici o

etalare teatrală a tainelor credinţei; ele nu sunt stăvilite de nici o liturghie formală. Însuşi domul maiestuos de deasupra noastră sugerează încă şi mai maiestuoasa boltă cerească, dincolo de care sălăşluieşte Dumnezeul invizibil.

Islamismul, care propovăduieşte unitatea şi omniprezenţa lui Allah şi care îşi bazează dogma pe cultura morală şi pe bunătatea Domnului şi limitează adoraţia la simpla rugăciune, a smuls dintre Creator şi creaţie vălul suspendat acolo de vechile mitologii şi de viclenii preoţi ai religiilor grecească şi romană, cu scopul de a ascunde după el „divinitatea lor geloasă, teribilă şi de neînţeles”. Dar cu mult deasupra tuturor emblemelor, deasupra tuturor formelor materiale şi a tainelor, împărăţeşte Allah în sublima lui unitate. „Creştinismul”, remarcă un elocvent scriitor francez, referindu-se la creştinismul catolicilor şi al grecilor, „mai milos faţă de slăbiciunea noastră, a împodobit calea de la pământ la cer cu legiuni de sfinţi şi îngeri care îşi întind mâinile către cei care vor să urce, pentru a-i conduce la Fecioara cea luminoasă, fiica omului şi maica Domnului, neobosită în stăruinţele şi binecuvântările ei. Poate că această imagine a speranţei şi a consolării, aşezată între dreptatea care trebuie să pedepsească şi vinovatul care se pocăieşte sau se poate pocăi, constituie, cu împrejurimile sale poetice, vitalitatea legendei romane. Priviţi cum veneraţia pentru Maria îl detronează pe neştiute în sufletele catolicilor pe severul Iehova din Biblie şi chiar pe bunul, însă dreptul martir al Golgotei! Nu suntem noi aceia care au să condamne această cvasi-deificare a mizericordiei, dar cu toate aceste ramificaţii ale imaginaţiei umane ce mai rămâne din ideea de Dumnezeu?”

Câţiva credincioşi tăcuţi se pleacă în direcţia Meccăi. În bisericile greceşti, altarul este pe latura de est, dar cum oraşul sfânt al musulmanilor se află la sud-est faţă de

Stambul, credincioşii privesc către colţul moscheei atunci când îşi fac rugăciunile în Sfânta Sofia.

Picturile au fost îndepărtate, doar nişte linii şterse de pe unul dintre pereţi ne arată unde se afla cândva o figură colosală menită a reprezenta Înţelepciunea Divină. Altarul antic, făurit dintr-un metal asemănător cu alama de Corint, a fost înlocuit de un *mihrab* – sau nişa altarului musulman – din marmură roşie, care indică direcţia Meccăi şi deasupra căruia este atârnată o bucată veche de covor, roasă aproape de tot prin frecarea cu nişte genunchi smeriţi şi socotită a fi unul dintre cele patru covoare pe care obişnuia Mahomed să îşi facă închinăciunile. Pe pereţi sunt pictate cu verde mai multe semiluni imense, împodobite cu texte din Coran. *Nimbar*-ul, adică amvonul pentru rugăciunea de vineri, este umil şi modest; aici suie *khatib*-ul[333], cu o sabie de lemn într-o mână şi Coranul în cealaltă, comemorând întemeierea islamului. Nu am văzut nici coloana care asudă, nici miraculoasa sferă de aur, nici amprenta mâinii însângerate, despre care se spune că ar fi fost lăsată de Cuceritor pe una dintre coloanele Sfintei Sofia. Am observat, însă, ici şi colo, urme ale frescelor, mozaicurilor şi picturilor care îi înfrumuseţau interiorul în vremea împăraţilor. Nu demult, a fost înlăturată o parte din scliviseala de pe dom, dezvăluind astfel câteva frumoase picturi ilustrând scene din Biblie, care, conform credinţei sobre a musulmanilor – interzicând orice reprezentări pictate sau sculptate de oameni şi îngeri –, fuseseră ascunse vederii atunci când Aya Sofia a fost închinată islamului. Ulemalele, fidele vechiului lor crez, au cerut distrugerea frescelor aduse în acest fel la lumină, dar sultanul, cu tactul care îi caracterizează toate faptele, a poruncit să fie acoperite cu grijă la loc şi a adăugat cu

[333] *Khatib* (în orig. sub forma *kiatib*), imamul care ţine predica de vineri.

tristeţe: „Numai Dumnezeu ştie când va veni vremea să pierdem acest templu; să îl înapoiem aşa cum l-am primit.” Sfânta Sofia nu este perfectă din punct de vedere al arhitecturii, căci arta grecească degenerase în vremea lui Iustinian. La exterior, aspectul este ştirbit atât de numărul mare de structuri neregulate îngrămădite în jurul edificiului principal, cât şi de zidurile şi contraforţii ridicaţi de dl Fossati[334] pentru sprijinirea acestuia; fără aceste lucrări, Sfânta Sofia s-ar fi prăbuşit până acum.

La Constantinopol se povesteşte că, atunci când uşile Sfintei Sofia au fost forţate de hoardele barbare ale sultanului, la altar se afla un preot care rostea liturghia. Auzind zgomotul făcut de copitele cailor tătari pe pardoseala de marmură şi strigătele soldaţilor musulmani, preotul a întrerupt slujba, a luat vasele sfinte şi a pornit cu pas încet şi solemn către una dintre navele laterale. Soldaţii, învârtindu-şi săbiile, au încercat să-l prindă, dar el a dispărut brusc în perete, care s-a deschis ca să-l primească. La început au crezut că a fugit printr-un pasaj secret, dar zidăria era solidă, compactă şi de nepătruns. Se spune că, uneori, urechea atentă poate să prindă zvonul unor vagi psalmodii venind din perete. Este însuşi preotul, încă viu, precum Barbarossa în caverna de la Kirfhausen, care murmură în somn liturghia întreruptă. Atunci când Sfânta Sofia va fi redată creştinilor, zidul se va deschide şi preotul, părăsindu-şi ascunzătoarea, va apărea

[334] Fraţii Gaspare (1809–1883) şi Giuseppe (1822–1891) Fossati, arhitecţi elveţieni. Mai ales între anii 1836 şi 1858, execută diverse lucrări la Constantinopol, printre care şi renovarea Sfintei Sofia (1847–1849) la comanda sultanului Abdul-Medjid I; cu această ocazie realizează o serie de ilustraţii documentare foarte detaliate ale edificiului.

din nou la altar pentru a termina slujba începută cu mai mult de patru sute de ani în urmă.[335]

Superstiţioşi, musulmanii au anticipat căderea Constantinopolului în 1853, şi mulţi greci au aşteptat ca preotul să urce cu pas fantomatic treptele altarului lui Iustinian. Dar, cu toate că Rusia a încercat să reînvie rolul Romei şi Nicolae şi-a asumat întruparea destinului, preotul continuă să-şi murmure litania în pereţii moscheii. [466–473][336]

Aşa cum turcii sunt mai cruzi la război decât alţii, în special în beţia victoriei, la fel şi pe timp de pace – când, de fapt, trebuie studiate obiceiurile lor, pentru a le aprecia virtuţile – ei se dedau cu mai mare uşurinţă celor mai bune porniri ale naturii umane. În mintea copilului sunt întipărite mai ales preceptele carităţii. Această virtute nu este străină nici unei clase. Marele vizir şi înaltele paşale pot fi uneori văzuţi aplecându-se de pe cal pentru a întinde ceva de pomană unui cerşetor amărât. Milogul nu este lăsat niciodată să plece fără un dar, oricât de mic, iar donatorul oferă „pentru bucuria lui Allah”.

Afară de sumele mari care sunt acordate instituţiilor de caritate şi de partea care i se impune fiecărui musulman să o ofere săracilor din venitul său, au loc mereu acte de binefacere care ar onora poporul oricărei ţări. Bineînţeles că există şi abuzuri. Oraşele turceşti gem de săraci, în special dintre acei dervişi cerşetori. Aceştia pot fi văzuţi peste tot, pe străzi, pe lângă fântânile de pe marginea

---

[335] T. Gautier (n. a.).

[336] Moscheea Sultan Ahmet (Moscheea Albastră). Moscheea Süleymaniye. Porumbeii din curtea Moscheii Bayezid. Digresiune despre învăţăturile Profetului legate de iubirea pentru toate fiinţele, milostenie etc. Aforismele lui Ali despre milostenie.

drumului, în curţile lăcaşelor de cult, pe la uşile celor importanţi – oriunde, mai puţin în sfintele moschei.

Bunătatea faţă de animale este, de asemenea, puternic inculcată, datorită părerii că acestea vor apărea, ca şi oamenii, în ziua judecăţii. Am văzut însă, în această privinţă, multe abateri dureroase de la spiritul Coranului. Legea porunceşte ca acela care maltratează un animal să fie aspru pedepsit. De aici, antipatia musulmanilor pentru vânătoare. Sunt considerate crime grave uciderea sau privarea de libertate a animalelor a căror carne nu este potrivită pentru hrană. Oamenii cumpără adesea astfel de animale de la vânători şi le eliberează. În oraşele turceşti pot fi văzute adesea cuşti cu păsări de vânzare, purtând numele de *azad kuşları*, adică păsări de eliberat după ce li se plăteşte valoarea.

Mulţi adepţi ai lui Mahomed urmează exemplul Profetului, ţinând în casele lor un mare număr de pisici. Din când în când, câte un musulman bogat neglijează scopuri mai demne de caritatea lui, lăsându-şi moştenire toată averea pentru întreţinerea câtorva pisici bătrâne, favoritele lui. La Alep se află un spital pentru aceste animale.

Crud este însă tratamentul puzderiei de câini din orice oraş turcesc. Miile de astfel de şacali în blană de câine, sălbăticiţi, murdari, plini de răni, fără stăpân, sunt ciudăţenia Constantinopolului. Sunt de talie medie şi de culoare gălbuie. Patrupezi vagabonzi mai hidoşi, care şontâcăie, se hărţuiesc, latră, flămânzesc şi se încaieră, nu se găsesc pe faţa pământului. Produc o cantitate incredibilă de hămăială pentru nişte creaturi care au un aspect atât de jalnic, încât nu se poate descrie. Pe lângă activitatea de hoitari, desfăşurată pe străzile unde vieţuiesc şi mor, principala lor ocupaţie este de a-i deranja pe ceilalţi călători osteniţi, şi un prieten de-al meu spunea

că fălcile lor mai pot lucra ore întregi după ce puterea de exprimare a încetat. Câinilor nu li se îngăduie niciodată să intre în case, pentru că turcii îi privesc ca fiind necuraţi. Straiul care a intrat accidental în contact cu unul dintre ei trebuie spălat în şapte ape. Nimeni nu hrăneşte intenţionat javrele, cel mult pe cele care au pui mici, dar din când în când vreun musulman milos dă câteva parale unui sacagiu, ca să umple micile troace de piatră din care au voie să bea. [475–478][337]

Musulmanul are o adevărată afecţiune pentru moscheea lui. Aceasta reprezintă pentru el ceea ce era templul la greci sau bazilica la romani. Îi place să-şi facă abluţiunile la fântânile răcoroase din curtea ei, îi place să se odihnească ore întregi pe sub colonadele ei umbroase şi să se dedea, sub larga ei cupolă, adoraţiei tăcute pe care o inspiră islamul. Pe lângă multe moschei se află spitale, şcoli, băi şi bucătării pentru săraci. Călătorii şi nevoiaşii dorm pe sub arcadele moscheilor fără să fie necăjiţi, ca oaspeţi ai lui Allah. Copiii săracilor şi adesea şi cei ai bogaţilor se adună la moschee, de unde-şi primesc întreaga educaţie. Aşezate în mijlocul atâtor splendori ale vremilor, moscheile imperiale din Istanbul au venituri enorme. Le aparţin mai mult de jumătate din pământurile Turciei Europene, precum şi vaste proprietăţi din partea asiatică a Bosforului. Moscheilor le revin, de asemenea, averile persoanelor care mor fără succesiune. Averile copiilor orfani sunt lăsate în grija moscheilor până când moştenitorii ating vârsta majoratului.

La naşterea unei prinţese în Serai, obiceiul este de a se pregăti daruri în aur, nestemate şi veşminte scumpe de mireasă, care i se vor oferi în ziua măritişului. Dar, dacă visurile trandafirii ale tinereţii sunt înşelate şi moartea o cere ca să îi fie mireasă, darurile binecuvântate sunt

[337] Despre haitele de câini ale Constantinopolului.

considerate potrivite doar în scopuri sfinte şi sunt oferite unei moschei imperiale. Valoarea averii sterile, retrasă în acest fel din circulaţie, este enormă. De la domnia lui Mahmud, moscheea Suleymanyie a înghiţit de una singură 6.000.000 $. [479–481][338]

Mahomedanismul a realizat multe lucruri bune în Orient. A abolit idolatria printre cei 110.000.000 de musulmani care acceptă Coranul. A arătat că omul poate să creadă în Dumnezeu fără o biserică infailibilă şi fără un preot care iartă păcate. Dar sistemele despotice din Răsărit au un caracter la fel de neschimbător ca temeliile Himalayei, şi situaţia de astăzi a Imperiului Otoman se datorează despotismului Coranului. Ideea de religie este atât de puternic imprimată în mintea otomanului, încât fără o schimbare în ceea ce priveşte credinţa nu poate fi vorba de vreo schimbare esenţială în felul de gândire şi în ceea ce ţine de viaţa exterioară. [481–484][339]

Superioritatea rasei arabe faţă de cea otomană i-a permis să se ridice pentru o vreme deasupra despotismului Coranului. Dăruiţi cu mai mult spirit şi imaginaţie, arabii au devenit învăţătorii lumii în ştiinţe şi artă; dar aceasta doar pentru a se afunda şi mai adânc în ignoranţă şi întuneric. După şuvoiul cuceririi otomane a venit perioada de decădere. Atunci când mândrii descendenţi ai lui Osman au lăsat sabia, spre deosebire de maghiari şi de alţi nomazi cuceritori din răsărit, ei au apucat pipa, făcând din viaţă un lung şi delicios *kief*. Dintr-o naţie de entuziaşti şi de cuceritori, osmanlâii au devenit o naţie de adormiţi şi de fumători. Au venit în Europa cu

[338] Despre pornirea în pelerinaj; respectul credinciosului faţă de cartea Coranului.

[339] Despre postul Ramadanului, rugăciune, unitatea lui Dumnezeu şi alte precepte islamice.

sabia într-o mână şi Coranul în cealaltă; dacă ar fi alungaţi din sălaşul lor, ar ieşi ţinând Coranul într-o mână şi pipa în cealaltă, strigând: „*Kismet! Kismet! Allah kehrim!*” (E voia Domnului! Dumnezeu e mare!).

Chiar şi acum există, totuşi, aparenţa unei vieţi în Istanbul, căci atunci când sângele părăseşte extremităţile imperiului, curge către inimă. Aşa cum Paleologul promisese conciliilor Apusului să latinizeze Imperiul de Răsărit[340], Abdul-Medjid încearcă să îi regenereze pe otomani reproducând civilizaţia franceză de-a lungul Bosforului. Dar diversele tipuri de civilizaţie nu pot fi transplantate, ca nişte flori exotice, dintr-o ţară într-alta şi făcute să înflorească pe orice fel de sol. Pot fi transferate elemente ale civilizaţiei, dar tipul specific şi distinctiv, entitatea esenţială, trebuie să fie rezultatul unei evoluţii spontane. În ceea ce îi priveşte pe turci, încercarea lui Abdul-Medjid se va dovedi un eşec. Instituţiile politice ale Occidentului nu pot să înflorească sub egida protecţiei otomane. Procedeele străine şi elementele străine pot fi folosite cu folos, dar planta însăşi trebuie să fie autohtonă, nu exotică.

Aşa-zisele reforme turceşti sunt carnavalul civilizaţiei. Reducerea pliurilor turbanului turcesc, diminuarea lărgimii pantalonilor turceşti, înlăturarea vălului de pe faţa frumoasei turcoaice, înlocuirea apei de la Allah cu vinul, schimbarea poligamiei în prostituţie franţuzească, nimic din toate acestea nu îi creştinează pe turci, dar distruge ceea ce este specific civilizaţiei otomane şi stârneşte dispreţul purtătorilor de turbane verzi, care urăsc

[340] Ultimii împăraţi ai Răsăritului încearcă să obţină unirea Bisericii Ortodoxe cu Biserica Catolică, pentru a face faţă pericolului otoman. Ioan VIII Paleologul (r. 1425–1448) impune unirea la Conciliul Ecumenic de la Florenţa (1438–1439), dar la întoarcerea din Italia se loveşte de opoziţia clerului şi a credincioşilor.

Tanzimatul. Un lucru este să citeşti la Stambul firmane magnifice care înlătură vechile abuzuri şi îi pun pe picior de egalitate pe creştini şi pe turci; să le pui în aplicare în provinciile îndepărtate ale imperiului este cu totul altceva. Beii şi paşalele care discută pompos despre reforme pe lângă zidurile Seraiului devin alţi indivizi atunci când dăruiesc viaţa şi moartea în Siria şi în Macedonia. [486–493][341]

CAPITOLUL XIX

MUSULMANI ŞI NEMUSULMANI

Ce cu imperii s-a jucat şi-a cărui miză tronurile au fost,
A cărui tablă-a fost pământul, iar zaruri – oasele de om.[342]

ÎNTR-UNA DINTRE CELE MAI SĂLBATICE REGIUNI DIN ALPI, un imens gheţar, o acumulare de secole, stă ameninţător deasupra unui cătun din vale. Munteanul şopteşte când îl traversează, ca nu cumva enorma masă să se desprindă din încheieturile ei îngheţate. De la un an la altul, oamenii suie ca să măsoare fisurile – din ce în ce mai largi – şi anunţă mereu că avalanşa e aproape, dar gheţarul alpin

[341] Divagaţie despre posibilitatea revirimentului turcilor prin convertirea la creştinism; degenerarea credinţei şi practicilor islamice în ultimii ani. Obiceiuri din haremul imperial; procesiunea imperială şi sărbătoarea populară din ultima noapte a Ramadanului; sărbătorile Bayramului; sacrificiile de Kurban Bayram.

[342] George Gordon Byron, *The Age of Bronze*, 1823.

rămâne pe loc, iar sătenii continuă să trăiască, la fel ca strămoşii dinaintea lor, într-o stare groaznică de nesiguranţă, ameninţaţi în orice moment de o moarte fulgerătoare. Aceasta este, de mai mult de un secol, situaţia Imperiului Otoman.

Osman, pe vremea când nu era decât o căpetenie a unei cete de nomazi, ai căror străbuni rătăciseră de pe malurile fluviului Oxus până la hotarul de apus al Asiei, a întrezărit în vis măreţia viitoare a osmanlâilor. El a văzut adăpostul de frunziş sub care se odihnea lărgindu-se şi ajungând să se aşeze pe acei patru magnifici stâlpi ai imperiului, pe munţii Atlas, Taurus, Hemus şi Caucaz. La picioare-i curgeau Nilul, Tigrul, Eufratul şi Dunărea, acoperite de corăbii precum marea. În văi se iveau oraşe încununate cu piramide şi cupole aurite, iar în dumbrăvile de cedri, cântecul nenumăratelor păsări se contopea cu rugăciunile imamilor. Deasupra acestui adăpost, crescută din însuşi trupul lui Osman, se ridica semiluna, simbolul stăpânirii otomane. Coarnele ei ca nişte săbii erau îndreptate spre diferitele oraşe ale Pământului şi mai ales către Constantinopol, care, aşezat la întâlnirea dintre două mări şi două continente, precum „un diamant între două safire”, reprezenta cheotoarea unui inel imperial care părea să cuprindă lumea. Acest inel a căzut în mâinile lui Osman şi Imperiul Otoman a fost întemeiat, ivindu-se cu strălucire de meteor în primul rând al puterilor temporale.

Potopul invaziei otomane, urmând retragerea mareei cruciadelor, s-a rostogolit dincolo de Helespont, iar semiluna a pornit pe drumul ei către apus cu o rapiditate atât de surprinzătoare, încât a stârnit consternare la Roma. La căderea Constantinopolului – fapt care a cauzat moartea papei Nicolae VI[343] şi a făcut să se cutremure sceptrele Europei Apusene – un succesor al califilor a venit

[343] În realitate papa Nicolae V (1447–1455).

să ocupe tronul Constantinilor. Iată-l pe Mahomed II luând numele de umbră şi vicar ale lui Dumnezeu pe pământ! „Du-te la stăpânul tău”, i-a spus el ambasadorului trimis de Hunyad în faţa zidurilor Stambulului, „şi spune-i că, după cum în ceruri există un singur stăpânitor, tot aşa va fi un singur suveran şi pe pământ!”

Naţiile nu sunt nemuritoare, iar destinului îi place să se joace cu pretenţiile şi cu titlurile pompoase ale oamenilor.

Aşa cum triburile teutone au fost mânate de un impuls secret către Capitală şi civilizaţia romană a căutat să se întindă către apus, tot aşa grecii, încă din timpul lui Alexandru cel Mare, au tins către Eufrat, în timp ce mareea cuceririi slave s-a rostogolit în direcţia Caucazului. Datorită dezmembrării Imperiului de Răsărit, cele mai frumoase centre ale civilizaţiei au fost cucerite cu uşurinţă de otomani, iar turcul s-a aşezat în mijlocul templelor prăbuşite ale oraşelor antice, ca Marius printre ruinele Cartaginei. Rămăşiţele istoriei Greciei şi triumfurile artei greceşti – ce erau ele pentru copilul simplu al naturii, care credea în Fatalitate şi trăia cu un sistem răsăritean de guvernare şi cu o religie la fel de neschimbătoare ca munţii? Elocvenţa fără pereche a oratorilor Greciei şi extazul rafinat al poeţilor ei nu ar putea atinge acele creiere de plumb mai mult decât ar putea să mişte statuile de marmură cioplite din carierele Pentelikonului! Ca învingător, turcul nu a învăţat nimic de la cel învins; şi nici nu va da ascultare vocilor civilizaţiei până când Sibila nu-şi va fi deschis cartea, începând să citească din paginile ei împodobite lecţia despre destinul ce i-a fost lui hărăzit.

Turcia prezintă toate elementele de interes istoric, circumstanţele care au participat la originea şi creşterea ei fiind depăşite ca magnitudine doar de evenimentele precipitate care se adună în jurul dezagregării ei. Turcia a fost mare şi glorioasă atunci când naţiile Apusului erau

slabe şi semibarbare. Dar ce nu a pierdut? Grecia şi însoritele insule din Egee nu mai sunt ale ei; Egiptul, Siria şi ţinuturile Meccăi – păstrate doar prin intervenţia puterilor creştine; provinciile cele mai bogate ale Euxinului, încorporate de Rusia; trufaşii musulmani sunt ca şi alungaţi din Serbia şi Valahia; Bosnia şi Albania sunt înstrăinate, iar Epirul şi Macedonia sunt ţinute cu cea mai firavă forţă de ocupaţie – acestea sunt umilinţele Padişahului![344]

Marea problemă a diplomaţiei europene din ultimii cincizeci de ani a fost sprijinirea Imperiului Otoman. Puterile creştine au fost însă atente ca acesta să nu îşi recapete puterile, ci să menţină colosul şubred în neputinţă,

„Mereu clătinându-se pe muchia destinului”.

Piatră după piatră a fost smulsă fără milă din magnificul arc al imperiului care se întindea cândva de la Belgrad până la Basora, până când stăpânirea sultanilor aproape că s-a stins.

Islamismul este o instituţie asiatică şi încercarea de a-l stabili permanent pe pământ european s-a dovedit un eşec, pentru că între Răsărit şi Apus nu există simpatie de rasă, religie sau de vreun alt fel. Iar sistemul simplu prin care Mahomed a căutat doar să convertească o mână de triburi arabe la credinţa într-un zeu unic nu se poate întinde precum un cort din poveştile arabe ca să cuprindă toate regiunile şi popoarele Pământului.

Asia de apus aparţine islamului.

Din cele cincisprezece milioane de creştini care trăiesc sub guvernarea otomană, mai mult de treisprezece milioane aparţin Europei. Din cele şaisprezece milioane de

[344] Poujoulat (n. a.).

turci, mai mult de paisprezece milioane trăiesc pe pământul Asiei, mai puţin de două milioane fiind aşezaţi în Europa.

În numele omeniei, în numele prevenirii unei izbucniri a vechiului fanatism musulman, în numele apărării mugurilor creştinismului, care au încolţit pe pământul asiatic, nu se poate cocheta nici pentru o clipă cu proiectul de izgonire a turcilor din Europa. De altfel, centrul de greutate al Imperiului Otoman nu este, aşa cum se crede în general, în Asia, ci în Europa. Aceasta datorită lipsei de simpatie dintre diferitele rase de musulmani, cum sunt arabii şi turcii, datorită înaintării lui Mohammed Ali până în apropierea porţilor Stambulului[345] şi a evenimentelor din ultimul război.

Asupra osmanlâilor s-au abătut vremuri pizmaşe;

„Cum sabia de sânge setoasă a-nvăţat-o,
De sabie-nsetată lui sângele-i va curge”[346].

Rasa în sine nu este productivă. Legile fiziologice par să-i stăvilească extinderea, ca şi cum turcul ar fi o monstruozitate.

Cu toate trăsăturile lui nobile, cine nu îl detestă pe turc, ca pe un coşmar al civilizaţiei? Om de o distinsă incapacitate, el are doar două idei – cea de Dumnezeu şi cea de ţară. Devotat vieţii orientale, el nu ne va împărtăşi vreodată din înţelepciunea Răsăritului, nici nu va întoarce fluviile ştiinţei şi ale religiei care au curs astfel de secole către Apus. Mulţumit cu „contemplarea lui Allah şi dragostea pentru femeie”, dacă e să comparăm cantitatea reală a cunoştinţelor lui căpătate din cărţi sau din experienţă cu gunoiul exagerării orientale, gândul ne duce

[345] V. *supra*, p. 272 n. 1.

[346] Eschil, *Agamemnon*.

la pâinea de o jumătate de penny a lui Falstaff faţă de cantitatea intolerabilă de saci.

Musulmanul este cel mai bun prieten şi cel mai rău duşman: un model de onestitate şi simplitate în viaţa privată, o culme a intrigii şi-a trufiei în public. El combină ospitalitatea cu zgârcenia, demnitatea unui filozof cu credulitatea unui copil şi o docilitate ca de prunc cu ferocitatea unui demon. Turcul are un talent mai mare de a dormi decât fecioarele nebune şi ar da o capodoperă de Fidias pe o pipă cu tutun. Ideile sale despre guvernare, religie şi despre decenţa vieţii sunt aproape complet opuse ideilor noastre. În Turcia, femei în culori sumbre se holbează la bărbaţi îmbrăcaţi în straie uşoare din cele mai vesele culori; la noi, bărbaţi întunecaţi se holbează la femei înveşmântate în „ţesătură de aer” în toate culorile curcubeului.

Turcul este însă un conducător înnăscut. El are un substrat de onestitate şi integritate admirate chiar de duşmani, o demnitate şi o nobilă independenţă care contrastează puternic cu viclenia josnică a grecilor şi cu servilitatea bulgarilor.

Atunci când Rusia şi Austria i-au cerut cu trufie sultanului să predea fugarii unguri[347], Abdul-Medjid a răspuns: „Ce s-ar alege atunci de vechea ospitalitate a Porţii Otomane? Eu nu îi întreb cine sunt, de unde vin sau ce religie practică. Nu iau parte la politica lor; dar ei sunt nişte fugari nefericiţi şi cer ospitalitate pe pământul

[347] Este vorba despre refugiaţii în urma revoluţiei maghiare de la 1848–1849; în Imperiul Otoman îşi găsesc adăpost, de asemenea, şi revoluţionarii polonezi sau români – autorităţile otomane pretextând că ar fi deţinuţi –, iar unii dintre ei primesc chiar însărcinări secrete ori demnităţi oficiale în slujba Porţii (Ion Ghica, Iancu Bălăceanu, Nicolae Bălcescu, Ion Ionescu de la Brad etc.).

nostru. Legile Coranului şi convingerile din inima mea îmi interzic să îi trădez, oricare ar fi consecinţele.”

Grecia de astăzi este doar umbra unui stat, iar grecii, politic vorbind, nu ar fi demni de luat în seamă dacă n-ar fi ciudata lor relaţie cu turcii şi cu celelalte naţii creştine ale Imperiului Otoman. Cu totul, ei numără circa 4.000.000 de suflete. Dintre aceştia, cam 900.000 locuiesc în Grecia propriu-zisă[348], independentă de turci, dar condusă în realitate de Franţa şi Anglia. Mai mult de un milion de greci sunt împrăştiaţi prin Epir, Macedonia şi alte părţi ale Rumeliei; în timp ce restul, în jur de două milioane de suflete, trăiesc în Asia Minor şi pe insulele Arhipelagului.

Datorită energiei şi inteligenţei lor, grecii au căpătat o superioritate pronunţată asupra celorlalte rase creştine din Imperiul Otoman, cărora le-au inculcat câte ceva din propriul spirit şi caracter naţional.

În vine nu le mai curge cel mai pur sânge elen. Acela care caută creaturi frumoase ca Graţiile, dorind să vadă buza răsfrântă cu mândrie, ochiul care se topeşte de blândeţe lichidă sau arde cu focul Aticii, precum şi trăsăturile clasice care i-au servit de model lui Praxitele, le va găsi doar pe dulcile insule ale Egeii sau în cătunele umbroase din Asia Minor. Dar grecii au moştenit şi numele, şi limba, şi multe dintre trăsăturile unei rase antice care a dat lumii modele de eroism şi virtute şi care a lăsat de-a pururi moştenire tot ce era mai bun în ştiinţă şi mai nobil în artă. Valurile Egeii, Marmaraua şi Euxinul spală plajele pe care strămoşii lor au ridicat scaunele imperiului.

Grecii se bucură de prestigiul renumelui antic şi de calităţile care îi învrednicesc să joace un rol de mâna întâi în marile evenimente care vor împinge istoria otomană

[348] Tratatul de Constantinopol (1832) recunoaşte Regatului Elen doar teritoriul Peloponezului şi al Greciei Centrale, ca şi unele insule din Marea Egee.

într-o etapă nouă. La acestea trebuie să adăugăm un sentiment înnăscut de superioritate faţă de poporul care i-a înrobit timp de secole, precum şi faptul, pe care un grec nu-l poate uita, că descendentul unui prinţ barbar ocupă tronul Constantinilor. Mulţi greci de la Constantinopol sunt opulenţi şi puternici. Dintre ei au fost aleşi, de secole, dragomanii Sublimei Porţi. Cartierul posomorât al Fanarului a dat un şir de hospodari ai Principatelor Dunărene, în timp ce onorabila poziţie a prinţului Kallimachis şi a dlui Mousouros[349], ca ambasadori ai Turciei la Paris şi Londra, arată cu cât succes au cultivat grecii diplomaţia.

Grecii sunt, prin excelenţă, negustorii şi marinarii Levantului, şi este notoriu faptul că majoritatea preferă situaţia de *rajahi* la Constantinopol, care aduce câştiguri uşoare, independenţei la Atena, unde este nevoie de mai multă sârguinţă şi intrigă pentru a obţine avere şi poziţie. Acesta este patriotismul grecilor care trăiesc în Turcia Europeană!

Legaţi fiind în mod egal de viaţa comercială şi de cea maritimă, plini de spirit, cu o înclinaţie naturală spre combinaţii speculative şi stăpâniţi de o dragoste neţărmurită pentru iniţiativa aventuroasă, ne-am aştepta, fireşte, să îi găsim în fruntea intereselor comerciale ale Imperiului Otoman şi capabili, în consecinţă, de a influenţa în bine sau în rău destinul politic al acestuia.

---

[349] Alexandros Kallimachis, diplomat şi om de stat otoman, fiu al domnului fanariot Scarlat Callimah, ambasador al Porţii la Londra (1848), Paris (1849) şi Viena (1855), bei de Samos (1850–1854). Konstantinos Mousouros (1807–1891), diplomat otoman, ambasador al Porţii, pe rând, la Atena, Viena, Londra, Torino; bunicul Annei Brâncoveanu de Noailles. Ponderea etnicilor greci în corpul diplomatic şi consular otoman – sau rus – este semnificativă în sec. XIX.

Restricţiile impuse comerţului în imperiul turcesc i-au împiedicat însă pe greci să îşi dezvolte din plin caracterul lor mercantil şi maritim. Necinstea lor îi face, de asemenea, să fie dispreţuiţi de turci şi priviţi cu rezervă şi suspiciune de celelalte naţii creştine. Aşa cum la musulmani găsim rang fără inteligenţă, la greci găsim inteligenţă fără inimă.

„Grecii din Antichitate”, spune Anastasius, „divinizau o sută de zei; grecii moderni se închină la tot atâţia sfinţi. Vechii greci credeau în oracole şi minuni, incantaţii şi vrăji; grecii moderni cred în relicve şi miracole, în amulete şi divinaţii. Grecii din Antichitate aduceau ofrande bogate şi daruri pe altarele zeităţilor lor, în scopul obţinerii succesului în război şi a supremaţiei pe timp de pace; grecii moderni atârnă zdrenţe murdare în jurul sanctuarelor sfinţilor ca să scape de friguri sau ca să îmblânzească o amantă.”[350]

Armenii sunt răspândiţi pretutindeni în Imperiul Otoman. În total, ei numără în jur de 2.000.000 de suflete, un sfert dintre aceştia fiind stabiliţi în Europa. Firea lor econoamă şi dibăcia în afacerile financiare îi fac deosebit de utili autorităţilor turceşti. Mai întreprinzători decât turcii şi mai cinstiţi decât grecii şi evreii, sunt consideraţi de otomani „perla necredincioşilor”, fiind adesea numiţi cămilele „statului osmanlâu”. Ei au în grijă Monetăria din Constantinopol şi ţin în arendă colectarea veniturilor.

Armenii se bucură de privilegii religioase mai mari decât celelalte secte creştine şi, politic, nu au nici un interes în ameliorarea situaţiei Imperiului Otoman, căci cazurile de iniţiativă individuală se dezvoltă cel mai bine în mijlocul indolenţei generale, şi viclenia trufaşă nu este inamicul intrigii. Ei sunt, *par excellence*, bancherii şi curtierii

[350] Thomas Hope, *Anastasius: Or, Memoirs of a Greek, Written at the Close of the Eighteenth Century*, 1819, 1836.

imperiului, iar mulţi dintre ei îşi îndreaptă atenţia spre diplomaţie, în care, ca şi în comerţ, îi egalează pe greci. Mii de familii armeneşti, atrase de perspectiva câştigului, au luat drumul provinciilor îndepărtate ale Turciei Europene, unde trăiesc exclusiv în târguri şi oraşe.

Ca fizionomie, armenii seamănă cu grecii şi, cu excepţia căciulii, nu se îmbracă diferit de persani. Femeile nu sunt lipsite de farmece orientale, dar *iaşmacul* turcesc şi anteriul ca un giulgiu în care se învelesc femeile răsăritene ascund aproape toate trăsăturile frumuseţii.

Despre slavi am vorbit deja.

Un filozof oarecare spunea că lumea nu ar putea exista fără evrei. Oricum ar fi, nici o parte a lumii civilizate sau parţial civilizate nu este lipsită de ei. Sunt în total 6.000.000 de suflete, dar sunt atât de larg împrăştiaţi, încât nu poţi să vizitezi vreun port la mare sau vreun loc în care oamenii „se strâng laolaltă” pentru schimburi în bani, sclavi sau marfă de orice fel fără să găseşti reprezentanţi ai acestei rase, al cărei refugiu este lumea cea largă şi a cărei casă este mormântul cel strâmt. Cei mai numeroşi evrei sunt în Polonia, unde s-au refugiat din Statele Germane pentru a evita persecuţiile. Mai mult de 300.000, cei mai mulţi de obârşie spaniolă, sunt stabiliţi în Turcia Europeană, strămoşii lor refugiindu-se acolo după ce au fost expulzaţi de Ferdinand şi Isabella. Poate tot atâţia se găsesc în provinciile africane şi asiatice ale Imperiului Otoman; şi sunt atât de vast răspândiţi pe tărâmul islamului, încât în cele mai îndepărtate oraşe în care ajung caravane vei găsi nişte evrei pletoşi cu turbane pregătiţi să îţi prefacă aurul în moneda ţării, păstrând o bonificaţie pentru ei înşişi. Evreii pot fi întâlniţi în China şi pe coastele Malabarului. Ei mişună prin Buhara şi poţi să-i vezi în Madagascar şi pe coasta de vest a Africii. În Cochinchina sunt două rase de evrei, negri şi albi. În Yemen, evreii se

deosebesc cu greu ca aspect de hoinarii beduini. În Circazia, ei sunt munteni aspri, neavând nici Biblie, nici Talmud. În diferitele părţi ale Europei se bucură de diverse grade de libertate, însă doar în Statele Unite, unde a început cu adevărat emanciparea rasei, sunt complet scutiţi de restricţii legislative părtinitoare. [506–510][351]

Poate că aducerea atâtor evrei la hotarele Pământului Sfânt a fost un act providenţial, dar pare foarte puţin probabil ca ei să îşi recapete ca atare străvechea moştenire. Turcii, ca şi evreii, îl consideră pe Abraham marele lor străbun; şi tot ca evreii, aceştia sunt teişti severi, urăsc carnea de porc şi practică circumcizia. De aceea, ei le-au acordat iniţial evreilor mai multă îngăduinţă decât celorlalte secte de necredincioşi, numindu-i *yeslir* (străini), în timp ce supuşii creştini erau numiţi *musafir* (servitori). Evreii din Turcia Europeană sunt guvernaţi de un conciliu alcătuit din şase membri, aflaţi sub îndrumarea unui şef rabin, cu reşedinţa la Constantinopol. Doi evrei iau, de asemenea, parte la deliberările Marelui Divan. Deşi se bucură de mai mari privilegii decât sunt oferite sectei lor în oricare altă parte a Europei, ei sunt destul de umili şi amărâţi. Câţiva dintre ei sunt bogaţi şi servesc Poarta în calitate de bancheri, dar operaţiunile lor financiare nu suferă comparaţie cu acelea ale cresuşilor din Europa apuseană, care asigură naţiunilor eşafodajul războiului şi cer tribut regilor. Marea majoritate, însă, îşi câştigă existenţa ca negustori şi meşteşugari, părând, în fapt, să se căpătuiască cel mai bine în mijlocul decăderii generale şi-al descompunerii. Iar de s-ar fărâmiţa Imperiul Otoman, evreii ar rămâne să facă *brokering* printre ruine.

Dar evreii Imperiului Otoman, cu toată degradarea lor, prezintă o anumită tendinţă intelectuală. Ei trăiesc într-o

[351] Lamentaţie despre soarta evreilor, care din poporul ales au ajuns rătăcitori pe faţa pământului; legenda Evreului Rătăcitor.

lume ideală, oricât de frivolă şi de superstiţioasă ar fi. Evreul care îndeplineşte funcţiile cele mai de jos, care vinde *raki* cât e ziua de lungă grecilor beţivi, care face negoţ de cuie strâmbe şi al cărui suflet sordid s-a căptuşit de la piaştrii care-i trec prin mână cu o pojghiţă de aramă, îşi găseşte desfătarea de căpătâi în activităţile minţii. Şezând la flacăra unei lumânări în cocioaba lui obscură, îşi petrece lungile ceasuri de noapte cufundat în studiul Zoharului, cartea caldeeană a magicei Cabale, sau, cu o încântare entuziastă, se afundă în comentariile mistice asupra Talmudului, căutând să desluşească bizarele lor tradiţii şi sofisme şi încercând, ca astrologii şi alchimiştii, să pătrundă secretele şi să poruncească puterilor naturii. „Umilul comersant care colportează pe stradă nişte articole de îmbrăcăminte sau ceva piese vechi de mobilier, grămada slugarnică de mizerie şi cârpe animate care se apropie ca să-i impună ofertele sale de servicii călătorului, este, probabil, profund versat în înţelepciunea talmudică sau aspiră, în veghile nocturne, să citească viitorul, să poruncească elementelor şi să devină invizibil.” Astfel, înţelepciunea este preferată averii; şi un Rothschild ar respinge o alianţă de familie cu un prinţ creştin, pentru a se însoţi cu omul cel mai umil din propriul trib, dar învăţat în înţelepciunea ebraică.[352]

Evreul îşi are şi el revanşa:

„Livra de carne ce de la el o vreau
E cumpărată scump, e-a mea şi o s-o am”[353].

Oferind ne-evreilor, pe care îi detestă, mijloacele de a purta războaie de exterminare, el priveşte exultând

[352] Paragraf inspirat de C.F. Henningsen, *Eastern Europe and the Emperor Nicholas*, Londra, 1846.

[353] William Shakespeare, *Neguţătorul din Veneţia*.

câmpurile de victime ale măcelului, cu o satisfacere sângeroasă a „statornicei uri” şi a „înfiripatei scârbe”, mai plăcută lui chiar decât câştigul dobândit din camătă. La fel de semnificativ este şi faptul că, în multe părţi ale lumii, evreii cei dispreţuiţi îşi revendică proprietăţile ne-evreilor printre care sălăşluiesc. Astfel că sordidul *yeslir* care locuieşte în cartierul evreilor din Balat sau Hasköy, mai dispreţuit decât câinii necredincioşi de creştini, face în secret negustorie cu domeniile, cu palatele şi satele marilor bei şi paşale care ar considera atingerea lui ca pe o contaminare. Nimic mai absurd la prima vedere! Totuşi, aceste proprietăţi, de departe mai valoroase, de fapt, decât cele mai bune „moşii din Spania”, sunt cumpărate şi vândute cu bani şi moştenite din generaţie în generaţie. [513–517][354]

Rusia, oricare i-ar fi fost scopurile ascunse din trecut, oricare i-ar fi ţelurile în viitor, a adus trainice servicii Turciei Europene. Pe lângă relele incalculabile, ea a adus incalculabil de mult bine. Văjitorul de la miazănoapte i-a ridicat popoarele adormite, i-a reanimat civilizaţia epuizată. Mai mult decât toate celelalte puteri la un loc, Rusia i-a redat grecului gândul la originea lui eroică şi a trezit în slav amintirea vechii lui stăpâniri. Ea le-a dat lege şi organizare clefţilor din munţi şi le-a insuflat ceva din propriul curaj barbar temătorilor valahi şi bulgari de la câmpie, i-a învăţat să aspire la egalitatea cu stăpânitorii turcii. Chiar şi loviturile violente ale războiului au însufleţit întru câtva energiile latente ale acestor naţii creştine.

Departe de mine gândul de a aduce laude despotismului rusesc. Fie ca libertatea de opinie şi libertatea de acţiune de care se bucură Turcia să nu fie niciodată înlocuite de violenţa cazacilor! *Firmanele* care îi declară pe toţi

[354] Despre evreii din Ierusalim şi despre misionarii creştini de acolo (pe care autorul îi cunoaşte nemijlocit).

oamenii egali în faţa legii[355], fie şi imperfect aduse la îndeplinire, sunt de preferat *ucazurilor* despotice care susţin dreptul divin al absolutismului şi care sunt scrise, la nevoie, cu sânge omenesc.

Politica Rusiei, la fel ca aceea a Austriei, a fost dintotdeauna de a elibera naţionalităţile învecinate, pentru a le înrobi după aceea ei înseşi. Astfel, Rusia i-a ajutat şi i-a încurajat pe greco-slavi să rupă lanţurile sclaviei otomane. Progresul normal, spontan ai cărui martori am fost în Turcia Europeană, oricât de neînsemnat, se datorează în principal influenţei ruseşti. Împărtăşind celor treisprezece milioane de creştini ai Turciei Europene idei despre ordine şi guvernare, îmbunătăţindu-le cultura şi încurajând industria, ţarii au făcut câte ceva în sensul regenerării acestora.

Fiecare lovitură de topor, fiecare bătaie pe nicovală este, prin misterioasa conexiune a lucrurilor, o lovitură în scutul cinic al tiraniei. Atunci când ultimul despot se va fi dus şi oamenii nu vor mai învăţa arta războiului, naţiunile vor putea să-şi transforme săbiile în fier de plug; dar, până ce se vor ivi zorii acelei zile de bun augur, milioanele urgisite ale Europei trebuie să facă *săbii* din *fierul plugului* şi să obţină libertatea prin valurile de sânge şi prin furtunoasele talazuri ale revoluţiei.

Rusia, aflată între Occident şi Orient, îşi întinde braţele în amândouă părţile. Într-o parte, ea are naţiunile luminate ale Europei, în cealaltă – triburile nomade ale câmpiilor asiatice. Ea are energia şi civilizaţia Apusului, dar ca sol, climă, caracteristici politice şi naţionale este de departe mai înrudită cu Asia decât cu Europa.

---

[355] Aluzie la Firmanul de la Gülhane (1839), unul dintre decretele cele mai importante ale reformelor Tanzimat, care instituie domnia legii pentru toţi supuşii, fără deosebire de clasă socială sau religie.

Se afirmă că Rusia este bariera împotriva năvălirii barbarilor din răsărit. Până acum însă, ea i-a făcut pe barbari mai periculoşi, inculcându-le idei de guvernare şi organizare militară – elemente de civilizaţie care întăresc fără să moleşească.

Învinsă în planurile ei de cucerire, este de sperat că Rusia îşi va asuma misiunea pe care ar fi trebui să o îndeplinească Turcia: înfrăţirea dintre Răsărit şi Apus. Devenind ea însăşi pe deplin civilizată, ar putea să trezească naţiile asiatice din somnul lor letargic de secole, să grefeze pe ele civilizaţia Apusului şi să imprime şi concepţiilor noastre materiale ceva din imaginaţia visătoare şi din spiritul mistic al orientalilor.

Câmpiile Turanului, acum sterpe, erau cândva renumite în lumea largă pentru industria şi comerţul lor. Oraşe ca Samarkandul, cu o populaţie de o jumătate de milion de suflete, au devenit centre ale bogăţiei şi culturii. Fluviile Oxus şi Jaxartes, împânzite de felurite vase, curgeau printr-o ţară descrisă ca un paradis pământesc. Ar putea fi destinul Rusiei ca să restabilească această străveche ordine a lucrurilor.

Inamicii Rusiei nu par să îşi dea seama de importanta ei poziţie militară în Asia. De la Achalzik[356], pe clina sudică a Caucazului, nu sunt mai mult de patru sute cincizeci de mile până la Alep. Cel dintâi este un punct înalt pe un platou, de unde este destul de uşor să cobori într-o parte către gurile Tigrului şi Eufratului, iar în cealaltă – spre Mediterană şi Bosfor.

Din această poziţie speră acei copii cu păr bălai ai Nordului să coboare într-o zi ca să-şi adape caii de-a lungul Helespontului şi să scuture pomul lăudat al Indiei.

Marile probleme ale istoriei se rezolvă cu-ncetul. Rusiei s-ar putea să-i trebuiască veacuri întregi pentru a-şi împlini

[356] Azi Akhaltsikhe, în sudul Georgiei.

destinul. Deşi învinsă într-o sută de bătălii, ea va rămâne de temut. Puterea ei elastică se va extinde din nou; în cazul ei, istoria s-ar putea repeta.

Coliţă de imagini

TURNUL LUI SEVERINUS.

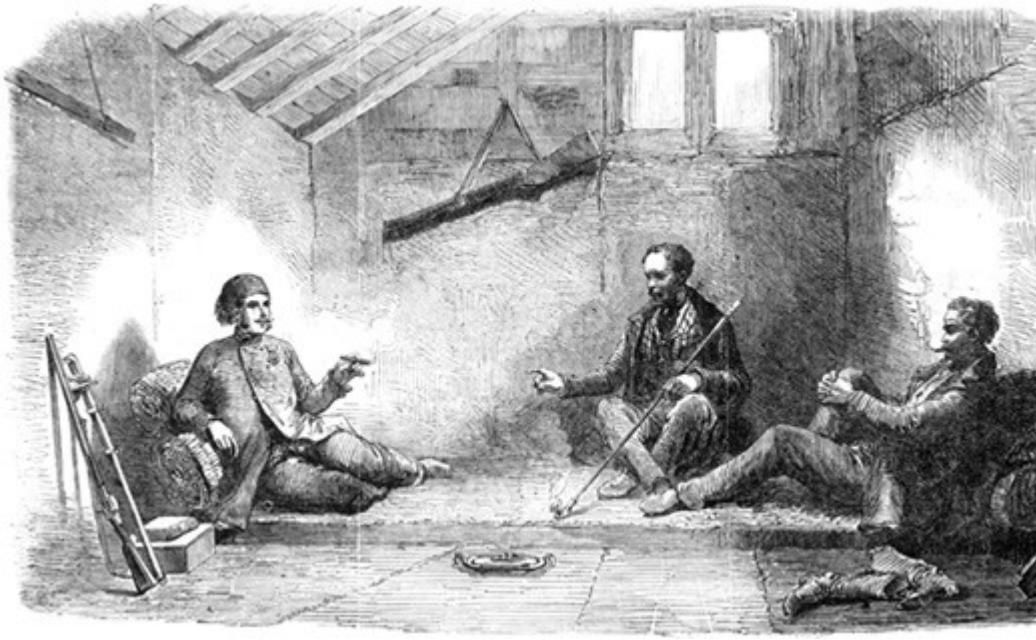

ÎN CARTIERUL LUI TEFIK BEI, LA CALAFAT.

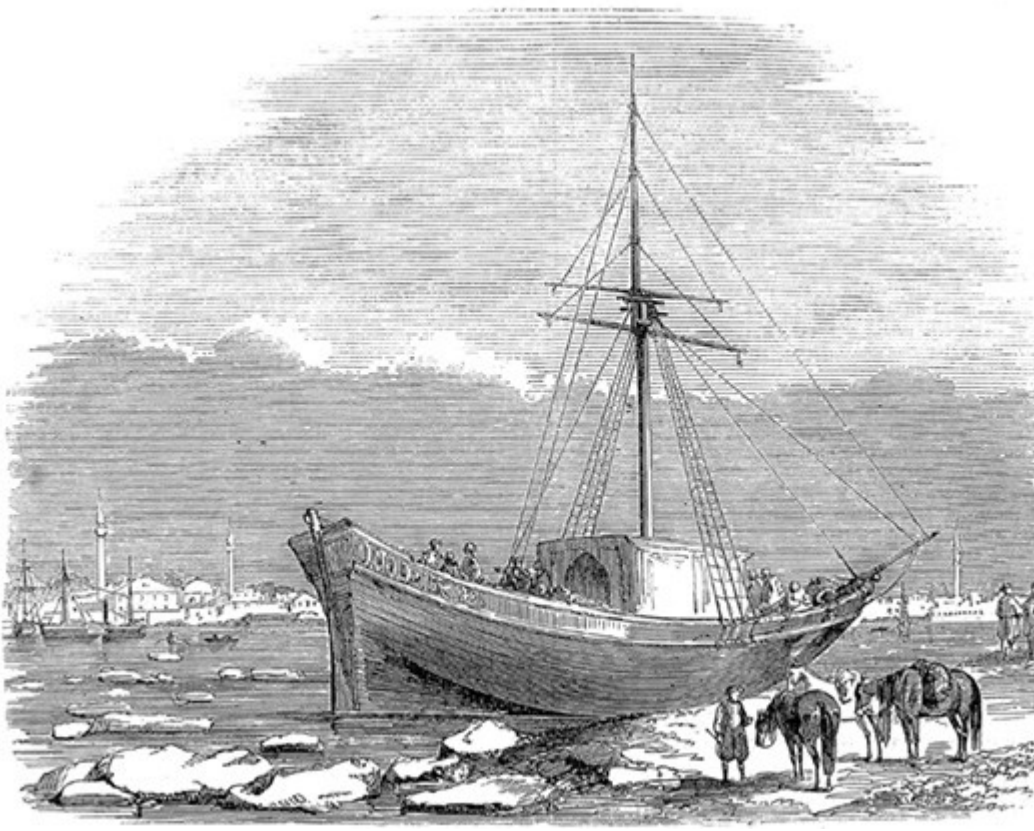

LA CALAFAT ÎN PORT.

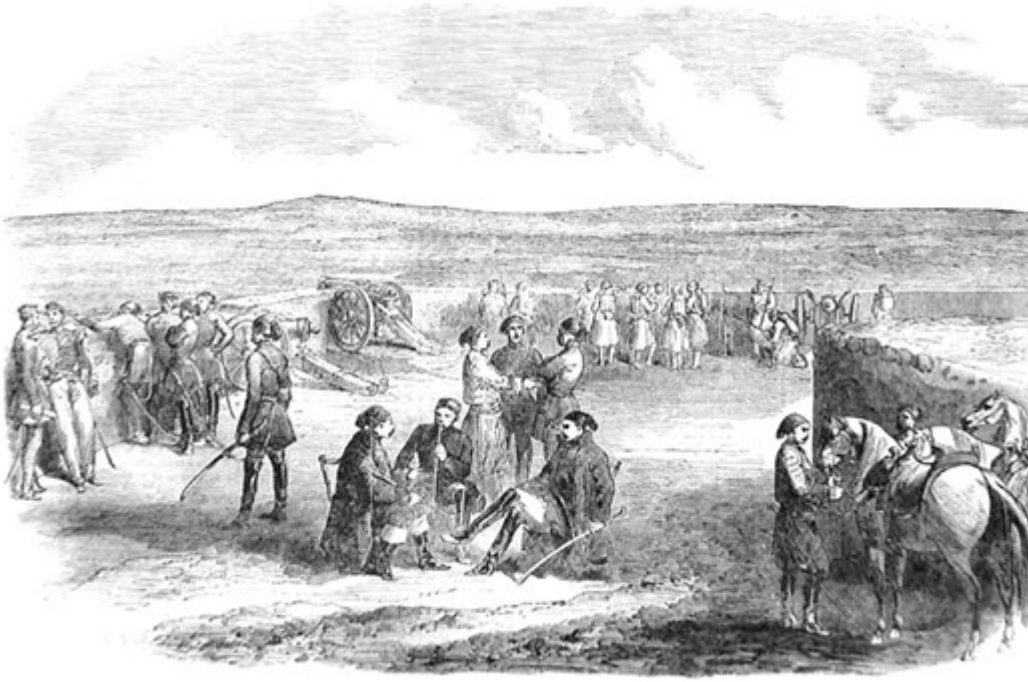

POZIŢII TURCEŞTI LA CALAFAT.

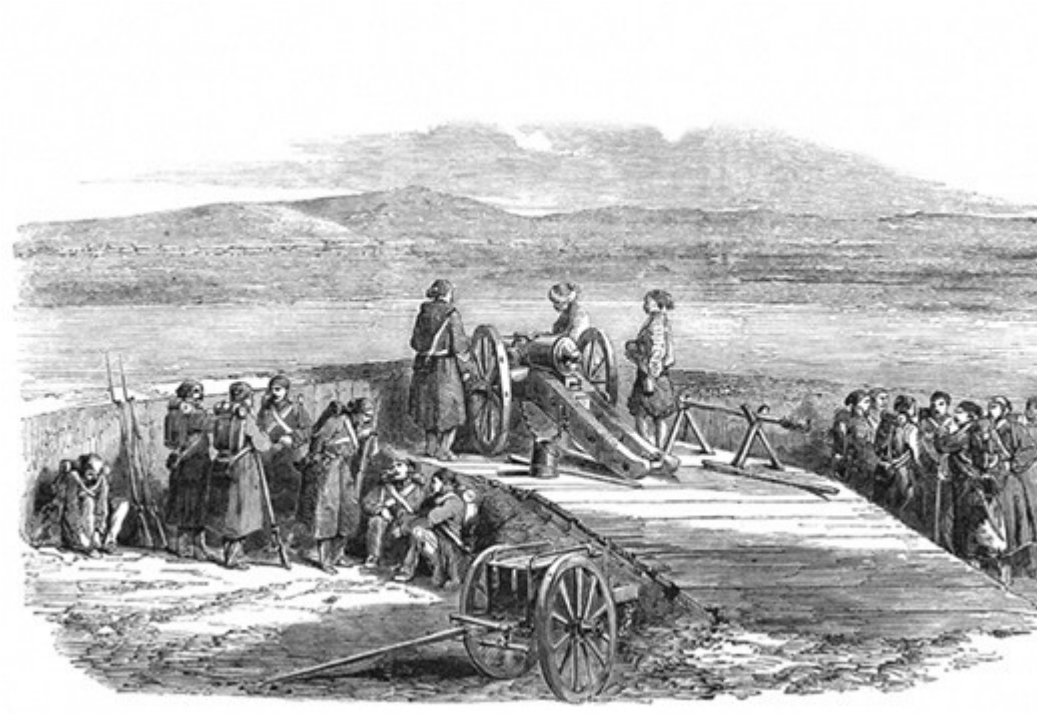

LA CALAFAT, ÎN TABĂRA TURCEASCĂ. POZIŢIE DE ARTILERIE.

BUCĂTĂRIE DE CAMPANIE.

CONVOI, CU CĂRĂUŞI ŞI SOLDAŢI.

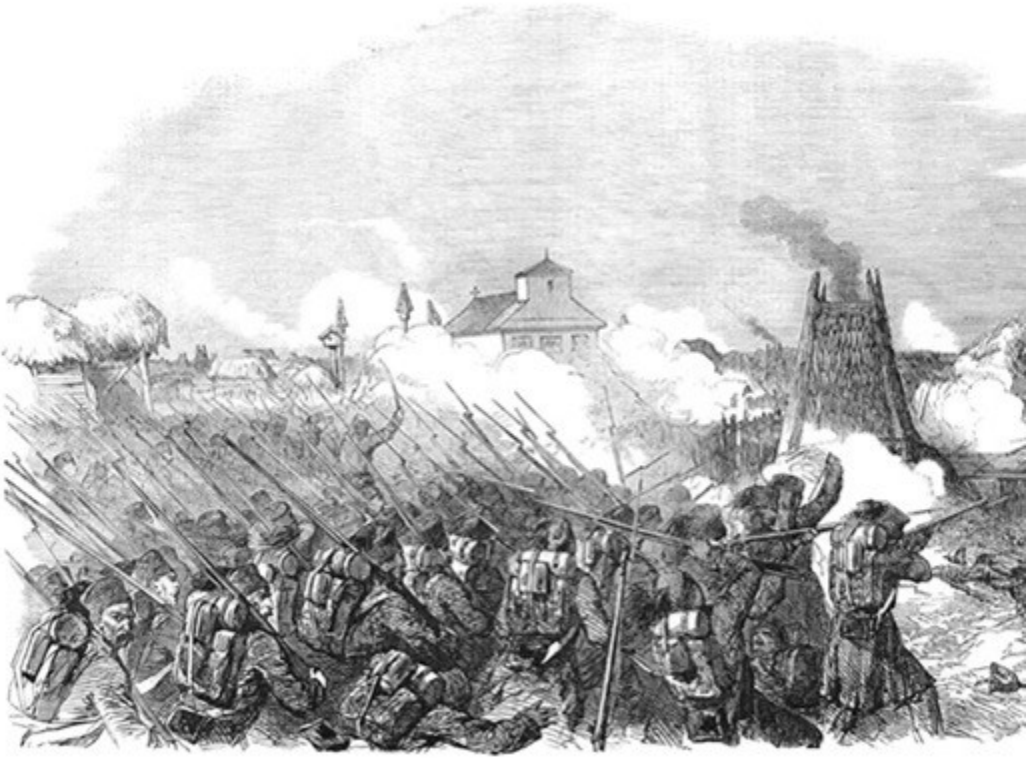

BĂTĂLIA DE LA CETATE.

RĂNIŢII DE LA CETATE SE ÎNTORC LA CALAFAT.

OMER PAŞA URMAT DE CIUBUCCIUL SĂU.

ISMAIL PAŞA ŞI MEHMET PAŞA LA VIDIN.

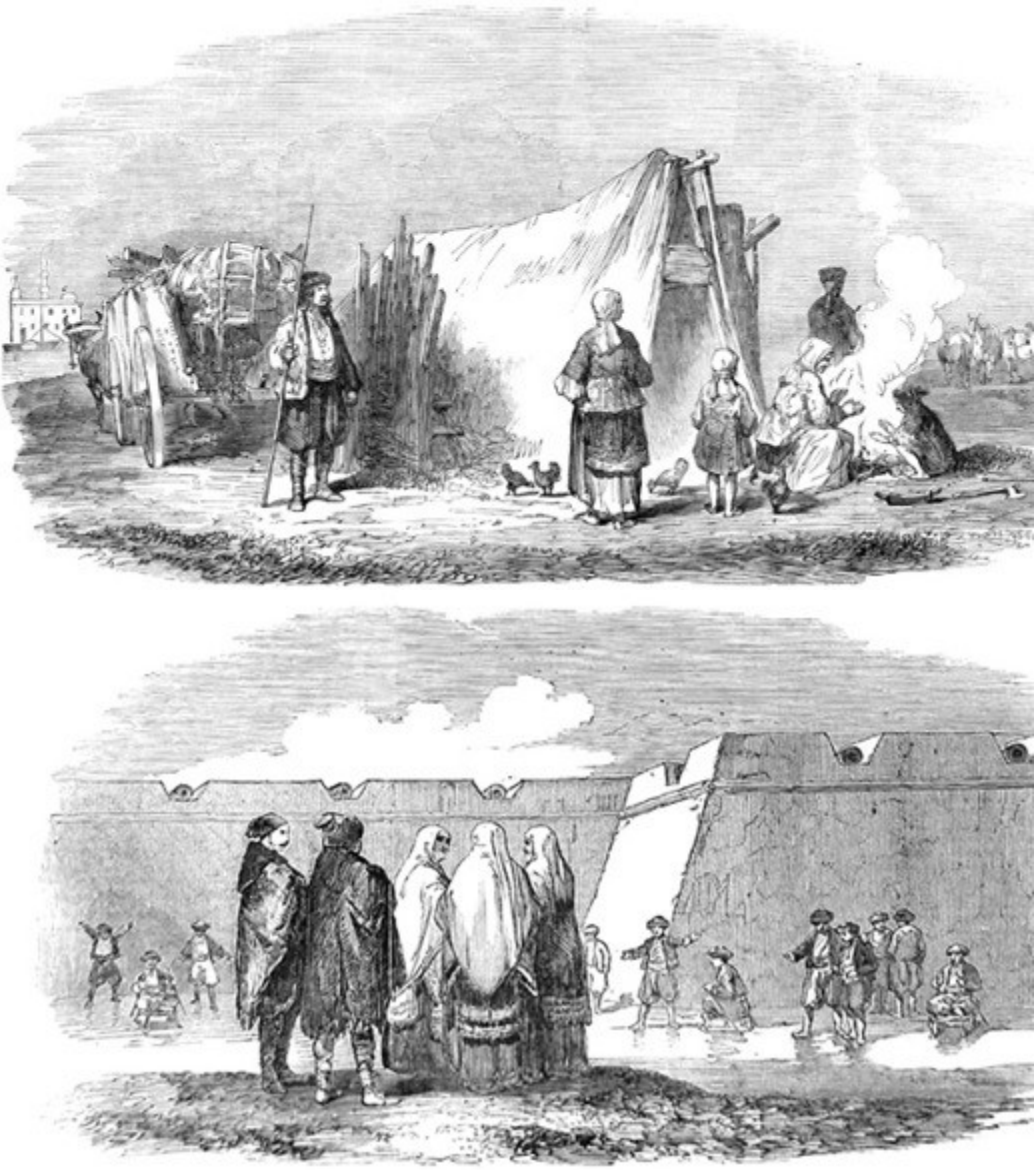

O FAMILIE VALAHĂ ŞI O FAMILIE DE TURCI AŞTEAPTĂ SĂ SE ÎMBARCE PE VAPORUL SPRE VIDIN.

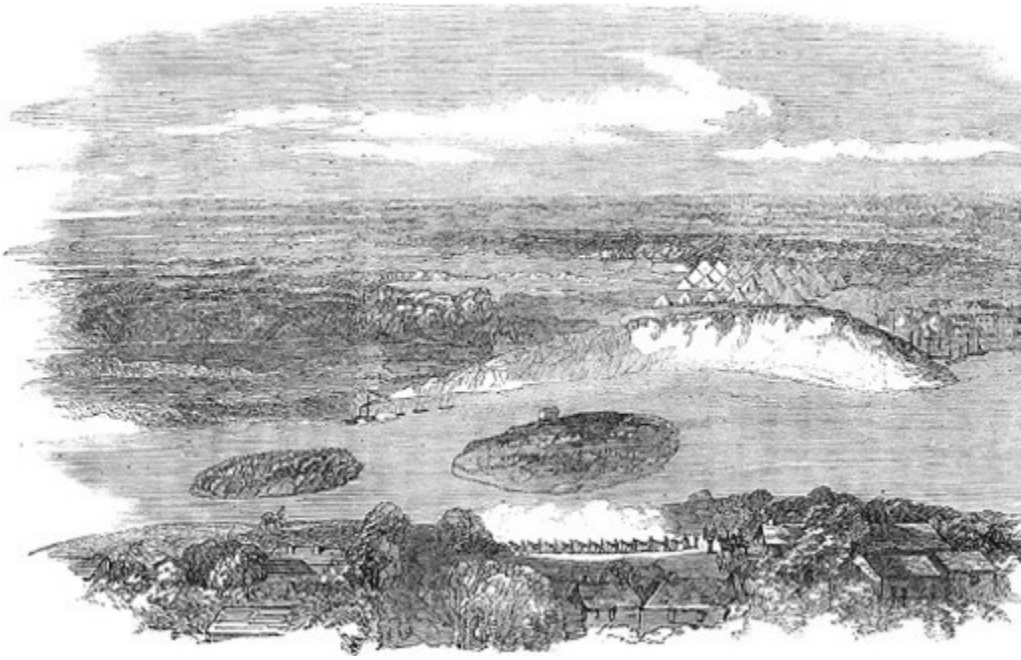

INSULELE DINTRE RUSCIUK ŞI GIURGEVO, TEATRUL BĂTĂLIILOR DIN IULIE 1854.

PODUL DE VASE DE LA RUSCIUK LA GIURGEVO.

CĂLĂUZE DIN VALAHIA, SAU SURUGII.

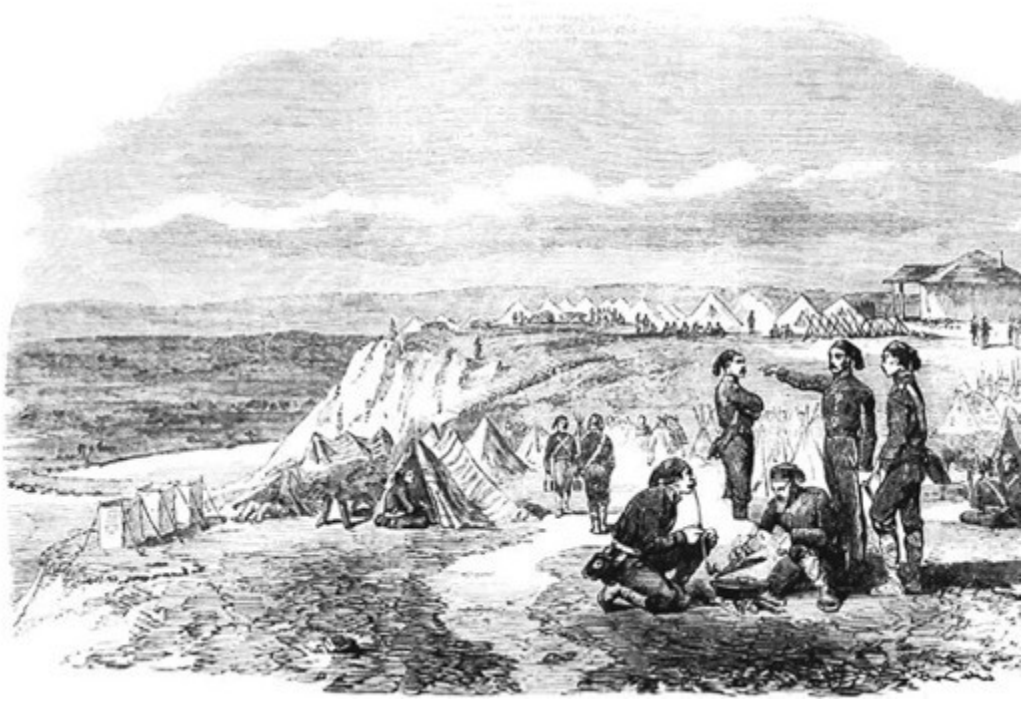

SOLDAŢI TURCI DE STRAJĂ ÎN CÂMPIA VALAHĂ.

PORTUL MOLDOVALAHILOR.

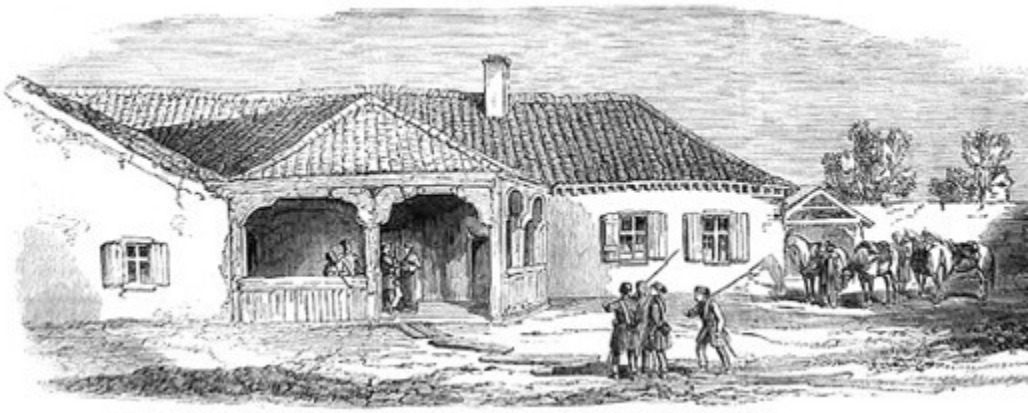

PE DRUMUL DE LA GIURGEVO LA BUCUREŞTI. UN CONAC PE MOŞIA PRINCIPELUI MILOŞ OBRENOVICI.

CRUCEA DE PE LOCUL BĂTĂLIEI DE LA CĂLUGĂRENI.

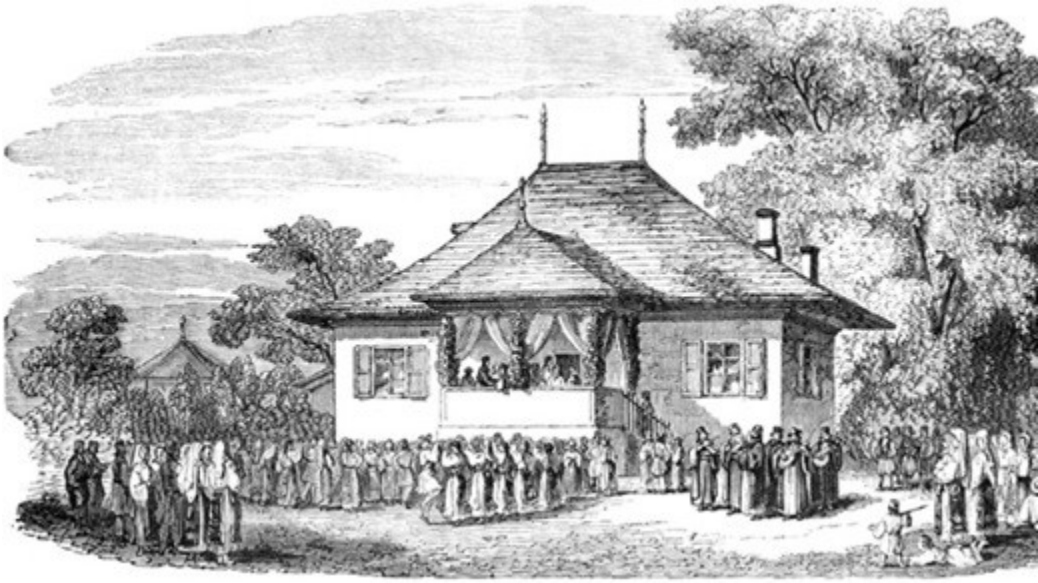

HORA, DANSUL ROMÂNESC.

THE ILLUSTRATED LONDON NEWS

No. 602.—VOL. XXIV.] SATURDAY, JANUARY 7, 1854. [WITH A SUPPLEMENT, SIXPENCE.

THE THREATENED IRRUPTION OF THE BARBARIANS.

"If," says Gibbon, "a line of separation were drawn between the civilized and the savage climates of the globe; between the inhabitants of cities, who cultivated the earth, and the hunters and shepherds, who dwelt in tents, Attila might have aspired to the title of supreme and sole monarch of the barbarians." The Emperor Nicholas, who is the Attila of the present era, in every inch as much a "monarch of the barbarians" as his great predecessor. St. Petersburg may vie in splendour with London and Paris, and its rich nobility may have as much taste for diamonds and the Opera, and all other costly luxuries, as the West of Europe, and Moscow may shine with a light reflected from the newer capital; but a state of barbarism, or, at best, of semi-civilisation, is characteristic of every other part of the immense Russian Empire. The King of the Muscovite barbarians resembles the famous King of the Huns in more respects than one. Though he does not bear so much of the Calmuc upon his face as the ancient hero so vividly portrayed by Gibbon, he has the Calmuc blood and the Calmuc mind of Attila, and evinces a determination to possess himself of Constantinople, which, if departed spirits take any interest in the affairs of this world, must rejoice the shade of the grim King from whom Nicholas has borrowed so much of his policy. Already the barbarians under his command are prepared for a descent upon the South and West. The ferocious swarms menace not only Europe but Civilisation. To the imagination of the timid, they seem about to issue from their boundless steppes and interminable forests, like the Huns and Vandals of old, to destroy Liberty and the Arts, to overthrow ancient kingdoms, and to spread themselves like a torrent of mire and blood over the fairest climates of Europe. Happily for the world, it is not so easy at the present time for a colossal barbarian to have his own way, as it was in the days of Attila and Alaric. Though, by the operation of a law of nature, the hardy tribes of the North make periodical inroads upon the South, their great wealth is obtained at present by other and blither means than warfare. The swarms of the Northern Hive emigrate beyond the seas, and do not possess themselves of the close-lying lands of their neighbours. The condition of the world has altered. The ancient Attila had nothing to resist his desperate legions but an effete and moribund civilisation. The modern Attila, if such a man be indeed fated to arise, will have very different enemies to deal with. Even if the Turks had been the sole opponents of the Czar, he might have found it difficult to re-enact the part which is most to his mind. The fate of Xerxes, and not the successors of Attila, might have awaited him. A nation, goaded by his insults, and lashed into fury, as well as into patriotism, by his unjust and perfunctious attacks, might, in the fulness of time, have found means to defeat great armies, by heroic resistance, equal to that of Thermopylæ; might have destroyed fleets as well as armies; and forced the invader to return to his own dominions a wiser man and a smaller Potentate than when he left them.

It [illegible] endeavours to disguise the fact that a struggle with [illegible] not be a severe, and may be a protracted, one; but it would [illegible] equally useless to exaggerate the difficulties to be overcome. Whenever there is a giant in the way, it is wise policy to know his exact height and strength. Russia is a big giant, no doubt—especially in the imagination of those who shut their eyes against its actual proportion, and form vague ideas of its immensity. Those who calmly measure what Russia is, and of what the Czar is capable, need be under no great apprehension for the results of the pending struggle. The sanguinary drama of past ages will not be renewed in the nineteenth century. Russia is large upon the map, and, from her climate and geographical position, unassailable with success by any single opponent; but before her barbarous hordes can play the part of the Huns and Vandals of the olden time, those must be such nations in Europe, as Great Britain, France, Germany, Hungary, Italy, and Poland, to unite against her. Were these non-existent, the similarity of circumstances might produce a similarity of result, and the Calmuc King might be the lord paramount of Europe. But no such result is possible in our day. When Russia is quiet she is invulnerable. When another state attacks her wrongfully, Russia is as firm as a rock against the assault of an army of caterpillars; but when Russia begins to move, she is as vulnerable as the rest of the world, and all her defects and weaknesses become apparent. There is only one line of her immense frontier that is not inhabited by an enemy, and that is the line in close proximity to the North Pole. She is there secure, both from foes from without and within. All her other frontier lines are defended of stolen property, and uninhabited by races who have not forgotten the expulsion of which their country was the victim, nor the oppression which they endure under the alien sovereignty to which they are bound by force, not united by affection. From the southernmost cape of Sweden to the southernmost point of the Crimea, the enemies of Russia exist, both within and without the boundary line which marks her dominion on the map. From the Crimea to Kamschatka we know of no friend that she possesses, unless it be that miserable kingdom of Persia, which she has just bought for roubles; and which, if fortune declared against the Czar, would, in despite of those roubles, desert him in his extremity, and take the stronger side. If once fairly committed to a war with the Great Powers of Europe, Russia would find that she had accounts to settle with more than one warlike nation within, as well as on, her own boundaries. The spiritual character of the Emperor as head of the Greek Church would avail him nothing in rendling to their allegiance the subjugated tribes that would then revolt against him. The ancient Muscovites may see no blasphemies in the use which the Czar makes of the name of the Almighty, in the "Te Deums" which he

SOLDAŢII RUŞI DIN FORŢA DE OCUPAŢIE LA BUCUREŞTI, PE PODUL CALICILOR.

PANORAMA BUCUREŞTILOR SUB OCUPAŢIE RUSĂ.

HANUL LUI MANUC BEI.

CĂRUŢA POŞTEI.

O STAŢIE DE POŞTĂ ÎN MOLDOVA.

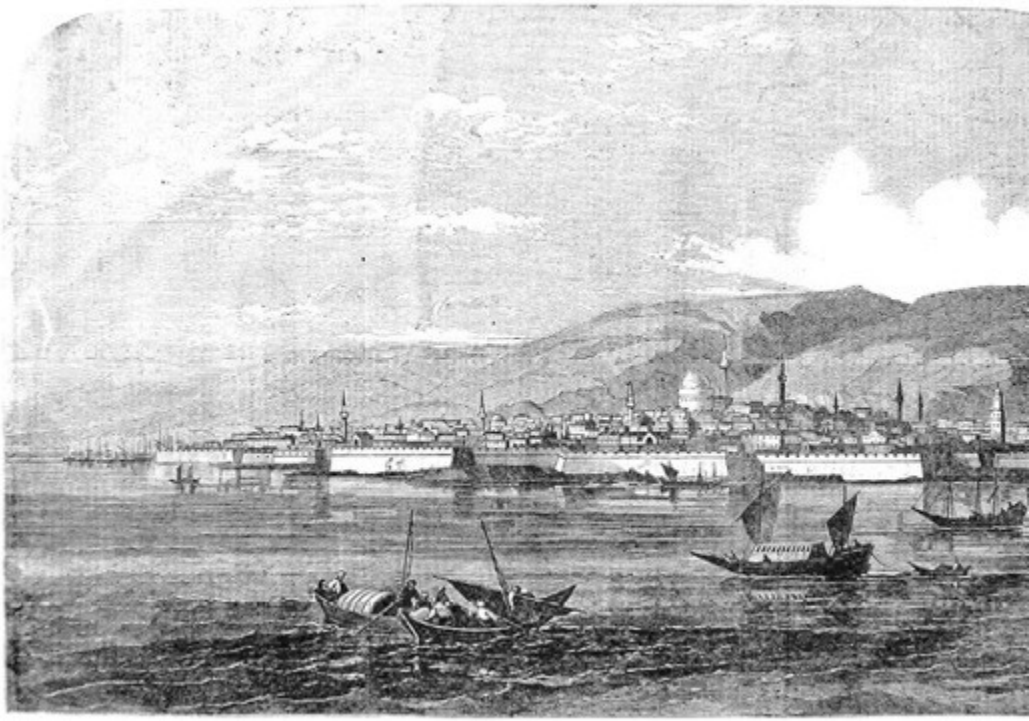

PORTUL ŞI CETATEA SILISTREI.

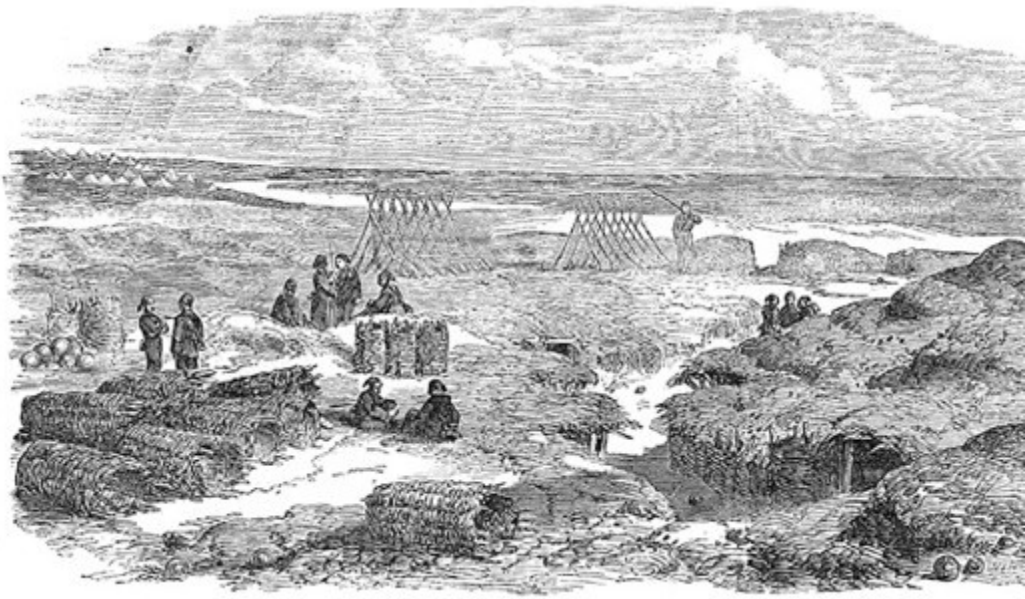

REDUTELE DE LA ARAB TABIA.

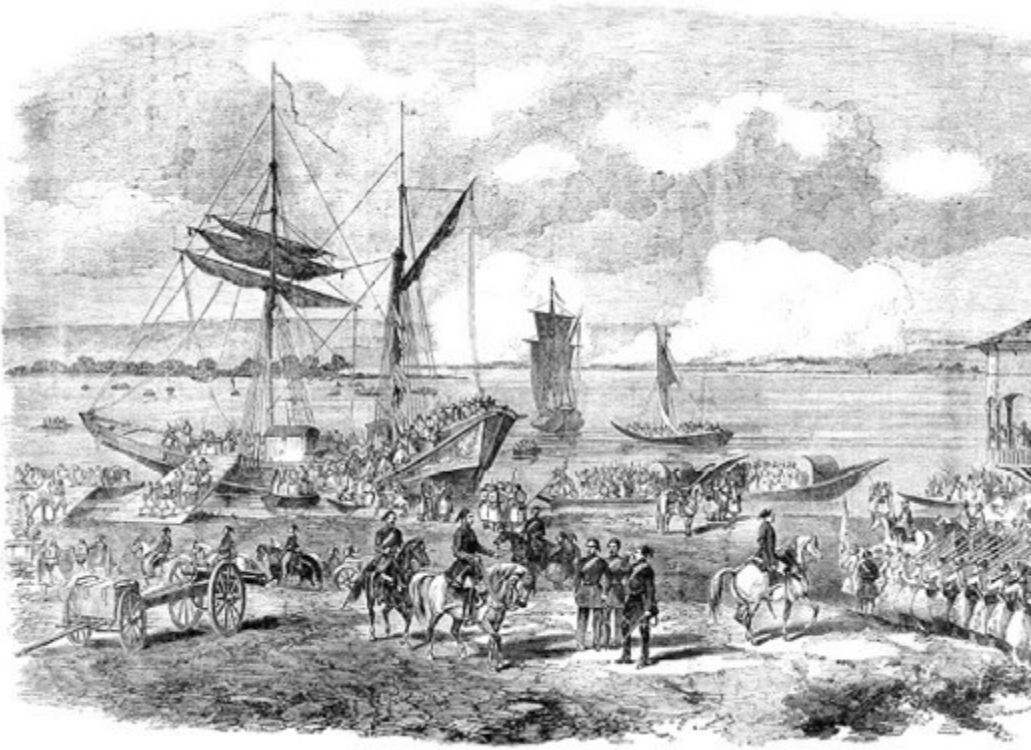

ÎN PORT LA TURTUCAIA, CU VEDERE SPRE OLTENIŢA.

FORTIFICAŢIILE DE LÂNGĂ ŞUMLA, UNDE SE AFLĂ CARTIERUL GENERAL AL LUI OMER PAŞA, LA JUMĂTATEA DRUMULUI DE LA RUSCIUK LA VARNA.

ÎN TABĂRA DE LA VARNA, LA CIŞMEA.

VARNA. TABĂRA ÎN URMA UNUI INCENDIU.

SADIK PAŞA (MICHAL CZAJKOWSKI) ÎŞI INSPECTEAZĂ TRUPELE DE CAZACI DOBROGENI ÎN TABĂRA DE LA ŞUMLA.

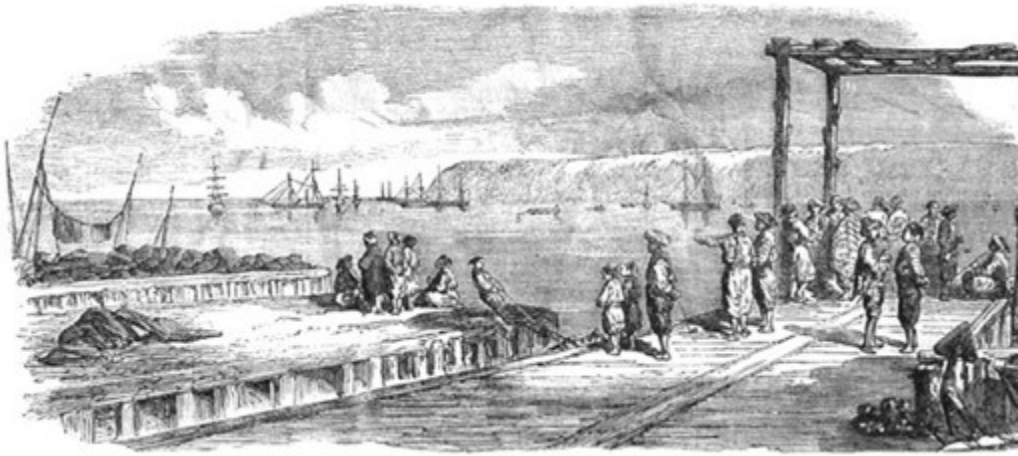

TABĂRA DE LA VARNA. PE PONTON.

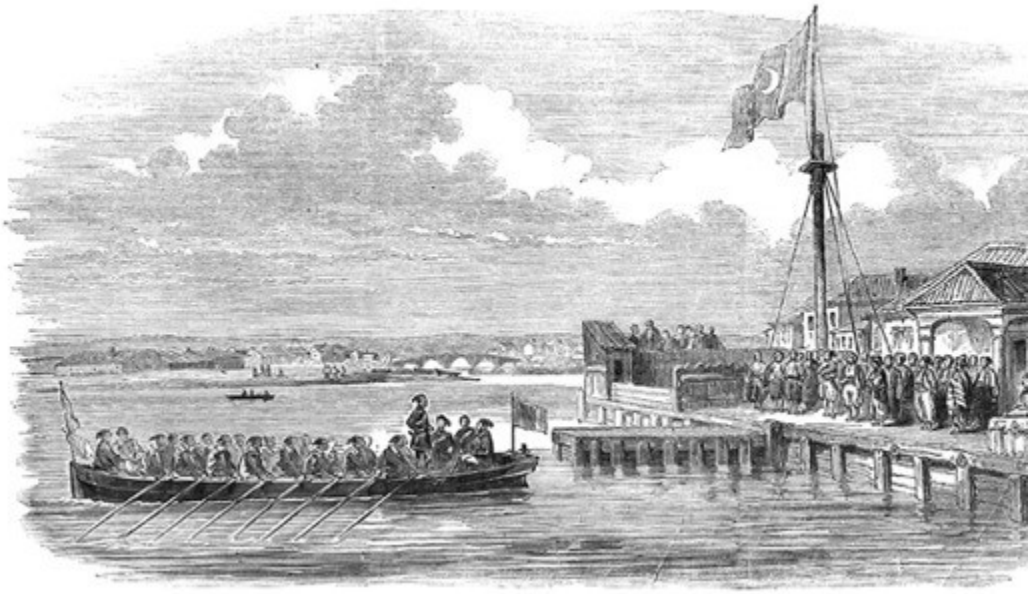

OMER PAŞA SOSEŞTE LA VARNA.

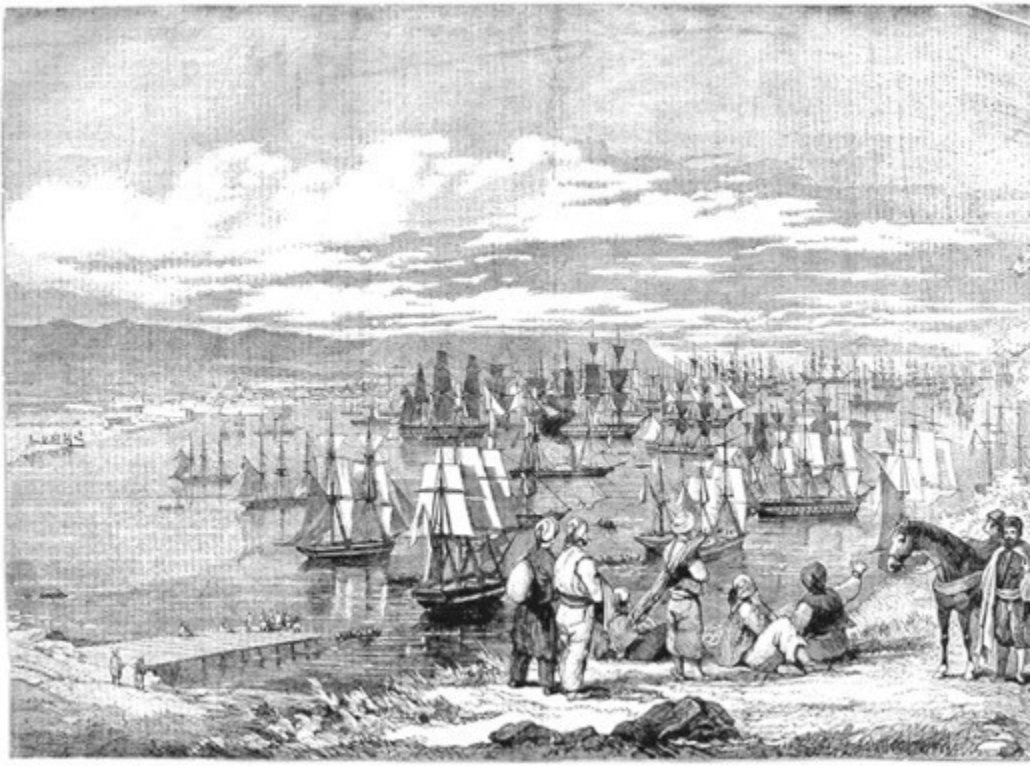

MAREA FLOTĂ A ALIAŢILOR LA VARNA.

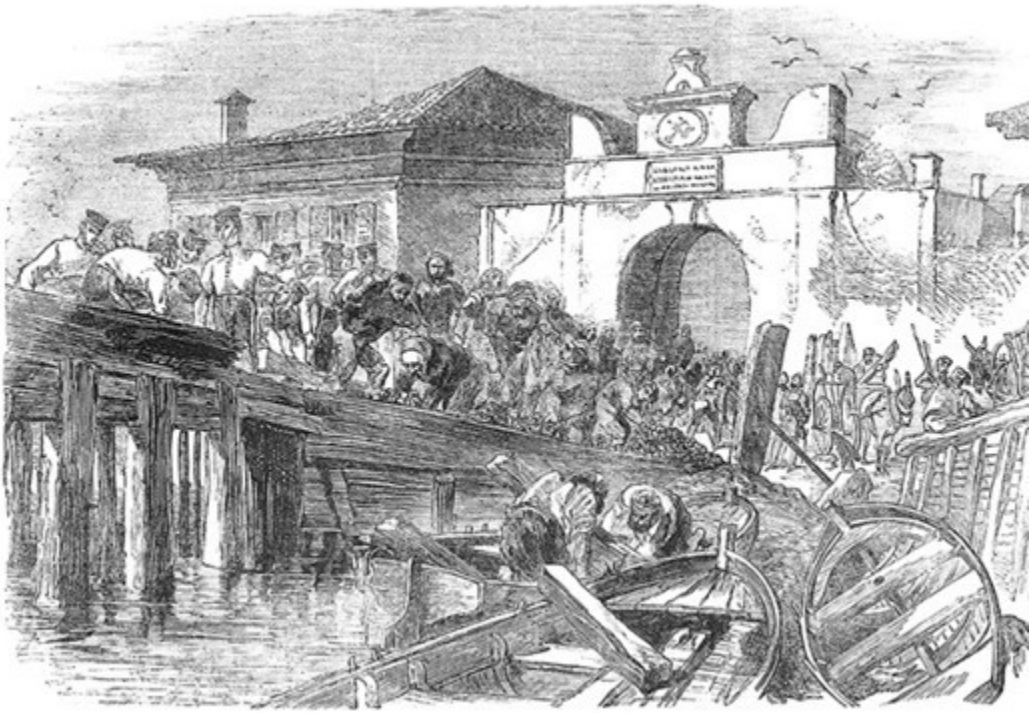

ÎN TABĂRA DE LA VARNA SE DESCARCĂ GHIULELE ŞI MITRALII.

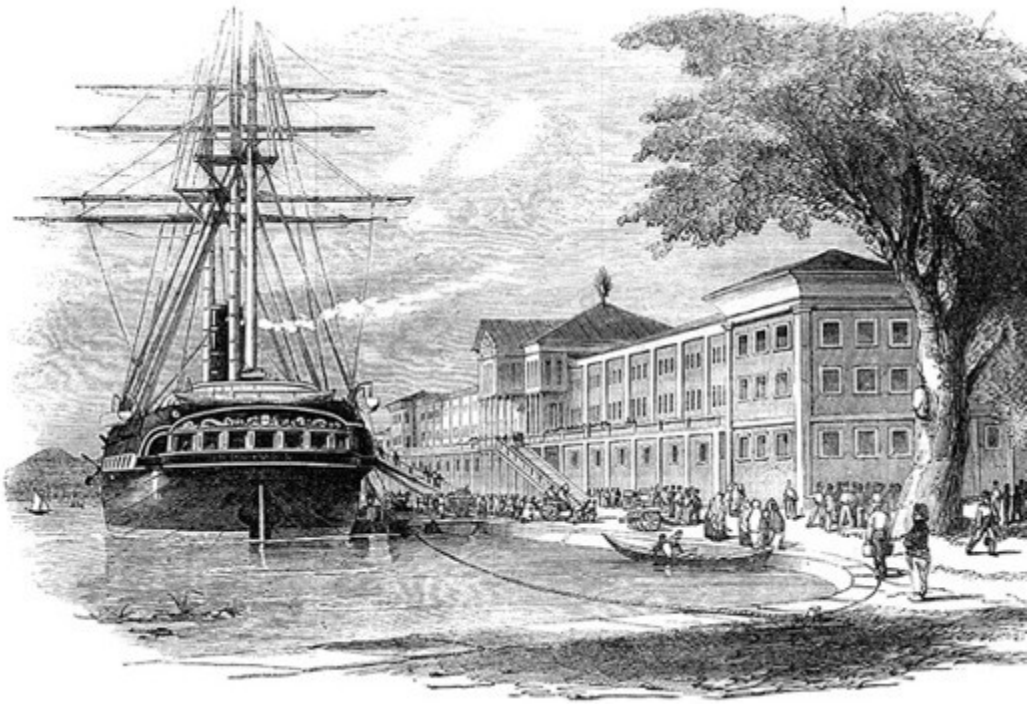

DE PE UN VAS BRITANIC SE DESCARCĂ PIESE DE ARTILERIE. LA CONSTANTINOPOL.

CĂLĂTORI EUROPENI LA UN HAN TURCESC.

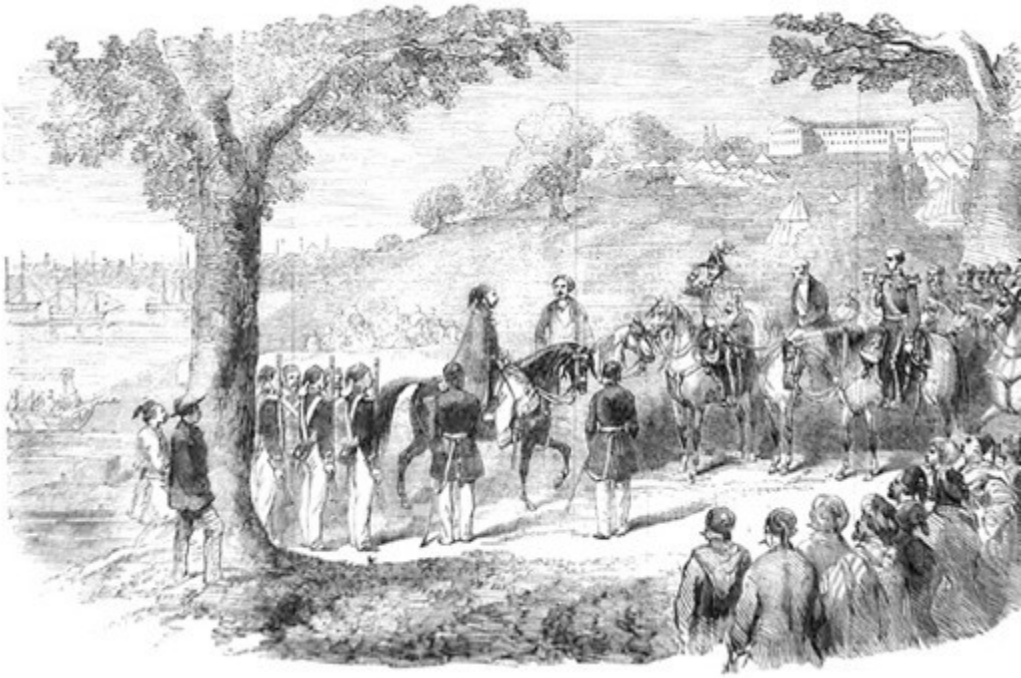

ABDUL-MEDJID SULTAN INSPECTEAZĂ TRUPELE BRITANICE ÎNCARTIRUITE LA SCUTARI.

CAZACII DE PE DON ÎNREGIMENTAŢI LA CONSTANTINOPOL PLEACĂ LA LUPTĂ ÎMPOTRIVA RUŞILOR.

ABDUL-MEDJID SULTAN COBOARĂ DIN CALEAŞCĂ ŞI SE ÎNDREAPTĂ SPRE CHIOŞCUL UNDE ÎŞI VA LUA CAFEAUA, PRIMIND OMAGIUL CORESPONDENŢILOR PRESEI ENGLEZE.

LA CONSTANTINOPOL, ÎN STRADĂ. DOI OFIŢERI DIN ANGLIA ŞI UN GENTLEMAN.

ÎN MĂNĂSTIREA DERVIŞILOR ROTITORI.

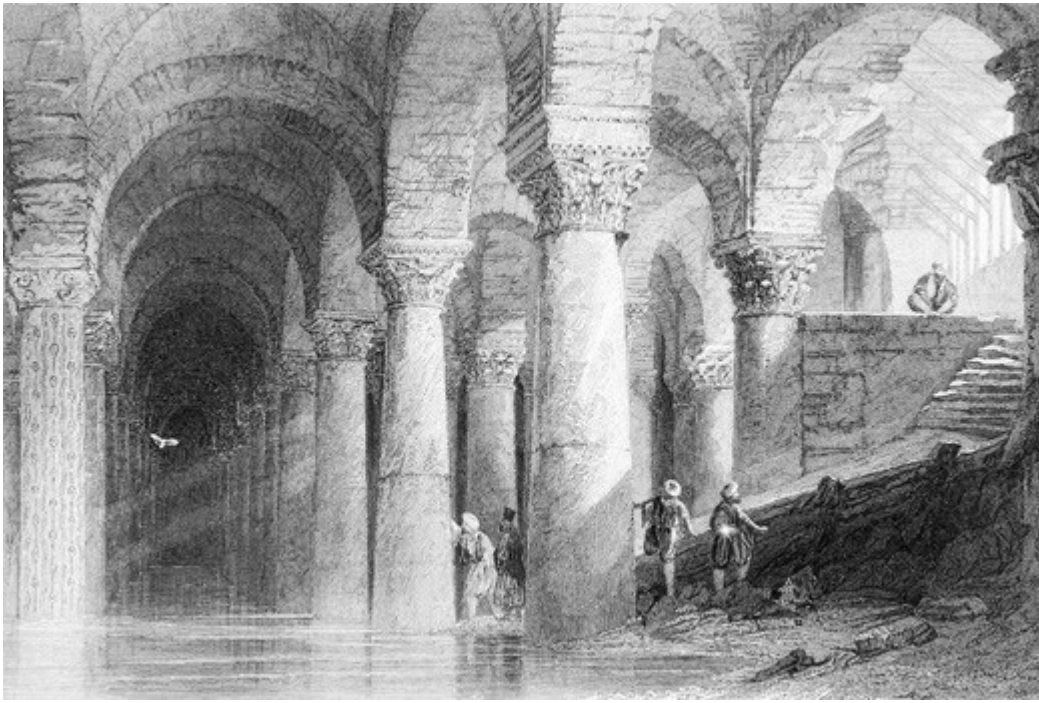

SUBTERANELE CONSTANTINOPOLEI. BAZILICA CISTERNĂ.

Cuprins

ROMÂNIA ŢARĂ DE HOTAR ÎNTRE CREŞTINI ŞI TURCI
Nota editurii
Prefaţă
I. Ungaria
II. Viaţa în Serbia
III. Porţile de Fier
IV. Cu vaporul în jos pe Istru
V. Traiul daco-romanilor de rând
VI. Racile ale oraşului şi racile ale satelor
VII. Daco-romanii

VIII. Biserica greacă
IX. O călătorie de noapte prin românia
X. Silistra
XI. Hoinăreli prin Bulgaria
XII. Tradiţii turceşti
XIII. Viaţa în Bulgaria
XIV. Euxinul şi Bosforul
XV. Stambulul
XVI. Zidurile Constantinopolei
XVII. Asia
XVIII. Islamul
XIX. Musulmani şi nemusulmani
Coliţă de imagini